

UNIVERSITY OF VIRGINIA LIBRARY

Digitized by

X004763652 Google

Original from
UNIVERSITY OF VIRGINIA

From English

PALAESTRA LXXXVIII.

UNTERSUCHUNGEN UND TEXTE

AUS DER DEUTSCHEN UND ENGLISCHEN PHILOLOGIE,

herausgegeben von Alois Brandl, Gustav Roethe und Erich Schmidt.

Rómverja sögur

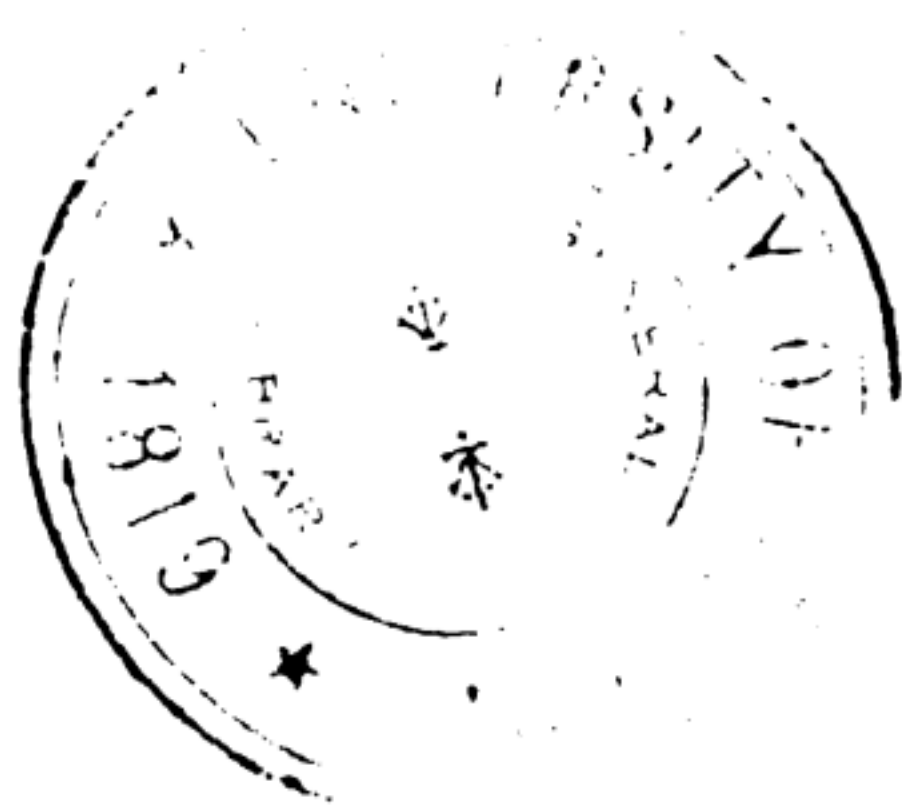
Rómveriasaga.

(AM 595, 4°).

Herausgegeben

von

Rudolf Meissner.

**BERLIN.
MAYER & MÜLLER.
1910.**

Inhaltsverzeichnis.

	Seite
Vorbemerkung	1
Text	4
Einleitung.	
1. Handschriftliche Überlieferung	132
2. Zur Rechtschreibung und Sprache des Codex AM 595,4 ^o	138
3. Verhältnis von G VIII zu G IX	148
4. Die lateinische Vorlage	152
5. Ursprünglicher Umfang der Saga	157
6. Zeit der Abfassung. Allgemeine Charakteristik der Saga	159
7. Vorliebe des Übersetzers für Reden	167
8. Direkte und indirekte Rede	167
9. Duzen und ihrzen	170
10. Hervortreten des Erzählers	170
11. Behandlung der lat. Eigennamen und der übernommenen lat. Appellativa	176
12. Römische Altertümer. Allgemeines	183
13. Heerwesen. Krieg <i>riddari</i> (185), <i>centurio</i> , <i>legatus</i> , <i>tribunus</i> , <i>praefectus</i> (187), <i>legio</i> , <i>cohors</i> (188), Bewaffnung (190), Aushebung, <i>sub-</i> <i>plementa</i> , <i>stipendium</i> (191), <i>contio</i> , <i>castra</i> , <i>signa</i> , Kampf (192), Belagerung (193).	185
14. Verfassung. Öffentliches Leben. Religion und Sitte <i>res publica</i> (196), <i>Romani</i> , Stände (197), Staatsbeamte, Staatsämter (200), Senat (205), Volksversammlung (207), Verfassungsleben, Parteikämpfe (208), Götter, Tempel, Religion (213), Begräbnis (217).	195
15. Die rhetorisch-poetischen Elemente der Vorlage. Kür- zungen Namenprunk (219), die Schlangenepisode im 9. Buch des Lucan (225), Umbildung der poetisch-rhetorischen Ele- mente (237), Apostrophe (241).	218

IV.

	Seite
16. Zusätze. Steigerung	247
Behandlung der Kapitelschlüsse im Sallust (253).	
17. Umstellungen	255
18. Änderungen und Mißverständnisse	255
Keine Parteinahme für Pompeius im Lucanteil (256).	
19. Nordische Züge	270
20. Zum Sprachschatz	273
21. Nachbildung lateinischer Ausdrücke und Wendungen .	276
22. Zum Satzbau	277
Freiheiten des Satzbaus, Anakoluthe (278), Participia (283), Wortwiederholung (284).	
23. Allitteration. Paare und Dreiheiten	285
Anmerkungen zum Text der Saga	288

Vorbemerkung.

*** Lücken, erloschene, ausgekratzte, weggeschnittene Stellen in der hs. (AM 595, 4°).

— — — vermutete Lücken.

[] am Rande = Seitenzahlen der hs., bei Fragm. C. beginnt eine neue Zählung. || im Text: Beginn einer neuen Seite der hs.

() am Rande = Seitenzahlen bei Gíslason, 44 Prøver af oldnordisk sprog og literatur. Kjøbenhavn 1860.

[] in den kritischen Anmerkungen bezeichnet Ergänzungen bei Lücken und ausgekratzten Stellen.

I = Iugurtha, C = Catilina, L = Lucanus, G = Gíslason ¹⁾, M = Meissner.

GVIII der Abdruck der saga nach AM 226 fol. in 44 Prøver.

Die Akzente sind geregelt, die Interpunktion der hs. ist nicht bezeichnet, ebenso wenig die Abweichungen der Ausgabe von G.'s Interpunktion, wenn es sich nicht um Veränderung des Sinnes handelt. Die Kapitelanfänge der hs. sind übernommen (römische Zahlen; in der hs. keine Zählung); hinzugefügt sind folgende Kapitelanfänge: XLIV, LII, LXIII, LXV, LXIX, LXXIII, LXXIX, LXXXII. Die Paragrapheneinteilung der Kapitel schliesst sich im Sallustteil möglichst an die Ausgabe von Dietsch an. Die Ligatur *a + u*, die sowohl einen

1) *hs.*, *G.* kann auch bezeichnen: dass *G.* einen vermuteten Ausfall in der *hs.* durch — — — andeutet, die vermutete Lücke aber nicht ausfüllt.

Diphthong wie einen einfachen Laut bezeichnet, ist überall durch *au* ersetzt, *u* und *v* sind nach der normalisierenden Schreibweise verteilt, für *f* und *s* steht *s*. Die willkürlichen Worttrennungen und Wortverbindungen der *hs.* sind nicht berücksichtigt. Die Eigennamen sind in der Ausgabe mit grossen Anfangsbuchstaben geschrieben, die einfachsten von G. vorgenommenen Verbesserungen (z. B. rein orthographische, Einsetzung richtiger Namensformen) sind im Variantenapparat nicht aufgeführt; er stellt z. B. einfache Konsonanz nach normaler Schreibung her: *vildi* (*hs.*: *villdi*), schreibt *þeir*, *þeim*, *þeira*, *þvíat* für die in der *hs.* abgekürzten Formen (in meinen Text *þeir*, *þeim*, *þeira*, *þvíat*) u. s. w. Wo also G. fortwährend und immer in denselben Dingen abweicht, habe ich auf alle Angaben verzichtet. G. schreibt die abgekürzten Eigennamen bald in der syntaktisch bedingten Kasusform aus, bald im Nominat., so wie die *hs.* selbst bei ausgeschriebenen Formen schwankt; ich habe bei abgekürzten Eigennamen immer die flektierte Form eingesetzt, wo der Zusammenhang es erfordert, aber Abweichungen von G.'s Schreibung nicht notiert; ausgeschriebene falsche Kasusformen sind nicht verändert.

Die *hs.* verwendet die Abkürzungen in ganz besonders starkem Masse. Die zahlreichen Abkürzungen, die nur eine palæographische Bedeutung haben, sind in der Ausgabe nicht verzeichnet. Doch auch bei den andern schien eine Beschränkung geboten: wo durch die ausgeschriebenen Worte nur eine Form ausschliesslich oder doch als durchaus herrschende Entsprechung gegeben war, ist die Abkürzung im Text nicht erkennbar gemacht; vereinzelte Ausnahmen von der Normalform sind in der Einleitung angeführt; so ist die Abkürzung nicht angegeben bei *þat*, *þvíat*, *þeira*, *þeim*, *þeir*, nicht bei *-ið* (*farid*, *rtkid*), bei *-ri* (*austri*, *veggrinn*). Dagegen habe ich die Abkürzung für die Endung *-er*, *-ir* durch Kursivdruck bezeichnet, weil in den ausgeschriebenen Formen ein fast regelloses Schwanken herrscht. Die Wahl einer der

beiden Formen für den Druck würde ein falsches Bild von der Orthographie der hs. geben. Bei dem fortwährend gebrauchten *fyrir* aber, das ausgeschrieben fast nie als *fyrer* erscheint, sind die abgekürzten Formen nicht verzeichnet. — Abgekürzte Eigennamen in einem casus obliquus sind immer zu erkennen; auch wo in andern Fällen Abkürzungen angegeben sind, ist der Grund die Mehrdeutigkeit, z. B. bei Abkürzungen, die für Formen mit oder ohne Artikel stehen (*haufð'.*, *aulld'.*, *kast'.* für *kastali* oder *kastalinn* u. s. w.), bei *sv'.* für *svarar*, *svaraði*, bei *v*, ausgeschrieben *vóru*, *váru* u. ä. Kleine Inkonssequenzen waren bei diesem auswählenden Verfahren nicht zu vermeiden.

Der Arnamagnæanischen Kommission, die mit grösster Zuvorkommenheit die Handschriften zur Verfügung stellte, gedenke ich an dieser Stelle in aufrichtiger Dankbarkeit.

Rómveriasaga.

- I, 1. „orð Iugurthe síálfs til, hverir það hafa gort. [A 1] (253,4)
 en þó að svá væri gort, þá semði yðr verr það en þeim I. 31, 18.
 er annan veg giorði. 2. en ef hann gefr sik upp, mun I. 31, 19.
 hann yðr þá hlýðinn vera. en ef hann hafnar yðrum
 5 boðum, munu þér síá, hvelíkr þessi friðr er eða hand-
 ganga. af þæiri handgaungu fær Iugurtha vítislæysi
 glæpanna, en fáer haufðingiar það hið mikkla fé, en
 skaumm ok skaðar orðnir á alþýðuréttinum. 3. eða I. 31, 20.
 þikkir þeim er dæma skolu æigi fullengi þæira drottnon
 10 hafa verið yfer yðr? eða líka yðr þau laug eða réttir
 betr en þesser sem nú er, að ríkin ok héruðin ok
 laugin ok dómarnir ok orrostornar ok friðrinn ok þar
 með aller guðligir lutir ok mannligir sé lagðir undir
 fá menn? en þér Rómveriar er alldri hafið sigraðir
 15 verið af fiandmaunnum, helldr stýrt aullum þjóðum, er
 nú svá komið, að yðr þikkir gott, ef þér megið hallda
 lífinu? eða hverr yðar er sá er nú þori að forðaz undan
 þrælkuninni? 4. en þó að ek hyggi, að sá Iugurtha (254)
 en glæpafullazti hafi enn vítislaust giorz illvirkin, þá I. 31, 21.
 20 munda ek várkynna yðr ok þola yðra brekkvísi, því að
 þér eruð várir borgarmenn, ef æigi sneriz þá sú miskunn
 í taupun bæði lýðsins ok laganna. 5. ok svá mikinn I. 31, 22.

1 *Fragment A reicht bis XXXVIII, 5. Die Überschrift steht nicht in der hs.* 8 orðnir *add. M.* 9 fullengi *hs.*; drot-
 non *hs.* 11 en þesser að ríkin *hs. G.* 13 sé *add. G.* 14 eða
 sem nú er *hs. G. nach fá menn, del. M.* 17 hinter lífinu durch-
 strichen *hallda; sa er sa er hs.* 19 illvirkin *hs. G.*

- aurugglæik hafa þeir að giora illa vítislaust, að æigi munu þeir af láta, nema þeim sé bannað. en ef þeir skolu slíku fram fara vítislaust, þá mun yðr fá langrar áhyggju ok munu þér skilia, að annað hvárt mon verða,
- 5 að þér munuð gioraz þrælar þæira eða rekaz miok fast af hondum. 6. þeir vilia drottna yðr, en þér látiz vilia I. 31, 23. vera friálsir. svá búa þeir, að hina mestu vára fiandr giora þeir sína félaga. 7. eða hvárt mun vera í svá I. 31, 24. mislyndum friðr eða vinfengi? 8. fyrir því minni ek I. 31, 25.
- 10 yðr á ok eggja ek á það, að þér latið æigi lengr vítislaust slíkt vera. æigi er ærarium vart týnt eða brotið ok æigi eru menn ræntir hér innan borgar; en þó að slíkir lutir væri þunger, þá virðiz það þegar enskis er í venio leggz. enum aprazta várum fiandmanni er upp
- 15 gefinn trúlæikr aulldungasvæitarinnar, upp gefið ríkið vart ok enn falr látinn alþýðuréttrinn bæði hæima ok í hersýslonni. 9. en hvað er það að giora allt vítislaust, I. 31, 26. nema það, að sá er konungr? 10. eigi hvet ek yðr af I. 31, 27. því miok, að ek villda helldr, að það væri satt, að ek
- 20 hefða illa gort helldr en borgarmenn várir, helldr af því, að æigi varkunnið þér vándum maunnum ill verk ok týnið af því góðum maunnum. 11. en það styðr mest I. 31, 28. alþýðulutinn, að maðr muni lengr það er vel er gort en það er illa, því að það er þá útekið er að muna, þá
- 25 letr það enn góða mann en dirfir enn illa. eigi þarf þá fulltingsins að krefia, ef æigi eru mæingiorðirnar til“. 12. þessa luti talaði Gaius Memmius optliga eða þessum (255) líka ok þess bæiddi hann, að Lucius Cassius sá er pre- I. 35, 1. tor || var í Rómaborg færi eptir Iugurthe ok læiddi hann [2]
- 30 í Rómaborg í griðum þæira til þess, að af hans saugn birtiz um Scaurum eða aðra þá, hverir fé hefði tekið af

1 vitier laust *hs.* 4 anað *hs.*, vera verða *hs.* *G.* 6 drottna *hs.* þér *add. M.* 11 ærarium *hs.* 13 enskis *add. M.* 14 leggz *hs.* í enum *hs.* *G.*, fiandmanni *G.*, fiandmanna *hs.* 16 ok. En *hs.*, ok, en *G.* 24 útekið að muna *hs.* *G.* 27 Gaius optliga *hs.* *G.* (Gaius Memmius G VIII 126, 18). 28 líka *zusatz G.'s.* Lucius sá er *hs.* *G.* (Lucium Cassium G VIII 126, 19).

honum. 13. þá er þetta er tíðinda í Rómaborg, þá var I. 32, 2.
 það í Numidia, að þeir er eptir vóru látnir með herinum
 af liði Calpurnii fylgðu síðum síns haufðingia ok giorðu
 marga glæpsamliga luti. 14. þeir vóru sumir, að gull tóku I. 32, 3.
 5 til að gefa aptr fíla í hendr Iugurthe, en sumir létu laust
 flóttamenn svá að flýðu frá, en sum svæitin rænti þá er
 í friðinum skyldi vera: svá mikið afl ágirninnar rann í
 hug þeim sem skæð drepsótt. en Cassius pretor eptir I. 32, 5.
 þá taulu er Gaius Memmius hafði eggjað hann, fór hann
 10 í Numidia ok miog móti skapi þeim mótumaunnum ok
 kom til fundar við Iugurtham ok telr fyrir honum, að
 hann skal sik upp gefa að saunnu á valld Rómveria.
 15. Iugurtha varð við þetta óttafullr ok hugsaði um
 verk sín ok ifaði, hvernig fara mundi. Cassius bað hann
 15 hræða æigi ferðina ok kvað honum betra að ræyna mis-
 kunn Rómveria en afla þeira ok sagði, að aull alþýða
 í Rómaborg hafði sína trú til gefið: „að þú skalt í griðum
 fara; ek sel þér ok þar til mína trú er sumum mun
 æigi þikkia verð minna en alþýðu trú“, svá var Cassius
 20 frægr í þenna tíma.

II. Frá Rómverium ok Iugurtha. 1. Nú ferr Iu- I. 33, 1.
 gurtha með Cassio til Rómaborgar ok býz þvers í mót
 konungligri tign ok sem fátækligaz. 2. ok æigi að síðr I. 33, 2.
 var enn stærri hugrinn í honum. hann styrkti það miog,
 25 að hann vænti enn liðsemðar af þeim er varið haufðu
 sakarnar fyrir hann þá er hann var hvergi nær ok í
 þeira trausti hafði hann slíkt gort. nú kaupir hann
 micklu fé liðsemd Gaii Bebii, að hann skal veita honum (256)
 fullting móti aullum saukum. 3. en er þeir koma í I. 33, 3.
 30 Romam, þá stefnir þing Gaius Memmius ok þar kómu
 aller aulldungar ok allr lýðr ok er aull alþýðan ræið
 Iugurthe: sum svæitin vill láta binda hann, en sumir vilja

2 voru latnir voru *hs.* 3 ok *add. G.* 4 luti *fehlt in der*
hs., marga luti glæps. *G.* 5 fíla *add. M.* 6 flóttamenn *add. M.*
 8 Cassior *hs. ebenso* 19, Cassius 14. 9, 30 Mēmius *hs.* 28 Mēmii
hs. Bebii G.

lata kvelia hann, nema hann segi þegar, hverir fé hafa
tekið af honum til liðvæizlu eða í ráðum verið um hans
illræði; en Gaius Memmius vill mæirr láta giora eptir
tign Rómveria, að þeir halldi orð sín, en að æði lýðsins
5 („ok mýkium svá hugi þæira“) ok biðr æigi spilla alþýðu
trú er honum var sellð. 4. en síðan er Gaius Memmius I. 33, 4.
lét fram læiða Ingurtham ok hlióðs var kvatt, minnti
hann á fám orðum um verk hans þau er hann hafði gort
bæði þar í Rómaborg, um fégiafarnar, ok það er hann
10 giorði í Numidia ok svá það er hann hafði gort við
fóstrfaður sinn ok hans sonu ok biðr hann skýra, hverir
honum hafa téð eða þíónað af þessum. 5. þó að Róma-
borgarlýðr þikkiz skilia, hverir þetta hafa gort, þá vilia
þeir þó, að hann segi berum orðum, hverir þeir eru;
15 ok ef hann seger satt, þá telr hann honum vera ván
miskunnar fyrir trú ok milldi haufðingia, en ef hann
þeger við þá, er æingi ván hiálpar þeim vinunum er
hann læynir ok sakbitnir eru ok æigi honum siálfum ok
aungum hans manna. 6. en er Gaius Memmius þagnar, I. 34, 1.
20 þá stendr upp || Gaius Bebius haufðingi lýðsins ok bað [3]
konung þegia, ok svá, þótt allr múgrinn sá er á þinginu
var gæysiz að honum með ákafligu kalli eða bendi and-
litinu, svá sem þeir eru vanir af ræiðinni, þá er um
slíkt er að kæra. ok svá giorði konungr. ok enn á
25 þessu þingi urðu þeir ríkari er rangara mæltu ok vaurðu
sakarnar, 7. svá varð lýðrinn að háði fyrir þeim, sem I. 34, 2.
nú var sagt, en styrkðuz hugir Ingurthe ok Calpurnio
ok auðrum þæira svæitungum.

III. Frá Massive. 1. Í þenna tíma var í Rómaborg (257)
30 æinn númverskr maðr sá er Massiva hét, son Gulusse I. 35, 1.
sonar Masinissæ konungs. hann hafði verið með Ad-
herbal ok komiz undan í Cirta, þá er konungr fell, ok

3 6 Mēmius. 7 minti *hs.* 11 sinu *hs.* 12 af þessum.
s. d. *Komm.* 19 Memius *hs.* 20 Bēbius *hs.* 21 mugrin *hs.*
30 romverskr *hs.*, númverskr *G.*; Gulusse *korrigiert aus* Gullisse.
31 Massinissa *hs.* Atherbal *hs.* 32 Circa *hs.*

- farið síðan til Rómveria ok var þar vel halldinn.
2. fyrir honum telr Spurius Albinus sá er á hinu næsta I. 35, 2.
ári var hertuginn eptir Calpurnium með Quinto Minucio
Rufo, að hann skyli bæiða aulldunga ríkissins í Numidia,
- 5 því að hann er kominn til ríkissins, ok biðia, að Iugurtha
sé af dæmdr ríkinu fyrir glæpi sína. 3. því talar hann I. 35, 3.
þetta, að hann er nú consul ok giarn að ræyna sik í
orrosto ok honum hafði til handa hlotiz að vinna Nu-
midiam, en Minucio að vinna Macedoniam. 4. nú giorir I. 35, 4.
- 10 Massiva sem hann var beðinn ok hrærir þetta mál ok
vill æigi svá búið hafa ok fær Iugurtha æigi traust til
þessa af vinunum, því að suma grunaði, að ærnu væri
áðr að svara, en sumir hrædduz orðróminn þann er á
mundi leggiaz, en sumir þorðu fyrir aungan mun að
- 15 giora. 5. ok því bauð hann Bomilcare, hinum mesta
trúnaðarvin sínum, að giora þetta verk ok hét honum
til enn micklu fé ok biðr hann nú hallda niósnir um
Massivam, að sem læiniligaz yrði þetta gort, svá að
Iugurtha yrði æigi berr ok leitaz fyrir sem mest, þót
- 20 nokkuru yrði sæinna gort. 6. nú læitar Bomilcar að I. 35, 5.
giora þetta bragð sem fyrst ok fær til slægja menn þá
er til slíks vóru vel fallnir að niósna um vegu hans ok
gaungur ok ætli til stundir ok staði hve nær þeir mætti
að honum ganga. 7. ok er til var gilldrað ok í færi I. 35, 6.
- 25 komið, þá lióp framm æinn þeira félaga úvarliga ok
drap Massivam. þessi varð handtekinn ok var læiddr
þegar fyrir consulem Albinum. hann spyrr, hví hann
giorði þetta. hann segir allt það er hann væit ok kennir
Bomilcare. 8. ok fyrir þetta var dæmdr Bomilcar út- (258)
- 30 lægr ok mæirr að réttendum ok iafndæmi en eptir sið- I. 35, 7.
veniu annarra þjóða því að Bomilcar hafði komið sem
aðrir Iugurthamenn á trú þeira Rómveria. 9. en er I. 35, 8.
Iugurtha var berr vorðinn í þessum glæp, þá stóð hann

4 bæida *hs.* 11 fær æigi *hs. G.* 14 að *hs.* 15. 29
Bolmicare *hs.* 18 læniligaz *hs.* 20. 29. 31 Bolmicar *hs.*
23 ætla *G.* 24 færri *hs.*

- að móti æigi að síðr hinu sanna þangað til diarfliga er hann fann, að aull vinátta ok trúnaðr ok fégiafar er hann hafði átt við þá, sneriz allt það til aufundar við hann af alþýðunni. 10. en í enni fyrri handgaungu hafði hann I. 35, 9.
- 5 gefið af sínum vinum fimmtigu gísla ok sýndiz nú svá, sem hann hefði það mæirr ráðit í hag ríkinu helldr en gíslunum, ok þegar skaut hann Bomilcare á braut á laun í Numidiam því að hann uggði, ef þessi væri kvaliðr eða dreppinn, að það mundi letia aðra at giora því lík verk [4]
- 10 að sínu boði. 11. en fám daugum síðarr fór Jugurtha I. 35, 10. til Numidiam því að aulldungasvæitin bauð honum að fara sem skiótaz ór griðum sínum. ok þá er Jugurtha gekk út af Roma, segia menn, að hann liti opt aptr til borgarinnar þegiandi ok mælti að lyktum: „sé hér nú
- 15 borg fala þá er skiótt mun fyrir faraz, ef hon finnr kaupara sinn.“ 12. Spurius Albinus býr nú herinn sem skiótaz, flytr að sér þungann ok aðra atvinnu þá er riddararnir þurftu ok ferr í Africam sem skiótaz því að hann vill hafa unnið sigrinn, áðr skiptingardagarnir væri kom-
- 20 nir, drepð Jugurtham eða handtekið, eða að þriðia kosti gefi hann sik upp. 13. en þar að móti tók Jugurtha að I. 36, 2. giora sín ráð ok sendir boð Albino, að hann þarf æigi heria landit ok bregðr á það, að hann muni á hond ganga, eða stundum, að hann muni undan flýia
- 25 ok hann hræðiz, ok enn stundum býr hann her sinn til að beriaz. svá dvelr hann stundina fyrir Albino, að hann þikkiz æigi vita, við hváru búaz skal, friði eða (259) I. 36, 3. orrostu, ok svá læikr Jugurtha hann. 14. váru þeir menn í váru liði, segir Sallustius, er það saugðu, að Al-
- 30 binus mundi vita ráð með Jugurtha ok fundu það til, að I. 36, 4. æigi mundi orrostan svá lengi frestaz ella. 15. en er stundinni læið fram svá að nálguðuz skiptingardagar, þá ferr Albinus til Rómaborgar svá sem skulda bar honum til, en setr eptir yfir herinn til stiórnar Aulum bróður sinn.

4 handgaungu Jugurtha *hs. G.* 5 sínum *hs.*, af sínum *G.*
 fim tigu *hs.* 7 Bolmicare. 8 ugði *hs.* 15 skiot *hs.* 16
 Albinus Spyrius *hs.* Albinus Spurius *G.* 18 Affricam *hs.* 22
 sin *hs.* 34 herin *hs.*

IV. Capitulum. 1. En í Rómaborg hófz í þenna tíma I. 37, 1.
dæila með haufðingiunum um það, hverir consules skylldu
vera. 2. Publius Lucullus ok Lucius Annus hofðingar I. 37, 2.
lýðsins kostoðu sem mest að enir saumu væri ok stóðu
5 móti félaugum sínum um þetta mál, ok þetta sundrþykki
stauðvaði kosninginn svá að aungir vóru kosnir á þeim
misserum. 3. af þessi dval þóttiz Aulus æiga mundu I. 37, 3.
naukkura vón tignar sá er í Africa var með herinn ok
fyrir þí herðir hann sik að með herinn svá að hann
10 ætlar nú að beriaz við konunginn eða ellta hann ór rí-
kinu ok taka svá féhirðzlur hans. 4. ok í Ianuario má-
naði kallar hann herinn ór vetrvistunum ok býr til
orrosto ok ferr langar læiðir ok torvelligar að snaurpum
vetrinum ok kom til kastala þess er Suthul haitir er
15 konungr á ok þar eru varðvæittar hinar stærstu féhirðzlur
hans. 5. en kastalinn var svá settr, að af grundvellinum I. 37, 4.
staðarins mátti hann æigi vinna ok æigi um hann sitia
af grimmlæik vetrins því að stæinveggrinn var settr á
hátt fiall útanvert ok þar um útan var læirslétta ok
20 full af vetriligum vötum ok vóru orðin mikil dý. nú
giorði Aulus flaka ok kastala hiá borginni eptir þí sem
þeir vóru vanir þá er þeir unnu borgir. 6. en er Iu- I. 38, 1.
gurtha sá, að það var æinskis vert er Aulus gorði af
úkænsku ok af hégóma, þá sendi hann honum orð miok (260)
25 með slægð ok spotti ok lét, sem hann mundi helldr upp
gefaz, en Aulus færi þessu fram lengr, ok svá, sem hann
trýði, að kastalinn mundi unninn verða, ok sendi opt
menn til hans með þvílíkum orðum; en konungrinn lét
sem hann || óttaðiz miög ok fór með her sinn læynistigu [5]
30 ok um skóga, sem hann villdi forðaz hans fund. en af
þessu trúði Aulus, að konungrinn villdi sættaz. 7. þá I. 38, 2.
sendi Iugurtha orð Aulo: það hann fara frá kastala ok

3 Lucillus *hs.* 8 Affrica *hs.* 13 ferrr *hs.* 16 að zu-
satz *G.s.* 18 statt vetrins steht in der *hs.*: ok æigi um hann sitia;
— sitia af grimmlæik — — — því at *G.* vetrins *add. M.* (saevitia
temporis). 28 hans *zusatz G.s.*

- sækia eptir honum í læynihéruð naukkur svá sem hann villdi ellta hann: skylldu þeir finnaz þar að sættargiorðinni, mundi þá færi menn vita, hvað þeir réði. 8. nú sender Iugurtha dag ok nótt slægja menn sína að fræista
- 5 Rómveria með fégiofum, hundraðshaufðingia eða svæitarhaufðingia, ok biðr þá, ef orrostan verðr, að beriaz æigi móti honum eða flýia fyrstir, en sumir skylldu þegar flýia ór sínum stauðum, er þeir hæyrði lúðra kveða við. 9. en síðan er þessar vélar vóru allar búnar, þá er það
- 10 á æinni nótt, að Iugurtha kemr váveifliga með mikinn fíaulða hers ok sækir aullum megin að herbúðum Auli. 10. en rómverskir riddarar óttaz þenna þys er kom að þeim óvaurum. vápnaz sumir, en sumir flýia, en sum svæitin eggjar þá er hrædduz, en flestir óttaz því að
- 15 mikill afli var kominn fiandmanna, en nótt ok ský um allan himin, ok var fyrir því úsýnt, hvern upp skyllði taka, því að óvíst þótti, hvárt öruggra var að flýia eðr viðr að taka. 11. en af þeim svæitum er féið haufðu tekið þá hlióp til Iugurtham V hundruð riddarar þeirar
- 20 þjóðar er Ligures hæita en tvennir flokkar þeirar þjóðar er Thraces hæita. hundraðshaufðingi hins fyrsta merkis ennar þriðiu fylkingar sá er tekið hafði sér varnarstað gaf upp staðinn ok léði þeim Iugurthamaunnum. 12. nú hlaupa Numide á þá ok í herbúðirnar sem harðaz, en
- 25 Rómveriar flýia fúlum flóttu, en sumir kasta vápnunum: þeir hlaupa á fiallzháls naukkurn. 13. en fyrir því að myrkt var ok því auðru, að herrinn slóz í að ræna herbúðirnar, varð minna mannfallið ok verr rekinn flóttinn ok minni sigrinn. 14. en um daginn eptir stefndi Iugurtha Aulo fund ok æinmæli ok sagði honum svá: „nú
- 30 helld ek þér ok þínum her hér matlausum ok luktum

5 hundraðs haufðingium *hs*, h. haufðingia *G*. 8 lúðra kveða við *add. M*. 18 viðr að taka *G*., viðr taka *hs*. 20 Liguri *hs*. 21 er Traceum hæitir *hs*. (cum duabus turmis Thracum). 22 varnað stað *hs*. 27 slóz í *G*., slóz *hs*. 29 segrinn *hs*.

inni með várum vápnuðum her. en æigi að síðr, þó að
 vér æigim nú allz kosti við yðr, vil ek giora mannliga
 ok þér skoluð grið hafa: ef þér vilið sætt við mik, þá
 skolu þér ganga aller alhæilir undir ok, ok það með, að
 5 þér skoluð aller braut farnir ór Numidia, áðr liðnir sé
 X dagar. 15. en þó að þesser lutir væri þungir ok I. 38, 10
 skammsamligir, þá gekk svá að hræzla dauðans, að ko-
 nungr varð æinn að ráða sættinni.

V. Harmr Rómveria. 1. En er þetta spurðiz í I. 39, 1.
 10 Rómaborg, þá rann ótti á allan borgarlýðinn: sum svæi-
 tin harmaði svívirðing ríkissins en sum svæitin það er
 nú spurðiz flótti til Rómveria er alldri fyrr var vant,
 en aller óttuðuz um sitt frelsi, aller vóru ræiðir Aulo
 ok mest þeir er snarpaztir vóru er hann hafði gengið
 15 vápnaðr til sættar með svá mikilli skaumm, læitað svá
 lífsbiargar en variz æigi með drengskap. 2. Albinus lét I. 39, 2.
 sér mikið þikkia að skaumm bróður síns, hræddiz aufund
 ok hás || ka ok fór til fundar við senatum ok spurði þá, [6]
 hvárt nú skal friðr við Jugurtham ok siá sætt halldaz.
 20 3. en senatus sagði sem rétt var ok dæmði það, að ængi I. 39, 3.
 sætt mætti halldaz útan þeirra ráð. en nú í stað lætr
 Albinus skrá herinn, hvé mart fara skal af borginni eða
 af héruðum, ok haimta að sér aull fullting hersins ok
 skyndir sem mest. 4. nú vilia haufðingiar lýðsins, að
 25 hann hafi ekki svá mikinn fiauðaða sem skráð er, fari
 helldr sem hvatligaz. ok fám daugum síðar kemr hann (262)
 í Africam, en allr herrinn var í provincia í vetrvistum
 farinn ór Numidia. 5. en er Albinus kemr þar ok hann I. 39, 5.
 kannar siðu hersins, þá finnz það, að miok er spillt hug-
 30 rekki riddaranna, þeir hafa vorðit forflótta ok margir
 hallaz eptir fégiaufum Jugurthe, en tekið upp sællífi í
 kyrrsetunni mæira en siðvenia hafi til verið. en þó að
 hann væri giarn að vinna Jugurtham ok hefna bróður

2 manliga *hs.* 4 undir ok, ok *G.*, undan ok *hs.* 7
 skamsamligir *hs.* 23 hersin *hs.* 27 Affricam *hs.* herrin *hs.*
 vestr vistum *hs.* 33 brroður *hs.*

sins, þá þikkiz hann æigi til færri að hallda orrostonum með þeim her ok sat um kyrrt.

- VI. Tala Mamili. 1. Mamilius Limetanus hét æinn I. 40, 1.
 haufðingi lýðsins í Rómaborg sá er þetta talaði fyrir
 5 lýðnum á æinu móti, að þeir skyldi eptir læita, af
 hverra ráðum Jugurtha konungr hefði hafnað boðorðum
 auldunganna eða enn hverir fé hefði tekið af honum í
 sendifaurum eða í ríkiunum eða hverir filana selldi eða
 hverir elltaz léti frá filunum ok gefiz svá upp eða hverir
 10 sættirnar hefði gort í friðinum eða hverir undan hefði
 skoriz í orrostonni. 2. Þessi spurningu varð sæint svarað I. 40, 2.
 því að margar svæitir kenndu mark sitt á — — — hrædduz
 sumir háska hegninganna, ef upp kæmi en þeir máttu
 æigi berliga synia, að æigi hefði þeir samþykkz þvílíkum
 15 lutum sem þar vóru talðir. nú urðu margir þá óttafuller
 af spurningu Mamili. 3. Þá vóru spurðir þeir menn að I. 40, 4.
 hvárt Marcus Skaurus hefði tekið fé er fór með Calpur-
 nio ok skyldu þeir ór skera, hvárt hann væri í þessi
 taulu eða æigi því að borgarmenn vörir ógleðiaz af flótta
 20 sumra en af kæti sumra. 4. en þá er þessu vandmæli I. 40, 5.
 var fram halldit, þá varð þetta með mikilli eptirgaungu
 lýðsins framið af þeim orðrómi er á hefði læikið, sem opt
 kann verða, þá er óvenia leggz á tiginna manna svæitina en
 lýðrinn þikkiz vera saklauss. 5. En Sallustius segir svá, (263) I. 41, 1.
 25 að venia svæitarhaufðingia hafði spillz ok slægð aulldun-
 ganna hafði vaxið með illum atferðum fám vetrum fyrr en
 þetta væri af hóglífi ok af gnótt auðsins. 6. því að áðr en I. 41, 2.
 unnin væri Carthago hin mickla, þá hafði með hondum
 Rómaborgarlýðr stilliliga ok hógværliga alþýðuréttinn:
 30 æigi var þá kapp milli borgarmanna um metorðin eða
 forrádit því að ótti af óvinunum hellt þá borgina í gó-

2 kyrrt *hs.*

3 Mamilli, amillius Limitanus (*initiale fehlt*) *hs.*

11 vor orrostonni durchstrichen und unterpunktiert friðinum *hs.* 12

kendu *hs.* nach kendu mark sitt á sind einige Worte ausgefallen,
 wie G VIII 131, 7 beweist. 14 samþykktz *hs.* 16 Mamilli *hs.*

24 en Sallustius segir svá. *add. M.* 27 vær *hs.* 28 Cartago *hs.*

- ðum siðum. 7. en siðan er óttinn hvarf braut frá maun- I. 41,3.
 num, þá kom eptir í staðinn eptirlæti ok metnaðrinn;
 þeir lutir er mennirnir elska miðg; en þá hvíldina er I. 41,4.
 þeir haufðu miðg langað til meðan ófriðrinn var, þá
 5 þágu þeir svá þá er þeir fengu, að þá aufunduðuz þeir||
 ok dæilldu siálfir. 8. en siðan er tiginna manna svæitin [7] I. 4
 tók metorðin en borgarlýðrinn frelsið, þá sneru þeir
 hvárutveggia í eptirlætið: dró hverr til sín það er mátti
 ok svá dróguz aull skiptin í tvá staði, en réttrinn land-
 10 fólksins ok annarrar alþýðunnar er iafn ætti að vera
 varð skaddr ok skerðr. 9. en lýðrinn svarkaði iafnan I. 41,7.
 í hersýslunni ok af sínu fangalæysi; 10. þá sótti ok I. 41,8.
 hverr að sinn frænda eða tengðamann að koma sér fram
 í virðingar þó að upp risi fyrir þeim riddarasynir eða
 15 aðrir þeir er hafa áttu; svá fór of ríkið tiginna manna
 með ágirninni, að það var með aungum hætti né stil-
 lingu. 11. en þá er naukkurir funduz af enum tignum I. 41,10
 maunnum þeir er mæira virðu sanna mannkosti raungum
 metnaði, þá tók að græinaz borgarlýðrinn til sundrþykkis.
 20 ok þaðan af giorðiz úfriðr í ríkinu. — — — — 12. en I. 42,1.
 enir tignu menn þeir er fyrir urðu ámælinu ræidduz
 miðg ok læituðu* sér fulltings við frændr sína ok vini
 ok Rómaborgar riddara ok þá er þeir mætti frá spenia
 alþýðunni: væittu þá svá berliga mótgaungu, að þeir
 25 drápu Tiberium fyrst en fám vetrum síðar Marcum Ful- (264)
 vium Flaccum ok Gaium Gracchum. þeira ættir er
 Gracchi eru kallaðar hefndu þessa með manndrápum á
 tignum maunnum, ok hvárir á auðrum giorðu stór verk:
 vóru sumir drepnir en sumir brott reknir. en hæilligra
 30 hefði verið að þola mæingiorðina en að hefna illa illz.
 13. en mæirr iókz tiginna manna svæitinni af þessu ótti I. 42,4.

7 borgarlyðrin *hs.* 12 af sinu af sinu *hs.*, af sínu *G.* ok *add.* *M.*
 20 vor en enir tignu menn *fehlt der Anfang von Iug. 42, 1, verkürzt und*
entstellt in G VIII erhalten, vgl. den Komm. 26 Graccum, ætt,
 Graccij *hs.* 27 mandrapum *hs.* 29 hæilligra *hs.* hæilligra *G.*
 30 verið hefði.

en frami ríkissins því að siá úfriðr týndi maurgum stórborgum fyrir oss, þá er vér keppðumz um að láta aðra aðra sigra en ena sigruðu hefna sín. en ef ek villda segia frá aullum bardaugum þeim, þá mundi mik fyrr
5 stundin þríóta en efni.

VII. Metellus giorr consul. 1. Eptir sættargiorð I. 43, 1.
Auli ok flóttann hers várs, segir Sallustius, þá var Metellus ok Silanus giorfir consules ok hlutuðu héruð milli sín. Metellus hlaut að sækia Numidiam, harðr maðr. en
10 þó að hann væri æigi vinr sumra svæita lýðsins, þá var hann þó með réttri frægð ok sannri. 2. en síðan er I. 43, 2.
hann gekk til þessar tignar, þá var hann linr ok samþykkr félagsmanni sínum Silano, en þó lagði hann mesta áhyggju til um herferð sína. 3. hann tortryggði miog I. 43, 3.
15 enn forna her þann er fyrir var í Afrika ok tók því að skrá ok velia riddara ok til að hæimta hvaðan æfa ok lét búa vápn ok allan herskap þann er þurfti í hersýslonni ok þar með atvinnu gnógliga, þótt til langrar herferðar þurfti. 4. en að giora þessa luti vóro til I. 43, 4.
20 hæimt fullting að ráði aulldunganna bæði langunautanna ok allz um Italia; en konungar sendu siálfkrafa sinn styrk. 5. ok fór Metellus að ráði aulldunganna ok er allt I. 43, 5.
var þetta búið í Numidia ok vétu aller borgarmenn góðs að um hans ferð fyrir sakar góðra íþróttu
25 hans ok allra mest fyrir því, að hann hafði ekki ræynz (265) að fégirni svá að mannlestir fylgði, því að hér til hafði í Numidia þorrið auðæfi af ágirni haufðingianna en aukið fiandmaunnum. 6. en er hann kom í Africa, þá selr I. 44, 1.
Spurius Albinus || honum í haund herinn úkiænan ok úvig- [8]
30 ligan ok úþolinn við háskann ok erfiði þann er diarfari var í tungu en í haundum, rænti faurunautana ok var

2 kepðumz *hs.* aðra aðra *hs.* *G.* streicht ein aðra. 4 borgum þeim *hs.* *G.*; bardaugum *nach G VIII*: enn ef segia skyldi alla þeira bardaga. 131, 23. 7 flottan *hs.* 8 Sillanus *hs.* 13 Sillano *hs.* 14 tortrygði *hs.* 15. 28 Affrika *hs.* 17 þufti *hs.* 22 ok allt var *hs. G.*, ok er allt var *M.*

- siálfr ránfang fiandmannanna, ústilltr að klæðabúningi:
 7. mæirr var haufðingianum af þessum riddorum ok af I. 44, 2.
 þæira illum siðum annstyggð, en honum væri liðsemðar
 vón af þæira fiolmenni. 8. nú giorði Metellus það í I. 44, 3.
 5 hug sér, að þó að stundin tæki að skemmaz of sumarið
 til skiptingardaganna, þá villdi hann þó helldr bíða or-
 rostu ok semia riddara með erfiðum svá sem siðvenia
 hafði til verið enna fyrri haufðingia ok ætlaði, að svá
 mundu hvessaz hugir þæira. 9. en er Albinus kom í I. 44, 4.
 10 Numidia ok spurði úfarar hersins ok skaumm bróður síns,
 þá ætlaði hann ok um sumarið að temia herinn ok beriaz
 æigi, helldt saman liðinu í herbúðum en færði þá að æins
 herbúðir, er æigi mátti annan veg vera fyrir vista sakir:
 10. æigi lét hann vaukur hallda eptir siðveniu eða ganga I. 44, 5.
 15 undir merkium, lét giora hvern sem villdi. leikarar ok
 trúðar vóru margir í þessum her: þæir fóru of nætr ok
 daga að skemmta sér; en þorparalýðrinn sá er í herinum
 var, þá spillti hann aukrum manna eða fór í þorp ok
 rænti menn búfé eða mansmaunnum ok keppðuz um slíkt
 20 en selldu það kaupmaunnum, kæyptu vín eða annað því-
 líkt: þæir selldu ok hvæiti, tóko sætt brauð, ok allt var
 það gort í várum her er ferlikt er það er segia má.
 11. en Metellus var æigi úkænni í því að koma af heri- I. 45, 1.
 num þessum úvenium helldr en í orrosto siálfri. hann
 25 var með svá mikilli stillingu, að hann stillti ágirnina ok
 grimmlæikinn til hófs. 12. það giorði hann hið fyrsta I. 45, 2 (2
 boðorð, að af skyllði takaz í herinum allar stuðningar
 letinnar: æingi skyllði selia í herinum bakað brauð eða
 soðinn mat ok æigi skylldu vera í herinum trúðar né
 30 læikarar ok æingi þorparinn skyllði hafa æyk né þíono-
 stumann hvárki í herbúðunum né í fylkingunni, en au-
 ðrum setr hann slíkan hátt sem hann villdi. 13. hvern

2 haufðingiunum *hs.* (hófðingium G VIII 132, 10), *G*; haufðingi-
 anum *M.* (inperatoris novo. Iug. 44, 2). 3 annstygd *hs.* 14 sið-
 veni *hs.*, siðveniu *G.* 17 skemta *hs.* 19 keppðuz *hs.* 21 sott
hs., sætt *G.* 26 grimmlæikinn *hs.* 31 herbúðunum *hs.*, í herb. *G.*
 32 háát *hs.*

dag flutti hann herinn álæiðis. hvern aptan lét hann díki grafa umhverfis herbúðir eða stundum virki gjöra svá sem úvinir væri avallt hiá þeim. hann lét í sífelli náttvankur hallda ok fór opt siálfr of nætr að skynia
 5 vaurðinn. þeir fóru ávallt með fylktu liði: 14. var Metellus stundum í aundverðri fylkingu stundum í miðri stundum í ofanverðri stundum hér ok hvar ok skyniaði of hvern, hvárt þann væri í stað eða undir sínu merki því að með merkium var optaz gengið. riddararner báru
 10 siálfir vistina ok vápnin. 15. ok skiótt stauðvaði hann I. 45, 3. svá ókynni hersins, með erfiðum en æigi með refsingum, að herrinn styrktiz ok stilltiz.

VIII. Unninn kastali af Metello. 1. En er Jugurtha I. 46, 1. spurði af niósnum sínum, hvað Metellus hafðiz að, ok
 15 vissi Jugurtha, þá er hann var í Rómaborg, að Metellus var góðr maðr ok grandalauss, nú óttaðiz hann um sinn lut ok nú hið fyrsta var það, að hann villdi upp gefaz með saunnu, 2. ok sendir til Metellum með þarflátum I. 46, 2. orðum, að þeir biði honum að æins lífs ok sonum hans,
 20 en aðra luti alla leggr hann á hans valld. 3. en Metello I. 46, 3. var || áðr kunnikt að saugn ok að raun skaplyndi Numi-, [9] diemanna, að þeir vóru lausgeðir ok giarnir nýlundunnar.
 4. nú talar hann við sendimennina annan að auðrum með I. 46, 4. æinmæli ok stundum fræistar hann þeira með féboðum,
 25 þá er honum gaf færi á, ok telr fyrir þeim með hæitum marga luti, er hann finnr, að þeir taka þessu æigi illa, að þeir komi Jugurthe á hans valld lifanda, en helldr dauðum en æigi, en segia það konungi að hann mun fá (267) sættir sem hann sendi orð til. 5. fám daugum síðarr I. 46, 5.
 30 fór Metellus með herinn óðan ok ræiðan í Numidiam. þá var þar fyrir annarr háttr en titt er, þá er hers er vón: þar vóru menn í smáhúsum ok í aukrum ok í annarri sýslu ok var héraðit fullt allt af maunnum ok fénaði. af kastaulum ok svá af smábæium fóru hertogar konungs
 35 ok aðrir menn mót honum ok færðu honum hvæiti ok aðra vist ok síðan buðu þeir honum alla sína þíónostu. 6. ok æigi að síðr fór Metellus varliga ok svá gekk hann I. 46, 6.

- með fylktu liði um héraðit, sem ófriðrinn væri viss hiá, lét bera niósnina langt frá sér alla vega ok þótti þetta hræsnimark æitt en æigi trúlig handganga, ok fór um hvern stað með varúð. 7. Metellus var í aundverðri fyl- I. 46, 7.
- 5 king ok þar með honum valið svæit fótgangandi manna ok enn bogmenn ok þeir er slaungur haufðu. en Gaius Marius var með riddarasvæitum í síðurstum ferðum. en á hliðarnar skipaði hann haufðingium flokkanna ok her-
togonum með riddarasvæitunum ok enn þeim fótgan-
10 gandi maunnum er hæita velites: þeir vóru miog fót-
hvatir ok skylldu fylgia fram riddaraherinum til liðvæizlu þeim. 8. en með Jugurtha var svá mikil slægð, að æingi I. 46, 8.
vissi við hveriu hann bióz, hvárt hann mundi vilia trygg-
vera til friðarins eða mundi hann vilia ræyndar orrosto,
15 ok æigi vissu þeir, hvárt þeim var skaðsamara: honum vóru staðirnir aller kunnir enda var hann hinn kænsti í orrosto, vissu þeir æigi, hvárt hann var þeim hæt-
tari, þá er hann var nær eða fiarri. 9. æigi langt frá I. 47, 1.
gautu þeirri er Metellus fór með herinn var kastali sá er
20 Vacca haitir: þetta er hinn fíaulmennzti kaupstaðr í ríki Numidarum manna ok þangað sækia kaupmenn af maurgum laundum ok miaug af Italia. 10. þangað vill I. 47, 2.
Metellus fara ok fræista, ef hann fáir unnið kastalann ok þikkir þar gott að setia í sína menn, því að það er hau- (268)
25 fuðstaðr í landinu. hann fær unnið staðinn ok lætr þangað flytia til hvæiti ok aðra luti þá er herrinn þarf ok ætlaði, sem var, að það var styrkr mikill honum, er þangað sótti fíaulmennt af maurgum laundum ok flutti þangað maurg giæði. 11. en er þetta var gort, þá I. 47, 3.
30 sendi Jugurtha enn nauzynliga orð ok bað þarfliga sér lífs ok sonum sínum ok bauð alla luti aðra upp að gefa í hans valld. 12. en Metellus fræistaði þessa sendimanna I. 47, 4.
með fégiaufum ok fortaulum að blekkia sem hina fyrri, að þeir skylldu svíkia Jugurtham, ok bað þá aptr fara

1 vari *hs.* 4 miðri *hs.*, *G.* óndverðri GVIII 133, 28 (apud primos. Iug. 46, 7). 8 hertogonum ok riddara svæitunum *hs.*, *G.*; með. *M.* 20 Vaka *hs.* Vaga *G.* 23 fáir *hs.*, fáir unnið *G.*

til konungs ok segia, að Metellus vill æigi næita hand-
gaungu hans ok æigi hæita friði, meðan hann væit æigi
sannindi um orðsending Jugurthe — — — — — ok heriar
ekki í ríkinu. 13. Jugurtha finnr, að Metellus setr orð I. 48, 1.

- 5 sín eptir verkunum varliga ok vitrliga, ok það, að hann
er nú bæittr vélum síálfs síns, því að honum er boðinn
friðrinn í orði, en hann grunar hvárt svá er, en nú || mun [10]
snaurp orrosta fyrir hendi ok hann sér, að æigi má nú
dvelia fyrir því að hin bezta borg hans er nú tekin, ok
10 það, að fiandmaunnum er nú kunnikt landit en hugir
lýðsins snúnir af fégiaufum. 14. nú tekr hann að niósna I. 48, 2.
um ferðina ok vegu Metelli ok þikkir naukkur vón sér
sigrs af landzleginu því er fyrir er ok samnar hann að
sér her sem mestum hvaðan æfa allra kynia ok ferr á
15 læynistigu naukkura á veginn fyrir, her Metelli.

- IX. Viðrbúnaðr Jugurthe. 1. Í þæim luta landzins I. 48, 3.
er Adherbal hafði átt sprettr upp á sú í suðrætt er Mu-
thul haitir. xx mílur frá ánni var fiáll mikið en sléttur
þar í milli. fiallið var mikið ok óbyggt. af miðiu fiallinu
20 gengr fram háls miaug hár: hann er vaxinn smáviði,
oleastro ok mirtetis ok enn annars konar viðum þæim
er vaxa á þurri iaurðu þar sem sendit er. 2. en sléttur- I. 48, 4.
nar millum fiallzins ok árinna eru vatnlausar nema í (269)
nánd við ána: þar er viði vaxið ok þar gengr optliga fé-
25 naðr ok menn. 3. Jugurtha ferr með sinn her í fiallz- I. 49, 1.
hálsinn þann er áðr er frá sagt ok sez þar, því að þar
lá fram læiðin Metelli. hann setr lið sitt dræift í kiaur-
rin ok í upphæðina frá veginum. Bomilcarem setr hann
fyrir fílana ok fyrir suma svæitina fótgangandi manna
30 ok kennir honum, hvernveg hann skal með fara. en hann
siálfr er nær fiallinu með allri riddarasvæitinni ok vaul-
ðum fótgangandi maunnum. 4. ok þá eggjar hann sér I. 49, 2.

3 Jugurthe — — — — — ok heriar, in der hs. und bei G. keine
Lücke. 10 hugr hs. 17 Atherbal hs. Moluca hs. 19 obygt hs.
20 miag hs. 21 nurteis hs. 24 við ána add. G. 28 Bol-
micarem hs.

- hverjar þær þjóðir er turme hæita ok xxx manna eru í hverri turma: enn eggjar hann manipulos, í þæiri svæit eru cc riddara, ok þar aðrar svæiter með: ok biðr þá vera minniga hins fyrra frama ok sigrs, að þæir veri
- 5 siálfa sik ok sitt ríki fyrir ríki ok ágirni Rómveria: 5. „Því að við þá skolum vér nú æiga kapplæikinn er fyrir skaummu sendum vér sigraða undir ok.“ ok segir skipt við þá hertogonum en æigi hugrekkinni: „svá hefi ek fyrir séð um fundinn, að vér skolum vera í enum hæra
- 10 staðnum ok mega síá allt fyrir um þá, sem optaz giora hinir vitrari við hina úkiænni, erum ok æigi færi: erum vér ok æigi nýiari við orrosto en þæir að færa hart saman hendrnar. 6. verðið þér þá athygler ok skiótt I. 49, 3. búnir að renna á hina rómversku, þá er lúðrarnir kveða
- 15 við. Þenna dag skolu þér ætla annað hvárt vera munu endadag várs erfiðis eða upphaf allra várra vesældða.“ 7. ok nú biðr hann hvern launa sér fé ok vegsemd af I. 49, 4. karlmennzku ok drengskap ok biðr hvern sýna auðrum sínum félaga sína framgaungu.
- 20 X. 1. Metellus var með sínu liði á fialli því er áðr var getið ok væit hann ekki til Jugurtham: ferra hann af fiallinu læið sína ok síá nú menn Jugurthe hans her. 2. nú grunar Metellum, að hann sé naukkura nýlyndu til I. 49, 5. hálsins þar er hestar þæira vaufkuðu milli kiarranna, (270)
- 25 því að skógrinn var svá þunnr ok lágr, að æigi hulði þá vel. en svá hátt til staðarins ok með braugðum setr hann herinn, að þæir Metellus máttu æigi giorla síá. en litlu síðarr skyniuðu þæir til vís, að það vóru um-sáter. 3. þá skiptir Metellus liðinu ok setr saman í ena I. 49, 6.
- 30 hægri hlið er nærr var fiandmaunnum: lét þrefallt standa ok setr skot || menn ok þá er slaungur hafa í hver mani- [11] pulos: lætr riddaraherinn vera í armana ok eggjar þá

1 turmas *hs.* 2 enn *G.*, en *hs.* 7 undir. Ok segir *hs.*; undir ok“ segir *G.* (in der Anmerkung *G.s* ein Versehen). vgl. 12, 4. undir ok. ok *M.* 12 færa *G.*, fara *hs.* 16 vor erfiðis durch-strichnes lifs *hs.* 31 hverr *hs.*

- með fám orðum, að þeir skyli vel duga, því að þá var skammt tóm til: læiðir þá herinn ór fiallinu á sléttuna með þessi skipan. 4. en er hann kemr á sléttuna, nam I. 50, 1. hann stað ok ætlar, að þeir muni á þá laupa ór hálsinum. en er hann sá, að það var æigi, þá hræddiz hann að þeir mundu naukkurn veg banna honum vatnið af sínum umsátum ok kvelia þá í drygklæisi. 5. hann sendir þann mann er Rutilius haitir með riddorum ok fótgangandi maunnum fram til árinna að taka sér þar tialldstaði ok búaz þar fyrir herinum — — — — — ok kveðz ætla, að þeir mundi æigi træysta sér til þess, en helldr vilia hallda þeim í mæði ok þorsta, ef þeir mætti. þá ferr Rutilius fram til árinna svá sem honum var boðið. 6. en Metellus ferr læið sína með fylktu liði I. 50, 2. ok var fyrst í aundverðri fylkingu ok kannaði þar, en naukkuru síðarr var Marius. þá fór Metellus í hina vinstri hlið fylkingar til riddara sinna ok svæitarhaufðingia ok dvalðiz þar. 7. en er Iugartha sá, að enn I. 50, 3. síðarsti lutr liðs Metelli var kominn um fram allt lið hans (æigi var það skemmra en ij mílur er lið Iugurthe sat framm eptir hálsinum), þá gengr Iugartha ofan með herinn ok tekr veginn millum þeira ok fiallzins, að æigi nái þeir aptr í fiallið, ok lætr kveða við lúðra ok væitir þeim áhlaup: 8. sumir hlaupa á halaferðina, sumir fram I. 50, 4. hægra megin, sumir vinstra megin ok ganga fast að ok (271) óðliga ok fræista, ef fylkingar Rómveria svigni. en Rómveriar þeir er snarpaztir vóru ok harðaz tóku í gegn vóru blektir í því, að þegar liópu hinir undan ok skutu á þá ok særðu þá, en Rómveriar máttu æigi hoggum 25 við þá koma. 9. svá hafði Iugartha kennt þeim, að I. 50, 5. hvar sem Rómveriar gengi fram, þá skylldu þeir hopa undan hauggum, en þar er Rómveriar hopaði, sækia þar

2 skamt *hs.* das zweite þá ist verschrieben und korrigiert, vorher scheint nu dagestanden zu haben. 10 herinu *hs.*; nach herinu in der *hs.* und bei G. keine Lücke. 20 skemra *hs.* 28 blektir *hs.* 30 kent *hs.*

- að ok hlaupa að hér ok hvar, fara dræift ok láta æigi mega kringia um þá: 10. „vér erum æigi færi“, sagði I. 50, 6. Iugurtha „ok hvar sem þeir flýia æigi ok taka við, læitum þá á aðra hlið eða þar er naukkurr dræifiz frá, en ef vér þurfum að flýia, þá er iafngott í fiallið ok á hálsinn eða á sléttuna, því að hestar várir kunnu vel að renna um hrísinn“. en vára menn, segir Sallustius, stauðvaði það að reka flóttann, að illt var yfirfarar ok oss úkunnikt. 11. en ósýnt þótti þá um orrostonna, hvárir I. 51, 1.
- 10 sigraz mundu, því að þá tók að dræifaz vart lið ok fekk æigi halldiz í skipuninni, en Numide sóttu þar fast að, en sumir várer menn létu nú fyrir, en sumir gengu fram að móti, ok fylgðu æigi merkiunum svá sem skipað var, en þar sem hvern tók háskinn várra manna, þar stóð
- 15 hann ok tók í gegn. 12. þá tók að dræifaz ok blandaz saman hvárrtveggi herrinn ok svá vápnaburðrinn ok hestarnir: þá fór ekki vart lið eptir skipun né eptir ráðinu, heldr varð þá allt að atburðum. 13. svá fór fram mikinn luta dagsins, að æigi mátti vita hverr endir mundi I. 51, 2.
- 20 verða á orrostonni. erfiði ok mæði óx af hitanum svá að margir sýktuz af. 14. en er Metellus sá, að Numide sóttu minnr að, þá tók hann || að hæimta saman liðið í [12] fylkingina ok iij þær svæitir er cohortes hæita (ok d tal þeira manna í hverri svæit) setti hann mót fótganga
- 25 ganda her (þessar sumar svæitir haufðu áðr setið uppi í (272) brekkunni ok hvíllt sik), 15. ok eggiaði þá til mótstauðu ok bað þá æigi láta sigra sik þá er ávallt flýia, „því að þeir hafa æigi vígi ok herbúðir til að flýia ok ekki til varnar nema vápn sín.“ 16. eigi var Iugurtha enn I. 51, 5.
- 30 kyrr, heldr tók hann að eggia sína menn ok að endrýia orrosto ok tók nú enn allz á að fræista með hinum beztum svæitum sínum, studdi sínar svæitir; en Rómveriar vissu æigi, hvar hann mundi fram koma, því að þá er

7 hrisinn *hs.*, hrísinn *G.* 11 Numidie *hs.* 14 háskin *hs.*
 16 huartveggi *hs.* 23 chórs *hs.*, cohortes hæita *G.* 24 val *hs.* *G.*
 28 æ (æigi) *hs.*, ækki *G.* 31 á *hs.*, *G.* schlägt í vor.

hann sá fast standa, skaut hann á hina, en gekk þeim nær er hopuðu. 17. með þessum hætti keppðuz þessir 1. 52,1. íj haufðingiar, hinir mestu menn, iafnir í atgiorvinni en úiafnir að fulltingi: 18. Metellus hafði traustan herinn I. 52,2.
 5 ok riddarastyrkinn micklu mæira en landið ókunnara, en Iugurthe voru aller aðrir lutir hagfelldari nema riddararnir færi. 19. en er Rómveriar sá, að þeir haufðu I. 52,3. ekki herbergi nér ok þeir máttu æigi með faustum bardaga æiga við þá, en komið að aptni, þá sækia þeir
 10 eptir þeim í hálsinn sem þeim var boðit. 20. þá flyia I. 52,4. Numide ór hálsinum: fátt fell því að þeim barg skiótlæikrinn ok það, að hinum var ókunnara landið ok træystuz ekki eptir að fara.

XI. Frá úsigri Bomilcaris. 1. Bomilcar fór sem I. 52,5.
 15 honum var boðið með fílana ok mikinn fótganganda her ok sér hvar var Rutilius ok ferr ór hálsinum á iaufnuna þá er hinir voru um farnir. ok fór Rutilius til árinna ok giorir það sem honum var boðit. en Bomilcar fylkir sínu liði ok giorir fyrir sér niósn, hvað hinir hafaz að.
 20 2. en er hann spyrr, að Rutilius sitr ok hefz ækki að, I. 52,6. en hann hæyrir þá gny til orrosto — — — — ok trúir þó illa sínum riddurum — — — — þannig ferr hann til herbúðanna. 3. nú sá þeir Rutilius mikinn ióræyk leggia I. 53,1. á himininn, en þeir sá ekki liðið fyrir skógum er nær (273)
 25 þeim voru ok ætluðu fyrst, að af vindi mundi vera rykið sem þar kann opt verða er sendin er iaurðin. en er þeir sá rykið með iaufnu ganga, svá sem fylking færi ok nálgaðiz þá, þá skilia þeir, að úfriðrinn var, ok taka til vápna ok standa fyrir herbúðunum sem þeim var
 30 boðit. 4. en er þeir koma, tóko að æpa hváirtveggju, I. 53,2. rennaz að ok beriaz. nú verða þeir sæinni í athlaupinu I. 53,3. Numide menn er með fílana fóru ok varð fílunum æigi

1 standa sína menn *hs. G.* (quos firmos cognoverat eminus pugnando retinere. I. 51,5). 2 keppðuz *hs.* 3 atgiorfinni *hs.*

11 Numidi *hs.* 14 Bolmicaris, Bolmícar *hs.* 18 Bolmicar *hs.*

21 orrosto — — — — ok, riddurum — — — — þannig, *in der hs. und bei G. keine Lücken.*

- saman komið sem þurfti, því að skógrinn bannaði þeim, en Numidiemenn þóttuz þar æiga allt traust er þeir voru, en fílarnir hvorfuðu í skóginum ok miog dræift.
5. þá þysia Rómveriar þar að. en þeir Numidiemenn
 5 er fyrst haufðu fram laupið taka að flýia, en marger kastuðu vápnunum ok læita sér hiálpar, sumir til hálsins ok flestir alhæilir. 6. Rómveriar tóku iiij hæila fila en I. 53, 4.
 drápu alla aðra: það voru xxx. Rutilius ok hans lið I. 53, 5.
 voru miauk mæddir, fyrst af ferðinni ok af starfi, er
 10 þeir giorðu herbúðirnar, en nú af orrosto: en Metellus kom æigi sem ván var: þá fylktu þeir liðinu ok fóru svá aptr í móti honum, því að þeir vissu, || að Numide [13] I. 53,
 voru vélsamir ok iafnbúnir til nótt ok dag. 7. en er I. 53, 7.
 myrkt var af nóttinni, þá hœyra hvárir vápnabrak til
 15 annarra, er Metellus fór í móti, ok hugðu hváirtveggju úvini sína vera mundu, ofruðu vápnunum ok giorðu gnýinn sem mestan, ok mundi það vorðið hafa mikil glæpska af úvizkunni, ef æigi sætti þeir ráði: því að þeir sendu á niósn riddara ok urðu varir hins sanna. 8. eptir óttann I. 53, 8.
 20 kom nú skiótt gleði ok fagnaðr: fagnaði hverr auðrum riddarinn, segia nú ok spyria ok hlýða, færir hverr á lopt sem mest sín verk: fór þá sem verða kann, að er sigrinn fæz, hælir sér iafnt hinn blauði sem hinn snarpi, en af úsigriðum eru iafnt ámæltir hinir hraustu sem hinir
 25 blauðu.

- XII. Frá Metello.** 1. Metellus er iii daga í þessum (274) I. 54,
 herbúðum, lætr græða sára menn ok gefr fé þeim er verðazter voru ok bez haufðu gefiz eptir sið hersýslun-
 nar ok þakkar aullum iamsaman á stefnu sína fylgð:
 30 eggjar enn, að þeir skolu iafnan hug hafa til um það er eptir ferr ok ætlar léttara nú munu vera fyrir haun-
 dum, þikkir þeim nú vel hafa gengið til sigrs: „en annað erfiði mun nú verða til ránfangs“. 2. Metellus giorir I. 54, 2.

1 banaði *hs.*
 Reihe von Sallusthss.
 12 Numidi *hs.*

6 kastuðu *G.*

8 XL *G.* XXX in einer
 9 af ferðinni *G*; að ferðinni *hs.*

- frá sér niósnir, Numidemenn þá er á haund haufðu gengið ok læiðir vóru kunnar eða aðra þá er honum sýndiz, að skynia, hvað Jugurtha hefðiz að, hvárt hann var með her ok mundi enn beriaz vilia eða mundi hann þikkiaz
- 5 sigraðr ok læita sér hælís ok vera með skaumm. 3. þæir I. 54, 3.
urðu þess varir, að hann hafði farið í þá staði er skógar vóru mikklir ok illt til tilsóknar ok yfirfarar. Jugurtha hafði þar her mikinn að fiólða ok illan til orrosto, því að fólkið hafði flýið ór orrostonni, hverir til sinna hæi-
- 10 mila, en það æina með konunginum er hans lið var handgengið ok að auk verkalyðr ok þorparar; hafði hann síðan það lið að sér dregið. ekki þikkir það skaumm í þæira landi, þó að menn flýi ór orrosto. 4. Metellus I. 54, 5.
sér enn grimman hug konungs ok að hann vill enn or-
- 15 rosto upp hallda, en þikkir sér það miaug úhægt, er hann má æigi beriaz nema þá að æinu, er Jugurtha vill til stefna, ok þikkia sínir menn sitia mæirr fyrir háskanum af áhlaupunum ok læitar sér ráðs: vill ekki sækia hann þangað sem nú er hann kominn með fylkingu, helldr
- 20 auðrum hætti. 5. nú ferr hann í landið þangað sem I. 54, 6.
auðgaz er ok bezt, heriar þar, æyðir akra, vinnr borger ok kastala, brennir víða ok drepr þá menn er vígligir vóru. af þessum ótta gengu margir menn til handa Rómverium ok gáfu þeim gísla ok menn fluttu að þeim siálf-
- 25 krafa hvæiti ok annað það er þæir þurftu: setti hann (275)
sína menu, hvar sem honum þótti sér styrkr að, en þeim vauri í að sitia. 6. en er Jugurtha spurði þetta, þótti I. 54, 7.
honum sér það mæiri skaði en orrosta, því að hans ván I. 54, 8.
var sú hellz að flýia ok beriaz þar er hann sæi siálfr
- 30 staðina til ok sótti Metellus iafnan eptir honum. 7. nú I. 54, 9.
varð hann nauðigr að fylgia þó herinum ok væita þannig lið sínum maunnum með áhlaupum. leitar hann sér nú ráða: hann fór opt siálfr á niósn með sínum || hinum [14]
beztum maunnum, en lét herinn bíða sín þar er hann

7 illt tilsóknar *hs. G.*, til *add. M.*
orrostonni. 10 en hans lið *hs. G.*

9 oīrm *hs.*, *verderbt aus*

hafði saman samnað; 8. opt á nóttum, eða þá er þeir fóro af þjóðvegum, hlióp hann á þá ok mest á þá er úvanaztir vóru í herinum eða enn þá er sendir vóru, ok I. 54, 10.
urðu þeir margir teknir eða drepnir, en æingi komz
5 braut ósárr, en áðr þeir kæmi ór herbúðum að hiálpa þeim, vóru Numide braut í fíall, sem Iugurtha kenndi þeim.

XIII. Frá ágiætri frægð Metelli. 1. Rómverjar I. 55, 1.
spyria, hvað Metellus hefz að: verða þeir fegnir þeim
10 saugum, er hann giorir sik ok sinn her með veniu hinna fyrri haufðingia, að hann er sigrvegari í ókunnu landi af hræsti sinni ok Metellus hefir nú næyddan Iugurtham þann enn mikilláta af hæimsku Auli að vera nú í æyðimaurkum ok hafa þangað flýið ok æiga þaðan að vétta
15 sér lífs ok hiálpar. 2. ok er þeir spyria þessi en fram- I. 55, 2.
ligu verk Metelli, þá færa þeir fórnir guðum sínum ok sú borg er hrædd hafði verið um þenna úfrið var nú glauð orðin. ágiæt frægð fór nú frá Metello. 3. en Metellus I. 55, 3.
var því ákafari fram að færa sitt æyrendi, er honum
20 gekk léttara til sigrs, ok skundaði sem mest aðsókninni ok uggði það sem opt verðr, að þá er manni gengr vel, þá hnekkir opt skiótt, ok var hann æ því varari um sik, er hann var lengr í herferðinni, því að mikklu ágiæti fylgir iafnan mikil aufund. 4. ok af umsátum Iugurthe I. 55, 4.
25 lét hann optaz lítið af sínum maunnum; en ef þeir þurftu (276) að sækia hvæiti eða annað fang, þá lét hann fara með sendimaunnum svæitir sínar fíalmennt. hafði hann siálfr með sér suman herinn, en Marius suman. 5. mæirr I. 55, 5.
æyddu þeir elldi héruð en ránum. þeir haufðu í tvennum stauðum herinn ok lét skammt milli ok, ef afls þurfti
30 við, þá vóru aller saman, en ef kvittir kómu um farar Iugurthe æigi mikilvegligar, þá fóru aðrir hvárir. 6. Iu- I. 55, 8.
gurtha niósnaði um farar þeira: fór um hollt ok um

6 braut or herbúðum *hs.*; ór herbúðum *von G. gestrichen*, kendi *hs.* 13 Albini *hs.*, Auli *G.* 17 borg sem Roma var er *hs. G.* (*erklärender Zusatz eines Schreibers*). 21 ugði *hs.* 30 let *hs.*, létu *G.*

- hálsa að læita til álaupa: hvárt sem hann hæyrði, að menn vóru sendir frá herinum eða það að herrinn fluttiz fram ok væri vaukn þau fyrir er spilla mætti, þá sætti hann því, því að til vatna er þar víða illt: 7. stundum
 5 lióp hann á *Metellum*, stundum á *Marium* eða á þá er eptir fóru. en ef við var horft, flýði hann brátt; ok auðrum eptir annan væitti hann áhlaupin: varð alldregi orrostan en aldri hvíldin: með þeim hætti hellt hann þeim, að þeir mætti æigi hafa stórupptektir. 8. en er *Metellus* I. 56, 1.
 10 sá þessa meðferð ok það, að hann náði aunga orrosto að hafa, þá sneriz hann að æinni borg mikilli er hæitir *Zama* (það var haufuðstaðr í þeim hluta landz) ok villdi æigi lengr mæðaz af elktum þessum ok hugði, að *Iugurtha mundi* vilia tæia borgarmaunnum. vénti hann, að þá
 15 mundi hann ná að beriaz við hann. 9. en *Iugurtha* varð I. 56, 2.
 þessa varr af flóttamaunnum. hann stefnir á gagnlæiðin ok kemr fyrr til borgarinnar: hann eggjar miok borgarmenn, það þá vel veria vígin. hann kveðz mundu fialmenna þá af sínum flóttamaunnum sem hann mætti.
 20 þessi mankind var styrkst ok haurðuz af landher hans ok trúuz. 10. en er þetta ráð var gort, þá fór hann I. 56, 3.
 aptr í læyni. litlu síðarr varð hann varr, að *Marius* fór með naukkurar svæitir epter || vistum í *Siccam*. 11. þá [15] I. 56, 4.
 ferr *Iugurtha* þangað á æinni nótt með hinum beztum
 25 sínum riddurum fám. en er Rómveriar verða þess varir (277)
 ganga þeir í borgarhlið ok veriaz þaðan. en er bardaginn tókz, þá eggjar *Iugurtha* borgarmennina, að þeir hlaupi á bak þeim: kveðr þá munu vinna sigr ágiætan: „ok ef þér giorið svá, þá mun ek hafa ríkið í friði, en
 30 þér vera friálsir ok óttalausir. 12. ok nema *Marius* I. 56, 5.
 hefði þegar látið merkin fram bera á hendr *Iugurthe* ok hefði frá gengið borginni, þá mundu borgarmennirnir aller

8 þeim hætti *G.*, hætti *hs.* 17 borgarinar *hs.* 19 af sínum maunnum *hs. G.*, flóttamaunnum *M.* (additis auxilio perfugis). 22 var *hs.* varð *G.* 23 epter || eptir *hs.*, *Sickam* *hs.* 26 borghlið *hs. G.*

eða því nær hafa skipt trúnni, því að þeir eru brigðir í skapi. 13. en þó að Iugurtha bæði fast standa sína riddara ok þeir léti fyrst að því, sem þeir mundu vilja viðr að taka — en þá er Marius tók með mæira afli að
 5 að ganga, flýðu þeir: fellu fáir, en aller runnu. 14. ferr Marius til Zamam. Þessi borg stendr á sléttum velli ok er mæira vígi af virkinu en af grundvellinum ok í borginni er allz gnótt, manna ok vápna. en er Metellus er búinn, þá ferr hann til borgarinnar ok setz um borgina
 10 með herinn ok skipar svæitarhofðingium, hvar hverr skal að ganga: 15. þá lætr hann blása í lúðra ok því næst er herópið hvaðan æfa. ekki skelfir þetta hugi borgarmanna ok taka fast í mót ok beriaz. 16. Rómveriar ganga fast að, hverr sem má: sumir kasta grióti, sumir
 15 slaungva elldi, sumir grafa undir borgarveggina, sumir setia stiga við veggina ok var nú hin mesta orrosta. 17. en borgarmenn veltu á þá er undir vóru stæinum ok hnúðum ok kasta loganda torfviði með biki ok brennustæini ok skutu á þá staurum. 18. ok þó að sumir
 20 þyrði æigi nær að ganga, þá hitta vápnin þá æigi síðr: flestir særðuz af skotum. iafn var háskinn að vera nær ok fiarri, en æigi iafn orðztírrinn.

XIV. Frá áhlaupum Iugurtha. 1. En nú er þeir beriaz við Zamam, þá kemr Iugurtha með micklu liði á
 25 þá úvara er herbúðanna giættu: því að þar var látin eptir til giæzlu mikil svæit ok ætluðu þeir sér við aungu hætt: Iugurtha braut virkishliðin ok gekk inn í herbúðirnar. 2. en er várir menn vóru bráðum bornir, segir Sallustius, þá tók það ráð hverr er sýndiz: sumir flýðu,
 30 sumir vápnuðuz, mart var drepið æða sært. 3. en æinir xl manna af þessum fialða minntuz rómversks nafns ok líópu með vápnum saman í svæit í hæra stað ok vaurðuz

3 að þu. En *hs.*, því en *G.*; sem þeir—að taka *add. M.*

18 með brennustæini *hs. G.* biki ok *add. M.* *picem sulfure et taeda mixtam ardenti.* Iug. 57, 5; með biki ok brennustæini. *G VIII 137, 18).*

20 þæyrði *hs. G.* 25 latinn *hs.*, látin *G.* 27 h beruðirnar *hs.*

28 bor in bornir *verbessert aus bra hs.*

- svá, að æigi með aullu affi fengu Numidiemenn þeim
braut komið, helldr sendu þeir langt frá sér skot ok
aunnur vápn; fáir voru þeir af maugum, en síz gripu
þeir á miss hins bezta ráðs: þeir sýndu mikinn dreng-
5 skap því að þeir felldu marga þá er að þeim sóttu. 4. I. 58, 4.
en þá er Metellus berst snarpligaz, hæyrir hann á bak
sér mikið heróp ok snýr hestinum: þá sér hann flóttu
rekinn sinna manna ok skilr, að þetta er æigi riddara-
herr: 5. hann sendir allan riddaraher sinn til herbúð- I. 58, 5.
10 anna ok Gaium Marium fyrir þeim með sínar svæitir ok
særir hann ok biðr með tárur fyrir vinfengis sakir, að
hann gefiz vel ok hann láti aungva skaumm sigrlæysis
verða í herinum ok æigi láti hann hefndarlausu fiand-
mennina í braut komaz. Marius giorir skiótt þau boð
15 ok kemr til herbúðanna. 6. en þeir Iugurtha finna æigi I. 58, 6.
fyrir, en herrinn kom að: nú varð þeim seint að hlaupa
út um díkin, því að þeir voru í herbúðunum: leitaði || [16]
þá undan hverr er mátti: liópu sumir í díkin ok voru
þar drepnir, en sumir vaurðuz í þróngunum ok voru
20 þar drepnir, sumir flýðu brott með konunginum, en mart
fell. Metellus hvarf frá borginni þá er nótt gekk að ok
fekk æigi unnið: fór hann til herbúðanna. 7. en síðarra I. 59, 1.
dag skipaði Metellus allri riddarasvæitinni fyrir herbú-
ðirnar þar sem á var hlaupið, en skiptir haufðingium til
25 að giæta þar hliðanna, en hann ferr til borgar ok berst
þar sem hinn fyrri daginn. 8. Iugurtha væitir enn á- I. 59, 2.
hlaup til herbúðanna miok vávæifliga ok óttaz þeir er
næster voru ok koma þá aðrir til að téia þeim. 9. nú (279) I. 60, 1.
beriaz þeir í auðrum stað við Zamam með mikklum affi,
30 ok hvar sem hverr haufðingi gekk að borginni, þá þótti
þeim sem þar væri snaurpuz orrostan ok kostaði hverr
til uppgöngunnar sem mátti ok æingi træystiz auðrum
betr en sér. 10. ok þar í mót biuggu borgarmenn fyrir
í aullum stauðum ok vaurðu uppgaunguna. mæira var
35 hverium um að særa annan en hlífa siálfum sér. blandit I. 60, 2.

- var herópið eggiuninni, stundum fagnaðinum en stundum harminum: svá var mikill gnýrinn af ópi ok vápnabraki, að til himins stóð. 11. en þegar er nokkuð gaf upp- I. 60,3.
skotið í aðsókninni, þá sá þeir ofan af kastulum borgar-
5 menn of langan veg, hvar riddararnir baurðuz ok enn lýðmenn ok vissu, að þar mundi konungr vera ok bendi hverr auðrum til, að siá skyldi ok glaudduz stundum, en stundum úglaudduz þeir. 12. en er Marius fann I. 60,5.
þessa nýbræytni, að borgarmenn mundi siá bardagann
10 (því að hann var þar til aðsóknar), þá minnkaði hann aðsóknina ok lét þá skynia það er þeir sá sem þeir villdi. 13. en þá er þeir hugðu vandligaz að orrostonni I. 60,6.
konungsins ok gáðu sízt annars, þá giorir Marius harða atgaungu, lét bera að borgarveggiunum stiga svá háfa,
15 að nær tók iafnhátt borgarveggium, ok gekk þar upp fiaulði manna. en borgarmenn, þá er þeir fundu þetta bragð, gengu þeir í mót ok vellto ofan stórum stæinum ok skutu ok kaustuðu elldi ok aullu því er þeir haufðu til varnar. 14. ok í fyrstu stóðuz várir menn, segir I. 60,7.
20 *Sallustius*, en er brotnaði æinn stigi ok annarr ok þeir er upp haufðu gengið vóru sumir drepnir en sumir lamðir, var þá hætt þessu tiltæki: sóttu þeir þá með auðru móti að. en að kveldi var enn frá horfið: var þá fátt várra manna úsárt, en sumt lamið, sumt drepð.
- 25 **XV. Frá Metello.** 1. Metellus sá, að þetta var úsyniu I. 61,1.
upp tekið að sækia að borg þessi ok það, að hann má aungum orrostum koma við *Iugurtham* nema það æitt, er (280)
Iugurtha væitir áhlaup ór fylgsnum; ok læið miauk á sumarið ok sneri hann frá borginni ok setr sína menn í
30 þær borgir er hann hafði unnið af konunginum ok honum þóttu þær vel komnar ok vígi vóru aurugg. 2. en annan I. 61,2.
herinn sendir hann til vetrvista í provinciam þar sem þeir haufðu fyrr setið: það er næst *Numidia*. 3. en er I. 61,3.
þeir kómu í vetrvistir, þá lætr hann þá ekki vera svá

4 kastulum *oder* kastolum *hs.* 12 vannligaz *hs. G.* 20 annar *hs., G.* 31 þóttu þeir vel komnir *hs. G.,* þær vel komnar *M.*

- í hvíld eða gleði, sem þá hafði áðr títt verið. en nú er hann þikkiz æigi hafa sigrað *Iugurtham* með orrosto sem hann villdi, þá setr hann víðræði um hann ok sendir með lau || nungu menn með féboðum ok vinmælum til [17]
- 5 vina hans þæira er hann trúði, að þæir skyldi vera á svíkræðum við hann, ok fræista, ef þæira útrú mætti sigra hann. 4. Metellus sendir menn til Bomilcarem er I. 61, 4. trúnaðarvinr var *Iugurthe* ok býðr honum fé ok biðr I. 61, 5. hann koma á sinn fund læyniliga ok selr honum grið ok
- 10 kallar, að hann muni auðvelligaz að komaz, því að *Iugurtha* trúir honum bezt ok biðr hann færa sér konunginn annað hvárt lífs eða dauðan; ok þó að hann hafi gort mikla úsæmd Rómverium í drápi *Massive* ok þó að þæir hafi hann ógilldan lagðan í sínu ríki, þá munu þæir
- 15 láta honum það allt vítislaust ok gefa honum upp fior ok fé. 5. Metellus fær auðvelliga snúið skaplyndi hans, því að hann var áhlyðinn ok ótrúr, ok enn það, að hann hræddiz, ef svá væri, að konungr gæfiz upp eða friðr yrði giörr við Rómveria, að hann ok hans menn mundu
- 20 fyrir útan sættir ok vera dæmdir til bana eða kvala, ok tekr Bomilcar við þessu æyrendi. 6. en þá er kominn I. 62, 1. var stund til, talar hann við konung. en konungrinn talar um hamingiulæysi sitt ok þraungvingar þær er hann hefir af Rómverium. þá svarar Bomilcar ok spyrr, ef
- 25 honum sýniz æigi það að siá fyrir sér ok sonum sínum ok landfólkinu er góðs er vert ok ganga á haund Róm- (281) verium: 7. „vér hófum sigraðir verið í aullum orrostom“, sagði hann, „en landit æytt mióg, margir menn herteknir ok svá drepnir, minnkaðr auðr ríkissins ok ærið miaug
- 30 ræyndr kraptr riddaranna“; það hann varaz að, þó að hann villdi æigi upp gefaz, að vera kynni, að siálft landfólkið villdi þó upp gefaz. 8. þessum orðum ok þæim I. 62, 2. líkum eggjaði hann konunginn til handgaungu. þá vóru menn sendir til *Metellum* með þæim orðum, að *Iugurtha*

7 Bolmicarem *hs.* 13 mikla; *der Schreiber hat mikir geschrieben und dann korrigiert.* 21 24 Bolmicar *hs.*

- vill á haund ganga ok á valld hans siálfr ok svá aller
 lutir aðrir muni á hans miskunn lagðir. 9. nú stefnir I. 62, 4.
 Metellus fund við alla þá er vóru af aulldungasvæitinni
 til umráða um þetta mál ok vill giora eptir þæira ráði
 5 er honum þóttu þar baz kunna. 10. en þeir réðu eptir I. 62, 5.
 veniu enna fyrri hofðingia ok sendu menn til Iugurtham
 með þeim orðum, ef hann villdi á haund ganga, að hann
 skyldi fyrst senda þeim cc þúsunda byrða silfrs ok
 alla fíla þá er hann á ok hesta ok vápn. 11. ok er I. 62, 6.
 10 þetta er sagt Iugurthe, þá giorir hann það sama skiótt.
 nú býðr Metellus aullum til sín þeim er á haund vilia
 ganga, ok eru þeir læiddir aller á hans fund bundner,
 en það var mikil svæit. en naukkurir ok fáer flýðu í
 Mauritaniam til Bocchum ok villdu æigi ganga á haund
 15 Metello. 12. Iugurthe eru þá send orð, ef hann vill ganga I. 62, 8.
 á haund, að hann skal koma til Tisidium ok skal hann
 við honum taka. en nú sér Iugurtha sik ræntan vápnum
 ok maunnum ok mikklu fé ok nú hugsar hann sitt mál
 ok minniz, hversu mikinn skaða ok svívirðing hann hefir
 20 gort Rómverium, ok æðraz nú um handgaunguna ok I. 62, 9.
 frestar marga daga ok hugsar fyrir sér: 13. þótti þungt
 að hallda orrostom ok æigi líétt að falla ór konungdómi
 í þrælkan, þóttiz ok miaug ósyniu hafa æytt micklum
 styrk er hann hafði þá upp gefið: ræðr það ór að ganga
 25 æigi á haund ok hefia upp orrosto. 14. í Rómaborg var I. 62, 10.
 það tíðinda, að þá er kom að skiptingardaugum, taka (282)
 Rómveriar Metellum til consulem: skal hann hafa æinn
 Numidiam ||

- XVI. 1.** Gaius Marius fór þenna tíma í þann stað [18] I. 63.
 30 er Utica haitir ok færði fórnir goðunum ok lét hofsgo-
 ðann ganga til fréttar um aurlaug sín, en blótgoðinn
 sagði, að yfir hann mundi ganga margir stórir lutir ok

7 að hann villdi *hs.*, ef hann vildi *G.* 14 Boccum *hs.*
 16 Tifidium *hs.* 23, miaug hafa *hs.* *G.*, ósyniu *add M.* (GVIII, 139,
 21: þóttiz nú ósyniu eytt hafa miklum styrk; I. 62, 9: multis magnis-
 que praesidiis nequiquam perditis). 27 Metellem *hs.* 29 Maius
 marius *hs.* 30 Utioe *hs.*

- undrsamligir ok hann mundi um framm verða sína ættmenn. 2. ok hann kvað Marium mundu þann mann verða, sem hann hafði opt hugsað siálfr. nú ferr Marius braut styrktr af fortaulum blótgoðans ok af goðunum ok ræynir
- 5 nú hamingiuna sem mest ok optaz ok falla aller lutir farsælliga. 3. en honum hafði það opt í hug verið að I. 63, 2. biðia sér að vera consul. en að fá þessa tign þá hafði hann til alla atgiorvi, vizku ráðvísi dyggglæik kænsku hersýslunnar, nema kynferð; hugrinn var ofs mikill til
- 10 orrosto, kyrr í friðinum; hann blekkði hvárki ágirni né sællífi, en að æins var hann giarn mannvirðingar. 4. I. 63, 3. hann var borinn ok upp fæddr í Arpino til þess er hann var frumvaxti ok þar nam hann iðróttir, þolði vel erfiðit í riddaraskapnum, nam ekki girzku eða snilld að
- 15 tala á þingum. svá lét hann vaxa með góðum iðróttum úspillt hugvit. 5. ok þá fyrst er hann hafði fengið I. 63, 4. riddara nafn af hofðingium Rómveria, þótt hann væri ókunnr að sýn alþýðu, þá varð hann brátt kunnr aullum Rómverium. 6. ok héðan af tók hann annan mæistara-
- 20 dóm eptir annan ok svá hafðiz hann í hverri tign, að þæim þótti vert að hefia hann til ennar æðri tignar hvert sinn; 7. en þó hafði hann æigi enn þorað að beiðaz I. 63, 6. ennar æztu tignar er consulatus hæitir en eptir spá blótgoðans ágirntiz hann miok þess í hug sér. lýðrinn skipti
- 25 ok hafði aullum mæistaradómum auðrum í Rómaborg, en þenna haufðu enir tignu menn æinir ok skiptu með sér: 8. eingi var svá ágiætr af verkum sínum, ef hann hafði (283) I. 63, 7. æigi ættina tiginborna, að hann mætti að laugum þessa tign fá. 9. en er Marius skilr, að blótgoðinn mun spáð I. 64, 1.
- 30 hafa honum að fá þessa tign, þá hvetr hann hugrinn til að fræista ok biðia; ok biðr Metellum fá sér til lof að fræista ok biðia. 10. en þó að nógir mannkostir væri í

8 atgiorfi *hs.* 10 blekkði *hs.* 12 Arpini *hs.* (Arpini altus. Iug. 63, 3). Arpinum *G.* 20 hverrri *hs.* 21 enar *hs.*
 26 haufðu ok enir (*leere Stelle zwischen ok und enir*) *hs.*,
 haufðu enir *G.* 32 nógir *hs.*

Palaestra LXXXVIII.

- briósti *Metelli* þeir er góðum maunnum væri æskiandi, þá var með honum sá laustr er flestum fylgir tignar-
maunnum, ofmetnaðrinn, að hann villdi sik mestan ok
brá honum naukkuð við fyst er honum kom að óvaurum I. 64, 2.
- 5 ok undraðiz þetta ráð: 11. hann mælti svá: „fyrir vin-
fengis sakir vil ek minna þik á það, að þú hef æigi
huginn upp yfir hamingiuna svá að þú bæiðiz rangra
luta: lát þér þaurf vinna þær tignir er þínum burðum
hæfa“; ok síðarst mælti hann, að æigi er vitrlikt að bi-
10 ðia þess af Rómverium er að réttu má varna. 12. en I. 64, 3.
er *Metellus* hafði slíkt mælt ok *Marius* væik ekki eptir
því, þá sagði hann, að þegar er hann mætti fyrir fíaul-
skyllidum, mundi hann styðia þetta mál. 13. en er *Marius* I. 64, 4.
kom opt á þessa ræðu, þá mælti *Metellus* svá: það hann
15 æigi svá óðliga láta um þetta mál ok sagði það bezt
hæfa, að hann biði þar til, „er son minn hefir alldr til
að taka þessa tign sá er nú er tvítugr: mun ek þá biðia
með þér, að þið takið báðir samt *consulatum*“. sá sonr
Metelli var í herinum. en fyrir þetta reiddiz *Marius* miaug
20 *Metello* ok þótti sem hann ynni honum æigi tignarinnar.
14. svá || tók hann að þrútna af ræiði ok ágirni, að hann [19] I. 6
varaðiz hvárki orð né verk við *Metellum* ok giætti minnr
svæitarinnar en áðr í vetrvistunum. hann lastaði miaug
atferðir *Metelli* en hælldi sér í fíaulmenni ok fyrir kaup-
25 manna svæitum er margir vóru ok víða komnir í kaup-
staðnum. 15. ok svá mælti hann: „ef mér er fenginn
hálfir þessi herr, þá mun ek á fám daugum hafa *Iugur-*
tham í baundum ok ekki ráð er það er hann dregr æ
orrostu undan: girniz hann að hafa tign þessa fyrir of-
30 metnaðar sakir sem lengst“. 16. en þeim er hæyrðu I. 64, 6.
þótti þessi ræða sannlig vera svá mikið, sem æyddiz þar (284)
í langri setu, því að fýsinni þikkir æ of sæint. svá var
þá of *Marium*. 17. þá var í her várum, segir *Sallustius*, I. 65, 1.
sá maðr er hét *Gauda*, sonr *Mastanabalis*, sonar *Masi-*

7 hamgiuna *hs.*
nissa *hs.*

34 Gaida. *Manastabilis hs.*

Massi-

nissa konungs. þenna hafði Micipsa konungr annan til arfs læiddan. hann var vanhæill ok hafði haufuðverki ok var vanstilltr, þá er það kom að. 18. síá hafði beðit I. 65,2. Metellum, að hann skyldi skipa honum í hásæti hiá sér ok fá honum til varðhallz yfir sér xxx rómverskra riddara, svá sem Rómveriar vóru vanir við þá er þeir létu konunga vera; en Metellus næitaði hvárutveggja. 19. I. 65,3. þenna eggjar Marius til að væita átaulur Metello fyrir lýðnum með sér ok fræista, ef þeir kiæmi honum ór tigninni, en Gauda varð brátt snúinn af þessum fortalum því að vit hans var æigi staðfast af sóttinni ok Marius talði hann vel til konungs fallinn, ef Iugurtha yrði drepinn eða handtekinn — — — —. 20. Ok enn I. 65,4. lokkar Marius Rómveria til, riddara eða kaupmenn ok alla þá er hann má ok biðr þá ríta til Rómveria með átaulu við Metellum, en bæiðaz, að Marius væri consul. 21. maugum líkaði það vel, að sá væri consul er skiótara ryddi til lyktanna, en sumir þóttuz æiga skylt æyrendi í Romam; ok svá varð, að margir fluttu hans mál þetta í Rómaborg. 22. Ok enn bar honum þetta miaug til tíænaðar, er þá var alþýðunni miaug úþokkað um tiginna manna svæitina ok vill lýðrinn nú hafa það er haitir Mamiliuslaug að hefia ættir nýiar til tignar.

XVII. Capitulum. 1. Iugurtha býz nú enn til or- I. 66,1. rosto, er næitt er handgöngu, býr herinn ok samnar í æinn stað ok giorir ógnarboð til borga þæira er undan honum haufðu gengið, en haitr þæim fé, ef þeir snúaz til hans, en efler sína staði að vígium, lætr búa vápn eða kaupir það er hann fær ok vill nú með aullum krapti undan dragaz þrælkuninni: 2. hann fræistar enn með (285) féboðum skaplyndis Rómveria þæira er til forráða vóru settir í borgum eða kastaulum; hann fræistar nú allz þess er honum kemr í hug að efla sinn styrk. 3. sú I. 66,2.

6 Roveriar *hs.* 8 eggia *hs.* 10 Gaida *hs.* 13 in der
hs. u. bei G. keine Lücke. 14 riddara *add. M.* 16 at *hs.*, at *G.*
 23 Mamillius *hs.*

- borg er Vacca haitir ok fyrst gekk undir Rómveria ok Metellus hafði sett haufðingia yfir ok mikið lið, til þess staðar sótti Iugurtha. hann býðr fé borgarmaunnum. 4. ok nú með því að þeir voru í þiðkan við Rómveria, þá váru
- 5 þeir margir vel til hans í huginum ok létu þeir lokkaz ok gengu á haund honum ok bundu með swardaugum, því að þar er lýðrinn lausgeðr ok þikkir gott í nýnæminu ok í úfriðinum. þeir setia ráð með sér: enn þriðji dagr þaðan frá er hæilaght halldinn um allt Numidia: þá
- 10 hafa þeir miaug læika ok gleði: 5. þá skylldu borgarmennirnir bióða til sín til fagnaðar enum rómverskum || þeim er kastalans giættu, hverr sínum vin, bæði rid- [20] dorum ok svæitarhaufðingium ok siálfum græifanum Tito Turpilio Silano, en þá skylldu þeir drepa þá alla nema
- 15 Turpilius. 6. ok þetta gekk allt fram, að enir númversku haufðingar drápu alla ena rómversku þar að snæðinginum ok síðan alla aðra, hvar sem þeir stóðu því að þeir voru vápnlausar aller á slíkri hátíð. 7. ok I. 66, 4. þá lióp til lýðrinn sá er vissi þetta ráð ok slíkt sama
- 20 þeir er æigi vissu áðr, því að aullum líkaði þetta vel ok þóttu góð nýnæmin ok þyssinn. 8. en rómverskir rid- I. 67, 1. darar er þeir sá þenna svá vávæifligan úfrið, vissu æigi hvert forðaz skyllði: hliópu sumir til borgarhliðanna ok var þar lukt, þá enn til þar er merki voru eða skilldir
- 25 við borgarveggina, en sumir liópu upp í vígin. 9. ok iafnvel konur ok ungsvæinar velltu stæinum á þá af turnum eða baurðu því er til fekkz ok æigi máttu þar I. 67, 2. við standa enir styrkstu riddarar enum óstyrkstum maunnum ok æinn veg fór um ena vausku ok ena blauðu,
- 30 að aller voru drepnir. 10. ok svá grimmir urðu Numide menn, að þeir rannsaukuðu allan staðinn ok drápu alla ena rómversku, nema Turpilius komz æinn undan. en það vait ek æigi um hans undankvámu, hvárt það varð af miskunn þess er honum hafði hæim boðit eða
- 35 var það af naukkuru vitorði eða sættargiorð, að áðr hefði

1 Vakka *hs.* Vaga *G.*
 pulium *hs.* 18 slikr *hs.*

14 Turpulio Sillano *hs.*
 23 borghliðanna *hs.*

15 Tur-

- hann gort við Numide, eða varð það af atburð; 11. en af því má það hellz marka svá illa, sem hann var staddr, er honum þótti betra lítt líf ok ámæli en dæyia með félaugum sínum með vegsemð. 12. En er Metellus spyr I. 68, 1.
- 5 þetta úfall, þikkir honum þetta skaði mikill ok gengr frá auðrum maunnum. en er af honum gengr hryggðin, þá fylliz hann ræiðinnar ok hugsar með sér, hvernig hann skal skiótaz hefna þessa skaða. 13. ok um kveldið I. 68, 2.
- 10 að sólarfalli kallar hann út ór herbúðunum þá fylking er með honum hafði verið um vetrinn (það vóru 6000 ok 600 ok 60 ok 6), ok hann hafði með sér Numide riddara sem flesta, þá er á haund haufðu gengið ok það búaz sem skiótaz: fara þeir ok um nóttina alla ok koma, er sól var skammt farin, á naukkura litla
- 15 hæð. 14. ok dveliaz þar ok talar Metellus fyrir liðinu I. 68, 3.
- ok þakkar þeim er þeir hafa skiótt við brugðiz ok segir, að nú er æigi mæirr en æin míla til borgarinnar: „ok látið yðr nú“, sagði hann, „þetta þikkia nú auðvellt, fyrir því að nú skulo þér hefna borgarmanna várara,
- 20 góðra drengia, á þessum enum illum maunnum, ok aullu þessu herfangi skal með yðr skipta að iafnaði“. 15. en I. 68, 4.
- menn glaudduz miaug við fortaulur þessar, því að siá var hin auðgazta borg í landinu. þá skipar hann herinum: lætr framarst fara nómverska riddara, var það
- 25 mikil svæit, þar næst gangandi menn, ok skylldu fara sem þraungst ok hafa æigi merkin á lopti fyrr en hann segði þeim. 16. en er borgarmenn sá herinn um langan I. 69, 1.
- veg, þá ætluðu þeir sem var, að Metellus mundi vera, (287)
- ok luku aptr borgarhlið ok biugguz við. en er herrinn
- 30 að sótti borginni, þá sá þeir, að þessi herr spillti ekki aukrum né húsum, ok það, að þeir kenndu þar marga nómverska riddara í aund || verðri fylkingu ok faugnuðu [21]
- þá ok ætluðu, að Iugurtha mundi vera, ok lúka upp bor-

3 liot *hs.* 6 hryggðin *hs.* 11 6 *G.*, 42 *hs.*, *wie G. vermutet* = 4 + 2. 13 sem skiótaz að sólarfalli *hs. G.* 14 skamt *hs.*
 29 borgarhlið *hs.* en er að *hs. G.*, herrinn *add. M.* 31 kendu *hs.*

garhliðunum ok gengu út fíaulmennt í mót þæim. 17. I. 69, 2.
 nú taka riddarar Metelli að blása í lúðra sína ok setia
 upp merkin ok þæysa áræiðina: snúa sumar svæitirnar
 til að taka borgarhliðin, sumir laupa upp í turnana, su-
 5 mir reka fólkið ok drepa: 18. reiðin ok ván hlutskip-
 tissins mátti þæim mæira en mæðin; því að allt fólkið
 það er borgina hafði byggt var drepð, karlar sem konur,
 ungt sem gamallt, en allt fé tekið að herfangi. 19. I. 69, 4.
 Turpilius græfi var þá næyddr til að segja, með hverium
 10 atburðum hans félagar væri sviknir; en í hans frásögn
 fekk hann ecki skírt sik frá vitorðinu ok var það dæmt,
 að hann var fyrst barðr en þá hálshauggvinn; en hann
 var æzkaðr af Latio héraði.

XVIII. Frá svikum Bomilcaris. 1. Bomilcar var grun- I. 70, 1.
 15 samligr konunginum Iugurthe af þessu er hann hafði eg-
 giað konunginn handgaungunnar þæirar er hann villdi
 æigi þá er að kom, en Bomilcar læitaði dag ok nótt
 véla við konunginn því að hann grunaði, að konungr
 mundi naukkura nýia luti vilia giora í víelræðum til
 20 hans. 2. en er þessi vélræði óxu honum í augu, tók I. 70, 2.
 hann sér fulltingsmann æinn tigginn þann er Nabdalsa
 hét, ágiætan af micklu fé ok vinsælan við alla alþýðu
 sá er opt var vanr að stýra her sér æinn þá er Iugurtha
 var æigi við staddr; ok hann var ok vanr að giora aðra
 25 luti þá er konunginum þótti micklu varða þá er hann
 var fiólskyllidum horfinn, ok héðan af fekk hann sér me-
 torð ok fé af konunginum. 3. nú giora þæir ákveðinn (288) I. 7
 dag, hvenær þessi svikræði skolu fullnaz, ok búa nú aðra
 luti þá er til þessa þurfti að hafa. nú ferr Nabdalsa
 30 til hersins þess er hann giætti milli vetrvista Rómveria
 till þess, að æigi æyddi þæir landið. 4. en er kom að I. 70, 5.
 stefnudegi er þæir skylldu hittaz að þessu ráði Bomilcar

3 ræiðina *hs. G.* 4 borgarliðin *hs.* 7 bygt *hs.* 14
 Bolmicaris, Bolmicar *hs.* 16 konunginn a *hs., a von G. gestrichen.*
 17 32 Bolmicar *hs.* 21 fulltingsmann *hs.* 21 29 Nabdalsa *hs.*
 27 akvedinn *hs.*

ok Nabdalsa, þá hræddiz Nabdalsa glæpinn ok þorði æigi ok kom æigi til stefnunnar, en Bomilcar villdi gi-
 arna ok harmaði í hug sér, er lagsmaðr hans hafði
 brugðiz honum, ok uggði það, að hann mundi nú hafa
 5 tekið nýtt ráð naukkuð annað. 5. hann sendi honum
 bréf með trúnaðarmanni sínum ok með þeim orðum, að
 hann eggjaði hann fyrir láta huglæysi ok hæimsku ok
 minnti hann á swardaga sína ok bað hann þyrma særunum
 fyrir goðanna sakir ok æigi sneri hann haitum Metelli
 10 til skaða þeim: 6. sagði, að Ingurtha var kominn að
 dauða, hvárt sem þeir giorði það eða sigraði Metellus
 hann: bað hann síá, hvárt betra var að þiggja hait Me-
 telli, frið ok fégiafar, eða verða sigraðr ok hafa kvalar
 ok bana. 7. en er bréfið var komið til hans, var hann I. 71, 1.
 15 nýkominn í rekkju sína ok mæddr af því er hann hafði
 starfað fyrir herinum ok miaug syfiaðr. en er hann sá
 bréfið, þá rann á hann fyrst áhyggja ok þar af svefninn.
 8. ok þar var æinn þíonostumaðr hans svá kiærr honum, I. 71, 3.
 að aull ráð vissi með honum nema þetta æitt. 9. en I. 71, 4.
 20 er hann hæyrði sagt, að rit vóru komin til Nabdalsa,
 þá fór hann þangað || þegar ok ætlaði enn sem vant var, [22]
 að Nabdalsa mundi hans ráð vilia við hafa, ok gekk inn
 í tialldbúðina. en Nabdalsa svaf ok hafði lagt á hægindið
 hiá sér bréfið. ok hann tók þegar bréfið ok las; ok er
 25 hann skilr, að á vóro svikræði við konung, þá ferr hann
 þegar á hans fund ok segir honum allt þetta. 10. en I. 71, 5.
 Nabdalsa vaknar ok hræðiz þegar er hann finnr æigi (289)
 bréfið ok skilr þetta sem farið hefir ok spyrr, að menn
 hafa séð hann hlaupa, ok sendir menn eptir honum sem
 30 hvataz ok fá þeir æigi tekið hann. 11. ok er hann
 spyrr það, þá ferr hann siálfr til konungs ok biðr sér
 miskunnar ok segir honum allt, hvað hann hefir að gort,
 ok færir volldin á hendr Bomilcaris ok biðr með tárum

1 20 22 23 27 Nabdalsa *hs.* 2 Bolmicar *hs.* 4 ugðr *hs.*
 8 minti *hs.* swardaga *hs.* 17 brepið *hs.* 21 þanngað *hs.* 22
 við hafa gekk *hs. G.*, ok *add. M.* 30 æigi *add. G.* 33 Bolmicaris *hs.*

fyrir aull góð verk þau er hann hafði áðr gort við hann ok fyrir þæira mikið vinfengi, að æigi hyggi konungrinn hann munu þetta giora optarr. 12. en konungr *svarði* I. 72, 1. honum blíðliga ok liéttliga ok var þó annað í hug ok
 5 lét fyrst drepa *Bomilcarem* ok alla aðra hans féлага þá er þetta haufðu ráðit ok vitað. 13. en Iugurtha var I. 72, 2. héðan í frá aunga stund úhræddr ok í aungum stað dvalðiz hann með fullum trúnaði ok hræddiz iafnt sína menn sem úvini, ok opt um nætr ór svefni lióp hann upp
 10 ok græip vápn sín ok skelfði mennina ok lét sem þeir villdi góra honum illt ok svá lét hann, sem nær væri hann ærr fyrir ótta sakar.

XIX. Unninn kastalinn Thala. 1. Metellus verðr I. 73, 1. viss af flóttamaunnum þessa tíðinda ok sér nú að þrotin
 15 er þessi ráðagiorð: býr nú her sinn til orrosto. 2. hann I. 73, 2. gefr nú hæimplæyfi Mario því að hann fær nú aunga stoð af hans þíonostu: svá var hann ræiðr vorðinn. 3. þá er I. 73, 3. ritin vóru upp lesin í Roma, þá tók lýðrinn vel hvárs-tveggia máli. en ræyndar var það, að tiginna manna
 20 svæitin sú er fyrr hafði tiéd málinu Metelli, tók þá að aufunda, hvé mikill hann giorðiz ok ágiætr, ok væita hinum eptirmæli er minni tignar var að ættinni. 4. en með hvárumtveggia gengu menn að svæitum ok með svá miklum gæysingi, að um hvárngan náðiz sannmælið hvárki
 25 um góða luti né illa. 5. en styrialldarmenn þeir ener I. 73, 5. ríku æstu múginn á aullum þingum til þess að dæma *Metellum* sekian ok af tigninni, en hallda upp hraustlæik (290) ok þrekvirkium Marii. 6. svá var lýðrinn gæystr, að I. 73, 6. smiðir ok tæigyrkiar ok verkmenn þeir er allt áttu
 30 undir handbiaurg sinni laugðu niðr sýsluna ok væittu fylgð Mario ok virðu það mæira að tigna hann en nauð-zun sína ok svá varð 7. (því að þá var úvirð tiginna I. 73, 7. manna svæitin) epter margar þausnir ok þrætur, að þá hvarf tignin *consulatus* í nýia ætt ok var gefin Mario.

2 að æigi *G.*, ok æigi *hs.* 5 *Bolmicarem hs.* 18 hvart(u?)-
 tveggia *hs.* 20 fyr *hs. G.* 33 svæitin ok epter *hs. G.*

- sá haufðingi lýðsins er hét Titus Manlius Mancinus var þar. hann spurði lýðrinn hvárr consul beriaz skyldi við Iugurtham konung. en allr lýðrinn svaraði: „Marius, Marius.“ en litlu áðr hafði sá til orrosto ætlaðr verið af haufðingjum er hét Paulus Decius ok var það ósyniu. 8. En I. 74, 1.
- er Iugurtha hafði týnt enum kærstum vinum sínum ok siálfr drepa látið þá ok marga aðra sína menn, en marga hrædda gort svá að sumir flýðu til Bocchum konungs, en hann mátti æigi orrosto hallda, ef æigi vóru menn til, en honum þótti háskasamligr trúnaðr hinna nýiu vina. er illa haufðu gefiz fornir vinir, ok fór hann nú miok ráðlauss ok engi lutr ok ekki ráð || ok æingi maðr líkaði [23] honum til fullz: 9. ríki með maunnunum eða þíónostu skipti hann iafnan; vegunum af ferðinni skipti hann ok iafnan, stundum að fara móti óvinum, en stundum í óbyggðir, opt það sem hann villdi beriaz eða enn að flýia: ok æigi vissi hann hváro hann trúði síðr um liðið, trúnni eða hræystinni: hvað sem hann hugsaði eða hvert sem hann fór, allt vas móti skapi. 10. Metellus ferr með sinn I. 74, 2.
- her þar til er hann hittir Iugurtham. þá býr ok Iugurtha sína riddara til orrosto ok svá gangandi menn ok þá hófz orrosta. 11. sú fylking er konunginum fylgir I. 74, 3.
- tekr þegar að flýia ok svá aðrar svæitir. Rómveriar tóku hér merki ok vápn ok naukkura menn. flýði ok (291)
- 25 konungr sem aðrir því að í aullum orrostom træystuz Numidiemenn betr fótum en vápnum. 12. í þessum flótta I. 75, 1.
- varð Iugurtha miaug óttafullr ok flýr fyrst í obbyggðir með flóttamaunnum ok naukkurri svæit riddara ok þaðan ferr hann langar læiðir ok torsóttar til kastala þess er hæitir Thala. sá kastali er mikill ok auðigr ok hér eru margar féhirðzlur konungs birðar ok þar eru upp fæddir margir synir hans. 13. en er Metellus spyr þetta, þá I. 75, 2.

1 In der hs. scheint manlius mantinus zu stehen, G. liest manbus mantinus. Titus will er in Gneus verbessern, doch ist nur C. neben T. bezeugt. 2 lýðrinn spurði hann. hs., verbessert von G. 8
Bokkum hs. 15 27 obygðir hs.

- giorir hann ferð sína þangað ok væntir, að hann mun þar ná að beriaz við konung, ef hann fær komiz til kastalans: vill hann þó til hætta að fara, þó að sú læið sé svá ill, að það sé um fram manna megin að komaz
- 5 þar með her, því að frá ánni þæiri er næst fær vatnið vóru l milna svá að hvergi gat vatn ok allt auðt. 14. þá I. 75, 3. lætr hann ætla herinum x daga vist, en allan þunga annan lætr hann epter. hann lætr ok búa búkreka ok aðra þá luti er vatn mátti í hafa. 15. ok enn samnar I. 75, 4.
- 10 hann ór byggðum aullum taumum kykvendum þæim er klyfiar mátti á bera: þá leggr hann á kerolld þau er samnað var í byggðinni, 16. ok þæim maunnum er þar I. 75, 5.
- byggðu ok þá haufðu næst á haund gengið bauð hann að koma til sín þann dag er hann kvað á ok ætlaði, að
- 15 þæir skyllðu bera vatnið eptir herinum slíkt sem þæir mætti: 17. „en ek mun“, sagði hann, „ok mínir menn I. 75, 6. taka vatn ór ánni ok fara síðan framm til þess staðar er þér skoluð mik hitta ok ek kveð nú á“; ok hann giorir svá. 18. en er hann kom í þann stað er ákveðinn I. 75, 7.
- 20 var, þá koma þar Numide sæm ætlað var ok kvað hann þá vel sýslað hafa sitt æyrendi, svá sem verða kann, að fyrst er menn eru nýer í handgaungunni, þá eru þæir hlýðnaztir. nú giora þæir herbúðir að vanda ok vígi um. 19. þá giorir regn mikið svá að það vatn vannz
- 25 herinum að gnógu, meðan þæir vóru þar, ok mæirr I. 75, 9. næyttu riddararnir þess fyrir varúðar sakar en þess er (292) þæir báru eptir sér, ok þessi atburðr hóf upp miaug hugi manna ok skilia þæir, að þæir eru miaug ávarðir goðunum. annan dag eptir kómu þæir til Thalam ok
- 30 miaug á úvart Iugurthe ok borgarmaunnum. 20. því að I. 75, 10. þæir þóttuz ór aullum háska fyrir torfæru sakir er þangað var að sækia. en þó að þá verði æigi þessa, þá tóku þæir að búaz til orrosto ok svá hið sama giorði

10 byggðum *hs.* 12 byggðinni *hs.* 13 byggðu *hs.* 23 vanda *hs.* (ð *unsicher*) 33 orrosto ok giorði *hs. G.*; svá hið sama *add. M.* (*idem nostri facere I. 75, 10.*)

- ok Metellus. 21. Það ætlar Iugurtha, að Metello muni I. 76, 1.
ekki úfært, sá er nú hefir sigrað með orrosto ok með
vápnum ok svá úfærurnar landzins það er trautt mun
þykkia manna megin yfir að komaz, ok fyrir þí flýr
5 hann braut um nóttina ok hefir með sér sonu sína með
allt fé það er hann fær með komiz: 22. fór hann þá dag
ok nótt ok dvalðiz || ekki, fór þá sem með kaupskap [24]
naukkurn ok forðaði sér ok vitiaði æigi staðanna ok
mannanna, því að hann uggði, að landfólkið allt mundi
10 snúaz til handgaungu við Rómveria, en ætlaði svá að
forðaz óttann, að æingi skyldi vita hans náttstað. 23. en I. 76, 2.
er Metellus sá, að kastalamenn vóru búnir til orrosto,
þá væitir hann atgaungu með aullum braugðum þeim er
Rómveriar vóru vanir, bæði að grafa undir stæinveggina
15 ok giora hiá virki ok vígi. Þessi kastali var miaug
rammgiorr ok torsóttligr fyrst af grundvellinum ok að
veggjum ok turnum. 24. hann lét að ganga mest í tvæim I. 76, 3.
staðum þar er honum þótti helldz til fallið: lét giora
vínflaka ok þar af upp hlaða virki ok þar af upp turna,
20 settu þar menn í. 25. en kastalamenn búa sín vígi ok I. 76, 4.
veriaz ok láta ekki ufræistað til varnar, ok sitia Róm-
veriar xl daga um þenna kastala ok haufðu hér marga
bardaga ok mickla nauð. 26. Rómveriar giorðu það er I. 76, 6.
hæitir aries ok búið með hvelum ok framan búinn múlinn
25 með iárni: var hlæypt forbrekkis að kastalanum ok styrkt
með maunnum svá að veggrinn brotnaði. en er kastala- (293)
menn sá þetta, þá giorðu þeir ráð: 27. þeir er ríkaztir
vóru gengu í konungshaull ok giorðu þar væizlu mickla,
buðu þangað aullu fólki, báru þangað allt lausafé; en er
30 fólkið var vindruckið, þá slógu þeir elldi í haullina,
brann þar allr lýðr ok allt fé. fengo Rómveriar þar ekki
herfang en tóku kastalann. 28. Eptir það kómu sendi- I. 77, 1.
menn til Metellum af þæiri borg er Leptis hæitir. þeir
báðu hann fá sér haufðingia þar til landvarnar ok lið,

8 vitiaði staðanna *hs. G.*; æigi *add. M.* 9 ugði *hs.* 14
stæingeggina *verbessert in stæinveggina hs.* 19 ok af upp hlaða
ok þar *hs. G.*; þar, virki *add. M.*

því að sá maðr væitir þeim úfrið er Amilcar haitir, tigin ok hrekkviss: „hann vill upp taka við oss nýnæmi, en vér haufum ekki afl við honum nema þér tíeið oss. hann brýtr lang á oss, ok nema þér skyndið, að hialpa
 5 oss, þá erum vér í háska ok vart fólk.“ 29. en þessir I. 77, 2.
 borgarmenn haufðu gengið undir Rómveria, þá er Calpurnius stýrði herinum, ok helldu síðan vel trú sína við Rómveria ok fyrir því þótti skylt að fulltingia þeim ok vóru þangað sendir flokkar iij (ok vóru d í hverium)
 10 þeirar þjóðar er Ligures haita ok sá haufðingi fyrir er Gaius Annus hét.

XX. Frá landzvesti. 1. Siá borg er Leptis haitir I. 78, 1.
 var fyrst giðr af Sidonijs maunnum. þar í Sidon varð fyrst úfriðr millum borgarmanna ok flýðu sumir á skipum til þessa staðar svá sem fyrr var sagt. ganga ij
 15 firðir inn sínum megin hvárr staðarins ok er þetta yzt í Africa. 2. þesser firðir haita Syrtes ok eru líkir að I. 78, 2.
 hætti en úiafnir að vexti: diúp að landinu en allt annars staðar misdiúpt; ok þá er mestir stormar verða, berr svá
 20 af siáinn, að vaða má, 3. ok svá gengr stormrinn með I. 78, 3.
 grunni, að ofs mikkla stæina færir ór stað, þar undir er sandrinn sem lím sæigt ok dregr það allt saman ok fyrir því sýniz allr annarr vaustr vatnanna aðra stund, ok af drættinum haitir Syrtes. 4. þeir blaunduðuz að kván- I. 78, 4.
 25 faungum í Numidia ok hafa þá tungu ok þau lang. þeir (294)
 bræyttu litt síðum því að þeir vóru langt frá konungsríkinu: millum þeira ok stórbyggðarinnar í Numidie er stórlangt || óbyggð. 5. ok fyrir því að ek hefi nú sagt [25] I. 79,
 frá þessum staðum, þá vil ek geta um æitt verk ágiæt-
 30 likt ok þó undarlikt tveggia Carthaginensium manna.

6 Kalpurnius *hs. G.* 11 Gannius *hs.* 13 giðr *hs.* 16
 megin *hs. (nicht megin).* 17 Affrica *hs.* haita *wie* haita *ge-*
schrieben. 17 24. Sirtes *hs.* 20 stormrinn *hs.* 23 annar *hs.*
 24 blaunduðuz *hs. G.* 27 storbyggðarinnar. 28 *Bl. 13 (s. 25/26)*
ist links stark beschnitten. [óbyg]t *G.* 29 á[giæ]tlikt *G.* 30
 Cartaginensium *hs.*

- XXI. Frá landaskipti ágiætu.** 1. Carthagomenn voru I. 79, 2.
 miaug ríkir ok réðu micklum luta Africe í þann tíð.
 Cyrenenses menn voru aðrir ríkaztir í Africa ok auð-
 gatztir. 2. millum þeira lágu stórar úbyggðir, sandar ok I. 79, 3.
 5 fiallslaust ok vatnlaust. en um það, hvað landamerki
 skylldu ganga um auðnina millum þeira, varð mikil dæila
 svá að um það urðu stórar orrostor ok margar, stundum I. 79, 4.
 með skipaher en stundum með landher: haufðu ymsir
 betr. 3. nú hrædduz þeir er forflótta yrði, að hinir
 10 mundi yfir allt ganga, ok settu frið ok giorðu þá sætt,
 að tvá menn fengi hvárir til frá sinni byggð að fara í
 sandhafið: en þar er þeir mættiz, það skyldi vera
 landamerkið; en á var kveðið glauggt um stund ok um
 stað, hvernveg þeir skyldu fara ok iafnsnimma. 4. tvær I. 79, 5.
 15 bræðr fóru af Carthagine þeir er bæita Phileni (það er
 girðzkt nafn) ok fóru skyndiliga, en Cyrenenses sæinna,
 ok væit ek æigi, sagði hann, hvárt þí olli ónenning eða
 atburðr naukkurr. 5. um þessa úbyggð er sléttr sandr I. 79, 6.
 ok æingi viðr né gras, en ef mikill vindr kemr þar að
 20 maunnum, þá verðr það úfært sem á siá því að fyrir
 aungan mun má í gegn siá sandfiúkinu. 6. en er þeir I. 79, 7.
 mættuz, siá Cyrenenses, að þeir hafa skammt farið, ok (295)
 þræta á hina, að þeir muni farið hafa fyrir en skyldi,
 því að þeir vitu, ef þeir koma aptr, að micklar refsingar
 25 munu þeir fá fyrir það er minni er þeira lutr vorðinn
 ór skiptinu. 7. Phileni sanna sitt mál ok bióða að læysa I. 79, 8.
 þrætuna svá að „eptir því sem við segium“, saugðu
 þeir, „ok við vilium láta vera landzmerkið, þá vilium
 við þar dæyia, ok drepíð þið okkr ok skal það vera þá

1 *Initiale fehlt* artagomenn. 2 *affricam* *hs.* 3 *Cirinenses* *hs.*
affrica *hs.* 4 *ubygðir* *hs.* 5 *[fiall]slaust* *G.* 6 *[þeir]a* *G.* 8
[stun]dum *G.* 11 *[byg]gð* *G.* 13 *[kve]ðið* *G.*, *glaugt* *hs.*
 15 *[bræ]ðr* *G.*, *Cartagine* *hs.* *Philenas* *hs.* 16 *[en]* *G.*; *Ciren-*
ses *hs.* 18 *[um]* *G.*, *ubygð* *hs.* 20 *[þá]* *G.* 22 *mæ[ttuz si]á*
G.; *Ciren̄ses* *hs.*; *skamt* *hs.* 23 *[en sky]lldi* *G.* 24 *þeir vitu*
G., *vitu* *hs.* 25 *þeir[a l]utr* *G.* 26 *Philene* *hs.* 27 *eptir*
 ∞∞ *sem* *hs. G.*, *því add. M.* 29 *[drep]ið* *G.*

fast skipti allan alldr, en ella fari þið þangað er þið vilið hafa landzmerki, ok munum við þar drepa ykkar“.

8. Cyrenenses villdu æigi svá auka hlut sinna félaga ok I. 79,9.

kuru helldr að drepa hina ok svá giorðu þeir. 9. í þeim I. 79,10.

5 stað giorðu Carthagomenn þeim altari ok dýrkuðu þá, en margir hæima að sín.

- XXII. Frá Iugurtha ok Boccho konungi.** 1. En er I. 80,1.
Iugurtha hafði látið borgina Thalam, þá sá hann ekki traust sitt í landinu í móti Metello; fór þá með fá menn
10 um auðnir micklar ok kom fram til Getulos manna, sú þióð var grimm ok ósiðuð ok kunnu þeir litla skyn á Rómverium. 2. ok þenna landzmúg samnar hann í æinn I. 80,2.
stað ok temr við fylking ok undir merki ok að þíona konungi. 3. ok gaf hann fé þeim maunnum er þar vóru I. 80,3.
15 vinir Bocchi konungs ok hét þeim enn mæira, að þeir skyldi téia mál hans við konunginn, 'ok þeir iátuðu sínu fulltingi ok með þessum maunnum ferr Iugurtha á fund konungsins ok biðr hann beriaz móti Rómverium með sér. 4. en í upphafi þessa úfriðar, er Rómveriar fóru í Nu- I. 80,4.
20 midiam, þá hafði Bocchus konungr sent sína menn til (296) Rómveria ok bæiðt sér friðar ok sínu ríki af Rómverium. 5. en þæiri orðsendingu haufðu æytt fáir menn þeir er I. 80,5.
ágiarnir vóru ok fúser ófriðar ok fyrir því sá æingi hið rétta. það þótti Iugurthe æinsætt, || að hann efdiz móti [26]
25 þeim. 6. en Iugurtha átti áðr dóttur Bocchi konungs: I. 80,6.
er það þó æigi mikils vert hvárki með Numidis né Mauris, því að menn giorðu þá það að fiárafla: auðgir menn áttu æinn x eða flæiri. en hinir óauðgari naukkuru færi, en konungr því flæiri sem hann var ríkari. 7. ok af því I. 80,7.
30 var mægð sú lítils virð ok aungar virðir hann sem drott-

2 [vili]ð G. 3 Cirenenses *hs.* 3 [sinn]a G. 5 Car-
ta[go]menn G. 7 Bokko *hs.* [E]n G. 11 ó[siðu]ð G. (in-
cultum). 13 [v]ið fylking G. 15 Bokci *hs.*, [konungs] G.
17 [ok]með G. 19 upp[haf]i G. 20 Boccus *hs.* 21 [ok
b]æiðt G. 22 [þeir er] G. 25 Bocci *hs.* 26 er það þó
G., en það þó *hs.*, hvár[ki] G. 28 flæ[iri] G. 30 mæ[gð] G.,
dretningar *hs.*

- ningar, helldr iafnt allar. 8. konungarnir leggja með sér I. 81, 1.
 stefnu til umráða: kom þar hvártveggi með her sinn:
 giora þá trú milli sín. Iugurtha gleðr Bocchum konung
 með faugrum orðum: hann segir Rómveria rangláta ok
 5 fulla af ágirni ok allra manna fiandr ok óvini: 9. „ok sú
 sauk er við mik sem við þik ok við allar þjóðir, að vilja
 ráða fyrir þeim. aull ríki hæimsins eru þeim í mót, svá
 sem fyrir skaummu Carthaginienses ok konungr Persarum
 ok það er skiótaz, að hverr er auðgaztr er í verolldinni
 10 ok flestz á gnótt, sá er mestr þæira fiandi“. 10. af því I. 81, 2.
 líkum orðum kvæykðiz hugr hans til liðvæizlu við Iu-
 gurtham. þæir fara nú til Cirtam með herinn: þar hefir
 Metellus sett til giæzlu lið af Numidiemaunnum. nú ætlar
 Iugurtha, að Metellus muni til koma að duga kastala-
 15 maunnum ok muni þá kostr að beriaz; 11. en þetta var I. 81, 4.
 fyrir slægðar sakir við Bocchum að koma honum í or-
 rosto, en þótti líkligt, ef dvaulin yrði, að auðvellt væri
 að giora friðinn við hann ok honum mundi allt annað (297)
 betra þikkia en orrosta, þá er hann ræyndi. 12. Metellus I. 82, 1.
 20 spyr þetta ok giorir nú annan veg en fyrr ok ferr
 ekki til fundarins við hann, sem fyrr var vant: hann ferr
 ok setr sínar herbúðir skammt frá kastala Cirta, vill
 þar bíða þæira ok beriaz ok láta vita ok ræyna þenna
 enn ókunna her Mauri að beriaz við ómæddan sinn her.
 25 13. Metellus spyr af Rómaborg þau tíðindi, að Marius I. 82, 2.
 er tekinn til consulem ok honum hafði til handa hlotiz
 Numidia. við þessi tíðindi varð hann svá dapr, að hann
 mátti ænskis næyta fyrir ok æigi við tárur varna, né
 tungunni stilla; ok þó að hann væri mikill afburðarmaðr

3 Bocc[hum konung] G. 5 [óvi]ni G. 7 h[æim]sins G.
 8 Cartaginenses hs. 9 h[verr] G. 11 kvæ[yk]ðiz G., hugr ist
 von ihm zugesetzt. 12 til G., leere Stelle in der hs., nú M. 13
 lið ∞ Numidie maunnum hs. G. 15 muni[þá] G. 16 Boccum
 hs. 17 lík[ligt] G. 19 þi[kkia] G. 21 f[unda]rins G. 22
 skamt hs., [vill] G. 24 okunna hs. óm[æd]dan G. 26 [con-
 sul] G. [honum] G. 28 ænski[s næy]ta G. 29 afburðar-
 [maðr fyrir] G.

- fyrir allra luta sakir, þá bar hann þó þenna harm blaut-
 liga ok lítilmannliga. 14. um þenna lut ræddu menn á I. 82, 3.
 ymsa lund: sumir mæltu svá, að þetta væri ofmetnaðr
 að kunna þessu svá illa, að eptir laugum ok vanda Róm-
 5 veria væri tigninni skipt, en sumir mæltu það, að hann
 kynni illa mæingiorð þæiri er þessi tign var af honum
 tekin, en flestir saugðu sem ván var, að hann kunni illa
 því er búinn sigr var tekinn of honum; 15. en vér vitum
 þetta glauggt, að mest harmaði hann það er Marius
 10. skyldi tigninn vera af ∞ sínu; en ef annarr hefði tekið
 tignina, þá mundi honum svá þykkia, sem hann skyldi
 æigi af láta. 16. ok af þessum hugsóttum urðu æigi svá I. 83, 1.
 snaugg órráðin ok þótti óvitrligt að leggja sik ok sína
 menn í mikinn háska en vinna sigrinn auðrum til handa.
 15 hann sendir menn til Bocchum ok bað hann æigi gioraz
 fiandmann Rómveria að saklausu ok kvað honum vera
 ván sætta ok vináttu af Rómverium, ef hann villdi, ok (298)
 kvað það honum mundu betr ræynaz en fiandskapr þæira,
 ok þó að hann trúi faungum sínum, þá er honum betra
 20 sitt æigin en ván ósýn: 17. „auðsýn er upptekia í orrostom
 en ósýn endamaurkin, því að æigi ræðr sá lyktunum er
 upp hefr, því að aller mega upp hefia úfriðinn, en endi-
 maurkum ræðr || sigrvegarinn: þikki mér ráð, að þú giætir [27]
 ríkis þíns ok blómi æigu þinnar tapiz æigi með Iugurtha“.
 25 18. hann svaraði vel þessu ok þekkiliga, kveðz giarna I. 83, 2.
 vilia frið áf Rómverium ok liéz þetta hafa gort fyrir
 sakir vandræða Iugurthe: „ok ef honum er boðin slík
 sætt, þá mun allt ásamt koma með oss“. 19. þá svaraði I. 83, 3.
 Metellus orðum Bocchi, að hann vill hvárki iáta né næita
 30 að giora sætt við þá báða konunga. nú fara orð ok
 sendimenn millum þæira ok hæimtiz svá fram stundin að
 ráði Metelli.

2 ræd[du] G. 4 e[ptir] G. 6 [þæiri er] G. 8 [var]
 G. 9 glaugt *hs.*, Mārius *er hs.* 12 o[k af] G. 14 [menn] G.
 15 Bokkum *hs.* 16 [fiand]mann G. 17 vi[lldi] G. 19 sín[um þá]
 G. 21 endamaurk[in] G. 23 r[æðr] G. 29 Bocci *hs.*

- XXIII.** 1. Marius tók tignarnafn sem fyrr var sagt I. 84, 1.
með ákafa lýðsins ok þar með Numidiam til herlandz.
honum var miaug í mótstauðu enir tignu menn, en nú
tók hann með græyplæk að hnækia sér hverium þeira
5 ok kallaðiz þessa tign hafa fengið af þeim nauðgum sem
ránfang ok marga luti mælti hann til þeira mikilvegliga.
2. ok þegar í stað bió hann sína ferð ok bæiddiz, að I. 84, 2.
fullna skyldi allar fylkingar bæði af borgarmaunnum ok
lýðmaunnum ok héruðum, ok af Latio héraði það hann
10 fara hvern enn styrkazta ok mest riddaranna ok fáer
vóru þeir allfrægir; að því valði hann mest, að menn
væri sem kiænstir; 3. ok einskis vurnuðu auðlungar I. 84, 3.
þess er hann krafði, þótt hann væri þeim æigi vilmælltr;
ok mátti honum æigi ámæla að saunnu, að æigi væri
15 hann haullzti kiænn við hersýsluna. 4. svá girntiz al- (299) I. 84, 4
þýðan miaug til að fylgia Mario, að aller hugðuz vera
mundu fuller fiár er aptr kiæmi. 5. en er hann hefir I. 84, 5.
fengið allt það er hann bæiddiz, þá kvaddi hann þings
ok talaði fyrir lýðnum á þessa lund:
- XXIV.** 1. Hæyri þér, Quirites (það eru Rómveriar). I. 85, 1.
margir biðia yðr tignar ok halldaz æigi síðan í saumum
háttum: þeir sýna sik fyrst ráðga ok lítilláta ok hóg-
vera en síðan drambláta ok ala alldrinn með huglæysi.
2. en mér sýniz hæfa þveru frá því ok sýniz mér van- I. 85, 2.
25 dara að stýra alþýðuriéttinum en varðvæita tignarnauf-
nin að æins ok skyldi hann æigi að æins biðia tignar-
innar, helldr varðvæita, ef hann fær, með mikilli rækt.
3. æigi blekkir mik það, að æigi vita ek, undir hversu I. 85, 3.
mickla sýslu ek hefi tekið hér af yðrum velgiorningi:
30 að búa til orrosto sem þarf ok þyrma þó féhúsinu, en
skylda þá til herfararinnar er þú villdir æigi styggia,
en gæyma allz úti ok inni, en giora það fyrir ásiá enna

1 . . . arius (*initiale fehlt*) *hs.* 2 ok með *hs. G.*, þar *add. M.*
10 far *hs.*, en *hs.* riddarana *hs.* 20 . . . æyri (*initiale fehlt*)
hs. 31 æigi styggia *add. G.* (*quos nolis obfendere*).

- aufundsiúkuztu manna þæira er allt skynia ok eru hrekk-
 vísir: slíkt er áhyggju verra. 4. en þó að þæir misgio- I. 85,4.
 ri, þá fulltingia þæim forellri þæira gautukt ok mikil
 verk enna fyrri manna, en aull mín ván er í mínum
 5 íþróttum ok þarf ek því að giæta þæira með mannkostu-
 num ok mæinlæysinu, því að allt annað er siálfum óná-
 lægra. 5. það skil ek, Quirites, að aller siá á mik ok I. 85,5.
 enir réttu téia mér, því að mín góð verk hiálpa alþý-
 ðunni, en enir tignu læita á fangstaðarins — — — — —
 10 6. frá barnæsku til þessa dags hefi ek mik vant háska- I. 85,7.
 faurum. þaukk gelld ek yðr fyrir vingiafar ok æigi mun
 ek þær við verði selia. 7. þæim er torvelldlikt að stýra I. 85,9.
 micklu riki er látaz vera dyggir en eru æigi svá fyrir
 ágirninni; en mér er æigi svá gefið, því að ek hefi allan
 15 alldr aliz í enum beztum iðróttum ok snýz mér til eðlis
 að giora vel af veniunni. 8. þér hafið boðit mér að (300) I. 85,1
 beriaz við Iugurthum, en þetta þótti illa ráðit || svæitar- [28]
 haufðingium. hæyrið nú, vili þér æigi til taka æinn
 hvern af svæit tiginna manna til þessa starfs eða annars
 20 þvílíks ok skipta nú, senda þangað mann af enu forna
 haufðingiakyni þæira er margar líkneskiur eru eptir
 skrifaðar, en hann sé með aungri atferð dugandi ok hann
 kunni ekki að þessu starfi ok hræðiz ok rasi fyrir ráð
 fram? 9. opt berr svá að, að sá er þér takið til hauf- I. 85,11.
 25 ðingia, að sá verðr annan að hafa fyrir sér. 10. veit I. 85,12.
 ek, að maurgum ferr svá að, að síðan er þæir urðu con-
 sules, tóku þæir að lesa dóma hinna fyrri manna eða
 riddarleg verk Girkia eða laug; svá giora þæir er miste-
 kið er til; fyrr ætti maðr að kunna en fá tignina. 11. I. 85,13.
 30 Quirites, iafnið mér saman nýium manni ok ofmetnaði
 þæira, því að þau verk er þæir lásu með bókstaufum
 eða hæyrðu, þau nam ek í riddaraskap. 12. siáið nú I. 85,14.
 þá, hvárt mæira er virðanda að mæla eða giöra. þæir

6 anað *hs.* 7 það skil ek það skil ek *hs.* ok enir ok
 enir *hs.* 9 keine Lücke in der *hs.* und bei *G.* 12 tor-
 velldlik *hs.*

- apa nýlæik minn, en ek læita á úkiænsku þæira. mér
 hæimtaz í mót hamingiuverk en þæim brigðzli. 13. æigi I. 85, 15.
 er fyrir því svá, að æigi væri aullum gott skapað í
 vitinu: hinn veg verðr að ræyndinni, að sá er kyngaufgaztr,
 5 er sterkaztr er. 14. ok ef spurðir væri feðr Calpurnii I. 85, 16.
 ok Albini, hvárn þæir villdi hafa að sonum átta, mik
 eða þá, skiótt mundu þæir svara að kiósa helldr ena
 kiænu sonu ok ena beztu helldr en þá. 15. en ef þæir vilia I. 85, 17.
 mik fyrirlíta með saunnu, þá fyrirlíta þæir hið gauf-
 10 gazta sitt forellri, því að þæim vóx svá tignin af mann-
 kostum sem mér. — — — 16. en spilltir menn af I. 85, 19.
 ofmetnaði rækia því minna mína tign, að þæir eru fiar-
 lægir mínum verkum, en þæir biðia svá tignanna, sem
 þæir sé vel til fallnir. 17. eru þæir æigi skrauksamligir, I. 85, 20.
 15 er það vilia saman hafa, er úlíkaz er, að lifa með munuð (301)
 ok úkiænsku eða ætla sér þar fyrir góðra verka aumbun?
 18. en er þæir tala fyrir yðr eða fyrir aulldungum, þá I. 85, 21.
 minnaz þæir á framaverk sinna frænda ok kalla þá, sem
 er, ágiæta ok ætla sik af þæim munu verða mikkla;
 20 19. en það er þvers í mót: því betri ok tiguligri er I. 85, 22.
 vóru verk þæira, þá er því glæpiligra að gioraz
 þvílíkir ættlerar. 20. en svá er penna lut rétt að virða, I. 85, 23.
 að metnaðarverk er sem liós sé afkvæmi hans: hvárki
 má læynaz góðir lutir hans né illir — — — hægri
 25 þér Quirites, það hefi ek er ágiætligra er að telia: verk I. 85, 24.
 mín siálfs. 21. siáið, hvé illgiarnir þæir eru er, æigi I. 85, 25.
 vilia láta mik ná að hallda mínum mannkostum, en þæir
 hæla sér af annarra verkum; en að visu hefi ek aungvar
 líkneskiur kynsins ok em ek nýr í tigninni, en mykklu
 30 er betra að bera siálfum þess líkindi, en er að taka í
 erfð ok spilla siálfum. 22. ok ef þæir enir tignu hæyrði I. 85, 26.
 mitt mál, þá mundu þæir af snilld fagra ræðu móti setia,

3 gott skapað. hinnveg *hs.* *G.* 4 að *vor* sá *add. G.*, kyngaufgaztr
 er. er sterkaztr er í vitinu *hs.*, kyngöfgastr. er sterkastr er í. v. *G.*
 8 en þá *G.*, þá *hs.* 11 in der *hs.* und bei *G.* keine Lücke.
 12 minna *hs.*, mína *G.*, minna mína *M.* 24 keine Lücke in der
hs. und bei *G.*, hæri *hs.* *G.*

- því að af þessum enum mickla tilgiorningi yðrum til mín þá ámæla þeir yðr ok mér í hvern stað ok hæfir æigi að þegia við með aulla, að æigi þikki þeim, sem ek sé saunnu sagðr: **23.** æingi tala má mik hnæykia að I 85, 27.
- 5 saunnu að mínu viti. vel væri, að þeir segði sanna luti frá oss, en þeir segia þó falsaða, því að mér bera vitni líf mitt ok siðir. **24.** yðart ráð er lastað, því að þér || I. 85, 28.
gáfuð mér tign ok fenguð hina vaunduztu sýslu. hugsid [29]
nú, þikkir yðr þetta misráðið, er ek má æigi sýna yðr I. 85, 29.
- 10 líkneskin trúliga, þá er mínir frændr hafi unnið sigrana eða þeir hafi unnið hina mestu tign? hæyrið nú þá, hvað ek skal sýna: spiót ok merki ok aðra riddarliga herneskin ok aurr á mér: **25.** það eru mínar líkneskiur ok I. 85, 30.
það er mín tign, ok hefi ek æigi þessa að erfð tekið
- 15 sem þeir hina, helldr hefi ek þessa aflað með mínu erfði. **26.** ekki eru orð mín skræytt með hannarmæli, því I. 85, 31.
að ek nam það ekki, helldr hrósa hér mannkostirner sér (302)
siálfir til ærins; þeir þurfu slægð orðanna, að þeir megi hylia liót verk sín með sléttri taulu. **27.** ekki I. 85, 32.
- 20 nam ek girðzkar rúnar, ekki líkaði mér það, því að manngi hefia þær til mannkosta, þó að þær némi. **28.** I. 85, 33.
mikklu betra námi hefi ek lærðr verið til alþýðuréttarins: því: að drepa fiandmennina, setia varðhauddin, hræðaz ekki nema að giora lióta skaumm, láta mér iafnt
- 25 þikkia að bera vetrar nauð ok sumars hlýið, hvíla á iaurðunni ok á æinni stundu þola hungur ok erfðit. **29.** I. 85, 34.
til slíkra boðorða mun ek hvetia mína riddara ok æigi mun ek þeim annað kenna en mér, ok aungan lut í háskanum fæ ek mér ógnógligar en þeim: giaura æigi mín
- 30 verk þeira lof ok æigi þeira verk mitt lof. **30.** það er I. 85, 35.
hófligt ok vinsamligt. ef þú villt þik blautliga siálfan frammi hafa en eggia herinn í mannbættuna, sá vill hæita dróttinn en vera æigi riéttr hertogi. **31.** þetta I. 85, 36.
giorðu hinir fyrri menn yðrir, að unno siálfir verkin, hófuz

10 líkneskiu *hs. G.*11 unið hina *hs.*21 mangi *hs.*29 þeim ógnógligar en mér *hs. G.*32 frami *hs.*

- svá siálfir við alþýðuréttinn. 32. af þæira verkum er I. 85,37.
 studd tiginna manna svæitin, úlík þeim í siðunum: hón
 hafnar oss er þeim líkiumz, en biðr af yðr allra tigna,
 æigi af verðlæikum, helldr sem þeir æigi skulld að
 5 hœimta. 33. ó hó, helldr villaz enir drambsaumuztu I. 85,38.
 menn í slíku: enir fyrri menn þæira læifðu þeim með
 arfi auðinn, líkneskin ok minning ágiætsamligra verka;
 en mannkostinn létu þeir æigi eptir að miðla þeim, því
 að hann má æigi gefa æða þiggia, hann verðr hverr að
 10 fá sér. 34. saurugligr ok ófaguligr þikkir þeim minn I. 85,39.
 búningr, því að ek skræytumz litt í sumblin ok virði ek
 æinskis læikarann ok æigi mæira stæikarann en þorp-
 karlinn. slíku skal með saunnu iáta: 35. svá nam ek að I. 85,40.
 mínum feðr ok að auðrum helgum maunnum, að konur
 15 skylldu prýðaz að klæðum en karlar þola erfði, ok það
 enn, að aller góðir menn skylldu mæirr girnaz mann-
 dýrðir en fiárins ok prýðaz mæirr með vápnabúnaði en að (303)
 rekkiskrauti. 36. en æigi giora þeir svá, helldr það er I. 85,41.
 fýsir ok kiært er: unna ok drekka, ok svá sem þeir
 20 taumdu sik í æskunni — — — — því að í mannboðunum
 eru þeir gefnir maganum ok þíóna hinum liótazta lim
 líkamans, en svæita ok erfði spara þeir oss: það er oss
 ok skemtiligra en krásir. — — — — 37. en opt verðr I. 85,43.
 þeim ekki mæin að því er slíkt fremia með sællífi ok
 25 ókiænsku, en það er þó enn mesti skaði alþýðunni. 38. I. 85,44.
 ok helldr hefi ek þeim sagt með varúð af minni siðsemi
 en af verðlæik glæpa þæira, ok mun ek því fám orðum
 ræða um alþýðuhaginn. 39. fyrst vil ek yðr þess biðia, I. 85,45.
 Quirites, að þér leggið góðan hug til várrar ferðar í
 30 Numidia, því að aller þeir || lutir er mest hafa varið [30]
 Iugarthum konung til þessa, hafi þér látið að baki yðr,
 það er ágirni ok ókiænska ok ofmetnaðr. 40. ok herr I. 85,46.
 sá er þar er væit nú mickla skyn á landaskipun; en

2 alþýðusvæitin *hs*, höfðingjasvæitin *G*. 6 vor í slíku *Lücke*
 für etwa zwei Buchstaben *hs*. 8 mannkostina *hs. G*.
 15 22 erfviði *hs*. 20 23 keine *Lücke* in der *hs*. und bei *G*.

- æigi mun hann fyrr verða vaskr, en að mér nemr hann. Því að mikill luti haufðingia er spilltr af fégiaufum Ingurthe. 41. af þessum saukum kostið nú — — — herðið I. 85, 47. huginn með mér til hersýslunnar, að vér megim ná hlut
- 5 alðúðunnar ok várn riétt. hræðiz æingi yðvarr þæira úfarar er fyrr hafa farið né metnað ræðismanna, því að ek man fyrir vera siálfr ráðamaðrinn í fylkingunni ok í orrosto ok ek mun fylgia yðr í hverium háska ok hvað sem að hendi berr, þá mun ek vera með yðr. 42. skiótt I. 85, 48.
- 10 munu goðin oss láta fá sigrinn ok herfangið ok lofið. en þó að vér megim æigi giorla vita vilia guðanna, ok enn það, að þau sé langt frá oss, þá samir oss þó allt vart erfiði til þess að hafa, að alþýðu nytin verði. 43. eingi I. 85, 49. maðr má údauðligr verða af úkiænskunni; eingi faðir má
- 15 þess æskia sínum syni, að hann sé ódauðligr með líkama. helldr að hann lifi sem bez ok góð verk hans fariz æigi. 44. flæiri luti mæltá ek nú fyrir yðr, Quirites, ef með I. 85, 50. orðum mætti hug giora hræddum manni; en ærið er nú (304) talað fyrir vauskum maunnum.
- 20 XXV. 1. En er hann hafði lokið taulunni, þá sá I. 86, 1. hann, að hugir manna haufðu harðnað, ok býr ferðina sem hvatligaz, hleðr skipin með vistum ok vápnum ok þæim lutum er þarf ok setr yfir þenna her Aulum Manlium. 2. en hann lætr skrá naufn riddaranna ok æigi I. 86, 2.
- 25 að sið enna mæiri manna ok ekki að skipun skipanna, helldr hafði hann hvern er fara villdi ok marga þá er útlaga ok drápsmenn vóru. 3. sumir virða svá, er hann I. 86, 3. hafði með sér vanda menn, sem æigi fengi hann ena betri, en sumir kaulluðu, að hann villdi fyrir ágirni sakir hafa
- 30 sem flesta: en það var hans frændlið eða þessu líkt ok af því líku hófz hann til tignar; ok þæim manni er sér læitaði nýrra metorða, þótti sér sá hverr hugfelldaztr er

3 keine Lücke in der hs. und bei G. 11 æigi það giorla vita vilia guðanna að þau sé langt frá oss hs. G. 18 hæyrið hs. G. (G VIII, 146, 13: enn ærit langt er nú talat; I. 85, 50: nam strenuis abunde dictum puto). 20 . . . n (Initiale fehlt) hs. 23 Paulum hs.

úauðgaztr var, því að þá langaði eptir fátt ok áttu fá
 að þyrma ok allz kunni þaukk þess er þæir fengu. 4. I. 86, 4.
 Marius fór með naukkuru flæira liði í Africam en á-
 kveðit var af haufðingium. á fám daugum fór hann í Uti-
 5 cam skipaliði sínu ok selldi Publius Rutilius honum he- I. 86, 5.
 rinn í hendr þann er Metellus hafði stýrt. Metellus
 hafði braut flýið ór augsýn Marii ok villdi æigi síá þá
 luti er æyrun máttu æigi bera að hæyra. 5. Marius I. 87, 1.
 dvalðiz ekki í Utica ok fór með herinn í æitt auðigt
 10 hérað ok lét þar allt ræna ok fekk mikið herfang ok
 var þí að iafnaði skipt með herinum, en síðan gengr
 hann yfir kastala ok borgir þar er æigi var torsóttligt
 fyrir liðs sakar eða viðbúnaðar ok á margar orrostor.
 enn giorir hann orrostor í flæirum stauðum ok ekki stó-
 15 rar. 6. ok af þessu tóku nýir riddarar að dirfaz við I. 87, 2.
 orrosto, því að þæir sá suma drepna í flóttanum en suma
 handtekna — — — — — ok á skammri stundu styrkðuz I. 87, 3.
 enir nýiu ok iaufnuðuz við ena fornu: tók þá allra affi
 iafn að gioraz. 7. en er konungar spyria slíkt frá Mario, I. 87, 4. (305)
 20 þá fara þæir í þá staði er torsótt var til: svá villdi
 Iugurtha ok ætlaði, að Rómveriar mundi með minni
 giæzlu fara ok sundrlausara þegar er þæir væri í friði
 fyrir þæim. 8. En er Metellus kom til Rómaborgar, þá I. 88, 1.
 var hið glaðligsta við honum tekið ok annan veg || en [31]
 25 hann hefði hugað, ok er niðr hafði lagiz við hann sú
 en mickla aufund, þá var hann þekkr ok kiærr aullum
 maunnum.

XXVI. 1. Marius hyggr að vandliga ok giætir I. 88, 2.
 úlatliga ok vitrliga sinna manna lutar ok svá til fiand-
 30 manna ok hvað að mundu hafaz hvárir, enir rausku ok
 hinir blauðu, niósnað til konunganna, um ferðir þæira
 ok ætlun ok umsátir, ok verðr allz vís: ekki lætr hann
 ófræistað. 2. en Iugurtha ok Getuli væita opt áráser I. 88, 3.

1 nauðgaztr *hs.*, verbessert von *G.* fát *hs.* *G.* 3 Affri-
 cam *hs.* 17 keine Lücke in der *hs.* und bei *G.* 26 hann
 add. *G.* 28 . . . arius (*Initiale fehlt*) *hs.* 31 konungana *hs.*

- hans maunnum, taka opt ránfang af þeim. Marius væitir ok þeim áhlaup í faurunum ok drepr marga ok skammt frá Cirta flýði Iugurtha ok lét vápn sín. 3. en er þesser enir ágiætligu lutir voru orðnir, þá var æingi kostur fyrst
 5 að beriaz við konung. Marius tók þá það ráð að fara til borga þeira er auðgar voru ok honum hagfelldar til atvinnu ok ætlar konunginn munu til koma að duga sínum maunnum ok beriaz við hann, ella muni hann láta borgirnar. 4. Bocchus sendir opt menn til *Marium* ok
 10 vill frið giora við hann ok biðr hann æingi fiandskap hræðaz af sér; 5. en það væit ek æigi um þessar orðsendingar, hvárt hann giorði fyrir sakar hverflyndi eða var það sett til svikræða við *Marium*, ef hann trýði honum, því að hann brá opt hvárutveggja, friðinum ok or-
 15 rostonni. 6. þá fór Marius, sem hann hafði ætlað, til borga ok kastala ok vinnr: tekr sumar með afli, en sumar voru upp gefnar af hræzlu, en suma óvinina lokkar hann með fégiaufum. ok fyrst gengr hann ekki snarpt
 20 veria sína menn. 7. en er hann frá, að konungr var langt á braut ok í auðru starfi, þá gekk hann að fastara ok vann þær. 8. Einn kastali hét Capsa er kominn var torsóttliga milli æyðimarka naukkurra ok var mikill ok sterkr ok auðigr ok þessa borg hafði gort Hercules Li-
 25 bys að því er menn segia. 9. þessir borgarmenn sátu hlutlausir fyrir Iugurtha ok með litlum álaugum ok voru því honum miaug trúir. þeim hlífði mest við ófriði er þangað var torsótt með her ok meir en af faulmenni þeira eða styrk borgarinnar. 10. fyrir útan borgina
 30 var víðt auðir staðir ok gat æigi vatn, en kykt allt fyrir ormum ok voru þeir því óðari ok grimmari, sem þeim var þar verra til fæzlu en í byggðinni, ok það er náttúra hauggormanna að vera því skiæðri, sem þá þyrstir mæirr. 11. miauk girndiz Marius að vinna þenna
 35 kastala af því að hann kunni vel við orrosto ok af því

5 biaz *hs.* 7 ætla *hs. G.* 9 Bocchus *hs.* 10 bið *hs.*
 21 starfvi *hs.* 24 Libis *hs.* 32 byggðinni *hs.*

- að þetta var torsótt ok mundi þikkia frægðarverk, ef fram gengi, ok enn það, er Metellus hafði unnið Thalam með frægð mikilli ok nær var þetta iafntorsóttlíkt að vinna nema fyrir þí að við Thalam vóru naukkurir brun-
- 5 nar, en Capsenses menn höfðu lítið vatn ok var innan borgar, en um fram þetta höfðu þeir regnvatn þá er gat. 12. en þar er sem um allt Africa þar er fjarri er 1. 89,7. sionum, að mæira bera menn ok auðveldligarr þorstann, því að víða í Africa fæðaz menn við miólk ok á dýra-
- 10 holldi ok ekki hafa þeir salt við mat ok ekki brýni: þeir næyta fæzlu við hungri en drykkjar við þorsta en 1. 89,8. ekki með gæytlan eða giálífi. 13. Marius hefir nú fast- 1. 90,1. ráðit að læita til kastalans ok hefir spurt þaðan allt hið sanna ok hygg ek, að guðin fulltingi honum, því að
- 15 þar mátti æingi aurugg ráð fyrir síá, hvern veg það mætti áleiðis komaz fyrir torfæris sakar: 14. enn var það til, að vistafátt giorðiz herinum, því að Numide 1ækia || æigi miaug iauðarávauxt, en það er var hvæi- [32] tissins, þá hafði konungr látið braut flytia í borgir (307)
- 20 eða kastala til giæzlu, en upp skorið allt hvæitið, því að þá læið miaug á sumar: 15. ok áhyggiaðiz hann miog um ok vitrliga, við hvað þeir skylldu fæðaz, því að 1. 90,2. aullum fénaði var skípt í svæitir þeim er fengiz hafði hina fyrri daga. þá sendir hann Aulum Manlium í þorp
- 25 það er Laris hæitir með búnum flokkum að sækia þangað atvinno þá er konungr hafði þar látið hirða ok liéz þar munu koma fám daugum síðarr að væita þeim lið, ef þeir þurfu, ok alla menn læyndi hann, hvað hann ætlaðiz fyrir. 16. þá flytr hann herinn áleiðis til ár þeirrar er
- 30 Tanais hæitir, ok hvern dag skiptir hann fénaði með 1. 91,1. hundraðshaufðingium ok því er til atvinnu fekkz, en hann lét af aullum húðunum giora búkreka sem flesta ok létti sem mest vistafæðinni: 17. lét búa allt það er honum

5 en *G*, e *hs*.7 þar sem *hs*. *G*.7 9 Africa *hs*.9 miaul *hs*. *G*. (lacte et ferina carne I. 89,7).24 Paulum *hs*.25 Luris *hs*.30 Tanais *hs*., Tana *G*.

- þótti þurfa til ferðarinnar óvitanda allra annarra. á setta
 degi kom hann til árinna. þá eru giorvir búkrekarnir
 svá margir, að hann hyggur, að æigi mun skorta. 18. I. 91, 2.
 hann biðr setja þar herbuðir ok búaz um með æigi micklu
 5 starfi ok biðr herinn mataz ok biðr þá vera búna að só-
 larfalli um kvellidið: 19. hann mæler, að allar klyfiar
 skal eptir láta, en hann siálfr léz munu bera vatn eptir
 sér: „svá skal hverr annarra ok klyfia af vatni aull
 kykvendi þau er vér megum til þess hafa“. 20. en er I. 91, 3.
 10 þeir eru búnir, þá fara þeir ok ganga þá nótt alla en
 hvílaz eptir um daginn; fara þeir enn aðra nótt ok hina
 þriðiu ok koma þá fyrir dag til hæðar naukkurrar: það
 var tvær mílur frá kastalanum Capsa: það hann þá vera
 hlióða. 21. en er dagar, þá fara Numide út af borginni, I. 91, 4.
 15 hverr til sinnar sýslu, ok vænta sér æinskis úfriðar.
 Marius býr riddara sína ok með þeim þá menn er fót-
 hvataztir váru: það þá fara sem skiótaz til Capsam ok
 taka borgarhliðin, en hann kveðz mundu fara sem skiótaz
 með herinn ok væita þeim fullting. 22. en er borgar- I. 91, 5. (3 6
 20 menn verða varir við úfrið, hræðaz þeir sem ván var,
 en margir vóru útan borgar: buðu þeir upp að gefaz.
 23. þeir tóku þegar kastalann: var þar drepidið mart I. 91, 6.
 fólk, aller gransprettingar; mart fólk var sellt; herfanzi
 aullu var skipt að iafnaði, en brenndr kastalinn. 24. I. 91, 7.
 25 þetta verk var ekki gort að siðveniu Rómveria ok æigi
 giorði Marius fyrir ágirni sakar eða glæpsku: það bar
 til, að staðrinn þótti þeim Iugurthe mundu vera hag-
 felldr, ef hann settiz í, því að þetta mannfólk var útryggt
 ok sviklynt, en úkunnikt var það áðr Rómverium, hvárt
 30 þeir vóru góðer eða illir, ok enn það, að þessi staðr
 mundi torunninn, ef hann hefði halldinn verið með vizku
 eða viðrbúnaði.

XXVII. 1. Marius varð af þessu verki stórliga I. 92, 1.
 frægr ok þótti hann nú micklu mæiri maðr en áðr, er

2 giorfir *hs.* 18 borgarliðin *hs.* 19 herin *hs.* 24 brendr *hs.*
 28 utrygt *hs.* 33 . . . arius (*Initiale fehlt*) *hs.*

hann hafði unnið svá torsóttan kastala ok látið aungan mann ok þótti maunnum sem allt mundi það framgengt verða er hann réð: 2. bæði ríkir ok úríkir hófu þetta I 92, 2. verk á lopt: en Numide síálfir hrædduz hann mæirr en 5 mann, ok tóku að trúa bæði vinir ok úvinir, að hann hefði guðliga hyggiu eða guðin birti fyrir honum óorðna luti ok væri hann forspár. 3. en er Mario hafði þetta I. 92, 3. svá auðvelldliga tekiz, þá var hann að giarnari að vinna aðra || kastala. fá kastala tók hann svá, að þeir verði [33] 10 fyrir honum, en hann brenndi marga. 4. hræzla mikil I. 92, 4. varð úvinunum, því að marga staði tók hann svá að aungum blæddi hans manna. Nú ferr hann þangað er æigi var auðsóttara að vinna en Capsam.

XXVIII. Unniun kastali af Rómverium í Numidia.

15 1. Skammt frá ánni Mulucha þar er skilr ríki Iugurthe I. 92, 5. ok Bocchi er fiall hátt ok vegghamrar umhverfis en sléttir veller um útan ok var svá mikið vígi æitt saman fial ið (309) sem hinir sterkuztu kastalar, því að það var furðuliga hátt fiall: svá vóru hamrarnir vaxnir sem settir stein- 20 veggir, en þraung gatan upp á bergið. 2. Marius er I. 92, 6. fúss að vinna þenna stað, því að hann væit, að þar eru micklar féhirðzlar Iugurthe. en siá lutr varð betr en þetta væri ráðligt, því að þesser kastalamenn haufðu I. 92, 7. gnótt vápna ok mikinn liðsafla ok æigi skorti þá hvæiti 25 ok þar var brunnr vaz, ok bæði af turnum ok auðrum vígium orrostligum mátti ekki þann stað vinna, en stígreunn var þraungr. 3. ok læituðu þeir þar helldz til ok giorðu tveggia vegna þar út í frá vígin sem þeir vóru vanir: giorðu vínflaka eða turna. en kastalamenn vellto I. 92, 8. 30 ofan stóru grióti eða kaustuðu elldi, þegar er menn sóttu upp, ok varð það várum maunnum með mikklum háska ok æigi máttu riddararnir við standa ok æigi vínflakarnir. en hverr enn fræknazti var særðr eða drepinn, en aller hrædduz. 4. en Marius varð dapr ok áhyggiufullr marga daga af I. 93, 1.

10 brendi *hs.* 14 unniun *hs.*, die *Initiale* [S] kamt ist erkennbar.
15 Muluka *hs.* 16 Bocci *hs.* 33 fræknazt *hs.*

þessu, hvárt hann skyldi frá hverfa eða skyldi hann
træysta mæirr á hamingiuna þá er opt hafði honum mi-
kið tíð fyrr. 5. í því bili varð sá atburður, að æinn I. 93,2.
héraðsriddari er kallaður var Ligus ok af ætterni sínu
5 svá (hann var æinn af flokkum þeim er þangað vóru
sendir til liðs), hann hafði farið til árinna að sækja
vatn annan veg frá kastalanum en bardaginn var: 6.
hann byggr að um stæina nokkura þá er svá lágu sem
vindr er giorr, en er hann gekk að æinum, klæif hann
10 á annan ok hvern af auðrum til þess er hann kom langt
upp í bergið: þá litaðiz hann um víða ok sá æigi þá
víst um handafestina en hann var fúss að fara: 7. þá I. 93,4.
sér hann í æinum stað millum stæinanna hvar tré það
stóð er ilex hætir, mikið ok kvíslótt, lúta sumar limar-
15 nar niður, sumar út af, sumar upp ok bræidduz víða um (S10)
flárnar, vóru sumar grænar en sumar fyrndar: þangað
ferr hann ok fær náð limunum ok dregz svá með ber-
ginu en stundum með trénu, klæif hvárt er hann mátti
helldr til þess er hann kom upp á bergið ok bregður au-
20 gum yfer kastalann (var hann sléttr ofan) ok sér, að
Numide eru aller annan veg á kastalann ok veria þar
vigin ok síá ekki þar í frá: 8. hann niósnar slíkt er I. 93,5.
hann má það er nauðsynlíkt var ok ferr aptr saumu
læið ok læitaz um hvar villdaz væri að fara ok fræistaði
25 um aull stig. 9. hann ferr sem skiótaz á fund Marii ok I. 93,6.
segir honum þetta ok eggjar hann að læita til uppgaun-
gunnar þar er hann fór ofan: „ek mun“, sagði hann,
„fyrir fara“. 10. en Marius sendir menn að síá, ef svá I. 93,7.
megi vera, sem Ligus seger. en er þeir sá, þótti það
30 æigi aullum æinn veg: || þótti sumum, sem komaz mundi [34]
mega ok þó nauðuliga en sumum æigi. 11. ok þá velr I. 93,8.
Marius af lúðrsvæinum sínum þá er fótímaztir vóru ok
skiótaztir, en það var allz í herinum v þúsundir, ok setr
hér fyrir iiij hundraðshauðingia ok biðr þá hlýða or-

3 tíði *hs. verbessert von G.* 14 sumar niðr *hs. G.* (ok hanga
sumar limarnar niðr *G VIII. 148, 18).* 30 skomaz *hs.* 33 V
þúsundir, cccc hauðingia *hs.*, V, iiij hauðingia *G.*

- ðum Liguris ok kveðr á dag, nær þeir skolu búner vera.
 12. hann lét búa ferð þeira sem bez ok ferr með þeim I. 94, 1.
 til staðarins. Ligus hefir kennt þeim, hvernveg þeir
 skolu búaz. þeir vóru berfættir ok ekki á haufði til þess
 5 að þeir mætti vel um siáz, sverð ok skiaulldu bundið
 milli herða sér: þesser skilldir vóru nómverskir af hú-
 ðum giorfir fyrir þí að þeir vóru léttari ok minnr
 hæyrði til, þót þeir komi við griót. 13. Ligus gengr I. 94, 2.
 fyrir um stæinana til tréssins, en alla kvistu þá er fornir
 10 vóru batt hann með snaurum, að trauster væri: þar tóku
 í riddararnir; en þeir er verr vóru færir, þá læiddi
 hann, ok þar mest er torvelldligaz var að fara; ok suma
 læiddi hann vápnlausar ok bar eptir þeim vápnin; en er
 aðrir ifuðu að ganga, þá ræyndi hann fyrir; opt gekk (311)
 15 hann báði upp ok ofan ok við það dirfðuz aller. 14. I. 94, 3.
 með mikilli mæði kómu þeir á kastalann ok siá kastala
 auðan af maunnum nema þar er þeir veria vígin. en
 þeir skylldu þegar giora mann til *Marium* er þeir væri
 upp komnir, ok nú kemr honum orðsending siá. 15. en
 20 þó að þeir væri mæddir áðr miaug, því að þeir haufðu
 bariz allan dag, hann eggjar nú fast riddarana ok biðr
 að ganga með skotum ok valslaungum, en hann siálfr
 gengr að af vínflaukunum ok hefir hválf yfir haufði sér
 ok þeim er honum fylgðu, en sumir hlóðu griótenu undir
 25 fætr þeim ok þoka þeir svá upp í bergið. 16. opt I. 94, 4.
 haufðu Numide brotið vínflaka Rómveria eða brennt.
 borgarmenn giorðu nú sem þeir vóru opt vanir: baul-
 vuðu *Mario* ok Rómverium ok kaulluðu þá hæimska af
 dul sinni, er þeir ætluðuz slíkt fyrir, er þeir máttu æigi
 30 á læið koma, að vinna kastalann, ok fyrr mundi Iugur-
 tha þrælka þá alla; 17. ok tóku nú grimmliga að beriaz I. 94, 5.
 ok slíkt sama Rómveriar. Rómveriar beriaz sér til ríkis

1 Liguri *hs.*3 kent *hs.*, hverveg *hs.*7 giorfir *hs.*13 vápnlaus *hs. G.*20 því að þeir haufðu því að þeir haufðu *hs.*21 allan stig *hs. G.*26 brent *hs.*27 borgar *hs.*, borgarmenn*G.*, baulfuðu *hs.*

- ok frægðar, en Numide veria líf sitt ok frelsi ok megu
litt um siáz. 18. en vávæifliga hæyra þeir á bak sér,
að lúðrar þjóta, ok fyrst tóku að flýia konur ok ung-
menni er nær vóru þeim ok sá fyrst fyrir því er þau
5 áttu ekki að starfa ok síðan þeir er næster vóru ok þá
hverr að auðrum, sumir vápnaðir, en sumir vápnlausir.
19. en Rómveriar, þá er þeir hæyrðu þetta, að þeira I. 94, 6.
menn vóru upp komnir á kastalann, þá snauruðu þeir
atgaunguna ok særðu þá suma, en suma drápu þeir ok
10 fengu þá komiz upp á kastalann ok létu æigi ránfangið
dvelia sik ok drápu ákafliga fólkið, vóru giarnir metor-
ðanna. svá mart fell, að þeir gengu á búkum dauðra
manna. 20. af þessi dirfð Marii óx miaug hans frægð I. 94, 7.
svá sem til mikillar glæpsku var stýrt.
- 15 **XXIX. Frá Sulla ríka.** 1. Lucius Sulla kom þá til I. 95, 1. (31
herbúða Marii þá er hann var við kastalann. Sulla hafði
þá tign er questor haitir: hann hafði mickla riddara-
svæit: þenna mann hafði Marius eptir látið í Rómaborg
till þess að samna her af Latio héraði. 2. En þí að siá I. 95, 2
20 lutr || minnir oss á að segia frá svá mikklum manni sem [35]
Sulla var, þá litz mér æigi annan veg betr til fallið en
nú að segia, hvert æðli hans var eða umbúð. þó að
Lucius Sisenna segði vel ok vandliga frá maurgu, þá
sagði hann æigi hér svá frá, að mér líki. 3. Lucius I. 95, 3.
25 Sulla var af tiginni ætt þæiri er Patricia haitir: þetta
kyn var allt farið ok drepð af aufund enna mæiri manna.
hann var sem bezst lærðr bæði að girðzku ok látínu:
hann var með ofs mikklum hug, maðr munuðlífr, en þó
giarnari ágiætissins, þá eptirlátr sér, er æigi var skyld
30 athaufn, en alldri dvalði hann það frá nauðsynium: 4.
sómasamliga mátti hann giæta sín frá konu sinni: hann
var sniallr að máli, slægvitr, auðsóttr í vinfengi, undir-
hyggjumaðr mikill, aurr margra luta ok mest fiár ok
hinn vinsælsti: 5. ekki réð hann það er æigi yrði að I. 95, 4.
35 hamingiu, fyrr en hann dæilldi við siálfa Rómveria: æigi

- vissu menn, hvárt meirr var frá, sællífi hans eða brióst-
styrkt hans: en þá luti er hann hefir þó gort, þá væit
ek æigi hvárt mæirr er, að skammsamlikt er að segia
eða vil er í að hœyra. 6. en er hann kom í Africam I. 96, 1.
5 með herinn, þá var hann nýr til orrosto ok ókunnr
flestum ok var þegar áhyggjufullr um hersýsluna, þót
hann hefði þá enn í fáum raunum verið, 7. ok enn hér I. 96, 2.
með var hann linmælltr ok góðgiarn við alla riddara, ok
þess er hann var beðinn, þá væitti hann giarna, en
10 traððliga villdi hann þiggia af auðrum, ok ef hann tók
að láni, þá gallt hann skiótt, en ef hann selldi að láni,
þá hœimti hann ekki: mæirr girntiz hann þess, að flestir (313)
skylldu honum æiga gott að launa; 8. en þá er hann I. 96, 3.
var sýslulauss, átti hann skemtan ok læika við gleði-
15 mennina ok í athafninni var hann optaz með þeim er
lítillátaztir vóru: þá er vaka skyldi, þá mátti hann
mest við ok ekki hafði hann það sem margan hendir, að
hann ámællti hertogunum né aungum auðrum. 9. af I. 96, 4.
slíku skaplyndi ok iðróttum varð hann brátt kiærr Mario
20 ok aullum riddurum.

- XXX. Orrosta Rómveria við Iugurtham.** 1. Iugurtha I. 97, 1.
konungr, þá er hann hafði látið Capsam ok marga aðra
staði, borgir ok kastala, sér nytsamliga ok með mikið
fé, þá sendi hann orð Boccho konungi, að hann skyldi
25 samna her sem mestum ok koma í Numidiam ok kvað
nú æigi mega fresta orrosto við Rómveria. 2. en er I. 97, 2.
Iugurtha sá, að hann ifaðiz í, hvárt hann villdi helldr
orrosto eða giora frið, þá giorði hann sem fyrr: bar fé
undir vini hans til þess, að þeir eggjaði hann til orrosto,
30 ok nú hœitr hann siálfum Boccho, að hann skal hafa
þriðjung Numidie ríkis, ef annað hvárt verðr, að þeir
reka Rómveria braut ór Africa eða þeir sættaz svá, að
Iugurtha fær ríki sitt. af þessi gíauf varð Bocchus til
lokkaðr að samna her ok kom með mikinn fiaulða til

4 Affricam *hs.* 21 Roveria *hs.*, . . . ugurtha (*Initiale fehlt*) *hs.*
24 30 Bocco *hs.* 32 Affrica *hs.*, sættuz *hs.*, sættaz *G.* 33 Boccus *hs.*

- Iugurtham.* 3. Iugurtha samnaði her ok fóru þæir báðir I. 97, 3.
saman á hendir Mario, þá er hann var á faur til vetr-
vista sinna. Það var eptir æykð dags, er þæir hittuz,
því að konungar villdu svá: þótti sér hlíf að nóttinni,
5 ef þæir fengi úsigr, en ef þæir fengi þá gagn, þá var
þæim allt kunnikt fyrir ok stauðvaði það ekki þæira
ferð þótt myrkt væri, en Rómverium þótti þæim hvár-
tveggja torsóttlikt. 4. nú spyrr Marius af maugum I. 97, 4.
kvámu úvinanna ok það, að nú eru þæir þar komner || ok [36]
10 vilia þegar beriaz. en Rómveriar vóru ekki við búnir,
ekki klyfiarnar ofan lagðar ok æigi merkin upp komin,
æigi fylkt ok ekki skipað né æinum flokk, þá er Getuli (314)
ok Mauri þæysa áræiðina: ok ekki með fylktu, helldr
keppiliga í riðlum svá sem til hlantz, hlaupa þæir á
15 Rómveria. 5. þæir óttuðuz svá vávæifligan atburð ok I. 97, 5.
minntuz þó á hræystina: tóku sumir vápnin upp, en sumir
hlífðu þæim er óbúnir vóru, sumir stigu á hestana ok
sneru í gegn, ok varð þessi fundr þí líkari, þá sem verðr,
þá er illmenni er sótt, en konungligri orrosto, því að
20 æigi kómuz merkin upp ok ekki fylkingar á, hvárki rid-
daranna né fótgangandi manna, helldr óð allt saman: 6.
tóku Rómveriar að drepa marga ok baurðuz sem snarp-
ligaz: sumir sneru á bak þæim: æigi aflið ok æigi hlí-
farnar máttu til fullz firra þá sárunum, því að Getuli
25 ok Mauri vóru flæiri ok sóttu að aullum megin: þá tóku
Rómveriar ener fornu ok svá hinir nýiu saman að riðlaz,
hvar sem stað fengu sér eða að barst, tóku þá að hlífa
sér ok að fylkia, námu þá við ok vaurðu sik ok stóðuz
þá afl fiandmanna. 7. ok ekki hræddiz Marius í svá I. 98, 1.
30 snarpri atgaungu ok vávæifligri: æigi fór hann nú með
ógrimmara hug en áðr, helldr fór hann hvarvetna um
herinn ok eggjar sína svæit þá er hann hafði sér valið
af hinum sterkuztum maunnum ok sér hinum holluztum,
tiæði þæim sínum maunnum er verst vóru staddir, en

12 fylgt *hs.* 16 minntuz þá *hs. G.* 25 af aullu megin *hs.*,
að aullum megin *G.* 33 ok se *hs. verbessert von G.*

- stundum rann hann á fiandmanna flokkinn þar er þykkt
 var fyrir: opt brá hann upp hendinni ok kenndi riddau-
 runum, hvað þeir skyldu að hafaz, því að hann mátti
 æigi segia með orðunum í þeim þys. 8. nú var dagrinn I. 98, 2.
 5 farinn en konungarnir baurðuz enn sem áðr ok ætluðu
 að beriaz alla nóttina ok þá enn snarpara. 9. en er I. 98, 3.
 Marius sá, að það mátti æigi vera að beriaz í myrkri,
 þá litaðiz hann um, hvar hann sæi þann stað er þeir
 mætti halldaz ok hlífa sér. hann sér skammt á braut (315)
 10 hvála tvá eða hálsa. á auðrum var lítill kastali ok hiá
 brunnr góðr, en annarr var þeim hagfelldari því að sá
 var víðari ok hæri ok minna vígið á. 10. hann biðr, að I. 98, 4.
 Sulla með riddaraherinn skal hæimtaz þangað til hólins
 er brunnrinn var ok giæta þar hersins um nóttina. en
 15 Marius læitar að hæimta saman svæitirnar þær er dræifz
 haufðu ok mæirr vóru skelfðar af ótta ok læiddi þá fulla
 gaungu upp í hólninn þann enn mæira. 11. ok svá urðu I. 98, 5.
 konungarnir nauðgaðir til að liétta orrosto af því að þá
 var torsótt að að ganga. þeir setiaz með sinn her um
 20 hvárntveggia hálsinn ok giora ellda fyrir sér. 12. ferr I. 98, 6.
 svá framm mikinn luta nætrennar: ok eru þeir glaðir
 ok kátir ok giora brak mikið um sik ok siálfir haufðin-
 gjar giorðuz grimmir í orðum ok hrósuðu því fyrir sínum
 maunnum, að þeir vóru sigrvegarar, en hællduz við Róm-
 25 veria. 13. Rómveriar sá giorla til elldanna ór hæðinni I. 98, 7.
 ok varð þeim þetta að eggian, ok Marius styrktiz í hu- I. 99, 1.
 ginum af úkiænsku úvina sinna ok bað sína menn alla
 vera hlióða ok sitia með vápnum albúna, láta ekki blása
 í lúðra sem vant var á verði. svá var gort. en er || da- [37]
 30 gaði, þá var ok hliótt vorðit um her konunganna, ok af
 mæði ok vauku þá var sofnaðr mikill lutr liðsins. 14.
 Marius bað upp hlaupa alla sína menn skyndiliga: „ok
 skolu fara fyrstir varðmenn ok þar næst þær svæitir er
 í lúðra blása eða horn, skolu aller blása sem ákafligaz
 35 en riddararnir æpa, ok gangi að fast“, sagði hann, „að

1 þykt *hs.*2 kendi *hs.*9 skamt *hs.*13 Silla *hs.*

Palaestra LXXXVIII.

5

brióta hliðin á virkium þæira“. 15. en Mauri ok Getuli I. 99, 2.
vanknuðu við ógurligan lúðraþyt ok vóru þæir óvanir
slíku, hliópu upp ok felmtu, tóku sumir vápnin en flester
æingi ok gáðu hvárki að flýia né við að taka: en Róm-
5 veriar stóðu að ok hiuggu þá: varð þar svá mikið mann-
fall, að mæira var en í aullum auðrum orrostum hefði
verið, en merki ok annað riddarligt skraut var tekið, en
aller flýðu eða fellu.

XXXI. Frá Mario. 1. Marius fór þá á læið til I. 100, 1 (316
10 vetrvista sinna, sem hann hafði áðr ætlað, til sæborga
þæira er æren var atvinna herinum. æigi var honum,
sem opt kann verða, þá er sigrinn berst að hendi, að þá
þikkir ekki þurfa að varaz; en nú var hann varari en
fyrir: fór nú með fylktan herinn ok lét ferskæyta fyl-
15 kingina. 2. Sulla var í enni efztu fylkingu með ridda- I. 100, 2.
raherinn, en í enni vinstri fylkingu var Aulus Manlius
ok með honum bogmenn ok valslaungumenn, en hann
siálfr var með flokkum Ligurum manna ok skipaði fyrstum
ok efstum haufðingium með búnum manipulis. 3. en I. 100, 3.
20 flóttamenn þæir er herteknir haufðu vorðið í Numidia
ok hann hafði minnzta virðing á, þá giorði hann á niósn
um úvini sína, því að þæim vóru vegirner kunnir. 4. I. 100, 4.
hann siálfr skipaði ok skyniaði allt ok var í ymsum
stauðum ok vitiaði allra, lofaði ena vausku en ámællti
25 enum blauðum. hann var vápnaðr ok skyniaði ok, hvern-
veg aðrer vóru vápnaðir, bað fara stilliliga ok giætiliga,
lét giora vígi um herbúðir þar er þæir dvaulðuz, lét
vauku hallda í hliðum ok setti þar flokka til giæzlu,
riddarasvæitir af því liði er sent hafði verið af auðrum
30 laundum til fulltings við þá. 5. ok enn skipaði hann
maunnum í þau virki er giaur váru fyrir herbúðunum:
ok hann siálfr fór ok skyniaði varðmenn, æigi af þí, að
hann grunadi þá um varðhauddin, helldr af því, að

6 mæira en *hs.*, mæira var en *G.* 15 Silla *hs.* 16 Paulus *hs.*
19 manipulis svæitum *hs. G.* 21 minzta *hs.* 22 vini *hs.*, úvini *G.*
31 giaurr *hs.*, giaur *G.* 32 ∞∞∞ æigi *hs.* (*ein Loch in der hs.*);
varðmenn *M.* (*vigilias ipse circumire. Iug. 100, 4.*)

- hann hefði erfðit allt að iaufnu við ena minni menn.
6. Marius stýrði vel herinum bæði í þeim orrostom er I. 100, 5.
við *Iugurtham* voru ok í maurgum auðrum. hann sparði
æigi við sik erfði ok vás ok vaukur hvergi úframar en
- 5 hann bauð auðrum að giora: það mæltu flestir, að hann
giorði það eptir vanda þeim er hann hafði haft frá bar-
næsku. 7. En er Marius kom með herinn skammt frá I. 101, 1.
Cirta á hinum fiórða degi eptir orrostona, þá koma að
þeim niósnarmenn hvaðanæfa ok skilia þeir það, að (317)
- 10 úfriðrinn er nær. 8. en er niósnirnar kómu ór ymsum I. 101, 2.
ættum til þeira ok svá í braut, þá bendu æitt allar,
því vissi hann æigi, hvernveg hann skyldi fylkia eða
hvar í móti snúaz, ok réð það ór að láta vera fylkin-
gina svá sem áðr ok bæið svá ok stauðvaði herinn.
- 15 **XXXII.** 1. *Iugurthe* bráz nú sín ætlun, því að I. 101, 3.
hann hafði skipt her sínum í iiij staði ok ætlaði svá til
atgaungu ór || aullum áttum ok hugðiz mundu koma þá [38]
naukkurum í opna skiaulldu ok væita bakslettu, sem
hann var vanr. 2. þar hlaupa Mauri fyrst á er Sulla I. 101, 4.
20 var fyrir ok riddaraherr með honum. hann eggjar sinn
flokk, að þeir skyli fram riða þar sem þykkz eru Mauri
fyrir, ok svá giora þeir, riða fram hart ok beriaz. en
sú svæitin er eptir var í fylkingunni hlífði sér við sko-
tum ok varðiz ór stað, en ef naukkurir gengu fram svá
- 25 að þeir ætti kost, þá drápu þeir. 3. en í þessu bili I. 101, 5.
kom Bocchus ok með honum fótgangandi herr: þenna her
hafði til haft Volux son hans: æigi haufðu þesser verið
í hinum fyrra bardaga, því að þeir haufðu dvaliz eptir
á læiðinni: þeir renna á þá svæitina Rómveria er þá
- 30 fór síðarst. 4. en þá var Marius í enni fremstu svæit I. 101, 6.
því að þar hafði á hlaupið *Iugurtha* með sinn her. en
er *Iugurtha* varð þessa varr, að Bocchus var kominn til
orrostu, þá læyndiz hann ór fylkingunni sinni með fá
menn ok fór til Bocchum ok kallar hátt ok mælti á lá-

1 ∞∞∞ aufnu (*Loch in der hs.*), ergänzt von G. 7 skamt *hs.*
8 Circa *hs.*, hinu *hs.* 19 Silla *hs.* 24 varði *hs.*, varðiz *G.*, ef ef *hs.*
26 32 Boccus *hs.* 27 Volox *hs.* 34 Boccum *hs.* (*s. den Kommentar*).

tínu (því að hann hafði numið þá tungu að mæla í Numantia), sagði Rómveria ósyniu beriaz: „því að ek drap nú Marium fyrir litlu: séð hér sverðit blóðugt,“ ok brá upp ok hrósaði ok bað þá hætta að beriaz; en því sverði
 5 hafði hann drepð æinn fótganganda mann rómverskan.
 5. en er þetta hæyrðu Rómveria riddarar, þá óttuðuz þeir, ef satt væri, en æigi til fullz vissu þeir, hvárt svá var. en Mauri ok Getuli faгнуðu ok herðu hugina ok gengu nú að micklu diarfara að drepa Rómveria ok váru
 10 Rómveriar að komnir flóttu. 6. en er Sulla kom að með sína svæit, réð hann á Mauros ok væitti harða aðsókn; en áðr hafði hann þeim fyrir komið er þá hafði hann við bariz, en dugði nú þessum er mest þurftu. en í þessi hrið flýði Bocchus. 7. en Iugurtha hellt við orrosto sínum maunnum, því að hann sá, að þeir haufðu nær
 15 auðlaz sigrinn, ok þá hurfu Rómveriar um hann á báðar hliðar með riddarasvæitir ok sóttu að svá fast, að þar fell aull hans svæit, nema æinn saman kemz hann nauðuliga á braut milli vápnanna. 8. í þessu bili kom Marius þar til er menn hans vóru nær búnir til flóttu ok
 20 tiæði þeim: tóku Rómveriar að reka flóttann. 9. þar mátti þá síá mart ógurligt á víðum velli: sumir vóru drepnir í flóttanum, sumir handteknir, bæði váru drepnir menn ok hestar ok margir svá særðir, að æigi máttu
 25 renna, en þeir er móti stóðu vóru skiótt drepnir ok aller vellirnir sem auga mátti yfir renna vóru þaktir af vápnum ok manna hræum ok flutu í blóði.

XXXIII. Fortala Sulle. 1. Eptir þenna atburð fór Marius í Cirta, sem hann hafði ætlað, ok hafði nú fræ-
 30 gian sigr unnið. 2. en á hinum sétta degi þaðan frá kómu sendimenn Bocchi konungs til Marii með því, að konungr vill sættaz við hann ok Rómveria giarna ok síá fyrir landfólki sínu, ok það, að Marius sendi þeim

1 Numancia *hs.* 10 Silla *hs.* 11 sína reð *hs.*, *verbessert von G.* 13 verið *hs.*, við *G.* 14 Boccus *hs.* 21 [tóku Róm]veriar *G.* (*Loch in der hs.*) flóttan *hs.* 22 [vóru dre]pnir *G.*
 28 Sille *hs.* 29 Circa *hs.* 31 Bocci *hs.*

- ij ena trúuztu menn sína; vill hann fyrir þeim mæla
 sinn vilja. en Marius lætr fara Lucium Sullam ok
 Aulum Manlium. 3. nú koma þeir fyrir Bocchum: I. 102, 3.
 þeir ætla að tala fyrir konunginum ok mýkia hug hans,
 5 ef stirðr er; en ef hann er miúkr til sættar, að giora (319)
 hann enn miúkara; || 4. en Sulla skyllði það giora fyrir [39] I. 102, 4.
 snilldar sakir, en æigi átti svá fyrir alldrs saukum, ok
 mælti fá orð með þessum hætti: 5. „hæyr þú konungr, I. 102, 5.
 fagnaðr er oss á mikill er goðin minntu þik á, þvilíkan
 10 mann, að þú skylldir helldr vilja friðinn en orrostona
 ok æigi villdir þú iafna þik, hinn bezta mann, hinum
 versta manni Iugurthe. en enn takir þú af oss snarpa
 skylldu bardagans: æigi villdir þú braut reka af þér
 enn glæpsamazta mann Iugurtham. 6. svá hefir Róm- I. 102, 6.
 15 veria svæit verið frá upphafi, að þeim hefir betra þótt
 að læita sér vina góðra en þræla ok betra að stiórna
 viliundum maunnum en nauðgum. 7. en þér er aungra I. 102, 7.
 vinfengi hagligra en vart. það er fyrst, að vér erum
 langt frá yðr, ok þó að þér misgiorið, þá verðr opt litt
 20 minnz, en er þér þurfið vina eða traust, þá erum vér
 nær. enn skolu þér annað ætla: gnóga eigum vér frændr;
 en vini vér sem aðrer fám alldri ærna. 8. væri svá vel, I. 102, 8.
 að þú hefðir fyrr þessa girnz, því að þá hefðir þú marga
 luti góða þegið af þeim en aunga illa. 9. en því að I. 102, 9.
 25 hamingian stýrir maurgum lutum með manninum, þí hefir
 hón þik látið vita bæði krapt várn ok vináttu; ok skyntu
 nú meðan kostr er til várs vinfengis ok gakk sem þú
 hefir upp tekið. 10. ok muntu margfellda luti fá af því, I. 102, 10.
 þá er þú mun yfer stíga villta luti af þinni þíonostu.
 30 11. haf þú fast í huginum, að þú munt alldri hæyrt hafa I. 102, 11.
 Rómveria lýð hafa minna mátt vel að giora en aðra
 menn til þeira; en þú væizt auruggliga, hvað hann má
 í orrostrom. 12. Bocchus *scarar* þessu vel ok þakksam- I. 102, 12.
 liga ok ræðir fám orðum ok þó naukkurum um afbrigð

2 Sillam *hs.* 3 Paulum *hs.* Bocchum *hs.* 6 Silla *hs.*
 10 skylldir vilja *hs. G.* 21 æigi skolu *hs. G.* 33 Bocchus *hs.*

sín við Rómveria: kvez æigi hafa vápn upp tekið fyrir fiandskapar sakir við þá, heldr að veria ríki sitt, „því að ek á hlut Numidie ríkis: þar sem þér hafið braut rekið Iugurtham, þá þolða ek æigi, að Marius æyddi það.

- 5 13. senda ek fyrr til Rómaborgar mína menn að biðia (320) I. 102, 1.
 mér vináttu ok villdu Rómveriar ekki því taka. fyrir-
 látum nú þá úsættina, ok ef Mario líkar það, þá vil ek
 senda menn til Rómaborgar ok læita enn vináttu.“ um
 þetta var mart talað. 14. En er Iugurtha varð þess varr, I. 102, 15.
 10 að Rómveria haufðingiar vóru komnir til Bocchum, þá
 uggði hann, að þeir mundu, sem var, við hann búa svik-
 ræði ok hvatti fram sína vini bæði með orðum ok fé-
 giaufum þá er miaug vóru kærir Boccho konungi, að
 þeir skyldu niðr slá friðargiorð millum konungs ok
 15 Rómveria, ok þeir saumu sneru hug konungs frá þessu
 fyrst að sinni.

- XXXIV. Frá Mario. 1. A þessi stundu bió Marius I. 103, 1.
 ferð sína ór vetrvistum með mickla svæit að sitia um
 turn naukkurn er Iugurtha konungr átti ok hann hafði lið
 20 í sett, ok var Marius í þessi ferð um hrið. 2. nú hugsar I. 103, 2.
 Bocchus konungr, hvernveg tekiz hefir um þessar tvær
 orrostor er hann hefer átt við Rómveria: nú væit hann,
 hvers þeir eggia er hann hyggr að fé hafi þegið af Iu-
 gurtha: hæimtir nú þá til ráðagorðar er hann væit sér
 25 trúazta ok ekki fé hafa þegið af Iugurtha ok vitraztir
 vóru. en þessir fýsa að sættaz, ok þetta ráð tekr hann
 ok velr til v menn, vini sína, 3. ok sendir til Marium ok I. 103, 3.
 biðr Marium ráða || fyrir, hvárt þeir skolu fara í Romam [40]
 ok selr þeim í haund að giora sætt af sinni hendi við
 30 Rómveria. 4. þeir fara nú skiótt, en á læiðinni koma I. 103, 4.
 að þeim ránsmenn af Getulis maunnum ok ræntu þá ok
 kómuz þeir nauðuliga í braut til Sullam: hann hafði
 Marius sett yfir herinn, meðan hann var í braut. 5. I. 103, 5.

6 unattu *hs.* Romveria *hs.*, verbessert von G. 10 Boccum
hs. 11 ugði *hs.* 13 Bocco *hs.* 21 Boccus *hs.* 32 Sillam *hs.*

Sulla tekr vel við þeim ok fær þeim allt það er þeir þurftu: því ætla sendimenn það skrauk er sagt er, að Rómveriar sé fégiarnir sem sagt er, en Sullam ætla þeir vera hinn bezta sinn vin af giaufum sínum, því að mór- I. 103, 6.
 5 gum var úkunnikt í þenna tíma um svá mikinn aurlæk. (321)
 6. þeir segja Sulle orðsendingar þær er Bocchus hafði I. 103, 7.
 sent ok enn biðia þeir með, að hann sé flutningsmaðr þeirra æyrendis ok giori ráð fyrir þeim, ok segja, hvé mickla virðing ok trúlæk hann mun taka af konungi
 10 þeirra ok tala um það mart fyrir honum. 7. þá kennir Sulla þeim, hvað þeir skolu mæla við *Marium* eða hvers þeir skolu bæiðaz af aulldungum í Rómaborg. þeir biða þar *Marii* nær xl daga.

XXXV. Frá Voluce. 1. Marius kemr aptr í Cirta I. 104, 1.
 15 ok hefir vel sýslað. hann spyr til sendimanna ok sendir orð í Utica, að Sulla ok sendimenn komi til hans, ok enn til Lucium Belienum, ok aullum þeim sendi hann orð er þar vóru af aulldunga svæitum. ok er þeir koma til hans, berr hann upp þetta mál fyrir þá. 2. ok slíta I. 104, 2.
 20 það ór, að consul skal gefa sendimaunnum læyfi að fara í Rómaborg með þessum æyrendum, ok þetta mál skal standa til þess er þeir koma aptr. 3. þessi ráð líka vel Sulle ok flestum aullum. eru þeir sumir ok fáir, að það sýndiz að næita en heria á ríki Bocchi: þesser vóru
 25 grimmir ok kunnu æigi það siá, hvernig manna viðskiptin fara ok verða opt verr en til er stýrt. 4. en er sendimenn hafa fengið læyfi, þá fara iij af þeim til Rómaborgar ok með þeim Gneius Octavius Ruso sá er questor var að tign ok það embætti hafði að flytia til hersins
 30 vist í Africam, en ij af sendimaunnum fóru aftr til konungs. en er þeir koma hæim, þá lét hann fyrst þakk-

1 Silla *hs.* 3 Sillam *hs.* 5 ukunikt *hs.* 6 Sille *hs.*, Bocchus *hs.* 8 giora *hs.* *G.* (uti fautor consultorque sibi adsit. Iug. 103,7). 9 mikla *in* mickla *verbessert* *hs.* 11 Silla^a *hs.* 14 Veloci *hs.*, Circa *hs.* 16 Silla *hs.* 17 enn Lucium *hs.* *G.* 23 Sille *hs.* 24 Bocci *hs.* 28 Occavius *hs.* Ruphonus *hs.* (Rufone, Ruffone haben mehrere Sallust^{hss.}), Rufus *G.* 30 Affricam *hs.*

- samliga yfer aullu þæira æyrendi, en mest lofaði hann, hversu Sulla hafði gort. 5. sendimenn kómu í Rómaborg I. 104, 4. ok tala sitt æyrendi fyrir aulldungum ok segia, að Bocchus konungr bæiðiz af þæim friðar ok hann hefir ekki fyrir illvilia sakir staðit þæim í mót, helldr af blekkingu Iugurthe. 6. en þæir væita þau andsvör, að Rómaborgar lýðr er langminnigr, hvárt sem til er gort vel eða illa, en ef Bocchus vill þess iðraz er hann hefir illa gort, þá skal hann fá frið ok vináttu þvilíka sem hann 5 gioriz verðr. nú fara sendimenn aptr til *Marium*. 7. en I. 105, 1. hann sendir bréf með þæim Boccho konungi. en er konungr væit þetta, þá sendir hann enn mann til *Marium* ok biðr Sullam koma til sín, því að hann vill við hann æiga þetta vandmæli. 8. ok Sulla réðz til þessar ferðar I. 105, 2. ok með honum mikil svæit riddara ok fótgangandi herr, Baleares menn þæir er slaungur bera ok bogmenn ok d þæira er Peligna hæita: þæir hafa líétt vápn því að þæir skylldu skiótt fara, en æigi veria þæir sik verr þæim vápnum en aðrir sínum herbúnaði. 9. en á enum I. 105, 3. v. degi kemr að þæim váveifliga á vaullum naukkurum Volux, sonr Bocchi konungs, ok hefir æigi mæirr en þúsund riddara: þæir fóru naukkuð tortryggliga, fóru dræift, að sem mest sýndiz lið þæira Sulle ok hans maunnum ok helldz skyldi || ótti af standa. 10. enn Rómveriar [41] I. 105, 4. tóku til vápna ok biugguz við ok væntu sér sigrs svá sem fyrr hafði verið. þá sendir Sulla riddara naukkura I. 105, 5. fram að niósna um þetta lið ok kunnu það segia, að það eru friðmenn ok þar er Volux konungsson. 11. nú I. 106, 1. hittaz þæir ok spyrr hann að questore ok segir, að Bocchus konungr hefir sent hann móti þæim til þess, að 30 þæir fari þann dag ok annan óttalausir.

2 14 26 Silla *hs.* 3 8 29 Bocchus *hs.* 7 til gort *hs.*, til
er gört *G.* 11 Boccho *hs.* 13 Sullam *hs.* 16 Baleares
menn *add. M.* bogmenn *hs.* (bogmenn *liest G. zweifelnd.*) 17 Pe-
ligna *hs. G.* (cohors Paeligna). 21 Volox, Bocci *hs.* 23 Sille *hs.*
28 Volox *hs.* 29 questore *hs.*, questori *G.*

- XXXVI. Frá Mario.** 1. Að kvelldi setia þeir her- I. 106, 2.
 búðir að vanda. litlu síðarr kemr Volux hlaupandi til
 Sullam ok miaug óttafenginn ok segir, að hann hefir það
 spurt af niósnarmaunnum, að Iugurtha er þar skammt
 5 í frá: „nú villda ek“, sagði hann, „að þú færer í nótt
 braut með mér ok forðaðim okkr“, ok biðr hann miaug. (323)
 2. Sulla næitar þessu þverliga að fara á laun eða flýia I. 106, 3.
 fyrir Iugurtha svá opt elltum: líez svá vel trúa krapti
 sinna manna, að æigi mundi hann flýia, þót hann vissi
 10 til viss, að það væri satt, léz helldr skulo beriaz en
 flýia liótliga ok gefa upp svæitunga sína, 3. „ok væri illa
 ráðit“, sagði hann, „ef ef flýða með skaumm ok kynni
 vera, að litlu síðar dæi ek af sótt“. enn biðr Volux, að I. 106, 4.
 þeir fari brott um nóttina. þetta ráð þiggr Sulla ok
 15 biðr riddara mataz ok giora marga ellda. 4. „vér
 skolum búnir vera að fara aundverða nótt“. þeir fara I. 106, 5.
 sem ætlað var ok alla nótt ok miaug mæðiliga ok koma
 í sólarupprás í æinn stað þann er þeir setia herbúðir ok
 hvila sik. þá koma þar niósnarmenn Volux ok segia, að
 20 ij mílur frá þeim er þá Iugurtha með sitt lið. 5. en er I. 106, 6.
 herrinn hæyrer þetta, þá hræðaz þeir ok ætla Volux
 hafa sik upp gefið ok komið þessum umsátum fyrir sik.
 það mæltu sumir, að þegar skyldi honum hefna þessa
 glæps. 6. en þó að Sulla ætlaði það sama satt, þá I. 107, 1.
 25 bannaði hann að giora mæin Voluci en eggjar sína menn
 að hafa styrkan hug móti úvinum, kveðr hafa bariz opt
 fá menn styrkia móti maugum. 7. „því minnr sem þér
 þyrmið yðr, því auruggri eru þér. aungum samir þeim
 er vápnaðar hafa hendrnar að læita undir úvápnada
 30 fætrna fulltings, því að af allmicklum óttanum hefir maðr
 beran ok blindan líkamann móti úvinum“. 8. ok enn það I. 107, 2.
 seger hann ok sverr um fyrir nafn hins mesta þórs, að

2 Volox *hs.* , 3 Sillam *hs.* 7 Silla *hs.* 13 enn *G.*, en *hs.*;
 Volox *hs.* 14 þeir brott *hs.*, þeir fari br. *G.* Silla *hs.* 19
 Volox *hs.* 21 Velox *hs.* 24 Silla *hs.* 25 Veloci *hs.* 31
 að seger *hs. G.*, ok enn það seger hann *M.*

Volux skal að vísu fara með þeim sá er þeir hyggja, að þessum fiandskap valldi, ok skal hann að skýru við vera váttr tryggðarofsins. 9. Volux fellir tár ok biðr I. 107, 3. þá ekki því trúa, léz aungar vélar hafa gort við þá, 5 telr þetta vera af slægð Iugurthe, er hann hafði varr vorðið við ferð þeira; 10. „ok með því“, segir hann, I. 107, 4. „að Iugurtha hefir minna lið enn vér, ok er oss aflans (324) ván, en hann hefir allt traust sitt af fauður mínum, þá vænti ek, að hann þori æigi til að ráða berliga að giora 10 oss né æitt mæin, ef hann sér mik hér. 11. það sýniz I. 107, 5. mér ráð, að vér farim um miðiar hans herbúðir ok mun ek fara æinn með þér, en þú lát fara mína menn hvárt er þú vill fyrir eða eptir ok faurum diarfliga“. 12. þetta I. 107, 6. ráð líkar aullum vel ok var svá gort ok fara nú skiótt 15 fram um herbúðirnar ok aller hæilir. en Iugurtha giorði svá, þí að bráðum bar, enda vissi hann æigi glauggt, hverir vóru. 13. fám daugum síðarr kómu þeir til Boc- I. 107, 7. chum konungs. með Boccho || konungi var þá kominn æinn [42] I. 108, 20 sendr af honum að níosna um æyrendi Sulla til konungs eða hver ráð hann giorði: hann var maðr málsniallr ok slægr.

XXXVII. 1. Dabar hét æinn maðr, son Massugrade: siá var af ætt Masinisse konungs. þessi maðr Dabar var 25 kiærr Mauro af hugviti sínu ok maurgum góðum lutum. 2. þenna mann sendir Maurus til Sulla fyrir því að hann I. 108, 2. er ræyndr að trúlæk ok vizku ok hann var sannr vinr Rómveria, bað hann segia það Sulla, að konungrinn vill hallda það allt við Rómveria sem orð hafa milli þeira 30 farið ok sýniz það ráð, að þeir kveði á dag ok á stað með sér, hvar þeir skolu finnaz: 3. hann biðr Sulla ekki það óttaz um þeira ráðagiorð, þó að hann spyri, að þar

1 3 Volox *hs.* 3 trygðarofsins *hs.* 16 þí svá *hs.* *G.* glaugt *hs.*
 17 Boccum *hs.* 18 Boccho *hs.* 19 romverskr *hs.*, *verbessert von G.*
 sá Aspar *hs.*, sá er A. *G.* 20 Silla *hs.* 21 hverr *hs.*, hver *G.*
 23 .amar *hs.* (*initiale fehlt*). 24 Massinisse, Damar *hs.* 26 28 31
 Silla *hs.* 32 þó *hs.*, þá *G.*

- sé kominn sendimaðr *Iugurthe*, hann segir, að aull ráðagiorð er þeim hægri, meðan siá maðr er þar: „því að *Iugurtha*“, sagði hann, „biðr í sama stað þess er siá kemr til hans ok kann honum segia slíkt er hann verðr viss af várum ráðum, ok mun oss hans umsátir þannig beztað varaz“. 4. en ek ætla, segir *Sallustius*, hann hafa mæirr gort þetta eptir serkneskium trúlæikum, en að honum væri það allt í hug sem hann mælti, en því ætla ek hann saman hafa halldið Rómverium ok sendimanni *Iugurthe*, að hann villdi friðarins ván æiga ok laungum ætla ek hann miaug velkt hafa í hug sér hvárt hann skyldi selia *Sullam* í hendr *Iugurthe* eða *Iugurtham* fá í hendr *Sulla*, en bæitið várum maunnum því er hann vissi várn vilia ok svá *Iugurthe*, en þó fyrir honum látið ægiliga yfir várum krapti. 5. *Sulla* svaraði fám orðum *Aspari* ok liéz fátt vilia fyrir honum ræða um þetta mál, en fyrir konanginum æinum vill hann ræða sína læynda luti eða svá, að sem fæster hæyri, biðr hann svá segia *Boccho* sín orð. 6. nú hittaz þeir *Bocchus* ok *Sulla*. segir *Sulla* sik sendan af *Mario* að læita eptir því við *Bocchum*, hvárt hann vill giora frið við Rómveria eða hallda upp orrosto. 7. konungrinn kveðz æigi enn hafa ráðit svaur fyrir sér ok bað hann koma eptir x daga til sín ok léz hann þá búna munu hafa órskurði. síðan slíta þeir stefnuna ok ferr hvárr til sinna herbúða.

- XXXVIII.** 1. En er komið var að stefnudegi er þeir skyldu hittaz, þá var það of nóttina fyrir, enn efra lut nætr, að *Bocchus* sendir læyniliga til *Sulla* ok vill hitta hann, ok á þeim fundi vóru með þeim haufðingiunum túlkar einir: *Dabar*, hæligr maðr, var túlkr af beggia hendi, honum trúðu þeir báðir. 2. *Bocchus*

5 munu	hs., mun von G. vorgeschlagen.	6 Sal.	hs.	12
Sillam	hs.	13 15 Silla	hs.	16 fát
19 Boccho	hs.	Boccus	hs.	20 Silla
sidá	hs.	26 . . n (initiale fehlt)	hs.	28 Boccus
30 tulcar	hs.	Damar	hs.	31 Boccus
		21 Boccum	hs.	25
		17 kginum	hs.	
		16 fát	hs., G.	

- segir svá: „það ætlaða ek ráðið vera skyldu, að alldri I. 110, 1.
skyldi finnaz á iaurðunni mæiri konungr en ek allra
þæira er ek kann; ok það ætlaða ek, að aungum minna
manni ætta ek skulld að giallda um vináttu. 3. hæyr I. 110, 2.
5 þú Ercules Sulla, ek hugða þér áðr þetta mundu kunnikt
vera af maurgum taulusniaullum maunnum, ok svá, að
ek hefi að siálfvilía mínum yðr fullting væitt, en ek hefi (326)
æinskis þurft yðr að krefia: 4. af þessi lotning gleðiumz I. 110, 3.
ek, en aðrir eru slíkt vanir að harma. verið hefir mér
10 það lengi í hug að kaupa þína vináttu micklu verði, því
að æingi lutr er kiærri mínum hug en sú vinátta, 5. ok I. 110, 4.
það vil ek nú svá miaug ræyna: tak nú af minni æigu
vápni, menn, fé, eða hvað sem þu vill, ok næyt

15

* * *

6. hér hverfr Sallustius frá saugunni. en þó er það sagt [43]
á bókum Rómveria, að Iugurtha konungr var bundinn
læiddr í Rómaborg, ok að dómi aulldunga var hann lengi
20 kvalðr ok marga vega ok það var gort að við hann, að
hvarmarnir allir vóru klippðir af augunum til þess, að
hann mætti æigi svefn fá sem mannz eðli er til, en að
lyktum var hann svá dæyddr, að honum var stæypt í
forað.

- 25 **XXXIX.** 1. Marius var nú giorr consul í Róma-
borg í annað sinn. var honum herr í haund fenginn. ferr
hann norðr í Gallia ok átti þar margar orrostor: hann
sigraði þær þjóðir er Cimbri hæita ok margar aðrar.
2. Á þessi stundu var Lucius Sulla giorr dictator í Ró-
30 maborg. var honum ok fenginn herr ok sendu þeir hann
á mót konungi þeim er hét Mithridates: hann var ríkr
konungr ok réð fyrir landi því er Pontus hœitir. 3. en

5 Silla *hs.* 13 *hier schließt A. fragm. B reicht von*
XXXVIII, 6—XLIII, 15. *zwischen A und B fehlt ein Blatt.* 17 frá
sögunni *hs. G.*; hér hverfr S. *nach G VIII 156, 19.* 18 konungr
bundinn *hs., verbessert von G.* 21 klipðir *hs.* 25 .. arius *hs.*
(*initiale fehlt*). 29 Silla *hs.* 31 Metridates *hs.*

er hann var kominn með herinn út á Púl, þá kom Marius norðan um fiall til Rómaborgar með sinn her ok sigri micklum ok herfangi. bæði með maunnum ok lausafé. 4. en er hann spurði, að Sulla hafði tekið hið hæsta tignar-
5 nafn, þá aufundaði hann það miaug ok mælti þá opinberliga fyrir auddungum: 5. „ef þér vilið fá mér hálfan þenna her er Sulla ferr nú með, þá mun ek fara móti konunginum Mithridati ok skal ek skiótt hann í baundum (327) hafa“. 6. en er lýðrinn hæyrði þetta, þok með því að
10 Marius var svá frægr orðinn af sigrinum, þá hugðu þeir hann aullu mundu framm koma, þá ákafaðiz fólkið allt að því að honum skyldi gefa þessa herstiörn: dæmdu það þá auddungarnir: 7. vóru þá þegar menn sendir til Sullam ok sagt, að Marius skal taka við herinum. þá
15 hvarf Sulla aptr með allan herinn. ok er þeir Marius hittaz, þá væitti Sulla honum atgaungu ok varð þar orrosta mikil: 8. rak Sulla hann braut ór borginni ok flýði Marius. en í flóttanum hlióp Marius í fen það er hæitir Minturnensis ok varð þar handtekinn. 9. Sulla setti hann
20 í myrkiastofu. þá var til sendr að drepa hann æinn maðr af Cimbris maunnum þeim er hann hafði áðr hertekið af Gallia 10. ok er sá hafði lokið upp dýflizunni ok hann skyldi hauggva hann, þá komz Marius út ok með auðnu ok hamingiu komz hann braut ok allt í Africam ok dval-
25 ðiz þar lengi. 11. eptir það tók Sulla enn við herinum ok fór hann þá ok barðiz við Mithridatem konung: þeir áttu margar orrostor; ok við aðrar þær þjóðer barðiz hann er haita Atheniensis (það er í Girkiavelli) ok vann þar ágiætan sigr. 12. Í þenna tíma var í her Sulle
30 sá maðr er hét Gneius Pompeius ok var ekki um tvítugan, ok það fann Sulla, að hann var um framm aðra menn að speki ok ráðagiorð, ok þá tignar Sulla hann svá miaug, að hann setti Pompeium sér næstan að tigninni ok setti hann yfir herinn, þá er Sulla var æigi við.

4 7 Silla *hs.* 8 Metridati *hs.* 14 Sillam *hs.* 15 16 17
Silla *hs.* 19 Miternensis *hs.* 19 25 Silla *hs.* 24 Affricam
hs. 26 Metridatem *hs.* 29 Sille *hs.* 31 32 34 Silla *hs.*

- XL. 1. En er Marius hafði lengi verið í Africa, þá
snýz hann aptr til Rómaborgar ok með honum mart út-
læggra manna þeira er fyrr haufðu verið reknir á braut
af Italia með honum. 2. ok er hann kom til Rómaborgar,
5 þá téði honum sá maðr er hét Cinna ok var consul: hann
kemr Mario í borgina. 3. Marius drap alla menn Sulle
þá er hann fann í borginni það sinn. 4. æinn hverr (328)
riddari Marii drap æinn tigin aulldung, vin Sulle, þann L. 2, 119.
er hét Bebius ok bar haufuðið víða um borgina ok hellt
10 í hárið ok að lyktum lagði hann á alltara gyðiunnar || er [44]
hét Vesta. 5. Fimbria hét enn æinn Marianus maðr sá L. 2, 124.
er drap marga tigna menn, en hans félagar drógu hræ
þeira um borgina ok víða um stræti. 6. Scevola hét L. 2, 126.
æinn gamall aulldungur ok tigin, en æinn Marius maðr
15 það hann kyssa á hægri haund sér: Scevola næitti því
ok fyrir það drap hann Scevolam. Lucanus segir svá, L. 2, 98.
að sá dagr var Rómverium minniligr ok harðr, er Marius
kom í Rómaborg það sinni; 7. því að manndrápin voru
um alla borgina: æingi var svá gamall eða ungr að all-
20 drinn gæfi frið: iamt voru enir tignu menn drepnir sem
lýðmenninir, aungum var þyrmt: 8. svá ok í hofonum L. 2, 103.
stóð allt blóðið ok rann af stæinunum ok var það hið
mesta illvirki. 9. en er Sulla spyr kvalar sinna manna,
þá skiptir hann herinum, lætr eptir í Ponto suman ok
25 setr þar yfir Pompeium, en hann hafði mæira lut með
sér ok stefnir nú læið til Rómaborgar. 10. en þeir
Sulla menn er braut kómuz ór Rómaborg flýðu út til
Púls. ok er það spurði Marius, ferr hann eptir þeim ok
drap marga þar sem haitir Sacriportus. 11. en er Ma-
30 rius kom aptr til Rómaborgar, þá gekk hann með aullu
afi að ok krafði senatores að gefa sér consulatum. 12.
ok er Marius hæyrði sagt, að Sulla var á læið til Ró-
maborgar, þá læitaði hann sér traustz ok fulltings ok
bauð Samnitico konungi, ef hann væitti honum allan sinn

1 . . n *hs.* (*initiale fehlt*); *Africa hs.* 6 8 *Sille hs.* 11 enn
Marianus maðr *hs. G.* 17 *Roverium hs.* 20 iamt enir *hs.*, iamt
voru enir *G.* 23 27 32 *Silla hs.* 29 *Sacriportum hs.*

styrk, að flytja undir hann allt Rómaborgaríki, ef hann sigraðiz. 13. en er Sulla kom ok þeir Marius hittaz, varð þar orrosta. þá varð Marius haundum tekinn. þá lét Sulla kvelia hann til bana: 14. fyrst lét hann hauggva L. 2, 181.
 5 af honum hendr ok fætr, þá stinga út augun, þá enn kvelia hann hveria læið grimmliga allt til dauðans. 15. (329)
 ok svá seger Lucanus, að æinskis manz haufuð hafi L. 2, 186.
 polað flæiri pínungar; ok enn segir hann, að svá var mariðr hans líkami, að æingi stofn var svá miaug lýttr
 10 eða trafiðr, þótt ór miðiu hafi hefði rekið; 16. en það mæltu aller menn, að aungan mann hefði séð prýðiligarr bera allar kvalar. 17. eptir dauða Marii drap Sulla alla hans menn þá er hann náði ok iafnvel þá alla er honum haufðu naukkuð tiéd ok giorði æigi minni manndráp á
 15 Rómverium, en Marius hafði gort; 18. en margir flýðu eða fáluz; ok þá sendi hann mannboð, að aller þeir er undan hefði komiz skyldi til hans koma; ok þá hugðu þeir, að hann mundi saddr á manndrápunum, ok það, að hann mundi þá miskunna þeim. 19. þá kómu
 20 þeir fialmennt á fund hans; þá lét hann koma á æitt torg ok bauð sínum maunnum að drepa þá alla ok svá giorðu þeir. 20. Marius hét son Marii: hann átti vii sonu ok vóru aller kallaðir Marii; þessa alla dæmði Sulla í æylífa útleð. af þessum manndrápum varð svá mikil
 25 auðn tiginna manna í borginni, að Sulla skipti aullum tignum með sínum maunnum. 21. ok er allt var þetta fullgort, þá lagði hann niðr tignina að siálfræði sínu ok settiz heima í kyrrsæti ok endi svá líf sitt. 22. eptir dauða Sulle villdu Rómveriar æigi veita honum grópt
 30 hiá tignum maunnum í borginni ok var hann iarðaðr útán borgar þar sem hæitir Martius hæiðr ok fyrir sakir illra verka hans var svá gort. 23. ok opt síðan sýndiz hann ok svá Marius ok var það mark, að þar eptir mundu borgarmenn ávallt hafa úfrið sín í millum || því að þeir [45]

2 4 Silla *hs.* 5 hendr *hs.* 12 Silla *hs.* 14 minni *von G.*
zugesetzt. 23 25 Silla *hs.* 29 Sille *hs.* 31 Marcius *hs.*
 34 því að að *hs.*, *verbessert von G.*

haufðu mest illt unnið á borgarmaunnum. 24. ok eptir
 dauða Sulle fóro aptr til Rómaborgar synir Marii ok
 þá vóru teknar tignir af þeim maunnum er Sulla hafði
 gefið ok reknir brott ór borginni. 25. settuz þeir margir
 5 síðan í þorp eða kastala, biugguz þar fyrir með konur (330)
 sínar ok baur; óxu þar upp synir þeira. en sá úfriðr
 ok manndráp er Sulla hafði gort, var lastaðr bæði af
 haufðingium ok alðýðu. 26. en síðan er Sulla hafði
 fengið einvalld yfir Rómaborg, þá tóku enir stærstu
 10 haufðingiar það að hugsa fyrir sér, að það mætti verða
 optarr, að æinn fengi valld yfir aullu ríkinu, 27. ok það
 með, ef svá yrði, að það væri til að leggja æigi niðr
 tignina sem Sulla hafði gort, en þeir er minni tignar
 vóru en aungum mun úvitrari, þá hrædduz að þetta
 15 mundi framgengt verða, 28. en vísendi ok spádómr saugðu
 svá, að undir einvalld mundi Rómaborg koma.

XLI. 1. Pompeius Magnus sá er fyrr er getið, að
 hann var fóstrsson Sulle ens ríkia, hann var þá ágiæztr
 af haufðingium Rómveria. 2. hann hafði sigrað Mithri-
 20 datem konung ok marga aðra konunga í austrvegi: var
 Pompeius haufðingi yfir her Rómveria þeim er í austr-
 hálfu var, þá er enn hófuz upp tíðindi í Rómaborg. 3.
 Annarr haufðingi var ágiétaztr er hét Gaius Julius
 Cesar. Hinn þriði var gaufgaztr maðr Marcus Licinius
 25 Crassus. 4. Sá var hinn fjórði er hét Marcus Cato. hann
 var mestr spekingr í Rómaborg.

XLII. 1. Sallustius segir enn frá þeim manni róm- C. 5, 1.
 verskum er hét Lucius Catilina. hann var kominn af
 tiginni ætt. en Sallustius segir svá frá honum, að Cati-
 30 lina var sterkr að afli ok svá í hugnum en ranglátr. 2. C. 5, 2.
 honum var þegar á unga alldri þekkr úfriðrinn sá er

1 unnið *hs.* 2 Sille *hs.* 3 7 8 13 Silla *hs.* 13 en þeir
 er minni — úvitrari *s. den Kommentar.* 17 .. ompeius *hs. (initiale*
fehlt). 18 Sille *hs.*; va þa *hs.*, var þá *G.* 19 Metridatem *hs.*
 24 Bacinius *hs.* 27 .. alustius *hs. (initiale fehlt).* 28 29 Cate-
 lina *hs.* 29 Sal. *hs.*

- var innan borgar; góð þóttu honum manndráp eða rán: slík var hans æska. 3. hann var þrekinn ok þolinn við C. 5, 3.
 vás ok erfiði, við hungur ok vaukur: alla luti bar hann micklu mæira en aungum mætti í hug koma. 4. hann C. 5, 4.
 5 var í hugnum diarfr, slægr ok brigðr. hann var aurr af fé: gaf allt það er hann hafði laust, en ágirndiz allt (331)
 það er aðrir áttu er hann sá ok var fullr allra girnda, 5. enn sniallazzi að tungubragðinu en ekki tamiðr við speki iðróttir. hugrinn víðflæygr; ok girntiz hinna stærstu
 10 luta með ákafa hugarins ok ágirninnar 6. ok huglæiddi C. 5, 6.
 miaug það er Silla hafði æinvalld fengið yfir Rómaborg ok það með, ef hann mundi naukkura uppræist fá til slíkra luta; en ef það mætti framgengt verða ok væri þess naukkur ván, þá var hann til ráðinn að spara aunga
 15 luti til þess, hæfa né úhæfa: 7. svá rann þessi ágirni C. 5, 7.
 fast í brióst honum. en er hann æyddi ok glutraði sínu fé á hveria lund, þá tók hann stór lán af auðgum maunnum: 8. varð honum lengi fyrst gott til lánanna, því að hann var frægr af ætt sinni, vissu menn að hann hafði
 20 auð fiár. 9. en nú er hann fann það með siálfum sér, að æytt var aullu hans fé, en glutrað því er að láni var tekið, en fiárpurftin æigi minni en fyrr, þá fann hann, að brátt mundi naukkur || órráð þurfa ok æstiz þá hu- [46]
 grinn að dvelia æigi lengr það er honum var í skapi.
 25 10. bar ok það til, að hann vissi, ef bert yrði um aull verk hans, að hann mundi friðlauss vera í borginni. 11. C. 14, 1.
 hann hafði um sik hirðsveit mickla; en það vóru flestir þess háttar menn er áðr vóru fullir af vandræðum: 12. C. 14, 2.
 sumir vóru félauser ok áttu stórar skulldir að lúka, sumir
 30 ofdrykkiumenn, sumir áttu vandræði af kvennaferði eða ránum ok manndrápum, ok enn um framm þeir er ódádír hofðu gort, drepíð frændr sína, ok guðræker menn ok C. 14, 3.
 útlægir ok þeir er þangað flýðu réttan dóm fyrir ill verk: 13. þessir sóttu aller til hans ok aller þeir er

3 hung *hs.*11 Silla *hs.*20 siálfum að *hs.*, sér *add. G.*23 braat *hs.*

Palaestra LXXXVIII.

6

- haund ok tungu haufðu hrært ok saurgað til mæinsæra
eða þess úfriðar er var með siálfum borgarmaunnum ok
að lyktum aller þeir er glæpir eða válað eða vitand
verkanna eggiaði til hans að fara, slíkir voru aller hans
5 menn ok kunningiar — — — — — 14. en hvað sem þeir C. 14, 6.
girntuz af honum, þá fekk hann þeim, ok að lyktum (332)
lagði hann framm við þá það er þeir girntuz í atvinnum
ok hógværi skaps síns til þess, að hann giorði sér þá
tryggia ok hlyðna.
- 10 **XLIII. Frá Catilina.** 1. þegar er Catilina var ungr, C. 15, 1.
þá átti hann við konur marg skipti þau er rækilig þóttu
í þeira laugum. 2. þar var æitt hof það er átti gyðia
sú er Vesta hét, en þar var æin tigin mærl til þíonostu
við goðið: þá mæy tók Catilina, ok marg aunnur voru
15 slík hans verk. 3. Aurelia Orestilla hét æin gaufug kona C. 15, 2.
þar í borginni. hún var allra kvenna fegrst ok stórauðig.
þeirar konu bað Catilina. en hún syniaðiz ok fann það
mest til, að Catilina átti son frumvaxta: 4. uggði hún,
að sá mundi henni verða úmiúkr eða hennar baurnum.
20 litlu síðarr varð sá svæinn dauðr ok var það ræða margra
manna, að Catilina hefði látið drepa hann. síðan fekk
hann Orestille. 5. Sallustius segir, að siá lutr var svá C. 15, 3.
fyrst til, að ek hygg, segir hann, að mest eggiaði Catilinam
að fresta æigi þeim úfriði er hann hafði fastráðið fyrir
25 sér áðr upp að hefja. 6. hugrinn var þá úskírr, því að C. 15, 4.
hann var bæði læiðr goðum ok maunnum, 7. ok æigi
mátti hugrinn stauðvaz eða stillaz hvárki af hvíldinni
né af vaikunni: svá kvalði samvizka glæpanna ágirn-
darhuginn. 8. Catilina var maðr faullitaðr, illa æygðr, C. 15, 5.
30 litverpr, sáz skiótt um ok laust haufuðið, úvitrligr í
bragðinu: hann gekk stundum skiótt en stundum sæint.
9. ungra manna svæit lærði hann með illum verkum þá C. 16, 1.

5 nach kunningiar fehlen Cat. 14, 4 und 14, 5. 14, 4 ist in G VIII (161, 3) erhalten. 10 Catelino; Catelina liest G.; ..egar (Initiale fehlt) hs.; Catelina hs.; der Name ist im folgenden meist Cat'. geschrieben, diese Abkürzung ist von mir im Nom. nicht bezeichnet.

16 quenna hs. 18 ugði hs. 22 Sal. hs.

er hann hafði blekkt ok til sín hæimt. 10. af þæira C. 16, 2.
 svæit tók hann sér vitnisburði ok skraukvætti. virðu
 þeir æinskis trúna ok háskann. 11. en er hann hafði
 fyrir komið grandveri þæira ok æinurð, þá bauð hann
 5 þeim ena stærri luti að giora. 12. þeir drápu þá er C. 16, 3.
 útlaga vóru eða stórsakir haufðu gort, ok var það eptir
 laugum; en ef þeir vóru æigi nógir til, þá bauð hann
 þeim að drepa iafnt saklausa, 13. til þess, að æigi af- (333)
 vendiz hond eða hugr fyrir sýslulæysis sakar manndrá-
 10 pinu ok væri hann helldr úkæypis illr ok græypr. 14. C. 16, 4.
 þessi svæit træystiz Catilina. hann vissi ok hversu ofs
 mikið fé hann átti að lúka um allt land. hann vissi það
 ok, að fíaulði þæira manna er verið haufðu með Sulla
 enum ríkia haufðu næytt ósparliga þess fiár ok ránfangs
 15 er þeir haufðu fyrr fengið ok vóru þá orðnir snauðir:
 15. þeir minntuz ens forna sigrs ok ránfangs þess er
 þeir

* * *

20 **XLIV. 1.** ∞∞ Plantia laug ∞∞ við auöldunga siálfa [1] C 31, 4
 að ∞∞ consul spurði hann um þessi kennzl er á haundum
 honum bar ∞∞ væit æigi, hvárt til bar, er Tullius m ∞∞ C. 31, 6.
 eða villdi stilla ræiði sína eða var það til, að ∞∞
 fyrir hann. 2. síðan lét Tullius rita taulu sína eptir
 25 vanda ∞∞ Catilina drap niðr haufðinu ok var búinn að C. 31, 7.
 veria sakar fyrir sik ∞∞ skyldi æigi trúa slíku upplosti.

1 haf *hs.*, hafði *G.*; blekt *hs.* 2 skraukvetti *hs.* 13 Silla
hs. 20 Hier beginnt nach einer Lücke von etwa 4 Bl. Fragm. C,
 es reicht bis LI, 13. — Ein großer Teil von Bl. 1 ist in einer Linie,
 die oben links anfängt und in unregelmäßigem Zuge nach rechts unten
 verläuft, weggeschnitten; vor *plaucia* liest *G.* noch *ed.* 21 [consul spurði
 hann u]m *M.* (G VIII, 166, 27: consul spurði fyrst Katilinam um þessi
 kennzl). 22 h[onum] *G.*, [bar] *M.*, m[ælti] *G.* 23 [eða] *M.*
 (consul, sive praesentiam eius timens sive ira conmotus. Cat. 31, 6).
 25 van[da] *M.*, [Catilina drap] niðr *M.* 26 [skyldi æigi] trúa *M.*
 (ne quid de se temere crederent. Cat. 31, 7).

3. „ek em“, sagði hann, „sem yðr er kunnikt, af tiginni ætt, ok svá vel hefi ek sýslað líf mitt frá upphafi allt hér til, að mér er af þessum lutum vón hinna beztu kosta. ætlið æigi mér það, hinum ættgaufgazta manni,
- 5 að ek muni slíko bella, því að ∞ ek hefi marga luti stórvæl gort til þessa lýðs. 4. ætlið æigi það, að ek muna nú ∞ alþýðuriétt, þótt Marcus Tullius ráði nú fyrir honum, soðgræfi Rómveria“. 5. en síðan giorði C. 31, 8. hann sik svá ræiðan ok óðan, að hann baulvaði þæim
- 10 aulldungunum með maurgum illum orðum. hliópu aulldungar þá upp að honum ok hrundu honum ok mæltu, að á braut skyllði fara ódádamaðrinn ok kaulluðu hann fianda ok frænddrepara. 6. þá mælti Catilina með ræiði C. 31, 9. mikilli: „nú þá er þér gerið mér svívirðing ok rekið mik,
- 15 þá skal ek með margra manna taupun seðia reiði mína“. 7. ferr hann sem skyndiligaz hæim til húsa sinna: hafði (334) C.32, hann þá micklar áhyggiur í skapi. ok er Catilina sá, að ekki tíóaði honum umsátir við Tullium ok þá var vaurðr halldinn yfir, að hann æigi mundi brenna mega
- 20 borgina, 8. sýndiz honum það þá ráðligaz að fara til hersins ∞, draga saman liðit sem mest til stefnu að borginni fyrr en skráðar mundi af aulldungunum fylkin-gar. skyllði hann fyrr mega afla sér ok sínu liði þess er þæim þyrfti við, en herrinn væri búinn. 9. á æinni nótt

1 kunnik[t] *G.*, [aftiginni ætt, ok svá vel hefi ek sýslað] líf *M.* (ea familia ortum, ita se ab adolescentia vitam instituisse. Cat. 31, 7).
 3 lutum [vón hinna beztu kosta] *M.* (ut omnia bona in spe haberet. Cat. 31, 7). 5 be[lla því at] *G.*; [ek hefi] marga *M.* 7 [al]þýðuriétt *M.*
 8 [en síðan — ok] óðan *M.* (G VIII 167, 1: enn síðan gerði hann sik svá óðan ok reiðan). 9 baulfvaði *hs.* 10 [hliópu aulldungar þá upp að] honum *M.* (G VIII 167, 3: hliópu þeir þá upp). 12 maðri[nn ok kaulluðu hann] *G.* 14 þá [er þér gerið mér svívirðing ok] rekið *M.* (nach G VIII 167, 5: fyrir þat er þér gerit mér nú svívirðing).
 16 mína [. ferr hann sem skyndi] ligaz *G.* 17 o[k er hann sá] *G.*; *der Raum ist damit nicht ausgefüllt*, [Catilina] *M.* 19 y[fir, að hann æigi mun]di *M.* 21 h[ersins] *G.* 22 borgini *hs.*; sk[ráðar mundi af aulldungunum fylkin]gar *M.* (prius quam legiones scribe-rentur. C. 32, 1). 24 þ[æim þyrfti við en herrinn] *M.*

of miðnætti fór hann ór borginni til herbúðanna Manlii með fá menn, en setti eptir þá menn þá er hann trúði C. 32, 2. bezt ok hann þóttiz mest traust undir æiga ∞ Cethegus ok Lentulus ok bað þá eflaz sem mest bæði að liði ok
5 auðrum herskap ok skyldi þeir flytia það miaug að drepa Tullium eða brenna borgina: „en ek mun til koma með hersafla að fulltingia yðr“.

XLV. Bréfsending Manlii. 1. En þá er þetta var C. 33, 1. tíðinda í Rómaborg, sendi Gaius Manlius bréf Quinto
10 Marcio konungi með þessum orðum: 2. „hæyr þú ræðis- C. 33, 2. maðr. vér sverium bæði fyrir guð ok menn, að vér haufum æigi vápn upp tekið til þess að heria á fóstbræðr vára ok æigi til háska né æinum manni, — — — 3. því að vér erum rekner sumer af fóstriaurðinni en aller af veg-
15 semdinni ok frá fénu ok giorvir vesler ok fátækir af græyplæk ok styrk ræðismanna. 4. aungum várum er læyft að nióta laugmálsins eptir veniu enna fyrri manna ok æigi skolum vér enn friálser vera siálfir, þótt vér hafim látið alla æiguna: svá er mikill grimmlæikr aull-
20 dunganna ok consulis. 5. hinn veg giorðu hinir fyrri C. 33, 3. haufðingar, að þeir miskunnuðu hinum fátækium maunnum rómverskum í boðorðum sínum ok fulltingðu þeim ok enn um framm | ∞ skuldir sínar 6. ∞ borgarmaunnum fá- [2] (335)
tækium fullting laugmálsins ∞ en ella nauðgið þér oss til C. 33, 6
25 þess, að vér læitim nú til hefndar ok látim svá vart líf“.

1 [til herbúðanna — setti eptir þá menn] *M.* (*nach G VIII, 167, 7*). 3 [Cethegus ok] *Lentulus M.* 5 auðru[m] herskap ok skyldi þeir flytia] það *M.* *insidias consuli maturent. Cat. 32, 2*). 6 til kom[a] *G.* 7 [með hersafla] *M.* (*cum magno exercitu. C. 32, 2*). 8 B[réf]sendin[g] *G.*, [Manlii] *M.* 12 [æigi] vápn *G.* 13 *keine Lücke in der hs. und bei G.* 14 re[k]ner *G.* 15 giorfir *hs.*; fátæ[kir] *G.* 17 v[eniu] *G.* 19 lát[ið] alla] æiguna *G.* m[ikill] *G.* 20 fyrr *hs.*, fyrri *G.* 21 mi[skun]nuðu *G.* 22 rómverskum *hs.* 23 [skull]dir sínar *M.*; *G.* *liest dir sina; der Rest der ersten Zeile ist unleserlich, dir sinar steht nahe dem Ende der zweiten.* [borgarmaunnum fátækium *M.* (*consulatis miseris civibus. Cat. 33, 6*) 24 laugmál[sins] *G.* (*legis præsidium ib.*); [en ella] nauðgið *M.* 25 læitim [nú til hefndar ok látim svá vart] *M.* (*quonam modo maxime ulti sanguinem nostrum pereamus. ib.*).

7. þá svaraði konungrinn bréfinu, Quintus Marcius: ef C. 34, 1.
þeir Catilinamenn vilja biðja sér miskunnar aulldunganna,
þá leggi þeir niðr vápn ok fari svá til borgarinnar með
lítillæti: „því að sú hefir hógværi ok miskunnsemi iafnan
5 verið aulldunganna, að æingi biðr ósyniu þá sér líknar“.

XLVI. Frá Catilina. 1. Catilina var nú farinn ór C. 34, 2.
borginni. maugum vinum sínum ok þeim aullum sendir
hann bréf er honum þótti mest traust í ok segir, að hann
var nú yfir stigin af lygi ∞ anda hrekkvísi fiandmanna
10 sinna: 2. sagði, að hann mundi nú ∞ fara helldr í út-
legð í Massiliam ok æigi fyrir því að hann vissi á hendr
sér þá glæpi ∞ helldr fyrir þí að þá sæti í friði vinir
hans ok væri kyrr réttir alþýðunnar ∞ styriaulld eða
orrostor í borginni. 3. en maug bréf af þessum kómu C. 34, 3.
15 til Rómaborgar ∞ sá maðr er hét Quintus Catulus ok
sagði sér send með nafni Catiline. 4. þetta bréf ∞ „Lu- C. 35, 1.
cius Catilina sendir kveðiu Quinto Catulo. ágiætliga þekk
er mér þín trú ok kunnig af ∞ háskum ok vættir traust
konu minni er ek fal þér á hendi til varðvæizlu. 5. C. 35, 2.
20 því mun ek æigi dylia þik ráða þeira er nú eru nýgior
með oss. fastráðit hefi ek að væita þeim aungar bætr
fyrir þau kennzl er þeir hafa við oss. 6. en þó að þú
guð sonr þórs vitir að það er satt ∞ mæingiorðir, að mik C. 35, 3.
hvetr til mótstauðunnar sú þraungving ok enn ∞ þar
25 fæz oss æingi ávauxtr að helldr svá að ek mætta auðlaz

1 bréfinu *hs.*; ef [þeir Catilinamenn — þá] leggi *M.* (G VIII, 167, 17: ef þér vilit biðja miskunnar hófðingia). 3 með [lítillæti — miskunnsemi] iafnan *M.* (G VIII, 167, 18: ok farit með lítillæti til borgarinnar; ea mansuetudine atque misericordia senatum populi Romani semper fuisse. Cat. 34, 1). 6 Kat.' *hs.*; [Catilina var nú farinn ór] borginni *M.* (ex itinere. Cat. 34, 2). 7 aullum [sendir hann bréf er honum] *M.* 8 [þ]ótti *G.* 9 lyg[i] *M.* 10 [f]ara *G.* 11 Marsiliam *hs.* 12 glæp[i] *M.*; [hel]dr *G.* 13 [sty]riaulld *G.* 16 Kat.' *hs.*; þetta [bréf] *M.*; [Lucius Catilina] sendir *M.* 17 . Q. *hs.*, kveðiu *G.* (G VIII 167, 28: sendir Quinto Catulo sína kveðio). 18 [hás]kum *M.* 20 [því mun ek æigi dylia þik] ráða *M.* (nach G VIII 167, 30). 21 [aungar bætr fyrir þau kennzl] er *M.* (nach G VIII 168, 1). 23 [mæ]ingiorðir *M.*

5 ∞ alla menn af skyldum eptir veniu minni, en æigi fyrir
 því að æigi fémunir ∞ Orestilla ok dóttir hennar hefir
 lukt margra manna skuldir fyrir mildi sakir ∞ að mér
 þóttu svívirðligir menn ómakligir vegsemðar ok ek ∞
 10 nnum grun. 7. en fyrir því að ek tók annað vandræði
 á mik, þá fylgi ek nú ok ∞ væizlu er mér er læifðr. (336)
 8. en þótt ek villda rita flæira til þín, þá er mér sagt, C. 35, 5.
 að ófriðr ok ofrefli væri búið á hendr mér. 9. nú sel ek
 þér í hendr konu mína Orestille ok á þína trú, að þú
 15 giætir hennar fyrir aullum mæingiorðum. ek biðr þik
 þessar bénar fyrir ást sona þína. ver hæill“. 10. Cati- C. 36, 1.
 lina dvalðiz fá daga með Gaio Flaminio. þá væitti hann
 gíafar stórar í vápnum ok herbúnaði maunnum sínum
 þeim er áðr vóru mæddir í áhyggjum. síðan fór hann
 15 með prýði ok vegsemð til herbúðanna við Manlium. 11. C. 36, 2.
 en er þetta spurðiz að saunnu til Rómaborgar, þá dæmðu
 aulldungar Catilinam ok Manlium fiandmenn sína, en aðra
 flokkamenn dæmðu þeir svá: ef þeir sliti flokkinn ok
 legði niðr vápn sín, að þeir allir skyldi hafa frið ∞
 20 nióta miskunnar nema þeir menn er áðr haufðu g ∞
 12. það var þá ok dæmt, að hertogar skyldu skipta C. 36, 3.
 milli sín: skyldi Tullius giæta borgar || en Antonius fara [3]
 sem skiótaz með her á hendr Catilina.

XLVII. ∞ 1. Sallustius sagði svá: þá stund sýndiz C. 36, 4.
 25 herfiligaz fara ríki Rómveria er nú var frá sagt. þeim
 haufðu hlýðt aller lutir í hæimi frá austri til vestrs.

1 alla *M.*, illa *G.* 2 fé[munir] *M.* [Orestil]la *G.* 3 skuld *G.*
 4 ok [e]k *M.* 6 [þá f]ylgi *M.* 7 [þá er] mér *M.* 8 [of]refli
G. 9 [á þ]ína *M.* 10 h[ennar] *G.* 11 [ver] hæill *M.* 12 [f]á *G.*
Flāmio *hs.* 13 her[búna]ði *G.* 14 [á]ðr *G.* 15 herbú[ðanna við
 Ma]nlium *M.* 16 sp[ur]ðiz *M.* 17 fian[dmenn] *M.* [sí]na *M.* 18
 flokk[amenn d]æmðu *M.* 19 nið[r vápn sín, að þeir allir] skyldi
M. 20 nióta *undeutlich; G.* liest biðia. 22 borgar [en An]tonius
M.; vom zweiten Bl. (3—4) ist rechts ein schmaler Streifen abgeschnitten,
nur die drei untersten Zeilen sind vollständig. 23 Catelina *hs.*
 24 die Überschrift scheint mit tala zu beginnen (tala Salustii); Sa-
 lustius *hs.* 25 frá [sagt. þeim] *G.*

2. en er það valld fekkz, þá var hér í ríki friðr ok
 hóglífi ok þar með sýslulæysi ok sællífi er maunnum er
 kiært en gnótt auðsins. vóru þeir þó enn borgarmenn
 er þrærækligan hug haufðu til að glata sér ok hlut
 5 alþýðunnar. 3. en fyrir sakir féboða aulldunganna eða C. 36, 5.
 fyrir vináttuboð þeira þá villdi æingi maðr fara frá
 Catilina. svá mikið afl aufundar við aulldungana hafði
 runnið á marga borgarmenn af þeir ∞ uller af. 4. (337)
 æigi fengu þeir skapskipti er í vóru ráðinu eða vissu C. 37, 1.
 10 með Catilina, helldr allr lýðrinn lofaði ráð hans, því að
 lýðrinn girntiz nýiungarinnar svá sem vant var: 5. því C. 37, 3.
 að þeir enir félausu menn ∞ aufunda hina auðgu ok ena
 góðu en vilia upp hefia ena snauðu, en með því að þeir
 gi∞ þeir er þeir æigu, þá villdi þeir, að aller lutir
 15 skiptiz: þeir fædduz í flokkinum áhyggiulaust af félæysi
 ok ugglaustr um skaða — — — 6. svá þeir menn er C. 37, 7.
 áðr unnu erfiðliga vóru tæygðir með hætum faugrum
 eða giaufum, sumir læyniliga en sumir berliga: virðu
 þeir mæira hóglífi í borginni en ópekt. þessa ok alla C. 37, 8.
 20 aðra eggjaði ok það, er þeir haufðu berir orðit að illu.
 7. æigi er það undarligt, að félausir menn ok vesler
 réði æigi vel hag alþýðunnar, er þeir sá illa fyrir siál-
 fum sér. 8. svá ok þeir er verið haufðu menn Sulla C. 37, 9.
 ok bariz til ríkis með honum en verið síðan því rænter
 25 ok fénu með, þá váru þeir með sama hug að girnaz
 ófriðar ok orrosto — — — 9. en er hófz haufðings- C. 38, 1.
 skapr þeira Pompeii ok Crassi ok vóru þeir þá ungir

1 valld [fekkz] G.; h[æima] G., h[ér í] M. 3 gnótt [auð-
 sins] M. 4 [sér o]k M. 5 alþý[ðunnar] G. 6 m[aðr fa]ra G.
 7 Kat.' *hs.*; [svá mikið] G. 8 *das erste af undeutlich, hinter dem*
zweiten af ein Punkt, dann æ; æ[igi] M. 10 all[r], r *undeutlich*;
 lofað[i ráð] M. 12 [ö]funda G. *nach* menn *folgt am Rand*
der Rest eines h: [hellz?] 13 [með] M. 15 áhyggiul[aust] M.
 16 26 *keine Lücke in der hs. und bei G.* 17 tæygdi[r með hæt]tum
 G. 19 borginn[i] G.; [en] M. 21 [æigi] er það undarl[igt, að] G.
 22 æigi *hs.*, æigi vel G. 23 [verið höf]ðu [menn] G.; Silla *hs.*
 25 vár[u þeir] G. 27 Pompe[i ok Crassi] G.

menn ok auðluðuz hinn mesta mátt ríkdóms, var þá hugr
enn styrkr ok græypr: þeir laustuðu aulldungasvæitina
fyrir dramb sitt en æstu alþýðuna, gáfu gíafar stórar ok
hæit faugr ok lokkuðu svá lýðinn ok giorðuz vinsælir
5 ok ágiætir. 10. en móti þeim kastaði aulldungasvæitin C. 38, 2.
ok fundu það til, að þeir villdi veria tignina: 11. en þó
ræyndar var það sannast, að hverr kepptiz við annan (338)
sér til ríkis ok framkvæmða. því að svá sem ek mun
segia dæmi í fá[m orðum] að þí er þeir keppðuz: sumir
10 kaulluðuz styrkia vilia rétt alþýðu, en sumir tigna sem
mest aulldunga riéttinn ok giorðu gott ok riétt yferbragð
síns máls, en ræyndar dró hverr sem mátti sik framm.
12. en er Pompeius fór með herskip í Grikklandzhaf ok C. 39, 1.
enn að beriaz við Mithridatem, síðan þvarr fiárafli alþý-
15 ðunnar en dróz máttir ok ríki undir fá menn. 13. þeir C. 39, 2.
réðu þá héruðunum ok mæistaradómunum ok aullum
auðrum lutum — — — en ef Catilina hefði sigraz í C. 39, 4.
enni fyrstu orrosta ok svá þótt hann hefði til íafns ko-
miz, þá mundi hinn mesti skaði hafa vorðið á alþýðu
20 riéttinum, ok þeim er sigraðiz mundi æigi þikkia það
æinhlitt, helldr mundi hverr sá er mæira mætti þá af
auðrum taka slíkt er sýndiz. 14. þeir vóru enn sumir C. 93, 5.
að fyrst haufðu farið til Catilinam ok vóru þó ekki í
samsvarning. í því liði var son aulldungs æins ok hét
25 Fulvius: hann varð handtekinn ok lét faðir hans þá
drepa hann.

1 [þ]á G. hugrinn *hs.* G., hugr enn M. 2 styr[kr ok græy]pr
G. 3 st[órar ok] G. 5 ([ág]iætir) G. [móti] M. kast[aði
aulldungasvæitin] M. 7 ræynd[ar] G. sa[nnast að] G.
[kep]ptiz G. 8 ek [mun segi]a M. 9 fá[m orðum] M., G.
fra als undeutlich; þ[í] M. kepðuz *hs.* 10 su[mir] tigna sem
[mest öl]dunga G. 12 ræynda[r dró] G.; sem [mátti sik] G. 14
síðan [þvarr] G. 16 héruð[u]num G. mæist[aradómunum] G. aullu *hs.*
17 *hinter* lutum *in der hs. und bei G. keine Lücke.* 18 svá [þótt]
G. ía[fn]s ko[miz] G. 20 þeim [er] G.; m[undi æigi] þikkia G.
22 [tak]a G.; sýn[diz] G. 24 sam[svarni]ng G.; lið[i var] son
[aulldungs æins] ok hét M. 25 [þá] M.

- XLVIII.** ∞ 1. Lentulus sá er fyrr var getið, að C. 39, 6.
 í þessu máli átti lut með *Catilina*, hann var pretor að
 tign ok var þá í borginni, hann tók nú að dragaz undir
 lið allt það er hann mátti, bæði þá menn er fyrir hans
 5 sakir villdu || ∞ 2. hann sendi þann mann er hét Pu- [4] C. 40, 1
 blius Umbrenus á fund þeira manna er vóru sendimenn
 þeirar þjóðar norðan um fiall er hæita Allobroges ok
 skyldi koma þeim ef hann mætti í þetta samband. en
 þeir haufðu fareð af hendi borgarmanna sinna að sættaz (339)
 10 við aulldungana, því að þeir haufðu ræiði lagt á þá. 3. C. 40, 2.
 Umbrenus hafði verið opt áðr norðr í Gallia ok kunni
 hann dæili á þessum giorla, að þeir vóru í saukum
 bundnir, ok svá það, að Norðmenn vóru giarnir að beriaz
 ok þóttu þeir menn líkligir til að spara æigi að vera í
 15 ráðinu. 4. Umbrenus hitti sendimenn á torgi naukkuru
 ok talaði hann við þá kunnliga, spurði fyrst naukkurum
 orðum tíðinda af borg þeira. en er þeir saugðu, að
 aulldungar vóru þeim ræiðir, hann harmaði það ok spurði,
 hvað þeir hygði, hvernveg fara mundi. 5. þeir saugðu C. 40, 3.
 20 að aulldungar vóru fégiarnir ok laustuðu þá, saugðu, að
 æingi liðsemð var að þeim ok saugðu, að þeira ánaud
 mundi halldaz til þess, að dauði læknaði þá. Umbrenus
 sagði, að hann mundi kenna þeim ráð það er þeir mundu
 mega undan færar aullum þessum álaugum. 6. en er þeir C. 40, 4.
 25 hæyrðu þetta, báðu þeir ákafliga Umbrenum kenna sér
 það ráð ok saugðu, að ekki mundi svá torvelldlikt vera
 eða háskasamlikt, að æigi mundu þeir undir ganga, ef
 þeir mætti verða frelstir ok borg þeira frá ágirni aull-
 dunganna. 7. síðan bað hann þá ganga með sér ok fóru C. 40, 5.

1 . . . entulus (*Initiale fehlt*) *hs.* 2 va[r] *G.* 5 [hann] sendi
M.; Publius *G.*, Paulus *hs.* 7 [þeirar þjóðar] *M.* 8 þetta [samband]
M. (*nach G VIII 168, 25*). 10 því að haufðu *hs.*, þeir *add. G.*; haufðu
[ræiði] *M.* (*nach G VIII 168, 27*). 12 [giorl]a að *M.* 14 þót[tu
þeir] *G.*; líkligi[r til] *G.* 15 [nökku]ru *G.* 16 talað[i hann
við] *G.* 17 [þeira . en] er *M.* 19 hyg[ði hvern]veg *G.*
21 lið[semð va]r *G.* 22 Um[brenus haufð a]ð *G.*, [sagði] *M.*
24 [álaugum e]n *M.* 26 [mundi] svá *G.* 28 [verða] frelstir *G.*

pæir skamt frá torginu til húsa þess manz er hét Decius Brutus. Þar var fyrir Sempronia kona sú er fyrr var getið ok vissi hón áðr þessa ráðagjörð: en Brutus var æigi í borginni. 8. þá kallaði hann Gabinium til vitnis- C. 40, 6.
 5 burðar, að saga hans þætti sannari. en er hann kom, þá sagði Umbrenus þeim alla þessa ráðagjörð ok samsvar-
 ning ok nefndi menn þá er í þessu ráði haufðu bundiz (340)
 ok svá þá er vóru í ráðum ok samþykki, ok talði upp það allt er hann vænti, að sendimaunnum mundi þikkia
 10 fýsiligra en áðr til að ráðaz. 9. síðan réðu þæir sín í C. 41, 1.
 millum um þetta ok velktu lengi fyrir sér ok taulðu tormerki á, 10. að í auðru ráði var féón af annarra C. 41, 2.
 æign ok vón orrosto ok mannháska, en ef sigr fengiz, þá var ván mikils verkkaups; en það var annað ráð er víst
 15 var: féfangið en auruggt fullting ok gnótt auðæfa móti ósýnni vón. 11. en er þæir vóru í þessum valkum, þá C. 41, 3.
 mátti hamingia alþýðuhagsins mæira, ok ráða þæir það af að koma til þess manz er hét Quintus Fabius Sanga, ríkr maðr, ok haufðu borgarmenn af honum mikið full-
 20 ting. 12. en Fabius gekk þegar til hertogans Tullii ok C. 41, 5.
 sagði honum allt þetta. Tullius bað hann aptr ganga sem skiótaz ok segia sendimaunnum, að þæir dyli þessa hvern mann, en fari nú sem til flestra manna þæira er í þessu ráði vóru ok giora sem kunnaz bæði mennina ok
 25 ráðin.

XLIX. 1. Nú er þetta var tíðinda í Rómaborg, þá C. 42, 1.
 dróz saman herr Catiline um aull þessi laund: um Gallia hvártveggja ok Picenum ok út um Púl. 2. en menn þæir C. 42, 2.
 er Catilina hafði frá sér sent áðr fóru óráðvísliga, létu
 30 sem ærir væri, fóru of nætr með vápnum ok æstu alla

1 [frá tor]ginu G. 3 [getið o]k G. 4 [til vitni]sburðar G.
 6 ráða[giörð o]k G. 7 bundiz *hs.* 8 [í ráð]um G. 9 vènti *hs.*;
 mundi vera þikkia *hs.* G. 10 fý[siligra] G. 12 [tormerki á]
 að *M.* (*nach* G VIII 169, 14). 13 sigr [fengiz] G. 14 [mik]ils G.
 15 aur[uggt fu]llting G.; gn[ótt] G. 17 má[t]ti ha[mingia] G.
 18 Fabius [Sanga, r]íkr G. 20 [Tullii o]k G. 22 [dyli þ]essa G.
 24 sem [kunnaz] G. 26 [Nú] er G. 28 þæir [e]r G.

luti ok hraupuðu ok hræddu fólkið mæirr af slíku en af lífsháska. 3. en af þessum maunnum urðu naukkurir C. 42, 3. menn handtekner af þeim manni er hét Quintus Metellus Celer: hann var pretor að tign: en er hann hafði sannar 5 saugur af þeim, þá voru þeir bundnir. 4. en í Gallia (341) || enu nærra var þá legatus að tign sá maðr er hét Gaius [5] Murena; hann tók ok haundum menn Catiline.

L. 1. Lentulus var þá í Rómaborg ok flæiri hauf- C. 43, 1. ðingiar af svæit Catiline. en er þeir haufðu fengið afla 10 þann er þeim líkaði, þá giorðu þeir bert fyrir sínum maunnum ráð það er sett var, að þá er Catilina væri kominn í þá byggð er hæitir Fesulanus, 2. þá skyldi hafa þing sá haufðingi lýðsins er hét Lucius Bestia ok skyldi hann ámæla miaug Tullio ok leggja þung orð til 15 ens bezta haufðingia; en þá er þetta mark væri gort ok á enni næstu nótt eptir, þá skyldi uppi vera allr fialði hersins þess er í samsvarningu væri, skyldi þá hverr þangað stefna sem áðr var skipað. 3. en þessi C. 43, 2. ráð sagði hverr auðrum helldz með þessum hætti: Statilius Gabinus hét maðr er hafa skyldi lið mikið ok fara þá nótt saumu um borgina ok leggja elld í hús í xii stauðum þeim er áðr var á kveðit, 4. en þá er ell- drinn brenndi húsin ok borgarlýðrinn kiæmi til að slaukk- va elldinn ok þyssinn væri sem mestr, þá skyldi sá 25 maðr er hét Cethegus væita atgaungu Tullio ok fræista, ef hann fengi náð honum annað hvárt með víl naukkurri eða væita honum með aullu atgaungu: 5. allt var skipað, að hverium haufðingia hverr skyldi ganga, ok svá hinir minni menn, að þar skyldi hverr væita atsókn er fyrir 30 voru hans frændr ok kunnir menn ok hann kunni hellz fyrir, 6. en fara síðan til Catilinam aller þeir; en hann skyldi vera þessa nótt skamt frá borginni í þeim stað er hæiter Fesulanum. 7. en er að læið þessi stefnu ok C. 43, 3.

7 Cateline hs. 8 . . entulus (*Initiale fehlt*) hs. 9 11 31 Kat.
hs. 12 bygð hs. Pessulanus hs. 23 brendi hs. 25 Cetegus hs.
33 Pessulanm hs.

- allt var þetta til búið, þá þótti Cethego, sem þæira félagar frestaði of miok ok æðraðiz of miaug að taka upp ráðit ok hefði þá líða látið þau færi er honum þótti (342) sem þeim væri hagfellig til slíkra verka ok væri það
- 5 fyrir huglæysis sakir að dvelia svá dag frá degi: 8. sagði hann til þessa stórræðis þurfa aungum mun minnr hræysti ok áræði en ráðagiorð, svá sem nú var grunr á þeim hafðr af haufðingium: 9. „ok þó að aðrir þori æigi að hlaupa á hendr þeim“, sagði hann, „þá mun ek æigi
- 10 spara, þótt ek hefða lítinn hlut af þessum her.“ 10. en C. 43, 4. hann mælti fyrir þá sauk þannig, að hann var maðr hraustr ok skiótráðr, hugði hann, að sigrinn mundi fáz af skiótum atburðum ok yrði haufðingiar sem mest úbúnir við. 11. Tullius sender Gabinium til fundar við sendi- C. 44, 1.
- 15 menn þá er fyrr eru nefndir með þeim æyrendum, að þeir fari á fund Lentuli ok Cethegi, Statilii ok Cassi, þæira er haufuðsmenn vóru í þessu ráði með Catilina, 12. ok segði, að þeir villdi því að æins að þessu ráði hverfa ok bindaz við, ef þeir vissi það með sannindum,
- 20 að þetta væri æigi hégómi er þeim var sagt; 13. ok báðu þá sanna þetta með swardaugum, að þeir væri fastir í þessu máli, svá sem þeir saugðu, ok villdu æigi fara hæim til borgarmanna sinna með hégómamálum, 14. ok þeir mundu aungan trúnað á leggja, nema þeim væri
- 25 með slíkum sannindum sagt. 15. síðan gengu þeir Len- C. 44, 2. tulus ok hans félagar til swardaga, sem þeir vóru bæid- dir, en Cassius hét að sveria, en sagði, að hann átti þá skylt æyrendi braut ór borginni: „ok mun ek“, sagði hann, „skiótt aptr koma“. síðan binda þeir þetta félag
- 30 sín í milli. 16. fær Lentulus ij menn sína til fauru- C. 44, 3. næytis || við Allobroges ok bað þá svá til haga, að Allo- [6] broges kiæmi á fund Catiline ok festi þeir þetta mál sín í millum. 17. hann selldi í hendr Vulturcio bréf æitt C. 44, 4. er hann sendi Catiline er þetta var á: 18. fyrst kveðiu- C. 44, 5.

14 Gabinum *hs.* 16 fari fari *hs.*; Cefegi *hs.* 17 34 Kat *hs.*
 30 sinna *hs.* 33 Vulturcio *hs.* 34 Q. sending *hs.*

sending ok þá þetta: „kenna máttu, hverr ek em, af þeim manni er ek sendi til þín. hygg að, hvé mikið (343) vandræði þú ert í settr, ok minnz, að þú ert karlmaðr. læið athuga, hvers nú bæiðir þín skynsemi. bið nú full- tings þér af aullum ok iafnt hinum minnztum“. 19. ok C. 44, 6. enn mælti hann við hann um þetta framm, sagði hann, „að þú ert af aulldungaættinni, en nú dæmdr af þeim fiandmaðr þæira, ok því þarftu ráð við að færarz undan þæira þrælkan, 20 ok er nú búin í borginni aull sú fyrirætlan er til þessa ráðs þarf ok þú hafðer oss boðið, 10 ok dvel þú nú æigi lengr að koma til vár“.

LI. 1. Allobroges saugðu Tullio alla þessa luti ok C. 45, 1. biugguz síðan braut ór borginni ok fóru síðan á æinni nótt svá sem þæir haufðu áðr ráðið. 2. þá sendi Tullius 15 Lucium Valerium Flaccum ok annan Gaium Pomptinum (þæir vóru pretores að tign) ok svæit manna með þeim ok bað þá fara til brúar þæirar er Mulvius haitir ok sitia þar fyrir *Allobrogibus* ok taka þá haundum alla ok hafa til Rómaborgar. þeir giora nú svá. 3. en er Allo- C. 45, 3. broges koma til brúarinnar með Vulturcio, þá laupa fram rómverskir riddarar alvápnadír með herópi. Allobroges æpa í mót, en þegar er þæir rennaz að, þá gefa Allo- broges sik upp ok laupa í svæit Rómveria. 4. Vulturcius C. 45, 4. eggjar fyrst mióg, að þæir skylldu veriaz, ok hann varðiz með sverði allhraustliga, en er hann sá, að Allobroges haufðu aller sér grið tekið, þá mælti hann sér ok til griða við Gaium Pomptinum því að hann var kunningi hans áðr, 5. en er hann tók æigi við honum, þá hlióp hann þó í flokk þæira ok gaf sik upp. 6. ok er þetta C. 46, 1. 30 var fram komið allt, þá vóru þegar menn sender til Tullii. en er hann spurði þetta, varð hann bæði feginn C. 46, 2. ok áhyggiufullr: því feginn, er hann vissi þá til fullz hið sanna ok hann sá, að borgin mundi þá vera háska- (344)

3 í settr *G.*; settr *hs.* 8 þæirra *hs.* 12 . . llobroges (*Initiale fehlt*) *hs.* 15 Floccum, Promptum *hs.* 15 27 Pomptinium *G.*
17 Molinum *hs.* 20 Vulturno *hs.* 27 Promptinum *hs.*

- laus; 7. en því áhyggjufullr, að hann vissi varla, hvað upp skyldi taka, er svá marger gaufgir menn haufðu í þessi glæpsku vafiz; þótti sér hræðilíkt að giora makliga refsing ok þungar þislir svá tignum maunnum; 8. en ef
 5 æigi væri hegnt fyrir eliunlæysis sakir, þá þótti honum berr váði, að alþýðan mundi þá tapa sínu frelsi. 9. en C. 46, 3.
 er hann hafði þetta hugsað fyrir sér, þá lét hann kalla til sín Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium; ok enn bað hann kalla til sín Ceparium, Tarracinensem að
 10 kyni, sá er bióz að fara á Púl ok samna þar maunnum til liðs *Catiline*. 10. þæir giora aller svá; en Ceparius C. 46, 4.
 hafði litlu áðr farið af borginni en þessi boð kiæmi, því að hann hafði áðr orðið varr við, að þetta ráð mundi nú upp komið. 11. en er þæir hittuz, þá tók Tullius í C. 46, 5.
 15 haund Lentulo ok læiddi hann til aulldungastefnu (þótti það aungum manni undarlíkt, því að Lentulus var pretor að tign), en aðra þæira félaga lét hann ganga ok þó sína menn til varðhallz ok fóru í hof það er gyðia sú átti er Concordia hét, 12. ok þangað stefndi hann ok C. 46, 6.
 20 aulldungum: þá kom þar svæit Rómveria fialmenn ok læiddu með sér *Vulturcium* með *Allobrogibus*: ok þangað bað hann fara Flaccum pretorem ok bera fram bréf það er hann hafði tekið af *Allobrogibus*. 13. en er þingið C. 47, 1.
 var sett, þá var spurðr *Vulturcius*, hvert hann ætlaði
 25 að fara

* * *

- „aller farsælligir lutir eptir koma; LII. 1. en ef þú [7] C. 52, 29.
 30 leggr þik til ókiænsku ok nenningarlæysis, úsyniu biðið þér þá guðin fulltings, því að þau æðaz þá á hendr yðr. (345)

1 háskalauss *hs.*, háskalaus *G.* 8 Stalium *hs.* 9 Ci-
 parium *hs.*; Tracinensem *hs.*, Terracinensem *G.* 22 flokkum
 serimum (serinium?) *hs.*; serimum *del. G.*; *G. bemerkt, daß der Übersetzer scrinium zum Namen gezogen hat* (C. 46, 6: Flaccum praetorem scrinium cum litteris . . . adferre iubet). 29 hier beginnt *Fragm.*
D nach einer Lücke von etwa 2 Blättern und reicht bis LXII, 4.

2. það var með fyrirmaunnum, að Titus Manlius, þá er C. 52, 31.
hann barðiz í Gallia, að, þá er hann brá orrosto eptir
siðveniu haufðingia ok laugum, 3. þá skyldi æingi hans
maðr lengr beriaz. en son hans var maðr sterkr ok
5 diarfr ok barðiz hann sem áðr ok drap fiandmenn sína;
en fyrir þau afbrigð ok laugbrot lét Titus drepa son
sinn; 4. en þér ifið um ok velkið fyrir yðr, hvern dóm C. 52, 31.
þér skoluð dæma hinum verstum frænddrepurum! eða
mæla naukkuð aðrir siðir þæira á móti þessu, að þæir
10 sé drepnir? 5. eða vili þér pyrma tign Lentuli? pyrmið C. 52, 32.
þá, ef hann hefer naukkuru pyrmt, grandverinni, fræg-
ðinni, guðunum, maunnunum. 6. eða vili þér pyrma C. 52, 33.
æskubraugðum Cethegi? vel er það, nema hann hafi slíkan
úfrið búið fóstriaurd sinni. 7. eða hvað þarf ek að tala C. 52, 34.
15 um Gabinium eða Statilium eða Ceparium? því að það er
sannaz, ef þæir hefði nokkuð hins rétta með sér, að þæir
mundu æigi ráðið hafa iamfiandlig ráð um alþýðuhaginn.
8. hæyri þér samritaðir fedr, viti guð, að ek munda þetta C. 52, 35.
þolinmóðliga bera, þótt þæir væitti yðr áhlaup ok þér
20 liétið fé ok frið, ef ek vissi víst, að þæir tæki æigi
borgina, ok mætti sá skaði verða endrbætt; því að það
er opt ræynt, að þér gefið aungan gaum að orðum mínum.
9. en mér þykkir það óráðan að hætta til þess; því að
þæir sitia hvaðanæfa um oss. Catilina sitr með her hiá
25 oss, en aðrir fiandmenn margir eru í faðmi borgar vár-
rar. 10. ok hér má nú aungan lut búa eða ráða læyni-
liga svá að æigi viti aller, ok því verðr sem mest skynda
að þessum ráðum, 11. því að mér sýniz svá, að alþýðu- C. 52, 36.
hagrinn sé kominn að hinu mesta foraði af rækiligum
30 ráðum borgara várra glæpafullra. 12. þæir eru sannir
að orðnir af tilsaugn Titi Vulturcii ok svá af tilsaugn
Allobrogum ok af iáorði siálfra þæira, að þæir hafa búið (346)
oss dráp ok bruna borginni ok aull annur ill verk ok

1 6 Aulus *hs.* mit der großen Mehrzahl der lat. *hss.* 8 fræn-
drepurum *hs.* G. 9 naukku *hs.* 13 Cetegi *hs.* 15 Gabimum *hs.*
16 sannadiz *hs.*

græyp ok grimm þau er þeir mætti við borgarmenn sína giora. 13. það er siðr fyrirmanna várra að dæma iamt til dráps fyrir iátta luti sem fram komna.“

- LIII. *Capitulum*. 1. Síðan er Cato hætti ræðunni, C. 53, 1.
 5 lofuðu allir tignir menn hans taulu ok mikill lutr aull-
 dungasveitar ok ávitaði hverr annan um þetta er þeim
 hafði svá óskauruliga vorðit ok verið æigi snarpir í þessu,
 áðr Cato minnti þá á, ok varð Cato mikill ok frægr af
 þessu; 2. dæmdu allt eptir hans orðum, að drepa skyldi
 10 þá alla. — Sallustius segir svá: 3. marga luti hefi ek C. 53, 2.
 hært ok lesið, segir hann, frá því, hver ágiætisverk
 Rómveriar hafa gort bæði hæima ok í hersýslunni á síá
 ok á landi. nú vil ek það segia, hverr lutr mest hefir
 upp halldið svá stórum verkum. 4. ek kann frá því að C. 53, 3.
 15 segia, að opt baurðuz þeir með lítið lið móti maurgum
 fylkingum — — — ok mest færðu þeir hamingiuna við
 ofrkapp. Girkir vóru sniallara talaðir en þeir, en Galli
 vóru enn frægri af hræysti sinni í orrosto, 5. ok bar C. 53, 4.
 þó opt svá að, at ágiætligr mannkostur várra borgar-
 20 manna fára sigraði alla þessa luti ok stæig fátækið yfir
 auðæfin en mannfæðin yfir fiolmennið. 6. en síðan er C. 53, 5
 spillaz tóku siðir borgar várrar af sællífi ok leti, þá
 fekk hón varla upp halldið alþýðuréttinum af laustum
 ræðismanna ok mæistaradómanna, því að varla hefir ||
 25 fengiz hér iafnmikill maðr að hræysti ok mannkostum. [8]
 7. Enn segir Sallustius svá: hér hafa verið í mínu minni C. 53, 6.
 ij menn ágiætir að krauptum ok með úiaufnum síðum,
 Marcus Cato ok Gaius Cesar, ok vil ek æigi svá lúka
 saugunni, að æigi vilia ek segia naukkuð frá þeim (því
 30 að áðr er getið beggia þeira), hvert eðli eða siðir vóru
 hvárs þeira: 8. því að þeir vóru nær iafnir að ætt ok C. 54, 1. (347)
 að málsnilld ok styrkð hugarins ok iafnir að virðingu

4 8 Kato *hs.* 8 minti *hs.* 10 Salustius *hs.* 11 hverr *hs.*,
 hver *G.* 16 *hinter* fylkingum *keine Lücke in der hs. und bei G.*,
es fehlt: *cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus.*
Cat. 53, 3. ok með vollduga konunga með litlum viðbúnaði. *G VIII*
174, 27. 19 þá opt *hs.*, þó opt *G.* 24 mæistadomanna *hs.*

ok þó sinnveg hvárr. 9. Cesar varð ágiætr mest af C. 54, 2.
 mildi, en Cato varð ágiætr af æinfaulldu lífi ok skíru.
 10. Cesar varð frægr af hógværi ok miskunnsemi, en C. 54, 3.
 Cato af einurð ok diarflæik: var með auðrum þæira hiálp
 5 hverium er þurfti, en með auðrum taupun, kvalar eða
 dauði illum maunum, ok var lofaðr linleikrinn annars en
 staðfesti ok réttlæti annars — — — 11. Cato vandiz C. 54, 5.
 að hafa hina mestu iðn stillingarinnar ok prýðinnar ok
 harðlæiksins til hins rétta. 12. æigi kepptiz hann auð
 10 við auðga menn ok æigi slægð við slægja menn né hraukk-
 vísi við ótryggja menn, helldr keppðiz hann um mann-
 kostina við ena beztu menn, því að helldr villdi hann vera
 sem beztr en hæita að æins svá.

LIV. 1. Síðan er aulldungasvæitin sneri eptir at- C. 55, 1.
 15 kvæði Catonis ok dómrinn var ráðinn, að þá skyldi drepa,
 þá þótti hertoganum Tullio ráð að fresta því æigi yfir
 þá nótt er þá fór að, að æingi niósn yrði fiandmaunnum
 að stauðva þetta ok bauð iii maunnum að búa þæim bana:
 2. þá gaf hann lof varðhalldzmaunnum að fara hvert er C. 55, 2.
 20 þæir villdi, en tók siálfr Lentulum ok læiddi hann til
 dýflizu; slíkt sama giorðu aðrir haufðingiar þæir er þá
 haufðu haft í varðhalldi. 3. sú dýfliza var þar í bor- C. 55, 3.
 ginni er Tullianum hét: hón var þannig gior, að þá er
 inn kom, þá skyldi ganga til vinstri handar upp naukkuð
 25 svá, en síðan niðr á iaurð xii gráður, ok allt útan um lukt C. 55, 4.
 stæinveggjum, 4. þá var þar kamarr ok settr yfir ofan
 steinbogum ok svá lukt allt steini: sá staðr var illr ok
 hræðiligr, var þar myrkt ok þefað illa af hræum manna.
 5. en er Lentulus var þangað læiddr, þá fóru til að boði C. 55, 5.
 30 Tullii þæir menn er hann kvað á ok í þessu ráði haufðu (348)
 bundiz ok hengðu Lentulum þar með snauru: 6. svá fór C. 55, 6.
 sá haufðingi er var af enni ágiæztu ætt Corneliorum
 manna; hann hafði haft hertogatign í Rómaborg; ok

7 in der hs. und bei G. keine Lücke; Kato hs. 9 harlæiksins
 hs., harðl. G. 11 kepðiz hs. 15 Katonis hs. 17 for að hs., fór
 að að G. 25 svá [en] síðan G., leere Stelle in der hs. 29 þanga hs.

fekk hann þó nú líflát makligt sínum verkum. slíkan sama dauða fekk Cethegus, Statilius, Gabinius, Ceparius.

- LV. Frá Catilina.** 1. Catilina samnaði her þeim er C. 56, 1.
hann fekk til sín, þá er þessi tíðindi voru í Rómaborg,
5 ok var þar með honum Manlius með þá svæit er hann
hafði fengið ok haufðu þeir allz tvær fylkingar 2. (en í
fylking var talið vi þúsundir ok dc ok 60 ok 6 menn).
síðan skipti hann hernum eptir sið Rómveria: lét sér
hveria riddara í þær svæitir er hæita cohortes ok eru
10 þar .d. riddara í hveria þá svæit. 3. hann skipti þeim, C. 56, 2.
er til hans kómu, vígligir menn, iafnt í allar svæitir.
eigi hafði hann í fyrstu mæirr en tvær þúsundir, en á
skamri stundu dróz honum svá herr, að hann hafði svá
fengið sem nú var talt. 4. en af aullum þessum fiaulða C. 56, 3.
15 hers var æigi mæirr en æinn fiórðungur liðs, það er rid-
darligan herbúnað hefði; en annað lið var svá vápnað
sem þá mátti verða: haufðu sumir spiót en sumir stengr
eða staura hvassa miaug.

- LVI. Frá Antonio.** 1. Antonius fór með her Róm- C. 56, 4.
20 veria móti Catiline. en er Catilina varð þess varr, þá
sótti hann upp til fialla ok fór fiallvegu, stefndi stundum,
sem hann villdi || til Rómaborgar, stundum sneri [9]
hann norðr í Galliam ok villdi æigi gefa Rómverium
færið til að beriaz við sik, 2. því að hann ætlaði nær
25 stefnudeginum þeim er ákveðit var, að honum mundi
koma nógr styrkr af borginni, þá er hans svæitungar
hefði fram komið þeim verkum í borginni sem áðr var
til ætlað. 3. hann træystiz að gnógt muni vera fiaul-
menni, ef aller kæmi saman samsvarningarmennirnir, 4. C. 56, 5.
30 ok tók þá að hataz við þrælafólkið er þar var mart (349).
saman komið ok þótti það rækiligt að hafa það í æinu
sambandi ok í æinum laugum ok Rómaborgarlýð siálfan
ok lét þar fara frá sér sumt. 5. síðan er sá kvittr kom C. 57, 1.

3 . . atilina (*Initiale fehlt*) *hs.* 4 tíðindi *hs.* *G.* 9. Coeta *hs.*,
cohortes *G.* 19 Antonio *unleserlich in der hs.* 28. ætlaðr *hs.* *G.*
29 samsvarngar *hs.*

fyrir Catilinam ok hans menn, að bert var orðið í Rómaborg um svarning þæira ok það með, að drepinn var Lentulus ok aller þeir er ríkaztir vóru hans svæitunga í borginni, 6. en er þetta spurðiz að saunnu, þá liópuz
 5 margir frá Catilina þeir menn er það hafði til gengið að fara í flokkinn, að þeir villdu ræna eða komaz í hlutskipti. 7. en Catilina ferr þá með það lið er honum fylgði um fiaull stórlangar læiðir ok harðar til þess er hann kom í byggð þá er haitir Pistoriensis ok hafði
 10 það við orð að fara norðr um fiall í Galliam læyniliga.

LVII. Frá Metello. 1. Quintus Metellus Celer, æinn C. 57, 2. rómverskr haufðingi, var kominn í þann akr er Picenum haitir; hann hafði iii fylkingar; hann ætlaði að sitia fyrir Catilina þar er honum þótti líkaz, að Catilina
 15 mundi stefna af fiaullum, 2. ok gat hann þess sem var, að fyrir sakar torfæris þess sem var um fiaullin, að Catilina mundi læita norðr af fiaullum til byggðanna, en æigi nú aptr til borgarinnar er þar var allt við búð. 3. Metellus tók naukkura menn af þeim er flýið haufðu C. 57, 3.
 20 frá Catilina ok saugðu þeir honum, hvar herbúðir Catiline vóru. síðan færði Metellus sínar herbúðir undir hálsa þá við fiallið er leið Catiline lá af fiallinu, er hann stefndi norðr í Galliam sem honum var sagt. 4. An- C. 57, 4.
 25 tonius var þaðan æigi langt með meginherinn, ok stóðu hans herbúðir firr fiallinu ofan á sléttuna, ok ætlaði að taka við flóttamaunnum, ef dræifðiz lið Catiline. (350)

LVIII. Tala Catiline. 1. Catilina varð varr þess, C. 57, 5. hvar þá var komið þæira máli, að fiallgarðinum var lukt um þá, en sá útvegrinn er var til byggðanna, þá var
 30 horfinn maunnum ok var það herr úvigr; 2. ekki var ok að læita aptr til Rómaborgar ok æinskis fulltings var þá ván, æigi þótti honum ok sá kostur til vera að

1 Catelinam *hs.* 2 svarng *hs.* 4 saunnu *hs.* 9 bygd *hs.*; Pistoriensis *hs.* 11 . . nintus oder uintus (*Initiale fehlt*) *hs.*
 12 haufðingi Rómveria kominn *hs.*, höfðingi Rómveria var kominn *G.*
 17 bygdanna *hs.* 20 Katilina *hs.* Cateline *hs.* 26 Cateline *hs.*
 27 Catelina *hs.* 29 bygdanna *hs.*

- flyia — — — — þá kallaði hann saman herinn ok talaði
 fyrir þeim ok mælti svá: 3. „sannræynt hefi ek það, góðir C. 58, 1.
 riddarar, að æigi giora orð æin saman maunnum hugrekki
 ok æigi má tala haufðingia giora hraustan her af hug-
 5 lausum maunnum eða óttalausan af blauðum maunnum,
 helldr verðr á hinn veg, að þvilíkr kraptr hugarins C. 58, 2.
 sýniz í orrosto, sem hverr hefer eðli til ok af siðum
 numið, ok hvern þann er æigi vegr til hugrekki mann-
 háskinn, þá er að ósyniu gort að eggia þann, því að
 10 hræzla hugarins bannað æyrunum að hœyra það. 4. því C. 58, 3.
 hefi ek yðr saman kallað, að ek vil minna yðr á fá luti
 ok lúka upp fyrir yðr minni ráðagiorð. 5. vitið þér, C. 58, 4.
 góðir riddarar, hvé mikil hæimska ok huglæysi Lentuli
 varð oss að micklum skaða, en vér haufum beðið þæira
 15 fulltings borgarmannanna svá lengi, að ek sé nú æigi
 yfir, að vér megim háskalaust koma í Galliam. 6. nú C. 58, 5.
 megu þér skilia aller er með mér eruð, hverr várr kostir
 er nú: herr fiandmanna várra er tvídæilðr: er annarr C. 58, 6.
 nærr borginni eptir oss en annarr í Gallia fyrir oss, 7. C. 58, 7.
 20 en || hvert sem vér vilium nú fara, þá verðum vér iár- [10]
 num að ryðia gautu fyrir oss. fyrir þær sakir minni ek C. 58, 8.
 á, að þér séð nú með styrkium hug; 8. ok minniz þér,
 að þá er orrosta kemr að hendi, að þá eigu þér under
 yðru handmagni sigrinn ok auðæfin, veginn ok prýðina, (351)
 25 frelsið ok fóstriaurðina. 9. ok ef vér sigrumz, þá eru oss C. 58, 9.
 auruggir aller lutir, atvinnur gnógar: þorp ok kastalar
 munu þá upp loknir fyrir oss. en ef vér faurum á hæl
 fyrir þeim fyrir hræzlu sakir, þá eru oss þegar aller
 lutir gagnstaðligir, 10. því að æigi veria þann vígin né C. 58, 10.

1 *hinter flyia in der hs. und bei G. keine Lücke; es fehlt: optumum factu ratus in tali re fortunam belli temptare statuit cum Antonio quam primum configere. Cat. 57, 5; herðir nú huginn ok vill vissuliga beriaz. G VIII 176, 15. 10 bannaði G.; segia hs. G., hœyra M. 16 háska[l]aust G. 18 [fi]andmanna G.; tvídæi[l]dr; er annarr nærr borginni eptir oss en] G. (von borginni eptir oss en sind die obern Spitzen zu lesen). 19 annarr í hs. G. 25 frelsið fóstiaurðina hs. G., frelsið ok fóstriaurðina M.*

vinirnir, er æigi veria vápnin. — — — — gaungum nú C. 58, 12.
að þá því diarfligarr ok minnumz hins fyrra kraptz várs.
11. líkað hefir yðr í útlegðinni að lifa eptir hinum
mestum lýtum ok laustum, ok þó að þér hafið týnt
5 yðrum auðæfum margir, þá megu þér enn vænta að fá
annarra æigur, 12. því að þér hafið verið fastráðnir C. 58, 14.
æigi að fylgia þeim lutum er svá vóru illir, að æigi
þóttu góðum maunnum gioranda. 13. en ef þér vilið C. 58, 15.
þessum lutum af yðr koma, þá mun nú þurfa dirfða-
10 rinnar við, því að ængi má þessu skipta nema sigrinn.
14. hvað er mæira ærsl en vænta sér hiálparr af flóttanum
eða snúa þeim vápnunum frá fiandmaunnum, er þú
skalt veria þik með, 15. því að ávallt í orrosto er þeim C. 58, 17.
næstr háskinn er hræddaztr er, en dirfðin ok hugrekkin
15 er hverium sem veggr sé fyrir honum. 16. þér riddarar, C. 58, 18.
þá er ek hygg að yðr ok að hræystiverkum yðrum, þá
þikki mér sigrsins mikil ván. 17. mik hvetr miaug fram C. 58, 19.
hugrekki yður ok æska ok hér um fram nauðzunin yður
slik sem er: slíkt giorer optaz hrædda menn styrkia. um C. 58, 20.
20 oss hverfa fiallgarðarnir svá að æigi megu fiandmenn
várir aullum megin að oss ganga. 18. en ef hamingian C. 58, 21.
aufundar mátt yðarn, þá variz það, að æigi fallið þér
óhefnidir ok æigi látið þér haundlaz til kvala eða sé þér
halldnir ok hauggnir sem fénaðr, 19. helldr látið þér
25 eptir yðr vera sem gort hafa góðir hermenn fyrr: sor-
garsamligan sigr fiandmaunnum ok dræyrafullan maur-
gum“.

LIX. Viðrbúnaðr. 1. Síðan er Catilina lauk sinni (352) C. 59, 1
taulu, þá dvalðiz hann litla stund. eptir það lét hann
30 blása herblástr ok læiddi herinn búinn ok vápnaðan ofan
á sléttuna. síðan lét hann alla menn stíga af hestum
ok standa iafnhátt til þess, að þá var háskinn aullum
iafnnær. 2. hann siálfr var ok á fæti ok skipaði herinum
sem hann sá, að hæfði bæði staðnum ok fiallmenninu.

1 vor gaungum in der hs. und bei G. keine Lücke. 6 annarra hs. 7 .e'. að fylgia hs. 15 riddararar hs. 18 (zweimal) yðr hs., yður G. 28 Katilina hs.

3. þar var sléttr vaullr ok var til vinstri handar fiall- C. 59, 2.
garðrinn en til hægri handar gnípa. hann setti í aund-
verða fylking viij svæitir er hæita cohortes, .d. í hveria
svæit, en á bak þeim aðrar svæiter til fulltings ok stóðu
5 þær naukkuru þraungra. 4. síðan valði hann af þeim C. 59, 3.
svæitum sér hundraðshofðingia, en af riddaurum valði
hann hvern hinn snarpazta ok þann er bez var vápnaðr
ok skipaði fremstum. 5. Gaium Manlium setti hann hauf-
ðingia í enn hægri fylkingararm, en þann er hét Fesu-
10 lanus í enn vinstra arm ok bað þá þar stýra òk giæta.
6. en siálfr Catilina var undir meginmerkinu er aquila
hét (það merki hafði átt Marius ok hafði í orrostom
þeim er hann átti í Gallia, þá er hann sigraði þjóð þá
er Cimbria hét) ok hafði hann þar með sér sumt frel-
15 singa sumt þorpara.

LX. Frá Antonio. 1. Antonius fór með sínu liði C. 59, 4.
til mótz við Catilinam: hann var siúkr í fótum svá að
hann mátti æigi ganga í fylking ok setti hann yfir he-
rinn þann mann er Petreius hét: hann var || legatus að [11]
20 tign. 2. en Antonius var siálfr á hesti. hann skipaði C. 59, 5.
ok í sína fylking aundverða fornum rómverskum riddau-
rum ok skipti þeim í cohortes sem siðr Rómveria var
til, en á bak þeim til fulltings setti hann annan her.
3. síðan riðr Antonius allt um herinn ok skyniar allt ok
25 skipar ok nefner sér hvern á nafn; 4. eggjar þá ok talar (353)
fyrir þeim ok biðr, að þeir minniz þess nú, að þeir
skolu beriaz móti þjófum ok illmennum ok nær vápnlau-
sum ok slyppum ok beriaz til frelsis fóstriaurð sinni.
5. Antonius var maðr riddarligr, segir Sallustius, ok C. 59, 6.
30 hafði verið mæirr en xxx vetra í her Rómveria ok iaf-
nan með mikilli tign: 6. hann hafði verið tribunus eða
prefectus ok enn legatus eða pretor ok kunni skyn ok
nafn flestra allra riddara í herinum. en er hann minnti

3 coortes *hs.* 8 frestum *hs.* 9 Fessulanus *hs.* 10 en
vinstra *hs.* 11 sialf *hs.* 16 Anton[io] *G.* 18 æ[igi] *G.* ;
o[k setti hann yfir herinn ∞ þann] *G.* 19 Petregius *hs.* [var] le-
gatus *G.* 21 romverkum *hs.* 22 coortes *hs.*

þá á þessa luti, þá varð hann miaug með hug riddaranna.

- LXI. Hér hefz orrosta.** 1. En er Antonius hafði C. 60, 1.
 skyniað alla luti þá er honum þótti þurfa ok herrinn
 5 var allr búinn, þá lét Petreius blása herblástr ok hræra
 herinn, lét fram ganga cohortes, fyrst sæint ok hófliga.
 slíkt sama giorði ok Catilina með sinn her. 2. en síðan C. 60, 2.
 er svá vóru þeir komnir, að skotin máttu ganga millum
 þeira, þá æpa hvárirtveggju heróp: 3. þá skiótaz þeir
 10 á ok hlaupa saman óðfluga með merkiunum ok þegar
 iafnskiótt var hauggorrosta hin ákafazta, 4. ok hinir C. 60, 3.
 fornu riddarar minntuz þá hins fyrra kraptz síns ok
 gengu hækiliga að þeim, en Catilinamenn stóðu í mót
 úhræðiliga ok baurðuz með micklu afli. 5. Catilina var C. 60, 4.
 15 þá siálfr í aundverðri fylking með auðrum fótgangandi
 maunnum ok téði þar sínum maunnum hverium sem mest
 þurfti, ok hvar sem hans menn fellu eða urðu sárir eða
 úvígir, þá fekk hann þar i staðinn aðra úsára ok hugði
 fyrir aullu sem honum þótti vænligaz: 6. hann barðiz
 20 siálfr alldiarfliga ok drap marga fiandmenn sína: þá fekk
 hann það orð allt saman, að hann giorði bæði drengilig
 verk snarps riddara ok svá góðs herstióra. 7. Petreius C. 60, 5.
 sér nú, að Catilinamenn baurðuz snarpligar en hann
 hugði ok stóðu fast svá að æingi hopaði ok fellu þá (354)
 25 miaug hvárirtveggju. 8. þá lætr hann fram ganga þann
 her er sterkligaztr var ok valið lið til (þar vóru ekki
 nema græifatignir), ok gengu þeir í miðia fylking móti
 fiandmaunnum. 9. en Catilina gekk svá fast að þessum,
 að enn fekk hann svig á þeim, ok þá enn hlióp hann í an-
 30 nan stað þar er honum þótti enn fastaz fyrir ok bæygði
 þetta ok drap alla þá er mest stóðu í mót, ok þá enn
 læitaði hann út á armana hvárntveggia ok gekk þar að.
 10. af liði Catiline fellu fyrst Manlius ok Fesulanus ok C. 60, 6.

5 22 Petregius *hs.* 6 coortes *hs.* 20 sinna *hs.* 23 28 Ka-
 tilina *hs.* 30 þar *G.*, þa *hs.* 32 hvarntveggia ut *hs.*, út *von*
G. gestrichen. 33 Fessulanus *hs.*

haufðu bariz diarfliga. 11. en er Catilina sá, að fallinn C. 60,7.
 var allr fíaulði hers hans, en hann var þá epter með
 fátt lið, þá minntiz hann hinnar fyrri tignar ok gaufu-
 grar ættar sinnar ok hlióp þá fram í flokk fiandmanna
 5 sinna þar er þykkz stóðu fiandmenn hans langt fram
 frá sínum maunnum ok barðiz sem hann væri óðr til
 þess er hann var þar stangaðr ok særðr til bana.

LXII. Frásagn Sallustii. 1. Sallustius segir svá C. 61, 1.
 að þá er lokið var orrostonni, mundir þú síá mega, hvé
 10 mikil dirfð ok kraptr hugarins fylgði þessu liði er Ca-
 tilina hafði saman dregið; 2. því að þann stað sem hverr C. 61, 2.
 þæira hafði sér tekið í fyrstu, meðan þæir stóðu upp,
 þá var hann þar fallinn; 3. þæir æinir haufðu dræifz er C. 61, 3.
 haufðingiaflokkurinn hafði með afli borið sá er fyrr var
 15 frá sagt, ok haufðu aller svá fallið Catilina || menn, að [12]
 framan að æins vóru sárin á þeim. 4. Catilina var fal- C. 61, 4.
 linn ok fundinn langt fram frá sínum maunnum aullum,
 en umhverfis hann hræ fiandmanna hans ok blés hann
 þá enn naukkuð ok hafði allt hið sama yfirbragð sem
 20 áðr ok var fremstr í orrosto, áðr hann felli.

*

*

*

„nú æyddri. LXIII. 1. æigi þurfu þér nú að ræna vóru [15] (355)
 25 fé: ero aðrar borgir gnógar til, að þér giæðit með yðra L. 3, 130.
 menn: eingi nauzun ok ekki fátæki skyllðir yðr til þessa
 friðráns ok bardaga er þér giorið“. 2. Iulius reiddiz við L. 3, 133.
 orð hans ok mælti: „allmikinn hégóma ætlar þú, að þú
 munir svá vegligan dauða fá: æigi mun ek sorga mínar
 30 hendr í þínu blóði: aungan veg hefir þú til þess, að ek
 muna sýna þér mína reiði. 3. æigi muntu stýra laugum
 né frelsi í gegn mér, ok æigi mun síá dagr blanda sa-

3 faat *hs.* 8 Salustii, Salustius *hs.* 15 Katilina *hs.*, Ka-
 tiline *G.* 16 fallin *hs.* 18 blés hann æigi *hs. G.*, blés hann
 þá enn nóckut *G VIII 178, 16* (paululum etiam spirans. *Cat. 61, 4.*)
 24 hier beginnt *Fragm. E nach einer Lücke von etwa 8 Blättern und*
reicht bis LXVIII, 4. 27 fridkaups *hs. G.*; bardaga *hs.* 32 igeant *hs.*

- man hinum hæstum lutum ok hinum lægstum: laugin
 siálf verða helldr brotin af mér en halldin af þínu til-
 lagi“. 4. Þá er Iulius ræddi þetta, gengu menn hans að L. 3, 141.
 dyrum með brugðnum sverðum. en riddari einn rúm-
 5 verskr sá er Cotta hét gekk að Metello ok mælti: 5. L. 3, 145.
 „sér þú æigi, að allt frelsi æyðiz fyrir þessu ríki er nú
 gengr yfir, ok muntu ok aungu á leið koma, þót þú
 vilir til hlutaz. 6. vér verðum maugum raungum hlu-
 tum að hlýða ok er sú líkn mest, að margir verða nú
 10 svá að giora ok vér megum aungum þeim lutum neita
 er á oss ero lagðir. 7. máttu ok siá, hversu mart illt
 þeir hlióta af aller er á mót standa, þó að sitt vili veria
 með réttu“. 8. Metellus var síðan handtekinn ok leiddr L. 3, 153.
 nauðigr frá dyrunum. síðan brutu þeir upp lásana ok
 15 hurðirnar með micklu glammi ok taka brott þann auð
 er eingi maðr hafði á tekið ok þar hofðu saman dregið
 hinir fyrri consules ok hinir æztu hofðingiar: 9. Fabri- L. 3, 160.
 cius er bardiz við Pirrhum konung í Epiro ok Metellus
 er sigraði Iugurtham ok vann Krít ok Cato er sigraði
 20 Kípr, ok allr sá fiárlutr er Pompeius hafði saman dregið
 ór austrhálfu heimsins, þá er hann sigraði ij konunga ok
 xx. ok segir Lucanus svá að þá eitt sinn var það, er (356)
 Rómaborg var fátækri að fénu en Iulius. 10. Nú sendir L. 3, 169.
 Pompeius orð aullum þeim maunnum er honum villdu
 25 lið veita ok undir hann haufðu gengið, fyrst um Grikk-
 landzhaf ok siálft Grikkland ok siálaund, 11. ok dreif L. 3, 284.
 til hans fioldi liðs, ok segir Lucanus, að hann hyggr, að
 æigi um alldr hafi komið iammikil þióð í einn flokk ok
 æigi mundi þess dæmi verið hafa, að iafnmargir konungar
 30 ok iarlar hafi haft sér að haufuðsmanni æinn hertuga
 ok hlýddu hans boði ok banni. 12. Iulius ferr nú af L. 3, 298.
 Rómaborg með herr sinn ok ætlaði í Massiliam ok síðan

5 Cotta Veterius *hs.*, Koctanentius G VIII 197, 21. 6 fyrir þessu
 fyrir þessu *hs.* 15 brot *hs.* 17 hofðingar *hs.* G. 18 bardiz *ver-*
bessert aus bardaz *hs.*; Pirum, Ephiro *hs.* 19 Iugurtam *hs.*; Kato
hs. 27 að hyggr *hs.*, að hann hyggr G. 30 haufuðsmanni *hs.*
 32 Marsiliam *hs.*

- í Spánland fyrir því að hann villdi leggja undir sik allt ríki þeim megin hafsins: 13. stefndi hann fyrst til borgar þeirrar í Massiliam er Phocais heiter ok var hin sterkazta að veggjum ok að liði. Þá er borgarmenn spurðu ætlan hans,
- 5 þá sendu þeir menn móti honum með þessum orðum: 14. „ávallt hefir útlendr herr svá komið á Rómaríki, að L. 3, 307. vér hofum bariz með þeim svá sem sagt er á yðrum annálum. || 15. en ef þér vilið fara í ókunnar hálfur — [16] — — — að beriaz við yðra borgarmenn, hafið þá menn
- 10 með yðr er fúser eru, því að hvaðan æfa drifr lið að L. 3, 321. um heiminn það er ekki skammaz slíkra verka ok vand-ræða, 16. ok þurfu þér æigi að næyða þá menn til er æigi vilia ok æigi samir. ok slíkum hug skylldu aller L. 3, 324. hugaðir með ykkir Pompeio ok munde þá forðaz vandræ-
- 15 ðin. 17. nú er sú bæn vár, að þú snúer her þínum frá L. 3, 329. þessi borg; en ef þér vilið setiaz í borg þessa með því er þér þurfið yðar að giæta, 18. þá vilium vér, að siá staðr sé auruggr Pompeio ok svá þér, hvárr ykkar sem hingað vill sækia vápnlauss ok með friði, ok megim vér svá (357)
- 20 sýna vára trú. 19. meðr þí að þér vilið setiaz um borg L. 3, 342. þessa ok sækia hana með úfriði, þá skolum vér að visu veriaz ok fyrr munu vér tapaz, en vér gangim í her með þér ok beriumz nauðgir“. 20. þá er Iulius hæyrði þessa orðsending, þá reiddiz hann miok ok mælti: „víst L. 3, 358.
- 25 ætla þesser menn mikinn hégóma um vár skipti: þó að oss sé miok títt að fara í vesthálfu heimsins, 21. þá skolum vér þó gefa tóm til að brióta þessa borg ok æyða þetta land. þeir segia það: ef ek kem einn til borgarinnar ok vápnlauss, að þeir munu þá lúka upp

3 Marsiliam *hs.* Focais *hs.* 7 þeim *G.*, þer *hs.* 8 en ef þer vilið en ef þer vilið *hs.* okunar *hs.*; *nach* hálfur *keine Lücke in der hs. und bei G.* 9 borgarmn *hs.* 14 *hinter* munde *nimmt G. eine Lücke an.* 15 frá þessi borg með því er þér þurfið yðarr að giæta. en ef vilið setiz um borg þessa *hs. G.* 20 um borg þessa með úfriði ok skipa hana þá skolum vér þó gefa tóm til að veriaz. *hs. G., s. den Komm.* 22 tapaz, *s. den Komm.*, gangim ok beriumz *hs., G.* 25 [pe]sser *G.*

borgina fyrir mér: 22. svá ok muni þeir vilja helldr byrgia mig inni en úti. takið vápn yður glaðliga ok gef ek yður upp borg þessa til herfangs“.

- LXIV. 1. Nú kemr Julius að borginni með her sinn L. 3,372.
 5 ok sér, að aptr eru lokin aull borgarhlið, en kórónu pykkva ok fagra af skiolldum ok sverðum, hiálmum ok brynium umhverfis borgina á veggjum ok vígskaurðum.
 2. nú setr hann herbúðir sínar á hól einn við borgina L. 3,375.
 siálfa. síðan giorði hann vegg af torfi ok grióti á milli
 10 ok annars hóls svá mikinn ok háfan, að nær var iafnhár borginni, ok haufðu þar langt verk fyrir, 3. ok lét þar L. 3,394.
 færa við marga stórviðu hvarumtveggja megin við vegginn svá að æigi fell, þó að þungi væri á borinn mikill. 4. L. 3,399.
 en þar var blótskógr einn mikill nær borginni sá er þeir
 15 haufðu átrúnað mikinn ok træystiz herliðið fyrir því L. 3,429.
 æigi að hauggva. 5. þá lióp Julius fyrst fram ok hió tveim hondum hinn sterkazta lund svá að nær stóð á hamri auxin ok mælti hátt: „hræðiz æigi að hauggva L. 3,436.
 þenna skóg, látið mik bera ábyrgð fyrir“. 6. þá hiuggu
 20 þeir upp þann skóg allan með hræzlu mikilli ok virðu meira reiði Cesaris en goðanna. nú var upp hoggvinn skógrinn allr. en borgarmenn sá á ok mæltu: 7. „hví (358) L. 3,441
 munu goðin æigi hefna meingiorða? eða hví mun svá rík hamingia vándra manna, að goðin muni aungum stýra
 25 mega nema veslum einum?“ 8. nú lætr Julius giora L. 3,455.
 turna tvá á veggjum sínum ok lét þaðan skióta í || bor- [17]
 gina. en borgarmenn tóku við af micklum afla ok þrek ok slaungðu stóru grióti með valslaungum ór borginni,
 9. ok þá er Juliusmenn stóðu nær borginni ok sóttu L. 3,474.
 30 svá að, þá borðu borgarmenn grióti svá að aungu mátti á leið koma um aðsóknina.

LXV. 1. Nú sá Julius að hann mundi ekki fá unnið L. 3,453.
 borgina nema með mikklum torvelldum ok langri umsát:
 2. þá skipti hann herinum í tvá staði ok ferr siálfr í

1 borg *hs.*, borgina *G.* 2 yðr *hs.*, yður *G.* 4 . . . u kemr
 (*Initiale fehlt*) *hs.* 6 pykkv *hs.* 11 bginni *hs.* 14 borgini *hs.*
 26 í || í *hs.* 29 J. menn *hs.* 32 Nú sá, s. oben s. 1.

- Spánland með sumt liðit, en hann setti þann mann hof-
 ðingia fyrir það liðið er eptir var er Brutus hét ok bað
 svá fremi við skiliaz er unnin væri borgin. 3. litlu síðar L. 3, 498.
 riðu borgarmenn út með aullu liði sínu ok báru elld að
 5 virkinu ok brenndu upp allt. eptir það baurðuz þeir á L. 3, 509.
 skipum við Brutum ok var sá fundr hinn harðazti ok
 lengi úsýnt, hvárir sigr mundi hafa. 4. í liði Bruti var L. 3, 709.
 sá maðr er Tyrrenus hét, sterkr maðr ok harðskæytr:
 hann var hauggvinn beint um þvert andlitið framan í
 10 augun svá að þau fóruz bæði. 5. en þótt hann væri L. 3, 721.
 blindr, þá skaut hann þó sem áðr ok bar svá til, að
 hann laust auru framan í brióst einum manni gaufgum
 þeim er Argus hét ok fell þegar á bak aptr. 6. en L. 3, 726.
 faðir hans stóð hiá honum siálfum ok bendi Argus með
 15 hendi sinni, að hann villdi, að faðir hans lyki saman augu
 hans; en þá er hann sá son sinn dauðvána, þá mælti
 hann af miklum harmi: 7. „son minn Argus, fyrirgefðu L. 3, 744.
 það feðr þínum veslum, þót ek leggja þik æigi í faðma
 eða ek kyssa þik nú æigi þenna hinn síðarsta koss. enn
 20 sé ek varmt blóð í sárum þínum ok enn er aund með (359)
 þér ok enn máttu lengr lifa en ek, ef goðin vilja lofa
 mér að leggja sverði fyrir brióst mér“. 8. síðan skaut hann L. 3, 748.
 niðr sverðzhiaulltunum ok lét fallaz á oddinn svá að í
 gegnum hann stóð, en hann stæypti sér þegar fyrir borð.
 25 nú lauk svá þeira viðskiptum, að Brutus fekk sigr, ok L. 3, 761.
 var siá hinn fyrsti unninn af Juliusmaunnum.

- LXVI. ∞∞ 1. Nú ferr Julius í Spánland ok váru L. 4, 4.
 þar fyrir tveir hofðingiar, vinir Pompeii: annarr hét
 Petreius, en annarr Afranius. þeir haufðu lið mikið
 30 ok sátu í borg þeiri er Ilerda heitir. 2. en á sú fellr L. 4, 13.
 milli borgarinnar ok liðs Julii er Cinga heitir, ok mátti

1 manna *hs.*, mann *G.* 5 brendu *hs.* 8 Tirenus *hs.*
 14 mð *hs.* 16 er sa *hs.*, er hann sá *G.*; sin *hs.* 17 min *hs.*
 19 hin *hs.* 23 oddin *hs.*; svá í *hs. G.* 26 fyrst *hs.*, fyrsti *G.*;
 J. maunnum *hs.* 27 *die erloschene Überschrift scheint zu lauten: fra*
 orrostum. varu *hs. (nicht varo).* 28 annar het Petregius *hs.*
 29 anar Apranius *hs.* 31 mill *hs.* øruga *hs.*

- hann fyrir því æigi ná atgaungu við borgina. annars L. 4, 32.
dags eptir fór hann upp með ánni ok ætlaði að ganga á
hamargnípu naukkura þá er bar yfir borgina. 3. það sá
þeir hofðingiarnir ok réðuz mót honum yfir ána með
5 lið sitt ok villdu komaz fyrir þá ok veria honum bergið.
síðan tókz með þeim langr bardagi ok lauk svá að Ju-
lius náði berginu. 4. síðan heimti Julius lið saman upp
á bergið. ok litlu síðar giorði vatnavauxt meira en dæmi L. 4, 50.
væri til af sólarhita ok snænámum á háfiaullum fyrir
10 því að þetta var á vár, 5. ok var áin svá mikil, að hón
fell hvárumtveggja megin bergsins, svá að Julius mátti
hvárigum megin frá komaz berg || inu um hrið. síðan [18] L. 4, 13
lét Julius giora húðskip, en hann lét hauggva upp all-
dingarða er stóðu undir berginu ok hafði það til innviða
15 í húðskipin ok kom svá yfir aullum herinum. 6. þá fara L. 4, 144.
þeir Afranius af borginni ok ætluðu til fialla þeira er
laung leið var: var það vígi auruggt, ef til fengi komiz.
en Julius sá ferð þeira ok komz fyrir þá með riddara- L. 4, 167.
liðinu ok eggiaði, að þeir skyldu beriaz. 7. en þeir
20 Afranius námu staðar á holsti einu ok fylktu hvárir- (360)
tveggju ok haufðuz orð við ok stóð svá um hrið ok L. 4, 171.
kennduz, að þar stóðu feðr ok synir ok bræðr sér hvárir
í fylking ok margir góðer vinir, 8. ok var næsta ráðit
um skeið, að þeir mundu sættaz við *Julium*, áðr Petreius L. 4, 211.
25 talaði fyrir liðinu ok eggiaði, að þeir skyldu, beriaz, ok
kvað skaumm að sættaz orrostolaust ok bregðaz svá
Pompeio. 9. ok ráða þeir til orrosto fyrr en *Julius* verði
fyrir ok felldu mart lið hans. en þó kom þar loks, að
þeir Afranius urðu yfirkomnir ok villdu flýia aptr til
30 borgar. 10. en Julius fekk enn riðit fyrir þá. en þá L. 4, 262.
kómu þeir á sandhól einn háfan ok þurran ok fylktu
þar liði sínu ok eggiðu síðan liðit hið mesta ok kváðuz

9 véri *hs.*; háfiaull *hs. G.*, háfiollum *G VIII 201, 6.* 12 megin
komaz berg || sins *hs. G.*, frá komaz berginu *G VIII 201, 8.* 16
20 29 Apranius *hs.* 17 aurugt *hs.* 24 Petregius *hs.* 26 skaum
hs. 28 fyrir *add. M.*; lox *hs.* 31 háfan ok fylktu *hs. G.*, háfan
ok þurran *G VIII 201, 26 (siccis . . . collibus. L. 4, 263).*

- æigi flýia mundu. en er Juliusmenn biugguz til atgaungu, þá kallar Julius hátt á sína menn: 11. „gangið æigi að þeim því að sá bitr sárt er sér vill ekki forða. mun oss siá sigr ekki vingæfr, því að vér munum hér týna maur-
 5 gum várum maunnum, en þeir eru svá óðir sem hið óarga dýr ok hræðaz ekki bana sinn. 12. nú skolum vér giæta þeira hér ok láta þá kenna bæði þorsta ok kulda ok minnaz heim kvenna sinná ok ástmannna, ok biðum svá, unz þeir biðia siálfir griðanna“. 13. nú fór þetta eptir
 10 ætlan *Julii*. ok er þeir áttu aungan kost að beriaz, þá tók fyrst reiðin að þverra en hugrinn að blotna. en þá er þeir váru lengi byrgðir á þeim hólí ok kvalðir í micklum þorsta, þá gengu þeir hertugarnir siálfir af hólinum ofan ok allt liðit eptir þeim til herbúða *Julii*.
 15 14. síðan gekk Afranius fyrir *Julium* ok stóð fyrir fótum honum ok hellt aullu sínu tigurlæti ok yfirbragði ok mælti: „ef ek ætta kost að falla fyrir yðrum vápnum, þá skortir mik hvárki til hug né hræysti. 15. en nú er mikil sauk til, að vér biðim oss hiálpar, ok samir yðr
 20 að gefa oss líf, því að ekki haufum vér hlaupið í þessi vandræði né hafiz upp siálfir til fiandskapar við yðr, 16. helldr bar það saman missætti yðart *Pompeii* ok það, er við várum settir fyrir herliði þessu, ok er varðveitt trúlyndi við hinn fyrra hofðingia meðan mátti. vilium
 25 vér nú ekki dvelia, að æigi taki þér slíkt ráð sem yðr líkar. 17. en vér vilium til þess mæla, að vér farim í friði til várra héraða ok heimkynna, þót vér sém vápnlauser, sem þetta fólk væri allt að iaurðu lagið; ok blandið ekki svívirðing várri við sigr yðarn ok gæfu ok
 30 lát oss ná að sitia um kyrrt ok beriaz ekki með þér: 18. læyst hofum vér oss að sinni“. en er Julius sá her- togann ok hæyrði orð hans, þá varð hann || við glaðr ok

1 J. menn *hs.* 4 munnum *hs.* 7 kulða *hs.* G. 11 hungrinn *hs.*, hugrinn *G.* 15 Apranius *hs.* 19 vor yðr durchstricheness oss *hs.* 28 sem þu hafer *hs.*, þú hafer ist von *G.* gestrichen; folki *hs.*; iaurðu *hs.* 30 kyrrt *hs.*

gaf þeim læyfi blíðliga að fara hvert er þeir villdi. 19.
 nú má síá, segir Lucanus, hversu veslaðir þeir menn L. 4, 382.
 eru er í orrostum hafaz: þesser selldu vápn sín af hendi
 ok fóru síðan auruggir í sínar borgir; en áðr váru þeir
 5 hræddir á hverju dægri ok ahyggiufullir, meðan þeir
 váru í orrostunni.

LXVII. Lát manna *Julii*. 1. Antonius hét hofðingi L. 4, 404.
 yfir liði *Julii* þar sem á sú fellr er Jader heitir í fiaurð
 þann er Adriaticus heitir. 2. hann vænti sér fulltings
 10 af þjóðum þeim er þar byggðu í nánd, en þar kom þó
 hofðingi sá er Octavius hét með mikla víkingasveit er
 Pompeius hafði hann yfir sett. 3. þá komz Antonius
 upp á berg eitt með lið sitt ok var það vígi auruggt
 við fiaurðinn síálfan, en þó varð hann lengi um setinn
 15 ok kreppt miklum sult. 4. þá kom maðr af maunnum L. 4, 415.
Julii sá er Basilus hét með mikla riddarasveit oðrum
 megin fiarðarins ok kom þeirri orðsending til *Antonium*,
 að hann mundi þaðan biða, 5. því að hann kvez mundu
 veita honum lið að auruggu, ef hann mætti komaz yfir (362)
 20 fiurðinn. síðan lét Antonius giora flota af stórviðum, en L. 4, 417.
 umhverfis útan við flotana lét hann binda vazkerólld tórn
 til þess, að þau helldi upp flotanum, þá er manna þungi
 kæmi á mikill: 6. hann lét ok giora kastala tvá á flota- L. 4, 431.
 num til þess, að þeir mætti þaðan veriaz fiandmaunnum
 25 sínum, ef að legði, ok ætlaði svá flytiaz, þegar er veðr
 giæfi, til fundar við Basilum. 7. en er Octavius sá viðr- L. 4, 448.
 búnað þeira, þá lét hann leggja strengi ræyrða með iárni
 af hamrinum framm, þar er skip hans vóru, ok váro
 strengir í kafi ok ætlaði að vinda upp, þá er Antonius
 30 færi þar yfir, því að eingi var leið aunnur til að fara.
 8. nú ræðr Antonius til farar, þá er hann er búinn, ok
 er þeir koma flotanum yfir strengina, þá undu hinir er

8 Lader *hs.*, Iader *G.* Iaðar G VIII 202, 22. 10 bygðu *hs.*
 11 Octovius *hs.* 13 aurugt *hs.* 14 fioldinn *hs.*, fjörðinn *G.*
 15 kreppt *hs.*; miklum *hs.* 16 Basilus *hs.* 18 kvedz *hs.*;
 mundu þangað koma ok veita *hs.*, *G.* 23 lett *hs.* 26 Basilium
hs. Occovius *hs.*

- á hamrinum váru ok varð svá, að Antonius komz yfir með þá flotana er minni váru, en sá flotinn er mestr var varð fastr ok varð dreginn síðan að berginu. 9. sá hof- L. 4, 465.
 5 ðingi var fyrir liði því er á flotanum var er Vulteius hét ok var hinn mesti skaurungr ok hinn hraustazti til vápns: hann leitaði til að hauggva strengina ok læysa sik. 10. en þá er það mátti æigi, þá vaurðu þeir sik hraustliga, þó að þeir ætti aungva ván að sigraz; sú L. 4, 472.
 atlaga var skaumm ok haurð, því að náttmyrkr sleit
 10 bardagann. 11. Octavius skipaði liði sínu umhverfis, að þeir mætti æigi brott komaz um nóttina. 12. þá er Juliusmenn sá, hversu miðg þeim var þraungt, þá gi-orðiz kurr mikill í liðinu. eptir miðnætti kallaði Vulteius saman liðit á flotanum ok mælti á þessa lund: 13. „nú er L. 4, 476.
 15 oss gefið frelsi í nótt að siá ráð fyrir oss. kann vera, að siá stund þikki sumum ekki laung, en hón er þó gnóg að kíosa þann dauðann er vér vilium hellz hafa ok vér verðum frægstir af. 14. sú er hugrekki lofuð mest góðra drengia, að það finnis alldri, að þeir hræðiz bana (363)
 20 sinn ok vili alldregi lengia líf sitt með svívirðing, þó að æigi girniz þeir siálfir að dæyia. 15. þér vituð, að L. 4, 485.
 vér megum hvergi undan komaz, er várir fiand||menn eru [20]
 alla vega frá oss. giorum svá vel nú þá, hræðumz æigi dauðann. 16. æigi er, sem vér sém á velli sléttum í L. 4, 488.
 25 fiaulmennum bardaga þar er eingi kunni vátta vár skipti. munu goðin vilia, að vér gefim þau dæmi dauðans, L. 4, 496.
 er oss sé frægð í fyrir því að næytt hofum vér váp-
 nanna, meðan kostur var að beriaz. 17. vitum vér það, L. 4, 500.
 Julius“, kvað hann, „að þér mun lítill sómi í þikkia, að
 30 vér vegimz siálfir, en aungan veg megum vér nú svá umsetnir sýna meiri ást við þik en vilia æigi ganga til handa várum úvinum. 18. en þó tekr það mikið af várri L. 4, 503.
 frægð, er vér skolum nú æigi hér halldnir með feðrum várum ok bræðrum ok týndum aller samt váru lífi. 19.
 35 nú þó að oss sé kostur griða af várum úvinum, taukum L. 4, 507.

2 mest *hs.*, mestr *G.*
 þa *J. hs.*, þá er *Julii G.*

8 þr *hs.*

10 *Occovius hs.*

11

Palaestra LXXXVIII.

8

- alldri þann kost, meðan vér megum oss skaða veita. stórt munum vér verða til þess að vinna, að Julius kalli skaða eptir oss fá menn, svá margar þúsundir liðs sem hann hefir með sér. 20. nú þó að kostur væri, að ek L. 4, 514.
- 5 mætti heðan komaz ok forða svá mínu lífi, þá villda ek það að aungum kosti. ek kasta nú niðr lífinu því er verið hefir, en ek girnumz til dauðans þess er nú er fyrir hendi: 21. þeim einum er lofað að skilia það rétt, hversu gott það er að dæyia er girnaz að dæyia, til þess
- 10 að þá lifi þeir að æylífu, en goðin læyna hina því er girnaz að lifa“. 22. nú er Vulteius hafði þessum orðum L. 4, 520.
- talað, þá giorðuz þeir glaðir ok eggiuðuz á það ráð er Vulteius hafði til gefið ok biðu svá um nóttina. 23. en þá er lýsti, laugðu menn *Pompeii* að þeim ok buðu þeim
- 15 sáttir ok grið, en þeir níttu aullum sættum. síðan réðu þeir á þá með bardaga, en þeir vaurðuz naukkura stund ákafa vel. en þá er Vulteius sá að ekki mátti vurn við L. 4, 540.
- koma, þá rétti hann fram hálsinn ok bað sik hauggva þann mann er honum var næstr. 24. en er hann fell,
- 20 þá hiugguz þeir, bræðr ok frændr, hverr sinn hinn kærazta vin, ok fekk Vulteius þann dauða ok hans lið er (364)
- hann mundi kíosa. 25. nú hlaupa menn *Pompeii* upp á L. 4, 570.
- flotann ok undruðuz miok er þeir sá þar nálíga alla menn dauða: tóku þeir síðan vápn þeira ok fiárluti ok
- 25 varð þeira manna fall nálíga frægt um allan heim.

- LXVIII. Dráp Curionis ok hans manna.** 1. Curio L. 4, 583.
- hét einn hinn gaufgazti maðr í liði *Julii*, rómverskr að kyni; hann villdi fara til Sikilæyiar að draga saman vistir ok leiðangra til handa *Julio*: þessi Curio kom á
- 30 móti *Julio* við Rubicon ok eggjaði, að með vápnum skyldi sækia Rómaríki: 2. en nú fekk hann andviðri mikið ok rak hann að landi því er Lybia heitir (það er í Africa): síðan gekk hann á land upp ok setti herbúðir sínar á hólum nokkurum skamt frá borg þeiri er Carthago L. 4, 585.

9 er girnaz að dæyia *add. M.* 27 hin *hs.* 29 Curius *hs.*
 32 Libia *hs.* Affrica *hs.* 33 gekk *hs.* 34 Cartago *hs.*, er von
G. zugesetzt.

heitir ok ríkuz borg er í Africa. 3. en þar var fyrir L. 4,666.
 i landi mikill fioldi manna Pompeii ok sá haufðingi fyrir
 er Varus hét. hann spurði það, er Curio kom þangað,
 ok fór þegar á fund Juba konungs er þá hafði ríki ná-
 5 liga yfir aullu Africa (er vér kaullum Serkland) ok bað
 hann veita sér lið eptir því sem Pompeius mundi vænta.
 4. konungr tók vel máli hans ok hét honum sinni lið-
 semð: hann munði það giörla

10

* * *

aðrir haufðingiar.

[21]

LXIX. 1. Appius beiddi blótmann þann er þar L. 5,123.
 var fyrir að ganga til fréttar fyrir hans haund við
 15 skurðgoðið. en blótmaðrinn byrgði inni í hofinu mæy
 eina þá er Phemonoe hét ok mælti, að hón skyldi
 svara því er spurt væri. 2. en er Appius hæyrði svaur
 hennar, þá skildi hann af viti sínu, að það var mæyiar
 raudd en ekki Apollo: þá varð hann reiðr miog ok bað (365) L.5,157.
 20 hana þegia ok kveðz grimmo giallda mundu vélina, nema
 nokkur fengiz órslit af goðinu. 3. mærin varð hrædd L. 5,161.
 ok hlióp í undirhús það er stóð undir hofinu þar iafnt
 sem goðið stóð yfir uppi, ok er það sagt, að hón fekk
 spáleik af goðinu, ok sagði Apollo það fyrir munn
 25 hennar: 4. „Appius“, kvað hón, „ef þú vill forðaz allan L. 5,194.
 háska Rómveria ok vill æinn sitia um kyrrt, far þú í
 æyna Euboeam ok muntu hirðr frá þessum óróa“. 5.
 nú gekk Appius frá hofinu með sína sveit ok fór í æyna L. 5,224.
 Euboeam ok hugði, að hann mundi þar fá ríki. en þegar
 30 er hann kom þar, þá fekk hann sótt ok dó þar. en L. 5,224.
 mærin var fundin vitlaus í hofinu, áðr en vatni væri á
 hana ausið.

1 5 Affrica hs. 3 er er Varus hs. 12 hier beginnt *Fragm.*
F und reicht bis LXXII,5. zwischen E und F fehlen etwa 2 Blätter.
 16 Femonoen hs. 18 mæiar hs. G. 20 grimo hs. 23 yf hs.
 26 kyrt hs. 27 29 Roboram hs.

- LXX. Frá Julio ok hans fortaulum.** 1. Nú hefir Julius sigraz í Spania ok Hiberium ok lýser hann nú yfir því, að hann vill fara til Romam sem skiótaz má hann ok síðan út yfir hafið eptir *Pompeio*. 2. það var
- 5 mikill hlutr liðs hans, er leidduz orrostor miok ok villdu fara giarna til heimkynna sinna ok beriaz æigi við frændr sína ok vini ok mæltu á þessa leið: 3. „vér vilium þiggja læyfi til þess að skiliaz við þessi vandræði því að þú hefer leiðt oss í mikinn háska bæði á siá ok á landi:
- 10 4. vart lið er sumt fallið í Saxlandi, sumt í Spáne, sumt í Rómaborgarlandi. hvert verkkaup hofum vér fyrir það, er vér haufum barz í Saxlandi með þér, nema það að beriaz nú við vára borgarmenn? 5. nú haufum vér tekna Rómaborg ok rekna auddungana, rænt ok goðin siálf ok
- 15 gengið í hveria úhæfu með þér, ok villtu enn leiða oss í dauða í ókunnar hálfur heimsins: 6. nú vitum vér æigi, hverra giæðanna er ván fyrir vandræðin, en það fylgir, að þú kannt þér auðusu þess allz, hverngi sigr er vér vinnum. nú vilium vér siálfir leita fyrir oss að goðanna
- 20 ráði. væntum vér, að þetta mun til friðar snúaz, þót þú reiðiz“. 7. síðan ætlaði mikill hluti liðs hans að skiliaz við hann. en er Julius sá það, að þeir ætluðu brott að fara, þá bað hann þá fyrst hlýða sér ok mælti á þessa leið fyrir þeim: 8. „þeir riddarar er nú eru óðir orðnir ok vilia brott frá mér, þá skolu aller fara vápn-
- 25 lausir en láta mik taka við vápnunum. fari þér sem yðr líkar, en látið mik ábyrgiaz mín forlaug. 9. þessi en saumu vápn munu mér finna iammarga menn sem nú flýia. eða ætlið þér, að aller menn af Rómaborgarlandi hafi flýit með *Pompeio* ok gengið á skip hans, en aungir muni || til verða að fylgia mér ok taka upp þann sóma allan er þér hafið hafðan? 10. ok kann þá vera, að svá skipti um, að þér fátaekir kallar er nú hafa barz með mér fár orrostor, siáið þá sóma hinna ok virðing í Ró-

2 spania (*nicht spaniā*) *hs.* 10 sum fallið *hs.* 16 heim-
sins *verbessert aus* heimsing *hs.* 18 kant *hs.* 34 fár orrostor *add. M.*

- maborg. 11. æða ætli þér það, vesæler menn, að yðarr flótti muni nokkuð um mína gæfu skipta? íafnt mun vera, sem þá er árnar heituðuz við síáinn, að þær mundi æigi í hann falla lengr, ok mundi hann vera hinn sami, 12. en þær mundu æigi vita, hvað þær skyldu við sik giora. eða ætli þér yðart fullting nakkvað skipta um minn hag? alldri munu goðin virða sik svá lítils, að þau muni yðra framgaungu láta ráða mínu alldrlagi; 13. helldr mun mín gæfa stýra yðrum hag: svá er skipað, að margir skolu þíona en fáer drottna. 14. veit ek, að þér munduð fullfúsir flýia með *Pompeio* af þeiri ógn er mínu nafni fylgir ok þeim sigri er ek vann í norðrhálfa heimsins, er þér þorið æigi að fylgia mér ok mínum sigri. 15. vitið það, að Labienus þótti hinn mesti hofðingi með sínum vápnun ok hinn harðazti, meðan hann var með mér, en nú er hann kominn í annan flokk ok er hann nú hinn herfiligsti flóttamaðr bæði á síá ok á lande. 16. setið niðr nú merkin mín, ok flýi þeir er það vilia ok taki þeir upp vápnin er betri karlmenn eru, ok mun ek hallda upp orrostum íamt sem áðr. en þeir fáer menn er vallda þessu, skolu taka maklikt víti fyrir sinn ótrúleik: 17. nú skolu þeir rétta fram hálsana ok skolum vér síá aller samt, hvárt þesser hinir nýiu riddarar kunni stórt að hauggva er nú vilia mér fylgia“. 18. við þessa ræðu varð fólkið svá hrætt, að æingi þorði brott að fara, en aller iátuðu honum sinni hlýðni. nú ferr Julius með allan herinn í borg þá er Brundisium heitir ok lætr þar heimta saman aull skip þau er fá mátti af Púle. 19. en hann siálfr riðr til Rómaborgar með litlu liði ok var þar giðrr dictator ok consul af því liði er þar var til. 20. síðan fór hann í borg þá er Alba heitir ok blótaði þar epter fornri veniu Rómaborgarhaufðingia ok

1 Rómaborg er nú hafa barz með mér fár orrostor *hs. G.*
 3 þer *hs.* 6 þer *add. M.* 17 herviligsti *hs.* 21 þessi *hs. G.*;
 (en þeir sem í fyrstu tóko þetta upp G VIII 209, 18). 27 Bran-
 disium ok *hs.*, heitir *add. G.*

ferr síðan aptr í Brundisium sem skiótaz má hann við komaz eptir þeim faungum sem þá mátti til verða.

- LXXI. Frá hattuferð Julii.** 1. Eptir það ferr hann L. 5, 426.
 út yfir hafið með her sinn í borg þá er Paleste heitir. L. 5, 460.
 5 en þó var mikill herrinn æigi búinn: þá setti Julius
 þann haufðingia yfir liðinu er Antonius hét ok bað hann
 til sín koma svá sem hann yrði fyrst búinn til. 2. nú L. 5, 461.
 setr Julius herbúðir sínar skamt frá því er Pompeius
 hafði sínar herbúðir; en tvær ár mikklar fellu millum
 10 herbúðanna svá að hvárigir máttu til annarra komaz,
 ok hét aunnur Apsus en aunnur Genusus. 3. svá segir L. 5, 468.
 Lucanus, að hamingian fekk þenna stað til þess, að varð-
 veita þessa tvá haufðingia heimsins er æztir váru ok [23]
 skirra svá úhæfuna nokkura stund, þó að meiri kvaul
 15 yrði heiminum en svá að þessi dvaul kiæmi til sættar.
 4. hér mátti hverr þeira síá annan ok mæla við annan L. 5, 471.
 ok minnaz á það, hversu lengi þeir mágar haufðu með
 mikilli ást saman halldiz í faugrum tengðum. nú var (368) L. 5, 476.
 Julius fúss til orrosto, en honum þótti Antonius seinn
 20 til fundar við sik: 5. þá giorði hann orðsending til hans
 ok mælti: „gior svá vel, dvel æigi herinn; því að ek L. 5, 481.
 veit, að hann vill giarnliga hingað koma, þó að hann
 viti víst skipbrot fyrir. nú er mér mikil sótt, í svá búnu,
 ok æigi skiptum vér nú iafnt heiminum: 6. Cesar ok
 25 aller aulldungarnir sitia nú í Epiro, en þú hefer nú einn
 Rómaborg“. en er Antonius dvalði mycklu meirr kvámuna L. 5, 497.
 en Julius vænti, þá fór Julius brott frá herinum nótt
 eina ok hafði eins riddara klæðnað: 7. hann gekk með
 siávarstraundu ok fann eitt lítið skip sett í bergskor
 30 eina ok fest með reipi: hann sá þar hiá hús lítið grasi L. 5, 516.
 vaxið ok byrgðar dyrr: hann gekk að hurðinni ok knúði
 hendi sinni. en þar var fiskimaðr einn fátækr inni sá
 er Amyclas hét: 8. hann gekk til hurðar ok spurði, L. 5, 520.

4 Palestria *hs.* 5 herinn *hs.*, herrinn *G.* 7 koma svá *G.*,
 sva *hs.* 11 Capsus *hs.* Genusus *hs.* 15 en svá að, *s. den*
Komm. 17 mágar *add. M.* (*nach G VIII 210. 11*). 24 Cäsar *hs.*
 25 Ephiro *hs.* 33 Aminclas *hs.*; han *hs.*

- hverr svá fátækr væri kominn, að hans skióls þurfti að vitia. síðan kvæykði hann liós ok lauk upp dyrunum ok skilði æigi, hvað goðin veittu honum, er hann hræddiz ekki: 9. en sú mundi eingi borg eða herbergi, að menn L. 5, 529.
- 5 mundi æigi hræðaz, ef Julius knúði siálfr dyrrin. síðan mælti Julius við hann: „ef þú vill fylgia mínu ráði ok L. 5, 533.
- flytr mik yfir hafið á Púlsland, þá skaltu æigi þurfa að æiga biorg þína alla undir báti þessum eða undir verki þínu: 10. far þú skiótt ok bú þik ok dvel æigi fyrir
- 10 því að það mun þín gæfa að giora minn vilia“. Amyclas L. 5, 540.
- talði torvellði á ferðinni en þó lauk svá, að hann læysti L. 5, 560.
- skipið ok setti fram. 11. nú snúaz þeir skiótt ok sigla í haf, en vindinn giorði hvassan ok sæinn stóran. nú hræddiz fiskimaðrinn miok ok villði þar taka land sem
- 15 fyrst giæti hann. en Julius sagði: 12. „hræz æigi þú L. 5, 578.
- ógn hafsins ok sigl beint undan vindinum ok stefn á Italialand, ok sú ein er rétt sauk til hræzlu þinnar, að (369)
- þú veiz ekki til hverium þú fylgir, fyrir því að gæfan ok goðanna fullting mun alldregi við mik skiliaz. 13.
- 20 nú stefnum við til þessa landz er Calabrum heitir fyrir L. 5, 589.
- því að þar að eins mun sú lending er við munum lífi hallda“. 14. nú sigla þeir á hafið, þót Amyclas villði æigi; en veðrið óx að einu: nóttina giorði ok myrkri en L. 5, 597.
- dæmi væri til, því að veðrit var þykkt ok skúrir við
- 25 eða drífa ok þeir sá æigi siglutrúið ofanvert ok máttu aungu við koma auðru en sigla forviðris. 15. þar kom loks, að Julius ætlaði ekki annað en þeir mundu týnaz skolu ok mælti: „undrumz ek það er goðunum verðr L. 5, 654.
- svá mikið fyrir að týna mér er þau æsa allt hafgiálfr
- 30 að || mér, þar er ek sit á einum litlum báti. 16. ef minni [24]
- virðingu er æigi ætlað að látaz í orrosto ok skal ek helldr drukna í siá, þá mun ek úhræddr taka þann

10 mín (*oder min*) *hs.* Aminclas, *davor eine Lücke hs.*, vilia *ergänzt von G.* 16 undan vindinum *nach G VIII 211, 11*, í mót veðrinu *hs. G.* 17 trua *hs.*, sök *G. (nach G VIII 211, 11).* 20 við þessa hafnar er Cal. *hs.*, *G.* 22 sigla a *hs.*, sigla þeir á *G.*; A. *hs.* 27 lox *G.* 30 minn *hs.*, minni *G.* 32 drukna *hs.*

- dauða er goðin ætla mér, ok þót nú lúki skiótt yfir mína
 æfi, þá hefi ek unnið mér nær til yfrins ágiætis: 17. ek L. 5, 660.
 hefi kúgað allar norðrhálfur heimsins ok mínir óvinir
 ero aller á flótta fyrir mér; svá var ek nú næst í Ró-
 5 maborg, að Pompeius var mér lægri; tók ek nú þar alla
 þá tign er ek veit dæmi til, að rómverskr maðr hafi
 fengið. 18. en nú bið ek þess, að eingi viti, hvað af L. 5, 665.
 mér er orðit, ok stíga ek svá dictator ok consul, fullr
 allr tigna, í dauðann: 19. láti goðin mik aunga eptir-
 10 giorð hlióta ok hvergi lík mitt til landa bera ok aunga
 sáluellda kynda fyrir því að várir úvinir munu alldri
 við mik úhræddir, meðan þeir vita æigi visan bana
 minn“. svá mælti hann, meðan þeir voru í þessum mickla
 háska. 20. en þó lauk svá, að þá bar að landi ok komz L. 5, 676.
 15 hann til fundar við Antonium ok hans lið ok allmiauk
 á úvart. ok er hann var kenndr, þá dreif að honum nær
 allr herrinn ok mælti: 21. „hvar til ætlar þú, þá er þú (370)
 hættir lífi þínu í svá mikinn háska ok lætr oss forostu-
 lausa, en þú læypr á hafið við annan mann í svá mikklum
 20 stormi? því að líf þitt er hiálp ok hæilsa lýðsins; 22. L. 5, 685.
 en nú ertu æitt hið hæsta haufuð heimsins: þá eru nær
 ærsl í að vilja svá dæyia, því að æingi er sá pinna hauf- L. 5, 687.
 ðingia eða riddara, að æigi vili aller með þér lifa ok
 dæyia fyrir hvern mun, ef vér ættim kost. 23. en nú
 25 skyldim vér sofa, meðan þú vart í lífsháska! ok yfrið L. 5, 696.
 miok ræynir þú þína hamingiu í orrostum, þót þú hlaupir
 æigi á haf út í úfærum veðrum, því að aullum var yfrið
 annt eptir þér að koma“.

- LXXII. 1. Julius bióz nú sem hvataz, ok vānu
 30 bráðara kom hann aullu liðinu í Epirum. Pompeius sá L. 5, 722.
 nú, að Julius var kominn nær herbúðum hans með allan
 sinn afla. hann villdi flytia Corneliam konu sína í æy

7 af mer ok *hs.*, er orðit *ald. G.* 16 kendr *hs.* 25
 sk[yllði]m *G.* 26 þi[na ham]ingiu *G.* 27 var [yfrið annt]
 eptir *G.*, zu lesen ist noch y... ant. 29 .. ulius (*Initiale fchlt*)
hs. 30 kom [hann au]llu *G.*; Ephiro *hs.*

þá er Lesbos heitir, ok væri hón þar hirð frá aullum háska. 2. nótt hina næstu eptir vaknaði hón er á leið L. 5, 734 ok villði kriúpa að honum ástsamliga ok kyssa hann: en þá er hón tók hendi sinni á kinn honum, þá fann
 5 hón, að kinnin var vát af tárur, ok varð hón ákafa hrædd ok þorði eingis að spyria, fyrir því að hann var ekki vanr að gráta. 3. en af stundu mælti Pompeius: „þar er komið, að mér þykkir æigi blíðara að lifa en að L. 5, 739. dæyia, því að sá hinn dapri dagr mun nú koma er vér
 10 haufum dvalið með smá ok stóru. 4. Julius er nú kominn hér með lið sitt ok sýniz mér ráðliggra, að þú farir frá várum fundi ok í Lesbos, þar er þú sér vel halldin. L. 5, 743. 5. skalltu nú eingis þess þar um biðia er ek vil æigi. mun þessi stund skiótt líða, fyrir því að ek sé, að skau-
 15 pin hrapa nú miok ok mun til ||

* * *

LXXIII. 1. „er það kynlikt, að þér ætlið mik yðr [25] (371) líkan, er minna unnið *Pompeio* en ek ann dauðanum.“

LXXIV. 1. Nú kemr Julius þangað með her sinn L. 6, 246. ok þar kemr hann sem Sceva var nálíga fallinn: taka þeir hann upp ok bera á auxlum sér ok lofa aller hans hraustleik ok þótti þeim helldr, sem það væri goðanna
 25 kraptr er hann hafði en manz: 2. nú leggja þeir hann niðr á vaull einn sléttan ok taka af honum vápnin ok þá mælti Julius: 3. „mikill harmr er það, enn sterkazti L. 6, 260. Sceva, er þú mátt æigi prýða hofin með þínu fengi ok æigi nióta sigrs með þínum lánardrottni, svá sem þú
 30 vart ágiætliga viliaðr.“ ok þá lét hann lífi sínu við mikinn hraustleik ok vaskleik.

2 leið *hs.*, leði *G.* 3 hm *hs.* (= honum). 9 sá dagr *hs.* *G.*, hinn dapri *add. M.* (*nach G VIII 212, 23*). 12 þa *hs.*, þar *G.* 19 hier beginnt nach einer Lücke von etwa 2 Blättern *Fragm. G und reicht bis LXXVIII, 9.* 19 að þer yðr *hs.*, ætlið mik *add. G.* 21 . u (*Initiale fehlt*) *hs.*; þngað *hs.* 22 28 Scepa *hs.* 29 lanar-drotni *hs.* 30 vart *hs.* ágiætliga a *hs.*

LXXV. 1. Pompeius lætr nú færa herbúðir sínar þangað að sem virkið hafði verið ok dræifði liði sínu ok bióz þar um sem auruggligaz ok giorði æigi ganga yfir út, þót kostr væri. 2. en Julius hafði ekki komið L. 6, 278.
 5 sér við þenna bardaga, en sá virki sitt brotið ok brennt ok menn sína marga fallna: 3. hann undi nú illa við, er Pompeius ok hans menn haufðu hvíld ok hægian herbúðastað, ok varð hann svá óðr við, að hann eggjaði menn sína yfer virkið ok frýði aullum hugar, er æigi
 10 villdu að ganga með honum. 4. nú ræðr Julius til atgaungu með mikkla sveit manna ok fylkti sínu liði aullu á velli einum sléttum. en Pompeius gengr út ór herbúðum L. 6, 291.
 ok fylkia þeir margar fylkingar umhverfis lið *Julii*. 5. þá var æsignýr mikill af kalli ok vápnabraki ok
 15 lúðragangi, ok giorði svá myrkt af mollandryki, að nálíga mátti ekki síá. þá sló ótta micklum á lið *Julii*, ok þótt L. 6, 297.
 þeir villdi flýia, þá hliópu þeir í hendr úvinum sínum. 6. svá lauk þessum fundi, að drepð var miog mart af liði *Julii*. ok þá er svá var komið, þá stauðvaði Pom- (372) L. 6, 300.
 20 peius siálfr lið sitt, að æigi væri að gengið, þar sem Julius siálfr stóð með sína sveit. 7. nú snýr Julius aprtr yfir virkið til sinna manna ok flýr hann síðan ok allt lið hans.

LXXVI. 1. Síðan fór Julius eptir þenna úsigr brott L. 6, 314.
 25 ór Epiro ok kom með lið sitt í það land eða hérað er heitir Emathia en Thessalia auðru nafni. En Lucanus L. 6, 301.
 ræðir svá um þenna fund: 2. hér mundi nú, segir hann, hafa lok á fallið um þenna ófrið í Rómaborg, ok laugin siálf mundu náð hafa sínu fullu frelsi, ef Sulla hinn ríki
 30 fóstri *Pompeii* hefði þenna sigr fengið. 3. kallar Lu- L. 6, 303.
 canus það stórlígan harm, er Julius með sitt ofrkapp skyllði eiga þessa dæilu við mág sinn, svá milldan ok miskunnsaman.

1 . . ompeius *h.* (*Initiale fehlt*); sínar að þangað *hs. G.* 3
 auruggligaz *hs.* 5 brent *hs.* 25 Ephiro *hs.* 26 Thesália *hs.*
 29 Silla *hs.*

- LXXVII. 1.** þá er Julius var brott farinn með her sinn, þá villdi Pompeius fara eptir honum með aullu liðinu. en haufðingiar ok vinir hans villdu, að hann færi til Rómaborgar, ok saugðu, að þar mundi æingi fiandmanna fíaulð fyrir. **2.** en Pompeius svarar á þessa leið: „alldregi skal ek giora að dæmum *Julii* ok æigi mun ek koma til Rómaborgar, nema ek koma með friði. **3.** vel hefða ek mátt hallda Rómaborg, ef ek villda beriaz á miðiu torgi eða í nánd helgum musterum: hefi ek því farið í fiarlægt ríki, að ek sparða miog fóstrland mitt til allra vandræða, **4.** því að eins skal ek þín vitia, Roma, ef ek fæ sigr; ok fyrir því flýða ek, að ek villda æigi vandræði þín. þó að Julius vegi á mér sigr, þá vil ek æigi fyrir því að helldr, að hann þýðiz þik“. **5.** eptir þessa stefnu ferr Pompeius austr í Emathiam landveg. hann setr herbúðir sínar í nánd því sem herbúðir *Iulii* váru. var það miang lengi, að þeir sátu þar fyrir, því að hvárutveggia liði var ótti að auðrum. **6.** Sextus Pompeius hét son hins mickla *Pompeii*: hann giorðiz miog fúss að vita fyrir, hversu reiða mundi. í Thessalia var fíaulði mikill galldramanna: þeir giorðu stundum daginn svá myrkian sem nótt væri, en stundum nóttina svá biarta sem dagr væri.
- LXXVIII. Frá Erichtho. 1.** Erichtho hét kona sú er ágiæzt var af sinni fiolkyngi: hón byggði æigi í borgum né húsum, hón lá í hellum eða í leiðum dauðra manna: hón var maugr, en litr hennar var iorðu svartare ok gekk af henni daunn illr: **2.** hón var vaun að kvæykia upp dauða menn ok láta segia sér slíkt er hón villdi. hennar leitaði enn ungi Pompeius ok fannz hón um síðir í helli nókkurum. **3.** enn ungi Pompeius kvaddi hana fyrri ok mælti: „hæyr þú frægð allra trollkvenna. spurt hefi ek, að þú mátt maugum hlutum stýra

1 . . a er (*Initiale fehlt*) *hs.*; farin *hs.* 11 eins *G.*, enn *hs.*
 20 Thesalia *hs.* 21 dagin *hs.* 24 Ericto *hs.* 25 fiolkynngi *G.*,
 bygði *hs.* 26 ed[a] *G.* 27 iorðo (*oder iorðu*) *hs.* 33 spur[t] *G.*

- ok skipta forlaugum manna með þínum kænleik; en ek vil biðia þik, að þú segir mér, hvern enda hafi várir bardagar: 4. æigi krefr þik þessa virðingarlauss maðr af Rómaborg, helldr sonr hins mickla Pompeii sá er erfingi er
- 5 eptir til konungsríkis, en eptirgiorðarmaðr, ef þess þarf við: rannzaka þú annars heims staði ok seg mér, hvað L. 6, 600.
falla mun af vóru liði“. 5. Erichtho *svaraði* honum: L. 6, 605.
„mikklu má ek stýra um eins mannz forlaug ok líf, svá ok um dauðann; en ekki má ek ráða forlaugum al-
- 10 þýðunnar“. 6. þar kemr loks, að þau taka dauðs mannz L. 6, 637.
lík ok draga það í helli þann er hón hafði verið í ok L. 6, 646.
var myrkt nálíga. svá er mikið að segia frá hennar kænleik, að nálíga hræði hón alla iorðina ok hafð, ok fara mátti hón í gegnum hollt ok hamra: 7. hón mátti L. 6, 634.
- 15 kvæykia upp fylkingar dauðra manna ok láta beriaz sem hón villdi. Erichtho klæðir sik nú undarligum búningi (374) L. 6, 638.
ok magnar svá sína galldra. en Sextus Pompeius ok hans fauronautar tóku að hræðaz miok. 8. þá mælti Erichtho: „hvárt hræðiz þér, þótt þessi maðr lifni ok L. 6, 659.
- 20 mæli við oss of stundar sakir? vera mætti, að þér hræðiz, ef ek lyka upp fyrir yðr helvíti ok sæi þér þar elldzfulla staði ok ár þær, er með æitri fellu eða haufðingia þá hina ógurlígu er þar eru“. 9. síðan tók L. 6, 727.
Erichtho hauggorm einn lifanda ok barði með líkama
- 25 hins dauða manz, unz hann kviknaði.

* * *

- að aullu. **LXXIX.** 1. í þenna tíma laust á veðri myc- [27] L. 7, 15
- 30 klu með elldingum ok reiðarþrumum ok svá var mikið

1 ok forlaugum manna stýra *hs.* *G*, ok forlögum manna skipta *G* VIII 217, 1. 2 bardagar *hs.* 6 rannzaka *hs.* 7 16 Ericto *hs.* 10 lox *hs.* 15 fylkinga *hs.*, fylkingar *G*. 18 fauraunautar *hs.* 19 24 Erichtho *hs.* 20 mætti *hs.* 25 unz *hs.*; hann kviknaði *add. M.* (nach *G* VIII 217, 25). 29 hier beginnt nach einer Lücke von cinem Blatt *Fragm. H* und reicht bis LXXXI, 20; myklu *hs.*

veðrið, að fioldi manna fell fyrir, en upp tók skiaulldu ok vápn manna í loptið. en svá var fólkið rasanda, að þá er vápnin fellu ofan ór loptinu, 2. þá kauluðu þeir, að goðin sýndi það, að þau villdi beriaz láta er þau
 5 sendu vápnin ofan ór loptinu. svá var fólkið rasanda, að þeir leituðu sér margra líkna við himnagoðin. 3. en L. 7, 168. Lucanus kallar á því líkendi, að Julius mun nú blótað hafa helvítisguðin til sigrs sér svá marga góða menn sem hann drap í þessum bardaga saklausa. 4. svá er
 10 sagt, að visendamaðr einn sá er Aponus hét sat á fiallz- L. 7, 192. hálsi einum yfir uppi þar sem liðit bióz hvártveggia undir niðri ok sá þaðan til ok mælti: 5. „nú kemr mi- L. 7, 195. kill dagr ok mun stórt í gioraz: hér gangaz að móti fylkingar þeira Pompeii ok Julii, tveggia hinna æztu
 15 manna er nú eru í heiminum, ok himinninn siálfr sýnir ógnir á sér um þessa dæilu hversu óskaplig er“.

LXXX. 1. ∞∞ Nú fara menn Pompeii fram á víg- L. 7, 214. vaulluna í sólarupprás, ok þá er sól rann upp ok tók að skína á vápn manna, þá tóku nálíga allar hæðir að skína
 20 af skiolldum ok vápnum. 2. enum vinstra fylkingararmi (375)L. 7, 217. stýrði Lentulus consul með aullum Rómveriaher þeim er hraustaztr var, en hinum hæggra fylkingararmi stýrði Domitius er fyrstr barðiz við Julium í Lumbarði, 3. en í miðri fylking váru borin fram merki Pompeii ok fylgði
 25 dýrðligr hofðingi sá er Scipio hét ok með honum fioldi hofðingia af Rómaborg ok váru valðir hinir beztu rid- darar af útlendum her: 4. var þar gior ákafa þykk fyl- king. annur fylking stóð þar er naukkuru var lægra L. 7, 224. við vatnfaull naukkur, ok stýrðu því liði hofðingiar ór
 30 Asia. 5. en þriðia fylking stóð á hæð naukkurri frá L. 7, 226. Rómveria liði ok stýrði þar konungr af Syria ok þar með víkingar ór Grikklandzhafi.

8 helvítisguðin *add. M. (nach G VIII 219, 28).* 9 saklausa
add. M. (nach G VIII 219, 30). 23 Domicius *hs.* 25 libico *hs.*
 (L. 7, 223: Scipio, miles in hoc, Libyco dux primus in orbe) *G.* Scipio
G. 31 Siria *hs.* 32 Gr[ikk]landz hafi *G.*

- LXXXI.** ∞ 1. Nú sér Julius, að lið ferra fram á vaulluna ok menn sýna sik búna til orrosto í gegn honum. Þá óttaz hann nokkuð í fyrstu ok kallar saman allan herinn ok mælti á þessa leið: 2. „hæyrið nú rid-
 5 darar er sigraz hafa víða um heiminn með minni hamingiu. nú er sá dagr kominn er vér hofum opt til langað: nú þarf hans æigi að æskia. næytið nú svá vápnanna, að vér biðim annað hvárt í dag bót eða bana. 3. Þér hafið nú yðr í hendi í dag, hvað manna ek skal
 10 vera í kvelld. ek man giorla þann dag er þér hétuð mér fulltingi við Rubicon, ok af þeiri ván réð ek til bardaga, þá er mér var varnað allz sóma í Rómaborg. látum þenna dag frelsa baurn vár ok konur ok eignumz nú með vápnum hús ok herbergi í Rómaborg. 4. nú mun
 15 ræyna, hvárir vér berum sannara mál til, || því að þeir munu sekir ganga er sigraðir verða. en ér kváðuz fyrir mínar sakir sækia fóstriaurdina með vápnum ok elldi: 5. beriz nú hart þá ok læysið nú af hendi þenna bardaga. aungum manni verðr að sóma bardaginn þeim er
 20 þá skipter hamingiunni. æigi liggr minn lutr við að eins. ek bið, að þér frelsið yðr ok fáid valld yfir aullum þjóðum. 6. ek em fúss að koma í Rómaborg með friði ok kalla mik þá ótiginn sem einn hvern yðarn, en láta yðr yfirgang hafa sem framarst sómir í mínu trausti.
 25 7. æigi mun yðr mikið þikkia að sigra útlendan her er hér er saman kominn af Grikklandi, ok sá lýðr af Palaestina er sialldan hefir vápn borið; 8. ok þá er lúðrar kveða við ok heróp kemr upp, þá munu þeir varla bera mega siálfra sín kvauð. Þvígit fleiri hendr munu með kappi
 30 beriaz oss í móti. 9. æigi þarf að spara útlendan herinn, því að þeir eru ávallt várir úvinir. ráðum þar fyrst á

1 . . u (*Initiale fchlt*) *hs.* 11 Rubiton *hs.*; ræð *hs.* 12 sóma í Rómaborg. Nú mun ræyna *hs. G.* (*keine Lücke in der hs.*), látum bis herbergi í Rómaborg *add. M. nach G VIII 220, 20.* 24 traust[i] *G.* 26 Palastina *hs.* 27 hefvir *hs.* 29 kvau[d] *G.* munu munu *hs.* 30 [út]lendan *G.*

- sem þeir standa. kemr yðr naukkuð það í hug, að þeim L. 7, 281.
 muni undir þikkia, hverr haufðingi er í Rómaborg, eða
 þeir muni fúser að kaupa sínu blóði ríki *Pompeio*? 10.
 hatar sá lýðr Rómveria er kúgaðr er undir vart ríki.
 5 nú er undir yðru afli mín hamingia, þeira manna er L. 7, 285.
 ek hefi ræyndan hraustleik áðr í maugum orrostum ok
 ek kenni nær hvers mannz vápn ok ek skil, hvar
 hvergi skýtr fram sínu spióti. 11. sé ek nú þau merki L. 7, 290.
 yðarra hertoga er litt hafa brugðiz ok harðligt yfir-
 10 bragð ok ógurlikt hafa svá sem fyrr meirr þá er þér
 váguð sigrinn. 12. ek þikkiomz 'ok nær siá alla þessa L. 7, 292.
 vaullu flióta í blóði ok undir fótum troðin lík ko-
 nunganna ok aulldunganna ok várra fiandmanna. 13.
 fyrirgefið mér, þótt ek dvelia yðr nú þessa stund að
 15 hlýða mér, svá sem ek sé, að þér eruð nú fúsir að beriaz.
 14. alldregi sá ek himnagoðin iafnnálæg fyrr þau er oss L. 7, 297.
 gefi sigrinn. staundum vér nær þeim vellinum er vér
 munum sigraz á. ek mun ósparr að veita yðr þau giæðir
 er þesser konungar hafa átt. 15. svá mun lúka þessi L. 7, 303.
 20 orrosto, að vér munum upp taka annað tveggia giæðin (377)
 mikil eða svívirðing elligar. 16. látið yðr í hug koma, L. 7, 304.
 hverr yðarr kost mun þá er þér siáið mik fiautraðan
 eða mitt haufuð á spióta oddum eptir þá orrosto er vér
 beriumz við þann hertoga er fóstri er Sulla hins ríka.
 25 17. þér skoluð það vist vita um mín órræði, ef ek sé L. 7, 308.
 æigi, að vér sigrumz, að ek skal siálfr minni hendi veita
 mér skaða. 18. goðin þau er siá af himninum hvert L. 7, 311.
 missætti Rómveria láti þann sigraz er æigi þikkir það
 nauðzyn að drepa þá alla er sigraðir verða ok kallar
 30 það æigi hina mestu úhæfu, þótt menn hafi missáttir
 vorðið við sína borgarmenn. 19. muni þér það nú, er L. 7, 315.
 Pompeius hellt yðrum fylkingum svá að þér náðuð varla
 að beriaz, eða hversu mart lið hann drap fyrir yðr. 20.

8 [sk]ýtr *G.* nu að þau *hs.*, að *del. G.* 9 hafva *hs.* [ok]
 hardligt *G.* 11 [ek] þikkiomz [o]k *G.* 16 himn[a]goðin *G.*
 24 Silla *hs.* 29 [s]igraðir verð[a] *G.* 32 va[r]la *G.* 33 [e]ða *G.*

nú er sú bæn mín við yðr, að þér hauggvið aungan þann L. 7, 318.
mann er baki snýr við yðr: látum frið hafa þá er flýia.
en meðan

5

*

*

*

- í miklum stormi ok kómu þeir síðar til Palinurusstrandar [29]
en Cato. **LXXXII. 1.** Gneius Pompeius, son hins mickla L. 9, 120.
Pompeii, kenndi skipið er að fór landinu ok kenndi men-
10 nina þá er hann sá. hann fór þegar á mót skipinu ok
kallaði á bróður sinn er hann sá standa á þilium frammi
ok mælti: 2. „bróðir, hvað segir þú mér til faður míns? L. 9, 123.
hvar stendr hið hæsta haufuð heimsins? eða erum vér
farnir ok Magnus farinn?“ Bróðir hans svaraði honum
15 á þessa lund: 3. „sæll ertu, bróðir, er þú vart æigi þar L. 9, 126.
staddr sem vér várum ok skaltu helldr hækra úgiæfuna
en síá á faður þíns dauða ok hans haurmulikt líflát.
4. ekki fell hann fyrir vápnum *Julii* mágs síns, helldr L. 9, 128.
léz hann fyrir vápnum ens illa konungs á Egiptalandi (378)
20 þess er makligr er harðra hefnda ok æigi launaði sæmi-
liga það ríki er var honum veitt ok hans forellri. 5.
en ek sá giorla, er faðir minn var veginn. ek trúða æigi,
að Egiptalandzkonungr mætti stórvirki slíkt vinna. þótti L. 9, 136.
mér æigi svá þungt að síá blóð hans ok sár sem það,
25 er þeir báru haufuð á staung ok færðu upp til borgar
ok giorðu það til frægðar sér ok ætla það að sýna *Julio*
ok giora það til vinganar við hann. 6. ok vitum vér L. 9, 141.
æigi, hvárt fuglar eða hundar rífa hræin eða hefir bál
það læynilikt er vér sáum um nóttina verið gort eptir
30 hann. nú veit guð, ef það hefir verið. 7. en ek harma
það, er goðin létu slíka úgiæfu verða framða af svá
mikklum víkingi“.

1 aung[a]n *G.* 3 [en me]ðan *G.* 7 hier beginnt das letzte
Fragment (J); zwischen H und J fehlen etwa 6 Blätter. kóm[u] þeir
síðar til] *G.*; Palinoris *hs.* 8 Kato *hs.*; Gneius *hs.* 9 kendi *hs.*
22 enn *hs.*, en *G.* 30 hefir *hs.*

- LXXXIII.** 1. þá er Pompeius enn ellri hæyrði L. 9, 145.
þessa sangu, þá grét hann æigi né harmaði, heldr reid-
diz hann karlmannliga ok haufðingliga ok mælti: 2.
„setium fram skipin sem harðaz ok snúum aptr til Egip- L. 9, 148.
5 talandz. giorið svá vel, haufðingiar, fylgið mér. alldri
mun verið hafa verkkaupið meira orrostinni. en nú
mætti svá vel verða, að þér seddið mína ræiði á blóði L. 9, 152.
víkingsins. 3. með því að faðir minn hefir aungan um-
búnað sæmiligan, þá skal ek upp brióta leiði hins mikkla
10 Alexandri ok allra þeira haufðingia er þar eru iarðaðir
ok kasta á sæ út þeira beinum: 4. ek skal taka goð
þeira Isim ok Osirim ok svipta af líndúkum ok þar skal
fylgia hið helga goð þeira Apis ok skal þeim þar ellda
undir aullum þar til sem brennt er haufuð Pompeii. 5.
15 svá villda ek leika við Egiptaland, að æingi maðr byggði L. 9, 161.
þar ok áin Níl gioriði mannigi granda ok væri faðir minn
þar æinn eptir þá er æytt er bæði goðunum ok maun-
num“. 6. að svá mæltu hlióp hann til skipa sinna ok
mart manna með honum. en Cato gekk til ok stauðvaði (379) L. 9, 166.
20 þá, en kallaði þó stórmickla várkunn á, að honum bjauggi
mikið í skapi um hefndina.

- LXXXIV.** 1. Nú vóru saugð tíðindin aullu fólkinu, L. 9, 167.
fráfall Pompeii Magni, ok reis þar upp með straundinni
allri grátr ok aumkun svá mikil, að menn vissu æigi
25 dæmi til, að allt fólk bæri svá þungliga æins mannz
dauða. 2. en þó þótti þá micklu á auka, er menn sá L. 9, 171.
Corneliam læidda af skipi ok svá fólva, að æigi mátti
siá mannzlit í andlitinu ok hafði laust hárið. 3. en þá L. 9, 174.
er hón kom || á land, þá kom hón til ok lét bera saman [30]
30 vápn þau en ágiætu er átt hafði Pompeius Magnus ok
klæði gullofin ok gullsaumuð þau er hann hafði þrim
sinnum borið inn í þórshof eptir hina æztu sigra er hann
vann. 4. síðan lét hón giora sáluellda eptir fornum sið

1 . . a er (*Initiale fehlt*) *hs.* 5 alldr *hs. G.* 14 þar til
add. M.; brent *hs.* 15 byggði *hs.* 16 grand *hs. G.* 18 hliop
til *hs.*, hann *add. G.* 22 . . u (*Initiale fehlt*) *hs.*

- ok kastaði þar á fram klæðunum ok vápnum. eptir L. 9, 179.
 það risu þar upp sáluelldar eptir allri straundinni þar
 sem herrinn byggði. 5. þar fylgði síðan kall mikið af
 aullu fólkinu ok ámælltu goðunum, er þau létu slíka L. 9, 187.
 5 úgæfu fram ganga, ok kváðu *Pompeium* þeim æðra að
 vísu. 6. en þó var honum meiri vegr að þeim orðum
 er Cato talaði fyrir fólkinu ok hóf málið á þessa leið:
 7. „sá maðr er nú frá fallinn er úlíkr ok úiafn er hinum L. 9, 190.
 fyrrum maunnum várum að kunna hóf að sínu ríki, en
 10 þó nytsamligr þeira æfi er nú eru. 8. hafði hann með
 sér ást hins rétta. var hann svá ríkr, að aller Rómveriar
 helldu sínu frelsi. þó villdi hann ekki tignarnafn bera,
 þótt alþýðan villdi honum þíóna. 9. stýrði hann aull-
 dungunum, að þeir helldi sínu ríki. mat hann ekki kaups L. 9, 195.
 15 við þá orrostornar. eignaðiz hann stórmikið fé, en færði
 micklu meira aulldungunum í Rómaborg. 10. bar hann L. 9, 198.
 opt vápnin ok kunni niðr að leggja. þót hann væri váp-
 naðr, elskaði hann friðinn undir vápnum ok tók með
 virðingu hveria tign. giætti hann sín við allri svivir- (380)
 20 ðingu. nafn hans var gaufugligt fyrir aullum þjóðum L. 9, 202.
 ok mikið iók hann Rómaríki. 11. þá er þeir Sulla ok
 Marius dæilldu, fórst hið sanna ríki ok frelsi Rómaborgar;
 en nú er Pompeius er frá tekinn, fórst yfirbragð frel-
 sissins. mun nú Julius ráða ok ríkia æinn aullu; er nú L. 9, 206.
 25 farið afl aulldunganna. 12. þikki mér sá sæll, er svá
 skiótt kemr dauðinn að hendi, þá er hann er sigraðr,
 sem nú giorðu Egiptalandzmenn við þann er giarna
 villdi æigi lifa við skaumm. það er hinn æzti mannkostr L. 9, 211.
 að kunna að dæyia. 13. ef ek kem í ríki Juba konungs,
 30 þá mun ek biðia hann, ef oss veitir þungt, að hann láti
 hauggva af mér haufuð ok spari það æigi helldr Julio“.
 14. nú var þetta miklu meiri vegr *Pompeio*, segir Lu- L. 9, 215.

3 bygði *hs.* 5 að visu *hs.*, á víðsu *G.* 10 æfvi *hs.* 17 *G.*
 setzt hinter leggja keine Interpunktion. vapnaðr. Elskaði *hs.*, *G.* setzt
 einen Punkt hinter vápnaðr. 21 Silla *hs.* 24 ríki *hs.*, ríkia *G.*
 26 daudin *hs.*

canus, er Cato talaði þvilíkum orðum, en þó að allr Rómaherr veitti honum mikið orðlof.

- LXXXV. ∞ 1. Eptir þetta giorðiz sundrþykki með L. 9,217.
 honum ok aullum herinum ok villdu margir skiliaz frá
 5 ok ganga til sættar. Tarkondimotus hét víkingr æinn
 sá er fyrstr varð til þess að skilia við Catonem ok fór
 með honum mart manna til skipa ok villdu á braut. 2.
 Cato gekk að honum ok mælti við hann: „hæyr þú hinn L. 9,222.
 grimmi víkingr. hvárt viltu enn fara aptr í hernað? mun
 10 það fylgia fráfalli Pompeii, að aller víkingar munu leg-
 giaz vilia í haf“. 3. eptir það sá Cato, að alþýða manna
 bióz. þá gekk æinn riddari að honum ok talaði fyrir
 hönd allz hersins ok mælti: 4. „Cato“, sagði hann, „al þú L. 9,227.
 oss várkunn, þótt vér vilim brott. vér gengum í dæilu
 15 þessa fyrir ástar sakir við Pompeium, en æigi fyrir því,
 að oss þikki gott að beriaz við vára borgarmenn ok
 frændr ok fóstbræðr. 5. nú er sá frá fallinn, er allt L. 9,229.
 fólk virði meira en siálfan friðinn“.

3 . . ptir (*Initiale fehlt*) *hs.*

5 Tarcon oder Carcon *hs.*

6 fyrstr oder fyrstz *hs.*

14 brot *hs.*

Einleitung.

1. Handschriftliche Überlieferung.

A. Die ältere Fassung der Rómveriasaga ist nur in Bruchstücken erhalten im cod. AM 595, a—b, 4°. Gedruckt bei Gíslason, 44 Prøver af oldnordisk Sprog og Literatur. Kopenh. 1860, S. 253—380 (unter IX). Ich bezeichne diesen Text der Saga mit G IX.

AM 595, a—b, 4° wird von Kålund (Katalog over den Arnamagnæanske Håndskriftsamling 1, 763) folgendermaßen beschrieben: „früher in zwei Heften. Perg. 24×18,3 cm. 38 Bl. erste Hälfte des 14. Jh. Rote Überschriften und Initialen¹⁾. Auf dem unteren Rande finden sich auf verschiedenen Blättern gleichzeitige Federzeichnungen (menschliche Gestalten), die jedenfalls zum Teil sich auf den Inhalt zu beziehen scheinen. Daneben stehen Bilder aus späterer Zeit. Ferner sind eine ganze Reihe von Marginalia vorhanden, doch ohne besondere Bedeutung. Bei Bl. 11 und 13 ist der untere Rand fortgeschnitten. Bl. 24. 25. 28 sind beschädigt. Gegen den Schluß der Handschrift weisen die Blätter Spuren von Bruch, Verwendung zum Einbinden u. ä. auf. Defekt“.

Der Codex enthält neun (A—J bei G.) sehr ungleichmäßige Bruchstücke der Saga. Der erste Teil der Hand-

1) Eine grüne Initiale auf Bl. 36 r.

schrift, von einer Hand geschrieben (31 Zeilen auf jeder Seite, 23 r. 30 Zeilen), umfaßt A und B und besteht aus drei Lagen zu 8 Blättern, in der letzten Lage fehlt das 6. Bl. (Lücke bei 76, 13); Frg. C (hier beginnt in der Hs. eine neue Seitenzählung, die Blätter sind durchgezählt) besteht aus drei Blättern, 33 Zeilen auf der Seite (83, 20—95, 25), Frg. D (95, 29—105, 20) aus vier Blättern, 33 Zeilen auf der Seite. C und D scheinen zu derselben Hs. wie A und B zu gehören. Pergament und Tinte sind z. T. von anderer Art. Die Schrift hat denselben Charakter, ist aber nicht mehr so gleichmäßig, zwei Hände sind zu unterscheiden. Die übrigen acht Blätter können nicht Teile dieser Handschrift gewesen sein, die mit dem Catilina abbrach, ehe die Lage vollgeschrieben war (Z. 3 auf Bl. 29 v). In der vierten Zeile beginnt, von jüngerer Hand geschrieben *Upphaf Rómveria* I (Gíslason, 44 Prøver s. 381), auf dem zur gleichen Lage gehörenden Bl. 30 v. steht von einer andern Hand geschrieben *Upphaf* II (Gíslason s. 385). E (Beginn des Lucanteils 105, 24—115, 8) umfaßt 3 Blätter; die gleiche Hand, die die beiden letzten Blätter schrieb, fährt in F (115, 12—121, 15) fort, das aus zwei Blättern besteht; die letzten drei Fragmente sind einzelne Blätter (G: 121, 19—124, 25; H: 124, 29—128, 3; J: 128, 7—131, 18). E bis J gehören wahrscheinlich einer hs. an; 32 Zeilen stehen auf der Seite, zwei nahe verwandte Hände sind zu unterscheiden. Wir haben also mindestens zwei Handschriften vor uns: I (Sallustübersetzung), II (Lucanübersetzung). Der Schriftcharakter ist in beiden Teilen der gleiche.

II zeigt in einem wichtigen Punkte eine Abweichung in der Orthographie von I (in der Schreibung von *ei* für *æi*, dazu treten noch andere Züge, s. unten Abschnitt 2, f, h, i, k, l, v. Andererseits stimmen im allgemeinen I und II in orthographischen Dingen so genau überein, daß man geneigt sein muß, für beide Teile eine gemeinsame Vorlage anzunehmen. Diese Annahme wird durch einen anderen Umstand sehr wahrscheinlich gemacht.

Bl. 36 v. und 38 r. zeigen auf dem unteren Rande zwei gut ausgeführte Zeichnungen gleicher Technik. Das erste Bild bezieht sich auf den darüber stehenden Text: Erichtho beschwört den Toten, indem sie ihn mit einer Schlange peitscht; neben ihr in aufgeregter Bewegung ein behelmter Mann, der jüngere Pompeius. Auf dem zweiten Bild steht ein unbewaffneter Mann neben einer Frau, die seine Hand hält; rechts davon ein Schiff: vielleicht zu dem darüberstehenden Text: Cornelia wird aus dem Schiff geleitet; besser passen würde die Begegnung von Pompeius und Cornelia auf Lesbos. Unter den älteren Randzeichnungen des ersten Teils sind Figuren, bei denen zwar eine Beziehung zum Text nicht mehr erkennbar ist, die aber in der Technik mit den beiden geschilderten Zeichnungen übereinstimmen; man beachte besonders die Behandlung des Haars und der Hände; s. z. B. Bl. 3 r., Bl. 19 r. Die Zeichnungen sind hier derber ausgeführt, aber beide Gruppen gehören zusammen und weisen auf eine gemeinsame Vorlage.

B. Eine jüngere Bearbeitung der Saga ist in folgenden Handschriften überliefert.

a. Handschriften, die die vollständige Saga enthalten.

α . AM 226, fol. Pergament. Ende des 14. Jh. Katalog 1, 182. Abdruck bei Gíslason a. a. O. 108—252 (unter VIII). Ich bezeichne diesen Text mit G VIII.

β . AM 225, fol. Pergament. Erste Hälfte des 15. Jh.; Kat. 1, 181.

γ . AM 541, 4°. Papier. 18. Jh. Kat. 1, 682.

b. Fragmente.

α . AM 598, 4°, III, α . Pergamentblatt des 16. Jh. Kat. 1, 767.

β . AM 598, 4°, III, β . Pergamentblatt des 15. Jh. Kat. 1, 767.

γ . AM 598, 4°, III, γ . Pergamentblatt des 15. Jh. Kat. 1, 768.

δ . Die Pergamenths. 4° Nr. 24 der Königl. Bibliothek zu Stockholm (Gödel, Katalog öfver Kongl. Bibl.

fornisl. och fornnorska Handskrifter s. 70) enthält einige Blätter der Rómveriasaga.

Die junge Abschrift AM 541, 4° hat keinen kritischen Wert für den Text der jüngeren Bearbeitung.

AM 225, fol. steht der von Gíslason benutzten hs. AM 226, fol., außerordentlich nahe, wie die zahlreichen gemeinsamen Fehler, besonders die Entstellungen der römischen Namen beweisen. In der jüngeren hs. sind Worte enthalten, die in AM 226 fol. unleserlich geworden sind, auch kleinere Lücken ausgefüllt und geringfügige Verbesserungen versucht; ferner haben die Kapitelüberschriften fast durchgehend einen andern Wortlaut. *hann sendi opt menn [með] þersum orðum.* G VIII 129, 22. Das von G. vor *þersum* ergänzte *með* steht in AM 225, fol.; *hefir Lucius Katilina þess dirfd á sik [tekit] ok hans menn.* G VIII 173, 15; *aa sik ok hans menn tekit* AM 225, fol.; *þi verðum [vér] þersum ráðum sem mest at skunda.* G VIII 174, 15. *verðum vér* AM 225, fol.; *þvi at ek kann mér engin útan ek hafi þinn styrk til.* G VIII 188, 14. *mér engin ráð útan* AM 225, fol.; *þá bað hann [at] Iulius* (fälschlich für *Iuba*) *skyldi fá honum svá mikit lið sem Pompeius mundi [vænta].* G VIII 204, 25. *bað hann at Iulius u. s. w. mundi hafa.* AM 225, fol.; *hafa* ist unsinnig, hier zeigt sich das Eingreifen des Schreibers deutlich. *yfir það lið er Antonius [hét].* G VIII 210, 1. in AM 225, fol. ist *hét* erhalten. Stellen, an denen in AM 226, fol. eine Lücke gelassen oder der Text ausgekratzt ist: *þá mælti konungr: guði ∞∞ er mín hafa svá geymt.* G VIII 154, 27. *guði þackir,* AM 225, fol.; *ek sé nú ∞∞ miklu.* G VIII 187, 25. *nú sýn mikla* AM 225, fol.; *at sættaz orrostolaust ok b∞∞ svá.* G VIII 201, 21. G ergänzt: *ok b[regðaz Pompeio] svá,* nach G IX (LXVI, 8). in AM 225, fol. steht als törichte Vermutung: *ef þeim líkaði svá. — ok villdi hann nú þers h∞∞* G VIII 205, 3. *þers hefna* AM 225, fol.; *ok setr herbúðir sínar skammt frá h∞∞* G VIII 205, 6. *frá herbúðum.* AM 225, fol.; *sið ∞∞ upp augu sín.* G VIII 227, 6, *siðan lók hón upp augu sín.* AM 225, fol. Leichte Schreibfehler sind verbessert, z. B.: *at þersi orrosto vær.* G VIII 223, 25. *orrosta væri.* AM 225, fol.; *útu* G VIII 236, 3. *útan* AM 225, fol.; *hálf ríkit* G VIII 243, 9. *hálf ríkit* AM 225, fol. Nur an zwei Stellen finden sich in der jüngeren hs. Abweichungen, die auf einen selbständigen Text hinzuweisen scheinen: *ok ætlar til samkeypiss við hann.* G VIII 134, 18. *til samhleypis* AM 225, fol. Der Text ist in der jüngeren Bearbeitung hier so gekürzt, das aus G IX (VIII, 14. Iug. 48, 2) nichts zu entscheiden ist. *samkeypi* ist der gewähltere Ausdruck, Iugurtha beabsichtigt einen feindlichen Zusammenstoß. *þá reiddiz hann hofðingjunum.* G VIII 234, 1. AM 225, fol. hat statt *hofðingjunum* *hamingjunum.* Das entspricht besser dem Zusammenhang, freilich

wäre der sing. zu erwarten. Das unsinnige *hofðingiunum*¹⁾ stammt aber aus der alten Fassung der Stelle: *helldr reiddiz hann karlmannliga ok haufðingliga*. LXXXIII, 1 (*iustaque furens pietate*. Luc. 9, 147).

Die angeführten Abweichungen reichen nicht zu dem Schluß aus, daß AM 225, fol. einen selbständigen Text der jüngeren Bearbeitung repräsentiere, der auf eine Vorlage von 226, fol. zurückgeht. Der Text von AM 225, fol. ist vielmehr aus AM 226, fol. abgeleitet; er kann eine direkte Abschrift sein.

AM 598, 4°, III, α beginnt im bellum Iug. 35, 10 mit den Worten: *til borgarennar svá mælandi*. G VIII 128, 20. G IX, III, 11. Der Text stimmt fast wörtlich zu AM 226, fol.; drei Stellen sind zu beachten: *ef hón finnr kaupar sinn*. G VIII, 128, 22. *kaupara* im Fragment (*kaupara* G IX, III, 11); *kaupara* im Fragm. kann eine vom Schreiber vorgenommene Änderung sein. *hann býr þó her sinn svá sem til bardaga*. G VIII 128, 29. *stundum býr hann herr sinn svá sem til bardaga*. Fragm.; das *stundum* läßt vermuten, daß das Fragm. hier auf einen bessern Text der jüngern Bearbeitung zurückgeht, als er in AM 226 fol. erhalten ist, vgl.: *ok bregðr á það að hann muni á hond ganga eða stundum að hann muni undan flyja ok hann hræðiz ok enn stundum býr hann her sinn til að beriaz*. G IX, III, 13. Dafür spricht vielleicht auch die dritte Stelle: *Iugurthe þickir um vert þat er Aulus gerði*. G VIII 129, 19; *enn er Iugurtha spyrr þetta ok þickir lið* (= *litils*) *um vert þat er Aulus giordi*. Fragm.; *en er Iugurtha sá að það var æinskis vert er Aulus gordi*. G IX, IV, 6. Eine sichere Entscheidung ist bei dem geringen Umfange des Fragments nicht zu treffen.

AM 598, 4°, III, β beginnt im bellum Iug. am Schluß des 58. Kapitels. G VIII, 138, 10. G IX, XIV, 6 (das Blatt ist falsch eingheftet, die Rückseite gehört nach vorn). Der Text stimmt im ganzen genau zu AM 226, fol., auch in Fehlern wie G VIII 139, 14 *i Numanciam* (statt *i Provinciam*); indessen findet sich eine Stelle, in der das Fragm. der älteren Fassung der Saga näher steht als AM 226, fol.: *enn hvernveg sem hann fór þá var honum í móti skapi*. G VIII 143, 24. *en hva* ∞ (Loch im Pergament) *hugsaði eða hvernig sem hann fór var honum allt í móti skapi*. Fragm.; *hvað sem hann hugsaði eða hvert sem hann fór, allt var móti skapi*. G IX, XIX, 9. Diese Übereinstimmung kann nicht zufällig sein²⁾.

AM 598, 4°, III, γ enthält ein Stück der Lucanübersetzung und

1) es ist auch durch AM 598, 4, III, γ bezeugt, s. S. 137.

2) 144, 7 ist Gíslason nicht sicher, ob in AM 226, fol. *halldanda huG* oder *h. hus* zu lesen sei; mir scheint *s* und nicht *G* da zu stehen, *hus* haben so wohl AM 225, fol. wie AM 598, 4°, III, β.

beginnt mit Luc. 9, 139. G VIII 233, 27. G IX, LXXXII, 5 (bald abbrechend). Auch dieses Fragment bietet bei genauer Übereinstimmung mit AM 226, fol. an zwei Stellen eine bessere Lesart als diese hs.: *sidan fór Pompeius í Sirtes (circes hs.) ok Kato þann veg er skemmtr er.* G VIII 235, 22. *sidan fór Kato í circes þann veg er skemmtr var.* Fragm.; kann man hier an einen bessernden Abschreiber denken, so ist das bei der zweiten Stelle kaum möglich: *enn er Pompeius hinn ellri heyrði þessa sögu þá reiddiz hann hofðingiunum.* G VIII 234, 1. *enn er Pompeius ellri heyrði þessa sögu þá grét hann eigi né reiddiz hann hofðingiunum.* Fragm.; *þá er Pompeius enn ellri heyrði þessa saugu þá grét hann æigi né harmaði, helldr reiddiz hann.* G IX, LXXXIII, 1 (*cum talia Magnus audisset, non in gemitus lacrimasque dolorem effudit iustaque furens pietate profatur.* Luc. 9, 145).

AM 598, 4°, β und γ gehen zweifellos, α wahrscheinlich auf einen Text der jüngeren Bearbeitung zurück, der zwar dem von AM 226, fol. ganz nahe steht, aber nicht von ihm abhängig ist. Das Verhältnis der drei Fragmente untereinander ist nicht zu bestimmen. — Das Stockholmer Fragm. habe ich nicht gesehen, die bei Gödel angeführten Stellen zeigen genaue Übereinstimmung mit G VIII.

Unabhängig von der jüngeren Bearbeitung der Rómveriasaga (nur diese kann verglichen werden, da der entsprechende Abschnitt in G IX fehlt) ist AM 595, c, 4°. Vier Pergamentblätter des 17. Jh. (vgl. Kat. 1, 2, 763) überliefern eine Übersetzung von Iug. 5 bis 29, 4. Auffallend ist, daß in diesem Text wie in G VIII die einleitenden Kapitel des bellum Iug. fehlen (der Anfang des Cat. ist in G IX erhalten, auch hier fehlt die philosophische Einleitung); vielleicht hat der Übersetzer die Rómveriasaga gekannt und eine verbesserte, dem lat. Text genau folgende Neubearbeitung schaffen wollen. (vgl. Nachrichten der K. Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse 1903, 659)¹⁾.

1) Im Katalog über die Handschriftensammlung der isländischen literarischen Gesellschaft ist als Bestandteil einer jüngern Sammelhandschrift mit Zweifel ein brot úr Rómveriasaugum aufgeführt (Skýrsla um handritasafn hins ísl. bókmentafélags 2, S. 281); nähere Angaben fehlen, das Fragm. ist wahrscheinlich ohne Bedeutung. Stücke aus der römischen Geschichte sind nicht selten in den jungen Papierhandschriften.

2. Zur Rechtschreibung und Sprache des Codex

AM 595, a--b, 4°.

a. Der Accent dient in zahlreichen Fällen zur Bezeichnung der Vokallänge, auch wo eine Scheidung gegen kurzen Vokal nicht erforderlich ist: bei *æ*, dem Umlaut von *á* und *ó*; ferner steht der Accent sehr häufig über den Diphthongen *æi* und *au*, sehr selten über *æy* (*faurundæytis* 93, 30). Von kurzen Vokalen hat *i* in zahlreichen Fällen den Accent, der hier kalligraphisch ist; auch *u* scheint gelegentlich einen solchen kalligraphischen Accent zu tragen in Schreibungen wie *úissu*, *úitrliga*, *úinir*, hier vor *i*, aber auch *úaka* (18, 20). Oft hat sich der Accent von dem Vokal, zu dem er gehört, um eine Stelle nach rechts oder links verschoben. Von kurzen Vokalen trägt nur noch *o* in *ofs*- gelegentlich einen Accent: *ófs mikill* 33, 9.

b. Doppelschreibung findet sich nur bei *a*, hier in zahlreichen Fällen: *faam* 9, 10; *haatt* 10, 19; *ósaarr* 26, 5. Über dem Doppel-*a* steht oft ein oder auch zwei Accente: *háar* 19, 20. *háát* 16, 32.

c. Wechsel von *á* und *ó*. Formen von *siór*: *síonum* 57, 8; *siá* 45, 20; *siáinn* 117, 3; *siávarstraundu* 118, 29. Immer *giálífi*; z. B. 57, 12; gewöhnlich *ván*; *vón* 10, 8 u. ö. Abfall des *v* in *féon* 91, 12. Über *váru* neben *vóru* s. unten h. *vóru* zu *várr* 105, 24. Neben *hólsins* 65, 13, *hól* 108, 8, steht *hvála* 65, 10; *náttmyrkr* 113, 9.

d. *á* neben *æ*: *sáttir* 114, 15, *áttum* 67, 17.

e. *e* (= *é*) steht öfters für *æ* (die Hs. unterscheidet nicht zwischen *æ* und *ó*): *þér* 117, 3, *nér* 23, 8; *vétu* 15, 23; *vénti* 27, 14; *némi* 52, 21; *ágiétaztr* 80, 23; *skraukvétu* 83, 2; *bénar* 87, 11. Oft in den Formen des Verb. *tvía* (27, 14): *téia* 29, 28; *tédi* 104, 16. *tiéd* 60, 3; *tiéid* 44, 3.

e für *æ*: *e* als Abkürzung für *ægi* (sonst *é*.) 102, 7; *vénti* 91, 9; *véri* 110, 9; *métti* 124, 20. Umgekehrt steht *æ* für *é* in *ræd* 126, 11.

Für kurzes *e* wird *æ* geschrieben in den Diphthongen *æi* und *æy* (s. unten l), ferner in *ækki* 23, 20; *sæm* 42, 20;

ænskis 47, 28 (die gewöhnliche Form ist *æinskis*); *ængi* 12, 20; 102, 10 (die gewöhnliche Form ist *æringi*; *engi* selten, z. B. 41, 12); *æða* 53, 9; 117, 1; *æðli* 62, 22; *ónálægra* 50, 6; *iafnnálæg* 127, 16; *fiarlægir* 51, 12; *fiarlægt* 123, 10; *barnæsku* 50, 10; 67, 6.

e mit *au* (= *ø*) wechselnd. *hrekkvísi* 4, 20; *hraukkvísi* 98, 10.

e für *i* in *segrinn* 11, 29. *i* für *e* in *virð* 46, 30.

f. Wechsel zwischen *e* und *i* in minder- und schwachbetonten Silben. In den ausgeschriebenen Formen überwiegt durchaus *i*. Der Wechsel zwischen *e* und *i* ist nicht nach dem Vokal der vorhergehenden Silbe geregelt, wenn auch Spuren der Regel erkennbar sind: so findet sich niemals ausgeschriebenes *allir*.

Häufig sind *epter*, *yfer*, selten *under* 101, 23. *fyrer* 60, 28; 69, 3. — 2. 3. p. s. praes. ind.: *seger* 7, 15 u. ö.; *peger* 7, 17; *sender* 11, 4 u. ö.; *esler* 35, 28; *hefer* 70, 22 u. ö.; *nefner* 103, 25; *hæler* 24, 23; *mæler* 58, 6; *hæyrer* 73, 21; *heiter* 107, 3; *giorer* 102, 19 (*giorir* 26, 10); *snúer* 107, 15; *lýser* 116, 2; *skipter* 126, 20; 2. pers. s. conj. praet.: *færer* 73, 5; 2. pers. s. ind. praet.: *hafðer* 94, 10.

Besonders häufig sind Plurale auf *-er*; ich führe nur solche Beispiele an, die in der vorhergehenden Silbe *u* oder *y* haben: *athygler* 20, 13; *nýer* 42, 22; *bundner* 32, 12; *búner* 61, 1; *fuller* 49, 17; *fúser* 107, 10; *sumcr* 85, 14; *punger* 5, 13; von den ausgeschriebenen *-ir* vgl. folgende mit *a* in der Stammsilbe: *fáir* 46, 22; *bádir* 75, 31; *gláðir* 65, 21; *lagðir* 4, 13; *margir* 46, 6; *staðir* 56, 30.

In der Endung *-ið* kommt *e* nur einmal vor: *fared* part. praet. 90, 9. Die Ableitungssilbe *-ligr* zeigt *e* in: *riddarleg* 50, 28, häufiger *æ*, vgl. oben unter *e*. Beim angehängten Artikel steht in der Stammsilbe meist *i*, doch vgl.: *stigreinn* 59, 26; *griótenu* 61, 24; *nætrennar* 65, 21. Adj.-Endung *-inn*: *æren* 66, 11. Subst.-Endung *-endi*: *æyrendi* 74, 20; *æyrendum* 93, 15; *líkendi* 125, 7; *ríttendum* 8, 30; *vísendi* 80, 15; *vísendanadr* 125, 10; dagegen:

sannindum 93, 19. 25; *líkindi* 51, 30. Im Auslaut ist *e* selten, die Fälle stammen alle aus dem Lucanteil: *munde* 107, 14; *lande* 117, 18; *svartare* 123, 27; *af Púle* 117, 28; *i Spáne* 116, 10.

g. *y* für *i* in *mycklu* 118, 26; *mykklu* 51, 29; bei *þykkia* finden sich fast nur Formen mit *i*; einmal *y* in *samþykkz* 13, 14.

h. *ó* und *ú* wechseln im Negationspräfix regellos mit einander, *ú* ist etwas häufiger, besonders häufig bei den oft vorkommenden Wörtern *úfriðr* und *úvinr*.

Die heidnischen Götter werden mit *goð* bezeichnet, Formen mit *u* sind im Lucanteil ganz selten: *nú veit guð* 128, 30; im ersten Teil sind sie häufiger: *guð sonr þórs* 86, 23; *guðin* 57, 14; *guðum* 26, 16; *guðanna* 54, 11; *guðunum* 96, 12.

— Kurzes und langes *o* wird einige Male *ø* geschrieben (*ø* für schwachtoniges *o* s. unten i.): *nøgir* 33, 32; *økunna* 47, 24; *bøgmenn* 72, 16.

Während bei den st. Verben der IV. und V. Ablautsklasse *á* im Plural des Praeteritums völlig durchgedrungen ist, sind bei *vera* Formen mit *ó* (= *ø*) in großer Anzahl belegt, *vóru* über 150 mal, *vóro* z. B. 39, 25. Im Lucanteil überwiegen die Formen mit *á*: *váru* 109, 27; 112, 4. 6; u. ö. *vóru*, *ok vóro* 112, 28.

vón, *ón* s. oben unter c.

Statt des gewöhnlichen *rómverskr* steht 106, 4 *rúmverskr*.

i. Schwach- oder unbetontes *u* für *o* (oder *ø*) ist durchaus herrschend. Doch ist die Schreibung schwankend. *o* ist ziemlich häufig im Auslaut, grade entgegengesetzt verhält sich *e*; 3. p. pl.; z. B.: *tóko* 23, 30; *fengo* 43, 31; *unno* 52, 34; *vellto* 59, 29; *mæltto* 116, 7; *ero* 105, 25. infin.: *skulo* 73, 10.; dat. s. des part. praet.: *mæltto* 129, 18; in andern nominalen Formen: *hváro* 41, 17; *slíko* 84, 5; *grimo* (für *grimmo*) 115, 20; *venio* 5, 14; *atvinno* 57, 26; *örrosto* s. unten.

In geschlossener Endsilbe ganz vereinzelt: *þikkiomz* 127, 11; dat. plur. -um, nur in *orrostom* (s. unten) häufig o.

Mittelsilben: *kostoðu* 10, 4 (sonst -uðu); *hersýslonni* 5, 17 (*hersýslunni* z. B. 14, 12); *hofonum* 78, 21; öfters in *hertogi*, z. B.: *hertogi* 52, 33; *hertoga* 127, 9; *hertogann* 111, 31; *hertogonum* 18, 8; *riddorum* 16, 2; 21, 8; *riddórum* 36, 12; *riddaurum* 103, 6 *riddaurunum* 65, 2; *kastaulum* 17, 34; *fauraunautar* 124, 18. Bei dem meist abgekürzten Worte *orrosta* ist o in der dritten Silbe sehr häufig, also *orrosto*, *orrostona*, *orrostonni*, *orrostom*, *orrostor*.

o in *drottnon* 4, 9 neben a in *þjónkan* 36, 4, u in *ætlun* 67, 15.

In *forostulausa* 120, 18 steht das o der zweiten Silbe für y (vi).

brott und *brot* für *braut* findet sich besonders im II. Teil: *brott* 113, 11; 116, 22. 25; 117, 25 u. ö. *brot* 106, 15; 131, 14.

Sehr häufig ist o im Plural von *skal* : *skolu*, *skoluð*; vereinzelt *mon* für *mun* 5, 4.

k. Die Hs. bezeichnet den u-Umlaut von a gewöhnlich durch die Ligatur a + u; dasselbe Zeichen steht auch für den Diphthong au in nordischen und lateinischen Wörtern, andererseits au auch für einfachen Vokal (ø). Ebenso wird a + u (au) gebraucht für den u-Umlaut von e, den i- und R-Umlaut von o, für das o in der u-Brechung von e (iau), für verkürzten Diphthong au (in *haufðingi*)¹⁾.

Ziemlich häufig findet sich ó für au²⁾: *vótnum* 10, 20; *óruggra* 11, 17; *þróngunum* 29, 19; *uppgöngunar* 29, 32; *hófum* 31, 27; *handgöngu* 35, 25; *miög* 14, 3; *fiölskyllum* 38, 26; *fiöldu* 25, 8; *góra* 40, 11; *giörr* 44, 13; *giörla* 115, 8.

Einfaches o ist besonders häufig in dem zweiten Teile der Hs., doch auch im ersten nicht vereinzelt; in einigen Wörtern tritt es öfter auf als in andern, z. B. in *hond*,

1) au für schwachtoniges o s. unter i.

2) ø ist ganz selten: *miög* 14, 4 (vgl. unter h.); ebenso ø : *giöra* 17, 2.

hofðingi, *nokkurr*, in *fiol*-, vor allem in *miok*, *miog* und in *giora*.

In *sorga*, ‚beschmutzen‘ 105, 29 steht *o* für den Diphthong *au*.

Selten bleibt der *u*-Umlaut von *a* unbezeichnet: *kastulum* 30, 4; *kastaulum* 17, 34; *kastuðu* 24, 6.

l. Die Hs. schreibt in beiden Teilen *æy* ohne Ausnahme, im ersten Teile durchaus überwiegend *æi*. Vgl. aber: *eigum* 69, 21; *einir* 75, 30; *eingi* 33, 27; *einskis* 49, 12; *einurð* 98, 4; *beidaz* 33, 22; *hirdsveit* 81, 27; *veita* 6, 28; *þeir* 11, 2; *þeim* 25, 24; *leikarar* 16, 15; *seint* 29, 16; *leitaz* 8, 19; *steinbogum*, *steini* 98, 27; *veit ek* 50, 25 u. a.

Im zweiten Teile, von 105, 24 ab, ist dagegen *æi* meist durch *ei* ersetzt. Doch finden sich auch Beispiele für *æi*, besonders bei *æinn*, *æingi*; ferner vgl.: *æiga* 119, 8; *dæilu* 122, 32; 125, 16; 131, 14; *dæilldu* 130, 22; *dræifði* 122, 2; *ræidi* 129, 7; *læidda* 129, 27.

Die Abkürzung *æ.* (= *æigi*) wird beibehalten.

Die Hs. schreibt *æ* für *æy* in *ræna* 8, 7; *læniligaz* 8, 18; *hræsti* 26, 12; *mæriar* 115, 18.

m. *u* für *y*: *nauðzun* 40, 31 *nauðzunin* 102, 18; *nauzun* 105, 26 (*nauzynliga* 18, 30); für *y* ist *o* eingetreten in *forostulausa* 120, 18 (s. oben unter **f**). *ú* für *ý*: *aldúðunnar* 54, 5.

n. *é* wird schon oft zu *ié*, und zwar nach *v*, *l*, *r*, z. B.: *viðræði* 31, 3 (*vélræði* 38, 20); *viél* 92, 26 (*véla* 38, 18); *liétt* 32, 22; *liéttliga* 40, 4; *liéz* 57, 26 (*lész* 73, 10); *riétt* 52, 33; *alþýðuriéttinum* 49, 25 (*alþýðuréttinn* 53, 1); *riétt* 54, 5 (*rétt* 89, 10).

Ferner nach *t* in den mit *é* geschriebenen Formen von *twia*, s. oben unter **e**.

o. *i* nach *g* und *k* vor *æ*; durchweg in den Formen von *ágietr*: *ágietan* 38, 22; *ágiæztr* 80, 18; *ágiétaztr* 80, 23; *ágieti* 26, 23; *ágietligra* 51, 25; *ágietsamligra* 53, 7; ebenso in den Formen von *geta*: *gieta* 29, 25; *giatir* 55, 28; *giætti* 34, 22; *giættu* 28, 25; zu *geta*: *giæti* 119, 15; vgl.

ferner: *giæzlu* 28, 26; *giæði* 18, 29; *giæfi* (zu *gefa*) 112, 26; *úgiæfu* 128, 31 (*úgiæfu* 130, 5).

Nach *k*: *kiærr* 39, 18 (*kærazta* 114, 20); *kiænu* 51, 8 (*úkiænni* 16, 23); *úkiænsku* 51, 1 (*úkiænsku* 10, 24). *kiænstir* 49, 12; *kiætleik* 124, 13; *kiæmi* 35, 9 (sehr oft); *skiæðri* 56, 33.

Hinter *t* in den Formen des Verbums *tæia* (= *tøia*), *tæia*, s. oben *ø*: *tæði* 64, 34; 68, 21, im Subst. *tænaðr* 35, 21.

p. α. die Hs. schreibt durchweg *ll* vor *d* und *t* nach kurzer und langer Silbe, zu *helldr* den Superl. *hellz* (z. B. 25, 29; daneben *helldz*: 43, 18; 72, 24 u. ö., vgl. auch *haullzti* 49, 15). *mælti* und *mæltø* sind fast immer abgekürzt, ausgeschriebne Formen zeigen einfaches *l*, z. B. *mælti* 49, 6; aber *ámællti* 63, 18, *linmælltr* 63, 8. in *skalt* (2. pers.) steht immer einfaches *l*. Vor *ð* tritt die Verdoppelung nicht ein, also *hulði* 20, 25.

β. Verdoppelt wird das *s* der Genetivformen auf *is* vor dem angehängten Artikel, also *ríkissins* 8, 4. 5 u. o.; vgl. noch *hlutskiptissins* 38, 5; *hvætissins* 57, 18; *ágiætissins* 62, 29; *frelssins* 130, 23; oder wenn vor dem Genitiv *-s* ein anderer Vocal steht: *tréssins* 61, 9.

γ. Gedeht zu *kk* oder gewöhnlich *ck* wird fast stets das *k* in den syncopierten Formen von *mikill*: *mikkla* 4, 7. Doch vgl. *mikla* 31, 13; 112, 11; *miklum* 40, 24; 109, 17; 128, 7.

δ. Doppel-*r* steht im Auslaut von *yðarr* (gen. pl.) 107, 17, gewöhnlich im Auslaut des Komparativs der Adverbia (wenn ein Vokal vorausgeht), z. B. *mæirr*, *síðarr*, *næirr*.

Ausnahmen sind häufig: *síðar* 73, 13; 109, 3; *meir* 56, 28; *nér* 23, 8; *snarpligar* 104, 23.

ε. Doppeltes *m* steht meist im Auslaut von *fram*: *framm* 8, 25.

ξ. Doppelschreibungen aus Flüchtigkeit sind sehr häufig in der Hs.: *bRóður* 12, 33; *giórr* 44, 13 (nom. sing. f.); *hverr* 74, 21 (acc. pl. n.) *iaurrdū* 111, 28. *hann lét*

112, 23; *háskalauss* 94, 33 (nom. sing. f.); \bar{n} besonders vielfach für *n*: *hrísinn* 22, 7; *látinn* 28, 25; *sinna* 104, 20 (acc. pl. m.); *enn* (für *en*) 128, 22.

q. Vereinfachung von Geminaten tritt in bestimmten Verbindungen regelmäßig ein; andere Fälle beruhen auf Flüchtigkeit:

α. *kk*, *gg* werden vereinfacht vor *t*, *z*, *d*.

blektir 21, 28; *þykt* 65, 1 (*þykkt* 119, 24); *samþyktz* 13, 14; *blekði* 33, 10.

glaugt 45, 13; *útrygt* 58, 28; *tortrygði* 15, 14; *trygðarofsins* 74, 3; *aurugt* 112, 13; *annstygd* 16, 3; *ugði* 9, 8 u. o.; *hrygðin* 37, 6; vgl. ferner die oft vorkommenden Wörter *bygð*, *úbygð*, praet. *bygði*; *legz* 5, 14 (*leggz* 13, 23).

β. Die Hs. vereinfacht *nn* meist vor *t* und *d* (seltener vor *z*): *kendu* 13, 12 (*kennduz* 110, 22); *kendr* 120, 16; *kennt* 61, 3; *kant* 116, 18; *minti* 7, 7 u. ö. (*minnti* 103, 33; *minntuz* 28, 31); *brendi* 59, 10; *brendr* 58, 24; *brent* 61, 26.

vor *z*: *minsta* 66, 21 (*minnztum* 94, 5); *ranzuka* 124, 6; der gen. s. von *maðr* wird oft *manz* geschrieben z. B. 79, 7 (*mannz* 124, 8 u. ö.).

γ. In *skammt* wird der Doppelnasal gewöhnlich vereinfacht; vgl. auch *skemta* 16, 17; *skemra* 21, 20.

δ. Vereinfachung der Doppelkonsonanz vor dem konsonantischen Anlaut des zweiten Kompositionsteils: *mandrápum* 14, 27 (*manndráp* 79, 14); *skamsamligir* 12, 7; *grimlævikinn* 16, 26; *fultingsmann* 38, 21; *aurugligaz* 122, 3.

ε. *p* statt *pp* vor *d*: *kepðumz* 15, 2; *kepðiz* 98, 11 (aber *kepptiz* 98, 9); *klipðir* 76, 21.

vor *t*: *kreptr* (zu *kreppa*) 112, 15.

t statt *tt* vor *n*: *drotna* 5, 6 (*drottina* 117, 10); *drotnon* 4, 9; *línardrotni* 121, 29.

k statt *kk* vor *n*: *drukna* 119, 32.

mehrmals *kyrt* für *kyrrt*: 111, 30; 115, 26.

ζ. Außerordentlich oft ist *n* für \bar{n} (*nn*) im Inlaut zwischen Vokalen geschrieben; nur wenige Beispiele:

unnið 52, 11 (*unnið* 52, 10); *anað* 5, 4; *konungana* 55, 31; *haufuðsmani* 106, 30; ebenso im Auslaut: *múgrin* 7, 21; *flóttan* 15, 7; *han* 118, 33 u. s. w.; *en* für *enn*: 20, 2; 73, 13; 49, 10 (Artikel), *hin* 109, 19.

n für *m* (*mm*): *grimo* 115, 20; *skaum* 110, 26.

r für *rr* im Auslaut (s. oben *p*, *ð*): *annar* 30, 20 u. ö.

η. *t* für *tt*: *skiót* 9, 15; *hát* (zu *háttr*) 16, 32; *liót* 37, 3; *brát* 81, 23.

Bei *fát* ist einfaches *t* berechtigt: 55, 1, 105, 3. Ebenso bei *þót*: 8, 19; 61, 8 u. ö.; daneben *þótt*, geschrieben *þó að*.

r. *z* steht für *s* in den Superlativen auf *-astr*; das *f*. und das *n*. endet auf *-z*; *auðgaz* 25, 21; *haurðuz* 27, 20; *trúuz* 27, 21. vor *z* ein *ð* eingeschoben: *sunnadz* 96, 16.

z steht für *s* durchweg hinter *ll*, *nn*, *nd*: *fiállzins* 19, 23 (aber 45, 5 [*fiáll*]slaut, wenn G. richtig ergänzt); *mannzlit* 129, 28; *landzins* 19, 16. *z* für *dz* in *varðhallz* 35, 5.

Für *s* hinter *st*: *flestz* 47, 10; *traustz* 78, 33. hinter *pt*: *kraptz* 102, 2. hinter *t*: *mótz* 103, 17.

Für *s* hinter *ð*: *orðztírrinn* 28, 22; *sverðzhiaulltunum* 109, 23.

Vor *z* ist *ð* in etymologischer Schreibung eingeführt in *féhirðzla*: *féhirðzlur* 10, 11 u. ö., sehr oft in *kvedz*: 21, 11; 27, 18 u. s. w. (*kvez* 70, 1; *kvedz* 112, 18); *réðz* 72, 14. Ebenso *t* in *hlautz* 64, 14; *setz* 28, 9 (*sez* 19, 26); *litz* 62, 21.

Dagegen ohne etymologische Berechtigung (vgl. oben *sannadz*): *girdzkt* 45, 16; *girdzkar* 52, 20; *girdzku* 62, 27.

Man beachte die Schreibung von *nauðsyn*: *nauðsyn* 127, 29; *nauðzun* 40, 31; *nauzun* 105, 26; *nauðsynium* 62, 30; *nauðsynlikt* 60, 23.

s. statt *v* wird *f* geschrieben in: *giorfir* 15, 8 u. ö.; *atgiorfi* 33, 8; *atgiorfinni* 23, 3; *baulfuðu* 61, 27. *fv* statt *v*: *baulfvaði* 84, 9.

Für *f* tritt öfter in tönender Umgebung *fv* ein: *bréfvinu* 86, 1; *hefvir* 126, 27; *hafva* 127, 9; *æfvi* 130, 10;

erfíðli 53, 15. 22; *starfi* 56, 21; vgl. zu dieser Schreibung: *herviligsti* 117, 17.

ft für *pt* wieder eintretend: *aftir* 71, 30. .

fn wird vor tautosyllabischem *t* zu *m* (aus *mn*) in: *iamt* 78, 20; 97, 2; 117, 20; *iafn* erscheint als *iam* in der Komposition vor Labialen: *iammikil* 106, 38; *iammarga* 116, 28; *iamfiandlig* 96, 17; aber: *iafngott* 22, 5; *iafndæmi* 8, 30; *iafnorsóttlik* 57, 3.

t. Bei den Adj. auf *-igr*, *-ugr*, *-ligr* steht im nom. s. n. meist *k* für *g*: *kunnikt* 17, 21; *gaufukt* 50, 3; *undarlikt* 44, 30; aber: *auðigt* 55, 9; *ráðligt* 59, 23; *-ugt* ist nicht belegt; auch nicht *-akt* (*hæilag* 36, 9).

In dem schwachbetonten *miok* tritt meist *g* ein (*miog*, *miaug*); *miok* steht z. B. 10, 24. *mig* für *mik* 108, 2.

u. Die Verteilung von *ð* und *h* ist die gewöhnliche; abweichende Schreibungen: *íðróttum* 50, 15 u. ö. (*íþróttum* 50, 5); *aldýðu* 80, 8; *aldúðunnar* 54, 5; *fyrirgefðu* 109, 17.

h für das gewöhnliche *d* in *munhi* 115, 8.

ð und *d* sind im allgemeinen sorgfältig geschieden, abgesehen von Schreibfehlern wie: *hendr* 79, 5; *vandā* 42, 23; *spurdaga* 39, 8; *tíðindi* 99, 4 (sonst stets *tídindi*); *íkvedinn* 38, 27; *kvedz* 112, 18.

Anders sind Fälle wie die folgenden zu beurteilen: *lidsemðar* 6, 25 (*lidsemd* 6, 28); *veseldā* 20, 16 (Cleasby-Vigfússon und Fritzner verzeichnen nur *vesöld*); *dæmdr* 8, 29 (*dæmdr* 8, 6); *ð* neben *t*: *keppðiz* 98, 11 (*kepptiz* 98, 9).

ðt für *tt*: *auðt* 42, 6; *víðt* 56, 30.

Zu *hlýða* das part. praet. n. *hlýðt* 87, 26; ebenso *beríðt* 46, 21 zu *beríða* und *leíðt* 116, 9 zu *leíða*.

Im Auslaut unbetonter oder schwach betonter Silben steht *ð* für *t*; *það* ausgeschrieben z. B. *það vatn* 42, 24. *þat* (und ebenso *hvat*) kommt niemals vor; *hið* z. B. 4, 7. Bei *því at* wird zwar in der Abkürzung (*þt*) das *t* bewahrt, in den ausgeschriebenen Beispielen steht *ð*: *því að* 64, 4; 88, 13; 111, 3; 111, 20; *þí að* 62, 19; *þó að* ausgeschrieben (neben *þótt*, *þót*) z. B. 62, 22; 106, 12.

at als Praefix bewahrt das *t*: *athaufrinni* 63, 15; *atgiorfi* 33, 8; *athuga* 94, 4 u. s. w. *at* für *að* ist ganz vereinzelt: *at giora* 9, 9; *að, at* 97, 19.

Ausgeschriebene Partizipialformen auf *ð* (für *t*) sind häufig, z. B.: *vordid* 24, 17; *dregid* 106, 20; *gengid* 106, 25; *hlaupid* 111, 20.

t hält sich oft, wenn die Silbe mit *ð* anlautet, z. B.: *hodit* 23, 10 u. ö.; *ákvedit* 55, 3 u. ö.; *ridit* 110, 30; *rádit* 9, 6; *ordit* 88, 20; *vordit* 12, 30.

Die Silbe lautet mit *d* an: *blandit* 29, 35; *halldit* 13, 21.

Ganz vereinzelt bei anderem Anlaut: *flyit* 116, 30.

Neutrum des angehängten Artikels: *erfidit* 33, 13; *forrádit* 13, 31; *godit* 115, 23; *hérádit* 18, 1; *landit* 19, 10; *lidit* 109, 1; *rádit* 93, 3; *vedrit* 119, 24 (*vedrid* 119, 23).

2. p. pl. ind. praes.: *giuðit* 105, 25.

v. Abfall des anlautenden *h* findet sich nur bei *hl*, und zwar nur bei *hlutr* und *hlaupa* und den dazu gehörenden Bildungen. Bei *hlaupa* überwiegen die Formen mit *h*, Abfall des *h* zeigt sich nur im ersten Teile der *hs*. Dagegen hat *hlutr* gewöhnlich das *h* abgeworfen, die Verba *hlióta* und *hluta* bewahren das *h* durchweg.

w. *v* findet sich vor *o* gelegentlich im part. praet. von *verða*; *vordinn* 8, 33; *vordit* 65, 30; *vordid* 74, 6.

x. *r* assimiliert sich einem folgenden *s* in *fyst* (34, 4), einem folgenden *l* in *kallar* (116, 33); *n* einem folgenden *t* in *vétta* (*vartta* für *vænta*) 26, 14; *véttu* 15, 23; *d* einem vorhergehenden *n* in *vannligaz* 30, 12, vgl. *vandliga* 55, 28. 62, 23.

y. Vereinzelt:

α. der Plural *hofdingar* steht 106, 17; vgl. 44 Prover 88, 10. 13.

β. dat. *fylkingu* 21, 15 u. ö. neben *fylking* 18, 4 u. ö.; *virdingu* 119, 31; *svírvirdingu* 130, 19; *spurningu* 13, 11; *samsvarningu* 92, 17; *samsvarning* 89, 24.

γ. für *naukkud* einmal *nakkvad* 117, 6.

ð. *báði* für *bæði* 61, 15.

ε. vereinzelt ist *medr*, praep. 107, 20.

3. Verhältnis von G VIII zu G IX.

G VIII ist eine sehr freie Bearbeitung der ursprünglichen Übersetzung. Vor allem ist der Text stark gekürzt, im Sallustteil bis zur Sinnlosigkeit. Für die Beurteilung des Stils der Übersetzung hat deshalb G VIII nur geringe Bedeutung. Charakteristische Züge sind verloren gegangen, wofür unten Beispiele gegeben werden, und typische Formeln der späteren isländischen Saga haben sich eingedrängt. Die Entstellung der fremden Namen ist sehr viel weiter vorgeschritten als in G IX, so ist z. B. in G VIII Sebastius für Sallustius eingetreten. G VIII ist aber nicht eine Bearbeitung von G IX, sondern geht auf eine Vorlage zurück, die einen besseren Text enthielt, als wir in G IX haben. Daher hat G VIII für die Herstellung des Textes einen beschränkten kritischen Wert.

An folgenden Stellen — von kleinen Verbesserungen, die nach G VIII im Text vorgenommen sind, ist dabei abgesehen — steht G VIII dem ursprünglichen Texte näher als G IX:

huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant quin illa et alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos ac maxime per homines nominis Latini et socios Italicos impedimenta parabant. Iug. 40,2. *Þessi spurningu varð sæint svarað, því að margar svæitir kenndu mark sitt á: hrædduz sumir háska hegninganna, ef upp kæmi, en þeir máttu æigi berliga synia, að æigi hefði þeir samþykkt þvílíkum lutum sem þar voru taldir.* VI,2; von dem gesperrten Satz ist in G VIII eine Spur erhalten: *Þersum orðum var seint svarat af mörgum maunnum, því at margir kenndu hér sitt mark á; helldr settu þeir til marga menn at stóðra þessa eptirleitan.* 131,5.

Der Anfang des cap. 42 fehlt in der hs. (14,20), nicht in G VIII, das zwar hier stark kürzt, aber grade diesen bewahrt. *nam postquam Tiberius et G. Gracchus . . . vindicare plebem in libertatem*

. . . . coepere. Iug. 42, 1. enn Tiberius ok Gaius Gracchus villdu leiða alþýðuna í þat frelsi sem fyrr hafði hón haft. G VIII 131, 11.

itaque ipse apud primos erat. Iug. 46, 7. Metellus var í miðri fylking. VIII, 7. Metellus var í óndverðri fylkingh. G VIII 133, 27.

ok kasta loganda torfði með brennustæini. XIII, 17; ok helltu þar með biki ok brennusteini. G VIII, 137, 17. *picem sulfure et tæda mixtam ardenti.* Iug. 57, 5.

multis magnisque praesidiis nequiquam perditis. Iug. 62, 9. þóttiz ok miaug hafa æytt micklum styrk. XV, 13. ok þóttiz nú ósyniu eytt hafa miklum styrk. G VIII, 139, 21.

si Iugurtha captus aut occisus foret, imperium Numidiae sine mora habiturum: id adeo mature posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Iug. 65, 3. ok Marius talði hann vel til konungs fallinn, ef Iugurtha yrði drepinn eða handtekinn. XVI, 19. enn sagði hann vera vel til konungs fallinn, ef Iugurtha væri drepinn. enn þat mundi skiótt verða, ef hann yrði consul. G VIII 140, 29.

qua in parte rex pugnae adfuit, ibi aliquamdiu certatum, ceteri eius omnes milites primo congressu pulsi fugatique. Iug. 74, 3. sú fylking er konunginum fylgir tekr þegar að flýja ok svá aðrar svæitir. XIX, 11. ok sú fylking sem Iugurtha hafði tók val við, enn allir aðrir flýðu. G VIII 143, 27.

nam strenuis abunde dictum puto. Iug. 85, 50. en hægrið nú talað fyrir vauskum maunnum. XXIV, 44. enn ærit langt er nú talat fyrir svá róskum maunnum sem þér erot. G VIII, 146, 13.

cuius (ilicis) ramis modo, modo eminentibus saxis nisus. Iug. 93, 4. lúta sumar niðr, sumar út af, sumar upp, ok bræidduz víða um flárnar, vóru sumar grænar en sumar fyrndar: þangað ferr hann ok fær náð limunum. XXVIII, 7. ok hanga sumar limarnar niðr, enn sumar greinaz út í frá íj megin; hann fær náð limunum. G VIII 148, 17.

clam cum paucis ad pedites convortit. Iug. 101, 6. þá læyndiz hann ór fylkingunni sinni með fá menn ok fór til Bocchum. XXXII, 4. riðr hann framm á Rómveria. G VIII 151, 27 (s. den Komm. zu dieser Stelle).

zu: en þeir er minni tignar vóru en aungum mun úvitrari XL, 27 s. den Komm.

XLII, 13 schließt mit aller hans menn ok kunningiar (Cat. 14, 3: *proximi familiaresque erant*), mit den folgenden Worten beginnt Cat. 14, 6 (*en hvað sem þeir girntuz af honum, nam ut cuiusque studium ex aetate flagrabat*); von den beiden ausgefallenen Paragraphen bewahrt G VIII den ersten: *quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam eius inciderat, cotidiano usu atque indecebris facile par si-*

milisque ceteris efficiebatur. en þótt síðsamir menn kiemi nockurir til hans, þá u ðu þeir skiótt slikir eðr verri. 161, 3.

nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum aliis faceremus, set uti corpora nostra ab iniuria tuta forent. Cat. 33, 2. *að vér haufum æigi vápn upptekið til þess að heria á fóstbræðr vára ok æigi til háska né æinum manni.* XLV, 2. *ek hefir æigi vápn tekit til þers at heria á fóstbræðr mína, heldr ollum oss til friðar ok náða.* G VIII 167, 14.

sciebam saepenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse, cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus. Cat. 53, 3. *ek kann frá því að segia, að opt baurðuz þeir með lilið lið móti maugum fylkingum.* LIII, 4. *ok þeir börðuz opt með lítit lið við mikinn her ok með völduga konunga með litlum viðbúnaði.* G VIII 174, 26.

set Catilina postquam videt . . . in urbe res advorsas, neque fugae neque praesidi ullam spem, optimum factu ratus in tali re fortunam belli temptare statuit cum Antonio quam primum conflagere. Cat. 57, 5. *ekki var ok að læita aprtr til Rómaborgar ok æinskis fulltings var þá ván, æigi þótti honum ok sá kostur til vera að flýja.* LVIII, 2. *mátti hann nú ok æigi venda aprtr til Rómaborgar, herðir nú huginn ok vill rissuliga beriaz.* G VIII 176, 14.

paululum etiam spirans. Cat. 61, 4. *ok blés hann æigi.* LXII, 4. *ok blés hann þá enn nóckut.* G VIII 178, 16.

en cf vilid setiz um borg þessa. LXIII, 17. *enn meðr því at þér vilit vinna hana ok setiaz í hana.* G VIII 198, 26. Die jüngere hs. bewahrt hier eine Spur der richtigen Lesart, s. den Komm.

meðr þí að þér vilid setiaz um borg þessa með úfríði ok skipa hana, þá skolum vér þó gefa tóm til að veriaz. LXIII, 19; besser erhalten in G VIII: *enn meðr því at þér vilit setiaz um borgina ok sækia hana með úfríði, þá skolum vér at visu veriaz.* 198, 29. *si claudere muros obsidione paras et vi perfringere portas.* Luc. 3, 342 (der Nachsatz ist im nordischen frei dem Sinne nach gebildet).

ok fyrri munu bræðr vegaz enn mér tapim konum várum ok börnum G VIII 199, 1. In der älteren hs. steht nichts entsprechendes, nur: *ok fyrr munu vér tapaz.* LXIII, 19; was G VIII erhalten hat, ist ein entstellter Rest aus der ursprünglichen Übersetzung, in der der Schluß dieser Rede ausführlicher übersetzt war, als er uns bewahrt ist; vgl. zu dem angeführten Satz: *volnera miscebunt fratres.* Lucan. 3, 354; *pectoribus rapti matrum frustraue trahentes ubera sicca fame medios mittentur in ignes, uxor et a caro poscet sibi fata marito* 3, 351.

af . . . snænámum á háfiuall. LXVI, 4. *sakir sníónáms á háfiollum.* G VIII 201, 6.

svá að Iulius mátti hvárigum megin komaz bergsins um hrið. LXVI, 5. Besser dem Zusammenhange nach: *svá at Iulius mátti hvárngan veg frá komaz berginu.* G VIII 201, 7.

á sandhól einn háfan LXVI, 10. *á sandhól einn háfan ok þurran.* G VIII 201, 26. *siccis inclusit collibus hostem.* Luc. 4, 263.

hversu lengi þeir haufðu með mikilli ást saman halldiz i faugrum tengðum. LXXI, 4. *hversu lengi þeir mágar hófðu* u. s. w. G VIII 210, 11. *multosque per annos dilectus tibi, Magne, socer* u. s. w. Luc. 5, 472.

hræz æigi þú ógn hafsins ok sigl beint i mót vedrinu ok stefn á Italialand ok sú ein er rétt trúa til hræzlu þinnar. LXXI, 12. *hræz æigi ógnir hafsins edr vindinn ok sigl beint undan vindinum ok stefn á Italialand. enn sú er sók til hrædzlu þinnar.* G VIII 211, 10. *sperne minas, inquit, pelagi ventoque furenti trade sinum.* Luc. 5, 578; *sola tibi causa est haec iusta timoris.* 5, 580.

því að sá dagr mun nú koma. LXXII, 3. *sá hinn dapri dagr* G VIII 212, 23. *venit maesta dies.* Luc. 5, 741.

ad þú mátt maurgum hlutum stýra ok forlaugum manna stýra. LXXVIII, 3. *at þú mátt maurgum lutum stýra ok forlögum manna skipta.* G VIII 217, 1. *populis quae pandere fata quaeque suo ventura potes devertere cursu.* Luc. 6, 590.

ad Iulius mun nú blótad hafa til sigrs sér svá marga góðu menn sem hann drap i þessum bardaga. LXXIX, 3; *at Iulius blótadi helvítisguðin sér til tignar svá marga ágieta hófðingia sem hann drap i þessi orrosto saklausa.* G VIII, 219, 28. *Stygii quae numina regni (vocasti) infernumque nefas et mersos nocte furores?* Luc. 7, 169.

LXXXI, 4 ist vor nú mun ræyna ein Satz ausgefallen, der in G VIII erhalten ist: *látum þenna dag frelsa börn vár ok konur ok eignumz nú með vápnum hús ok herbergi i Rómaborg.* 220, 20. Auch der vorhergehende Satz schließt mit *i Rómaborg*, das erklärt die Auslassung in der älteren hs.; *haec eadem est (dies), hodie quae pignora quaeque penates reddat et emerito faciat vos Marte colonos.* Luc. 7, 257.

Bei einigen anderen Stellen ist es zweifelhaft, ob in G VIII eine bessere Lesart bezeugt ist, oder nur durch Zufall sich eine Annäherung an die Vorlage vollzogen hat:

iafn var háskinn að vera nær ok fiarri, en æigi iafn orðztírrinn. XIII, 18. *ok iafn mikill háski var þeim er nærr gengu sem hinum er fiarri váro. enn þó skillduz þá deigir frá dugandis maunnum.* G VIII, 137, 20; *parique periculo set fama inpari boni atque ignaverant.* Iug. 57, 6.

Über Cat. 31, 9 f. unten S. 156.

sú atlaga var skaumm ok haurð því að náttmyrkr sleit bardagann.

LXVII, 10. Die Trennung des *skaum* von dem begründenden Satz ist ungewöhnlich. G VIII 203, 17: *sú orrosta var hörð ok æigi lón g, því at nátt myrkti ok meinði þeim svá at þeir máttu æigi lengr berias; pugna fuit, non longa quidem; nam condidit umbra nox lucem dubiam. Luc. 4, 472. pars (exercitus) iacet Hesperia; totoque exercitus orbe te vincente perit. Luc. 5, 266. sumt (er fallið) í Rómaborgarlandi. LXX, 4. sumt í Italia. ok hófum vér bariz með þér nálíga um allan heimin. G VIII 208, 21. LXXVIII, 9 síðan tók; vor diesem Satz steht in G VIII: *æigi veit ek hversu hræddir þér mundut þá verða. 217, 23. Die Worte wiederholen nur das vorhergehende vera má at þér hræddiz und sind völlig überflüssig, entsprechen aber in der Reihenfolge der Sätze dem lat. Vers: quis timor, ignavi, metuentis cernere manes? Luc. 6, 666. Der Sinn des Verses ist allerdings nicht festgehalten. Vgl. noch Anm. zu 130, 28.**

4. Die lateinische Vorlage¹⁾.

Die Übersetzung schließt sich im Sallustteil so genau an den lateinischen Text an, daß es an sich möglich sein würde, die zugrunde liegende Sallust-Rezension genau zu bestimmen. Da es aber sicher feststeht, daß die Vorlage der Rómveriasaga in beiden Teilen für die Geschichte des lateinischen Textes ohne Bedeutung²⁾ ist, würde die Arbeit die Mühe nicht lohnen³⁾.

1) Sallust ist zitiert nach: Gai Sallusti Crispi quae supersunt rec. R. Dietsch. Lps. 1859, Lucan nach: M. Annaei Lucani de bello civili libri X. ed. C. Hosius. Lps. 1905, die Lucanscholien nach: M. Annaei Lucani Pharsalia. ed. C. F. Weber. Vol. III. Lps. 1831.

2) Iug. 99, 1 lesen alle hss.: *de improviso vectigales, item cohortium turmarum legionum tubicines simul omnis signa canere. Cortius* vermutete *vigiles*, das in den Ausgaben eingesetzt ist. Ob der Hauniensis 3560, über dessen Lesarten Bojesen in seiner Ausgabe berichtete, *vigiles* enthält, wie man aus Bojesens Schweigen annehmen mußte, schien schon Dietsch (s. Anm. zu dieser Stelle) zweifelhaft. Auf eine Anfrage wurde mir mit freundlicher Bereitwilligkeit mitgeteilt, daß in der hs. *vectigales* steht. Die nordische Übersetzung hat die Vermutung des Cortius vorweggenommen: *ok skolu fara fyrstir varðmenn. XXX, 14. s. auch zu Iug. 50, 3 S. 154.*

3) Übrigens reicht auch der Variantenapparat von Dietsch für eine solche Untersuchung nicht aus, bei der es besonders auf Namensentstellungen und wertlose Varianten ankommt; hier fehlen grade oft

Dietsch teilt die Sallusthandschriften, die Cat. und Jug. enthalten, in drei Klassen: 1) solche, in denen Jug. 44, 5 die Worte *neque muniebantur ea* fehlen, und die von Jug. 103, 2 *ex omni copia necessariorum* gleich zu Jug. 112, 3 *pacem vellet, daret operam* übergehen. 2) solche, die diese Lücke ausfüllen. 3) Handschriften, in denen auch *neque muniebantur ea* (Jug. 44, 5) überliefert ist. Nach dieser Einteilung gehört die Vorlage der Rómv. s. in die zweite Klasse. Der Schluß der Jug. ist vollständig, die Worte *neque muniebantur ea* fehlen in der Übersetzung (VII, 10. G VIII 132, 19)¹⁾.

Die folgende Liste enthält nur solche Stellen²⁾, in denen die Vorlage (V) von dem Text bei Dietsch abweicht; die hss., mit denen V übereinstimmt, sind nicht angegeben.

tametsi viro flagitiosissimum existumo inpune iniuriam accepisse Jug. 31, 21. *virum* V. *þó að ek hyggi að sá Iugurtha enn glæpa-fullazti hafi enn vísislaust giorz illvirkin.* I, 4.

quantum inportunitatis habent. Jug. 31, 22. *oportunitatis* V. *svá mikinn aurugglæik hafa þeir.* I, 5.

imperium vestrum. Jug. 31, 25. *nostrum* V. *ríkið vart* I, 8.

civis vestros. Jug. 31, 27. *nostros* V (nicht sicher, fehlt im Variantenapparat bei Dietsch). *borgarmenn várir.* I, 10.

immemorem esse. Jug. 31, 28. *memorem* V. *að maðr muni lengr.* I, 11. •

alii perfugas vendere. Jug. 32, 3. *traderent* V. *létu laust [flót-tamenn] svá að flýðu frá.* I, 14,

perlata rogatione. Jug. 32, 5. *oratione* V. *eptir þá taulu.* I, 14.

die für uns notwendigen Angaben, vgl. z. B. zu Jug. 93, 4 (*modo eminentibus*): *deteriores libri multum variant.* Cat. 45, 1 (*G. Pomptino*): *relicui alius aliud portentum.* Einige Namensentstellungen sind vorher angeführt, *promptum* der Rómv. s. fehlt. Daher habe ich mich in der unten folgenden Liste bei den Namen auf wenige charakteristische Beispiele beschränkt.

1) Jug. 21, 4: *velle et censere, eos ab armis discedere [de controversiis suis iure potius quam bello disceptare]* ist nur in G VIII überliefert, die eingeklammerten Worte fehlen, wie in einer Reihe von hss., vgl. Dietsch a. a. O. G VIII 121, 16.

2) Einige zweifelhafte Stellen sind im Komm. behandelt.

tribuni plebei, resistantibus conlegis continuare magistratum nitebantur. Iug. 37, 2. add. V: *ut idem ipsi consules per alium annum designarentur.* hofðingiar lýðsins kostöðu sem mest, að enir saumu væri, ok stóðu móti félaugum sínum um þetta mál. IV, 2.

praeterea uti diebus decem Numidia decederet. Iug. 38, 9. *decederent* V. að þér skoluð aller braut farnir ór Numidia, áðr liðnir sé X dagar. IV, 14.

ita quod in advorsis rebus optaverant otium, postquam adepti sunt, asperius acerbisque fuit. Iug. 41, 4. *acerbi asperique fuere.* V. en þá hvíldina er þeir haufðu miðg langað til, meðan ófríðrinn var, þá þágu þeir svá, þá er þeir fengu, að þá aufunduduz þeir ok dæilldu siálfir. VI, 7.

milites scribere. Iug. 43, 3. *eligere* add. V (als Randglosse in einigen hss., in andern im Text). að skrá ok velia riddara. VII, 3.

namque edicio primum adiumenta ignaviae sustulisse. Iug. 45, 2. *primo* V. það giordi hann hið fyrsta bodorð. VII, 12.

illa deditiois signa ostentui credere et insidiis locum temptari. Iug. 46, 6. *temptare* V. ok þótti þetta hræsnimark æitt, en æigi trúlig handganga ok fór um hvern stað með varið. VIII, 6.

Muthul Iug. 48, 3. *Molucca* IX, 1 (*mulucca* ist bei Dietsch unter den Varianten verzeichnet).

praesidio quasi duum milium [peditum] montem occupat. Iug. 50, 3; Dietsch will *peditum* streichen; ein Teil der hss. liest: *montem occupat peditum*; V. hatte, wie es scheint, *peditum* nicht. Der Übersetzer hat die Stelle mißverstanden: æigi var það skemmra en íj mílur. X, 7.

numero quadraginta. Iug. 53, 4. *triginta* V. það vóru XXX. XI, 6.

at Romani quamquam itinere atque opere castrorum et proelio fessi laetique (victoria add. Dietsch) erant. Iug. 53, 5. *fessi lassique* V. *Rutilius* ok hans lið vóru miauk mæddir, fyrst af ferðinni ok af starfi er þeir gíaurðu herbúðirnar, en nú af orrosto. XI, 6.

tamen ex copia quod optimum videbatur consilium capit. Iug. 54, 9. *ex inopia* (mit den meisten hss.) V. nú varð hann naúðigr að fylgia þó herinum ok væita þannig lið sínum maunnum með áhlaupum. leitar hann sér nú ráða. Mit *consilium capit* ist ein Teil des vorhergehenden Satzes verbunden: *in alienis bellum gerere.* XII, 7.

equites in primo late . . . ire iubet. Iug. 68, 4. *latere* V. lætr frammarst fara númerska riddara. XVII, 15.

Am Schluß des cap. 73 hatte die Vorlage etwa: *sed paulo ante Paulo Decio decreverat nobilitas*; en litlu áðr hafði sá til orrosto ætladr verið af haufðingium er hét Paulus Decius. XIX, 7. Zu dieser Stelle vgl. Dietsch 1, 13 Anm. und S. 23 ff. Die ältesten hss. haben: *set paulo decreverat senatus.*

deinde locis ex copia maxime idoneis. Iug. 76, 3. *duobus locis V.*
í tvæim stauðum þar er honum þótti helldz til fallið XIX, 24.

egregium atque memorabile. Iug. 79, 1. *mirabile V.* *ágiætlikt ok þó undarlikt.* XX, 5.

quasi vestros honores contemnant. Iug. 85, 19. *nostros V.* *rækia þvi minna mina tign.* XXIV, 16.

quin ergo quod iuvat, quod carum aestumant, id semper faciant.
 Iug. 85, 41. *faciunt V.* *æigi giora þær svá helldr það er fýsir ok kiært er.* XXIV, 36. Ebenso entspricht gleich darauf *spara þær oss* der Lesart *relinquunt*. Für die dazwischen stehenden Conj. *ament potent* gibt Dietsch keine Indic. in den Varianten an, für *agant* aus einem Parisinus *habent*. Der Übersetzer kann hier natürlich auch den Sinn geändert haben.

ab ea parte; qua ipse escenderat. Iug. 93, 6. *descenderat V.* *þar er hann fór ofan.* XXVIII, 9.

numero quinque. Iug. 93, 8. *numero quinque milium V.* *en það var allz í herinum V þúsundir.* XXVIII, 11.

pauca munimenta quaerebat. Iug. 98, 3. *gerebat V.* *ok minna rigið á.* XXX, 9.

ipse paulatim dispersos milites neque minus hostibus conturbatis (da auch die Feinde nicht weniger als die Römer in Verwirrung geraten waren) *in unum contrahit.* Iug. 98, 4. *conturbatos V.* *en Marius læitar að hæimta saman svæitirnar þær er dræifz haufðu ok mæirr vöru skelfðar af ótta.* XXX, 10.

atque portis erumpere. Iug. 99, 1. *portas V.* *að brióta hlidin á virkium þæira.* XXX, 14.

Sulla cum equitatu apud dextumos. Iug. 100, 2. *apud extimos V.* *Sulla var í enni efztu fylkingu með riddaraherinn.* XXXI, 2.

set quia divorsi redeuntes alius ab alia parte. Iug. 101, 2. *ab-
 untes V.* *en er niósnirnar kómu ór ymsum ættum til þæira ok svá í braut.* XXXI, 8.

simul nobis dempsere acerbam necessitudinem. Iug. 102, 5. *de-
 meres V.* *ok enn takir þú af oss snarpa skylldu bardagans.* XXXIII, 5.

Marius ubi infecto quod intenderat negotio Cirtam redit. Iug. 104, 1. *confecto V.* *Marius kemr aprt í Cirta ok hefir vel síslað.* XXXV, 1.

cum Gn. Octavio Rusone. Iug. 104, 3. *Rufone V.* *Gneius Octavius Ruphonus.* XXXV, 4.

ob ingeni multa bona. Iug. 108, 1. *ob ingenia multaque bona V.* *af hugviti sinu ok maurgum góðum lutum.* XXXVII, 1.

fuerit mihi equisse aliquando tuae amicitiae. Iug. 110, 3. *fuit mihi pretii aliquantum equisse tuae amicitiae. V;* oder ähnlich, jedenfalls

stand *pretium* in der Vorlage. *verid hefir mér það lengi í hug að kaupa þína vináttu micklu verði.* XXXVIII, 4.

ita conscientia mentem excitam vastabat. Cat. 15, 4. *vexabat V. svá kvalði samvizka glæpanna ágirndarhuginn.* XLIII, 7.

Zweifelhaft ist mir folgende Stelle: *incendium meum ruina restinguam.* Cat. 31, 9. *þá skal ek með margra manna taupun seðia reiði mína.* XLIV, 6. Vielleicht nach *ruina aliorum* oder *ruina alterius*. G VIII hat: *þá skal mín reiði seðiaz í margra yðvarra blóði.* 167, 5. Das stimmt zu den Varianten *vestra ruina*, *in ruina vestra*.

neque quo periculum aliis faceremus. Cat. 33, 2. *periculum homini f. V. ok æigi til háska né æinum manni.* XLV, 2.

magna clades atque calamitas. Cat. 39, 4. *maxima clades V. hinn mesti skaði.* XLVII, 13.

item in agro Piceno Bruttio Apulia. Cat. 42, 1. *Bruttio* fehlt in einigen hss. *Picenum ok út um Púl.* XLIX, 1.

Statilius et Gabinius . . . incenderent. Cat. 43, 2. *Statilius Gabinius . . . incenderet V. Statilius Gabinius hét maðr u. s. w. L, 3.*

in ponte Mulvio. Cat. 45, 1. *mulino* in einem Parisinus. *til brúar þeirrar er Molinum haitir.* LI, 2.

Caeparium Tarracinensem. Cat. 46, 3. *Ciparium Tracinensem* LI, 9. *Tracinensem* ist bei Dietsch durch zwei Handschriften bezeugt.

quoniam verba contemnitis. Cat. 52, 35. *verba mea V. að þér gefið aungan gaum að orðum mínum.* LII, 8.

ubi paululum descenderis ad laevam. Cat. 55, 3. *ascenderis V. þá skyldi ganga til vinstri handar upp naukkud.* LIV, 3.

verba virtutem non addere. Cat. 58, 1. *verba viris v. n. a. V. að æigi giora orð æin saman maunnum hugrekki.* LVIII, 3.

Bei der Freiheit, mit der der Übersetzer im zweiten Teil seine poetische Vorlage behandelt, ist ein Versuch, den Charakter der Lucanhs. zu bestimmen, die als Vorlage gedient hat, aussichtslos. Auch reicht hier der Variantenapparat für die libri deteriores noch weniger aus, als im Sallust. Ich begnüge mich daher mit der Anführung einiger charakteristischer Stellen, wobei ich auch G VIII heranziehe ¹⁾:

nec cruor emicuit solitus, sed vulnere largo diffusum rutilo dirum pro sanguine virus. Luc. 1, 614. *nigrum V. þá lióp mikill ok kol-scartr kattr ór búkinum.* G VIII 187, 4.

1) Die Verse Luc. 7, 489 ff. sind nur in G VIII erhalten (222, 5); die Vorlage hatte die Reihenfolge der Verse wie die recensio vulg.

at nunc causa mihi est orandae sola salutis. Luc. 4, 346. *magna* V. *en nú er mikil sauk til að vér biðim oss hiálpar.* LXVI, 15.

nec sciet hoc quisquam. Luc. 5, 665. *ne sciat* V. *en nú bið ek þess, að eingi viti.* LXXI, 18.

G VIII 213, 4: *mátti hvárki þeira mæla orð við annat fyrir harmi.* 5, 795: *neuterque recedens sustinuit dixisse vale.* Die Worte fehlen in der ältesten Überlieferung.

quod si signa ducem numquam fallentia vestrum conspicio. Luc. 7, 290. *ducum* V (bei Hosius nicht verzeichnet). *sé ek nú þau merki yðarra hertoga er litt hafa brugðiz.* LXXXI, 11.

nusquam civilibus armis tanta fuit merces. Luc. 9, 150. *numquam* V. *alldri mun verið hafa verkkaupid meira orrostinni.* LXXXIII, 2.

5. Ursprünglicher Umfang der Saga.

AM 595, a—b, 4° beginnt im bellum Iugurthinum 31, 18 (Rede des Memmius). Das erste Fragment reicht fast bis zu Ende des bellum Iug., dann fehlt ein Blatt, und der erhaltene Text setzt bei der Überleitung zu Sallust. Cat. wieder ein. Die Überleitung von Cat. zu Lucan ist in G IX nicht erhalten. Die hs. schließt bei Luc. 9, 229. G VIII beginnt mit Iug. 5 und führt die Erzählung über Lucan hinaus bis zum Tode des Augustus und der Geburt Christi. Sicher ist, daß Iug. Cat. und Lucan von Anfang an zu einer Saga verbunden waren. Der Stil der Übersetzung ist in allen Teilen der gleiche. In der Überleitung von Iug. zu Cat. (vgl. den Komm.) schildert der Übersetzer die Einnahme Roms durch Marius und die Rache Sullas nach Luc. 2, 98 ff. und benutzt für seine Geschichtskompilation die Lucanscholien. Die Übersetzung des 2. Buches Luc. ist in G IX nicht erhalten, aber G VIII ist im Lucanteil soweit zuverlässig, daß man sagen darf: der Übersetzer hat die zur Überleitung von Iug. zu Cat. benutzte Schilderung später bei der Übersetzung des Lucan ausgelassen (G VIII 188, 5 ff.). Mit der Einheit der Übersetzung scheinen zwei Tatsachen in Widerspruch zu stehen: einmal wird Julius Caesar im Lucanteil fast stets mit seinem Gentilnamen, im Cat. mit dem cognomen bezeichnet (s. unten Abschn. 12). Zweitens

ist die Art, wie Cicero (im Cat. fast immer durch den Gentilnamen bezeichnet) im Lucan wieder eingeführt wird, sonderbar; die Stelle ist allerdings nur in G VIII erhalten: *Romani maximus auctor Tullius eloquii, cuius sub iure togaque pacificas saevus tremuit Catilina securis.* Luc. 7, 62, im nordischen mit der Formel für die Einführung einer bisher nicht genannten Person und ohne Erwähnung des Catilina: *þá gekk ok sá höfðingi fyrir Pompeium er hét Tullius Cicero, einn af hinum ágætuztum Rómaborgarhöfðingjum sakir speki ok málsnilldar.* 219, 6. Gegenüber der allgemein hervortretenden Stileinheit können diese Dinge nicht ins Gewicht fallen. Eine Untersuchung des Schlusses in G VIII verspare ich mir auf eine andere Gelegenheit; hier will ich nur bemerken, daß auf die Parteistellung des Lucans hingewiesen wird, die in der vorhergehenden Übersetzung zu vielen Kürzungen und Veränderungen Veranlassung gegeben hat. Nachdem die Ermordung Caesars geschildert ist, folgt der Satz: *enn ef Lukanus hefði lifat þenna atburð, þá mundi hann hefnt kalla Pompeius.* 248, 21. Am Schluß der Lucanübersetzung steht: *ok hettir Lukanus hér nú at segja frá þeim orrostom er Julius átti ok hyggja menn, at hann muni fyrr hafa andaðr verit en hann mætti sinni frásögn út koma.* G VIII 246, 2. Auch hier könnte wie an der anderen Stelle die Meinung zugrunde liegen, daß Lucan ein Zeitgenosse des Pompeius und des Caesar gewesen sei. In der Überleitung von Iug. zu Cat. steht ein Satz, der wie eine Hinweisung auf den Schluß der Saga aussieht: *en vísendi ok spádómr saugðu svá, að undir æinvalld mundi Rómaborg koma.* XL, 28. Gleich darauf spricht der Übersetzer von den drei mächtigsten Männern in Rom, Pompeius, Caesar und Crassus, gesellt ihnen aber als vierten den Cato zu, im Hinblick nicht bloß auf die große Rede Cat. 52 und die Vergleichung zwischen Caesar und Cato (54), sondern vielleicht auch unter dem Eindruck der Bedeutung, die Cato in der Dichtung des Lucan hat. — Für die Fortsetzung über Lucan hinaus wird die Quelle

in derselben Wendung angegeben, wie für die Überleitung von Iug. zu Cat.: *en þó er þat sagt á bókum Rómveria. XXXVIII, 6. nú skal segja af þeim stórtíðindum er funduz í bókum Rómveria. G VIII 246, 6.*

Im cod. AM 595, 4°, a—b sind zwei Bruchstücke über die Gründung Roms überliefert; ich habe nachgewiesen (Nachrichten der K. Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen, phil.-hist. Kl. 1903, 660 ff.), daß das erste Bruchstück (U I) eine Bearbeitung des zweiten (U II) ist, und daß der Verfasser von U I einen Text der Rómveriasaga vor sich hatte, in dem U II die Einleitung der Saga bildete. Damit ist noch nicht erwiesen, daß diese Einleitung von Anfang an zur Saga gehörte. G VIII spricht dagegen. Das Bruchstück ist zu kurz, um eine sichere Entscheidung zu treffen. Am Schluß von U II wird *consul* mit *ræðismaðr* übersetzt (*en vör þýðum þat ræðismenn*), das in dieser Bedeutung nie in der Rómv. s. vorkommt.

6. Zeit der Abfassung. Allgemeine Charakteristik der Saga.

Die Saga selbst gibt keinen bestimmten Anhalt. Das von Kálund, Aarb. f. nord. oldkynd. og hist. 1901, 300 veröffentlichte Bücherverzeichnis, das eine Rómveriasaga bezeugt, stammt aus dem Anfang des 14. Jh. Eine Beziehung zu anderen Sagawerken, die chronologisch verwendbar wäre, ist nicht vorhanden (über das Verhältnis der Schlangenbeschreibung in AM 194, 8° und der Rímbegla zur Übersetzung von Lucan 9, 700 ff. s. unten Abschn. 15). Die Übersetzung der Alexandreis durch den Bischof Brandr Jónsson¹⁾, die einzige Saga, die dem zweiten Teile der Rómveriasaga verglichen werden kann, ist wahrscheinlich zwischen 1262 und 1264 entstanden. Man findet im einzelnen manches Übereinstimmende. *senatus* wird auch hier mit *gldunga sveit*²⁾ übersetzt wie in der Rómv. s.: *senatus . . . en þat má kallaz aulldunga sveit á norðno.*

1) Sicher ist seine Autorschaft nicht.

2) In der Gylf. saga bleibt *senator* unübersetzt (doch s. 97, 5).

Alex. s. 8, 6 v. o. Unger. — Schleuderer: (*et levibus fundae iaculator habenis*) ok þeira er með slangor fóro. Alex. s. 21, 6 v. u.; in der Rómv. s.: þeir er slaungur hafa, bera. In beiden Übersetzungen bezeichnet *greifi* einen *praefectus urbis* (z. B. Al. 88, 1 v. u. VI, 68; Rómv. s. XVII, 5 ff.). Das seltene Wort *sandhaf* ist bei Fritzner nur aus der Alex. s. belegt 50, 9 v. u. 51, 5 v. o.), hier im Plural; es kommt aber auch in der Rómv. s. vor, im Sing.: *í sandhafid*. XXI, 3. Die lat. Vorlage (Iug. 79, 4) bot hier keine Veranlassung zu dieser Bildung, wohl aber dort Alexandreis 3, 383: *pulveris aequor*. Beiden Übersetzungen ist die Neigung gemeinsam, den Verfasser der Vorlage zur Gewähr als Sprechenden einzuführen (*svá segir Lucanus, Sallustius, Galterus*). Aus dem Sprachgebrauch, der Verwendung poetischer Wörter, romantischer Wendungen könnte man noch manches Gemeinsame anführen. Ein Verhältnis der Abhängigkeit läßt sich aber nicht erweisen. Die beiden Übersetzer behandeln ihre Vorlage in sehr verschiedener Weise. Wie die Rómv. saga energisch zur Prosa strebt, wird sich unten zeigen. Brandr Jónsson bildet besonders im ersten Teile der Saga die poetischen Elemente der lateinischen Dichtung mit einer Kühnheit nach, die in der Übersetzungsprosa einzig dasteht. —

Der allgemeine Charakter der Sprache in der Rómveriasaga ist im ganzen rein und tüchtig, nicht verkünstelt und geziert; weder zeigen sich Zeichen besonderer Altertümlichkeit, noch des Verfalles sprachlicher Kultur. Ob die Rómveriasaga mit den literarischen Bestrebungen des norwegischen Königshofes in Verbindung zu setzen ist, erscheint fraglich. Einzelne norwegische Züge in der Orthographie der ältesten Hs. können das nicht erweisen, da solche norwegische Schreibgewohnheiten auch in der isländischen Überlieferung zweifellos isländischer Denkmäler vorkommen. Nach dem allgemeinen Eindruck der Saga darf man sie in die zweite Hälfte des 13. Jhs. setzen.

Die Rómveriasaga steht in der Literatur ihrer Zeit einsam da; besonders durch die Ausführlichkeit, mit der

die beiden Bücher des Sallust übertragen sind. Es ist bekannt, daß die mittelalterlichen Darstellungen der römischen Geschichte gern von Tarquinius Superbus gleich zu Julius Caesar übergehen. Das Interesse, mit dem hier Ereignisse und Zustände aus der Zeit der Republik behandelt werden, bezeichnet eine merkwürdige Abweichung vom Geschmack des Mittelalters. Auch die isländische Veraldarsaga bringt die typische Darstellung der römischen Geschichte, wobei die römische Republik ausgeschaltet wird: *eptir þat váro ii höfðingar yfir Rómveriom á hverio ári, þeir váro consules kallastir. svá læt fram cccc ok xl ok iii ár ok réðu þá stund alla consules Rómveriom. á ofanverðri þeiri tíð váro iii höfðingar settir yfir Rómveria her. einn var Pompeius inn mikli, annarr Marcus Crassus, þriði var Julius Cesar.* Gíslason, 44 Prøver 88, 10. Zu dem letzten Satz und den folgenden vgl. Rómv. s. XLI, 1 und G VIII 179, 5. Kurz wird berichtet über die Orientsiege des Pompeius, das grausige Ende des Crassus und die Kämpfe Caesars im Norden; dann geht die Erzählung zum Zwist der beiden übriggebliebenen Tresviri über. Die Überlieferung der Rómv. saga zeigt, daß das Interesse für Sallust von der spätern Generation nicht geteilt wurde. In G VIII ist der Sallustteil grausam gekürzt und entstellt, der Lucanteil viel besser überliefert. Sallustius ist wie oben erwähnt meist zu Sebastius entstellt. Der Verfasser des ersten Stückes über die Gründung Roms (s. oben S. 159) weiß überhaupt nichts von Sallust und meint, daß Lucan die Vorlage für die ganze Rómveriasaga von der Gründung Roms an gebildet habe.

Die literarische Bedeutung der Saga liegt ferner darin, daß der Übersetzer erstens eine für seine Zeit ungewöhnliche Fähigkeit besitzt, die römische Zeit aus ihr selbst heraus zur Anschauung zu bringen, und zweitens, daß er seine Vorlage nicht bloß als Stoff ansieht, sondern Verständnis für die Form der Vorlage hat. Bezeichnender Weise gilt das fast ausschließlich nur für

den prosaischen Teil der Vorlage. So erhebt sich die Übersetzung an manchen Stellen zu einer wahrhaft künstlerischen Nachbildung der antiken Prosa. Im Sallust folgt die Saga im allgemeinen der Vorlage Satz für Satz, die Übersetzung ist aber nicht im modernen Sinne wortgetreu, sondern unterwirft sich dem im Norden ausgebildeten Stil der historischen Erzählung.

Zwei in Form und Stil stark abweichende Vorlagen, eine prosaische und eine poetische, waren zu einem Ganzen zu vereinigen und die für die historische Ordnung erforderlichen Mittelglieder einzuschieben. In der Übersetzung mußte daher eine Ausgleichung angestrebt werden, und zwar geschieht es in der Richtung zur Prosa. Von dem starken Pathos des Lucan ist im Nordischen im allgemeinen nichts mehr zu spüren, die poetische Einkleidung ist aufgegeben, nur die Erzählung wird festgehalten. Aber auch im Sallust werden gewisse rhetorische Elemente, die der Schlichtheit der nordischen Prosa zu fern stehen, im allgemeinen nicht nachgebildet, scharfe Antithesen, Pointen gehen verloren, die geistreiche Fassung, die effektvolle Beleuchtung, die persönliche Kritik — alles das fehlt meist auch im Sallustteil oder ist doch oft zu Wirkungslosigkeit abgeschwächt. Diesem Streben zum nordischen Sagastil wirkt aber wieder entgegen das Bemühen, charakteristische, der nordischen Art fremde Züge festzuhalten. In dem Gegenspiel dieser beiden Kräfte offenbaren sich die Eigentümlichkeiten, die Vorzüge und Schwächen der Übersetzung, die Bildung und der Geschmack des Verfassers. Völlige Sicherheit ist in Einzelheiten, besonders bei Kürzungen und Auslassungen nicht zu gewinnen, unzweifelhaft aber ist Überlegung, Absicht, Abwägung, Stilgefühl vorhanden.

7. Vorliebe des Übersetzers für Reden.

Die ausführliche Wiedergabe der Reden in beiden Teilen der Saga ist besonders charakteristisch für den Übersetzer. In dem Bemühen, dem Text genau zu folgen,

verwickelt er sich freilich grade hier oft in Schwierigkeiten, aus denen er keinen Ausgang findet; aber im allgemeinen ist die Treue, Kraft und Schönheit dieser nordischen Nachbildungen der Bewunderung würdig. Besonders werden die Reden, Ansprachen bei Entscheidungen, Hauptereignissen sorgfältig behandelt. Charakteristische Beispiele sind: die Rede des Memmius (Iug. 31. I, 1 ff.), Rede des Marius (Iug. 85. XXIV, 1 ff.), Rede des Cato (Cat. 52. LII, 1 ff.), Rede des Catilina vor der Schlacht (Cat. 58. LVIII, 3), Ansprache Caesars an Metellus gerichtet (Luc. III, 134 ff. LXIII, 2 ff.), Rede des Afranius (IV, 344 ff. LXVI, 14), Rede des Vulteius (IV, 476 ff. LXVII, 13 ff.), Rede des Caesar (V, 325 ff. LXX, 8. Lücke am Anfang), Selbstgespräch Caesars auf dem Meer (V, 654 ff. LXXI, 15 ff.), Rede des Pompeius (VI, 319 ff. LXXVII, 2 ff.), Rede des Caesar vor der Schlacht von Pharsalus (VII, 250 ff. LXXXI, 2 ff.), Rede des Cato (IX, 190 ff. LXXXIV, 7 ff.), Rede des jüngeren Pompeius (IX, 123 ff. LXXXII, 2). G VIII tritt hier für die Reden im Lucan bisweilen ergänzend ein, während im Sallustteil G VIII selbst in den Reden die gewaltsamsten Kürzungen aufweist. Auch in G IX ist die Überlieferung nicht überall zuverlässig; ob eine Kürzung oder Auslassung vom Übersetzer beabsichtigt ist oder einem Schreiber zur Last fällt, bleibt oft zweifelhaft. Vgl. z. B. XXIV, 6, wo in der genau übersetzten Rede des Marius ein wichtiger Satz (Iug. 85, 6) fehlt. Die Unzuverlässigkeit der Überlieferung ist deutlich in der Rede der Massilioten (LXIII, 14 ff. III, 307 ff.; vgl. den Kommentar).

LXVII, 23 ist eine kurze direkte Rede durch Zusammenfassung der Erzählung ausgefallen (IV, 542). Die Verse, in denen der Fischer Amyclas die Vorzeichen des drohenden Sturms aufzählt (V, 540—559) sind nicht übersetzt; der Inhalt durch einen erzählenden Satz angedeutet: *Amyclas taldi torvelldi á ferdinni*. LXXI, 10. Vgl. den Kommentar zu 110, 18 (Luc. 4, 162); und unten

über den Ersatz direkter durch indirekte Rede (S. 169). Die Worte Caesars, mit denen er auf dem Meer den Fischer ermutigt, sind gekürzt; der Übersetzer will den hochfahrenden Ausdruck mildern (LXXI, 12. V, 583 ff.). In der Rede, in der die Caesarianer ihrem Führer wegen seiner Meerfahrt Vorwürfe machen, fehlen die Verse V, 690—695, vgl. LXXI, 23; hier ist es nicht möglich zu entscheiden, ob eine Absicht des Übersetzers vorliegt; ebenso wenig LXXVIII, 4, wo die Verse VI, 596—599, 602—603 fehlen. Auch die Antwort der Hexe erscheint im Nordischen gekürzt (LXXVIII, 5. VI, 605 ff.), und zwar so ungeschickt im Verhältnis zur Frage, daß man an der Richtigkeit der Überlieferung zweifeln darf. Als Beispiele wichtiger Reden und Ansprachen aus Lucan, die nur in G VIII überliefert sind, erwähne ich I, 299 ff., G VIII 183, 7 ff.; III, 91 ff., 196, 20 ff. (Caesar); II, 242 ff., 188, 12 ff. (Brutus), Lücke bei 188, 32 (II, 266); II, 286 ff., 189, 14 ff. (Cato), Lücke bei 189, 19 (II, 306); II, 531 ff., 192, 29 ff. (Pompeius); III, 12 ff. 195, 21 ff. (Julia): VI, 777 ff., 217, 27 ff. (cadaver, draugr), der Schluß ist verstümmelt (VI, 811. 218, 19); VIII, 110 ff. (Worte der Mytilenaeer) sind ziemlich genau übersetzt bis 120 (227, 26 bis 228, 3), der Schluß fehlt. Die Rede des Pompeius VIII, 262 ff. weist im Nordischen die gleiche Erscheinung auf: der nordische Text folgt zunächst der Vorlage (229, 9—229, 18. VIII, 262—272) auch in Einzelzügen, dann bricht er in kurzen Sätzen, die ziemlich zusammenhangslos der Vorlage entnommen sind (vgl. z. B. 229, 28 mit VIII, 311 ff.), ab; der größere Teil der Rede hat im Nordischen keine Entsprechung. Ebenso ist in der Rede des Labienus IX, 550 ff., nachdem die ersten Verse ohne besondere Kürzung übertragen sind, bei IX, 555 die Übersetzung zu Ende (237, 2), die Verse 556—563 fehlen. Die Rede des Pothinus VIII, 484—535 ist zu Anfang in indirekte umgesetzt (230, 16), geht dann in direkte über; die Übersetzung bricht aber bald ab, der größte Teil der Rede bis zum Ende fehlt, nur der Gedanke von 521—522

wird als Schlußsatz aufgenommen: *feriam tua viscera, Magne, malucram soceri; (skulum vér) drepa Pompeium ok slíkt hit sama skulum mér gera með Julium, ef mér komumz yfir hann.* 234, 31 fehlt von der Antwort, die Tarcondimotus dem entrüsteten Cato gibt (IX, 227—251) alles bis auf den Schlußsatz (IX, 249 ff.); hier zeigt die bessere Handschrift, in der der Anfang der Rede erhalten ist (131, 13), wie wenig auch im Lucan der Überlieferung in G VIII zu trauen ist. 231, 8 fehlt der wichtige Anfang der kurzen Rede des Pompeius (*remane, temeraria coniunx.* VIII, 579), es wird im Nordischen auch nicht erzählt, daß Cornelia mit in das Boot springt, das Pompeius zum Tode führt). Anfang und Ende dagegen sind von der Rede des Cato IX, 256—283 übernommen, der mittlere Teil ausgelassen (235, 3—12). 213, 1 ff.: *ef þér er engis annars kostur enn flýja, þá gleym þú æigi at koma til mín* (Worte der Cornelia), entspricht mit unsinniger Verdrehung des Gedankens dem Schlußsatz der Rede V, 762 bis 790: *hoc precor extremum, si nil tibi victa relinquent tutius arma fuga, cum te commiseris undis, quolibet infaustam potius deflecte carinam: littoribus quaerere meis;* alles Vorhergehende fehlt. Andere Beispiele starker Verkürzung sind: VI, 150 ff., 214, 11 ff. (Scaeva); VII, 87 ff., 219, 16 ff. VII, 342 ff., 221, 4 ff. (Pompeius); VIII, 639 ff., 231, 27 ff. (Cornelia); VIII, 759 ff., 232, 30 ff. (Cordus); IX, 1014 ff., 242, 6 (Achillas); IX, 1064 ff., 242, 20 ff. (Caesar). Die Worte, mit denen Erichtho den Toten beschwört (VI, 762 bis 774), werden nicht in direkter Rede wiedergegeben, sondern nur angedeutet: *Erichtho skylldadi hann til at segja slíkt er hann vissi ok hon villdi hann spyria.* 217, 25. Eine sehr starke Kürzung findet sich bei VIII, 331. 229, 30. Aus der langen Rede des Lentulus (VIII, 331—453) wird in indirekter Redeform nur der Rat entnommen, der Pompeius ins Verderben führt: nach Ägypten zu gehen und dem jungen Könige zu trauen. Nicht bloß gekürzt oder angedeutet sind Reden in G VIII, sondern auch ganz weggelassen: VIII, 622 ff., 231, 26 (Selbstgespräch des

sterbenden Pompeius); VIII, 729 ff. VIII, 746 ff. 232, 27 (Cordus an der Leiche des Pompeius); IX, 847 ff., 240, 9 (Catos Soldaten in der Wüste); IX, 990 ff., 241, 29 (Weiherede Caesars am Altar der trojanischen Ahnen); X, 353 ff., 244, 14 (Pothinus).

Wenn auch die Überlieferung des Lucanteils in G VIII besser ist als im Sallustteil, so darf es als völlig ausgeschlossen gelten, daß auch nur der größere Teil der angeführten Kürzungen und Auslassungen der Originalübersetzung angehört. Charakteristisch ist vor allem die rohe Art der Kürzung, daß ein Teil der Rede ziemlich genau wiedergegeben wird und dann die Übersetzung, oft unter Zerstörung des Zusammenhanges, abbricht. Die Abschreiber wirken dem Übersetzer entgegen, zerstören den Charakter des Originals. Im Sallustteil können wir die beiden Texte auf lange Strecken hin mit einander vergleichen. Hier sind es grade die Reden, die in G VIII von den Abschreibern zusammengestrichen werden; man vergleiche nur die größeren: G VIII 125, 12 ff., I, 1 ff., Iug. 31 (Memmius); 146, 5 ff., XXIV, 1 ff., Iug. 85 (Marius); 153, 3, XXXIII, 5, Iug. 102, 5 (Sulla; die ganze Rede fehlt in G VIII); 173, 25 ff., LII, 1 ff., Cat. 52 (Cato); 176, 17 ff., LVIII, 3 ff., Cat. 58 (Catilina). Das gleiche, wenn auch z. T. in geringerem Maße, läßt sich bei den Lucanreden beobachten, die in beiden Texten erhalten sind. G VIII 201, 29, LXVI, 11, IV, 273 (Caesar; der Anfang in beiden Texten übereinstimmend, der Rest fehlt in G VIII); 203, 24 ff., LXVII, 13 ff., IV, 476 ff. (Vulteius); 216, 9 ff., LXXVII, 2 ff., VI, 319 ff. (Pompeius); 220, 13 ff., LXXXI, 2 ff., VII, 250 ff. (Caesar vor der Schlacht von Pharsalus; das Beispiel ist besonders charakteristisch für die mechanische Art der Kürzungen in G VIII; Anfang und Ende der Rede sind erhalten, der große Mittelteil LXXXI, 6 *ek em* — 18 *vid sina borgarmenn* fehlt. 234, 18 ff., LXXXIV, 7 ff., IX, 190 ff. (Cato).

8. Direkte und indirekte Rede.

Die direkte Rede wird auch in der Rómveriasaga der indirekten vorgezogen. Umsetzung in direkte Rede ist daher außerordentlich häufig; oft wird dem Lat. entsprechend in indirekter Rede begonnen, dann wendet sich der Übersetzer zur direkten. Dieser Übergang braucht nicht vermittelt zu sein. Auch aus der Erzählung selbst wird die Gelegenheit zu direkter Rede entnommen:

*ok sagði, að aull alþýða i Rómaborg hafði sína trú til gefið, að þú skalt i gríðum fara. I, 15 (fidem suam interponit. Iug. 32, 5); vill mæirr lála giora eptir tign Rómveria, að þæir halldi orð sín, en að æði lýdsins, ok mýkium svá hugi þæira. II, 3 (animos eorum mollire. Iug. 33, 3); að þæir veri siálfa sik ok sitt riki fyrir riki ok ágirni Rómveria, því að við þá skolum vér nú æiga kapplæikinn u. s. w. IX, 4/5 (cum eis certamen fore, quos u. s. w. Iug. 49, 2); þikkir þæim nú vel hafa gengið til sigrs, en annað erfði mun nú verða til ránfangs. XII, 1 (relicuos labores pro praeda fore. Iug. 54, 1); kveðr þá munu vinna sigr ágiætán ok ef þér giorið svá, þá mun ek hafa rikið i frídi. XIII, 11 (si id fecerint, postea sese in regno u. s. w. Iug. 56, 4); að hann bíði þar til, er son minn hefir allðr til að taka þessa tign. XVI, 13 (ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Iug. 64, 4); hann segir Rómveria ranglata ok fulla af ágirni ok allra manna fiandr ok óvini, ok sú sauk er við mik sem við þik. XXII, 8 (eandem illos caussam belli cum Boccho habere, quam secum. Iug. 81, 1); en hann siálfr lész munu bera vatn eptir sér, svá skal hverr annarra ok klyfia af vatni aull kykvendi þau er vér megum til þess hafa. XXVI, 19 (aqua modo seque et iumenta onerare. Iug. 91, 2); sagði Rómveria ósyniu beriaz, því að ek drap nú Marium fyrir litlu. XXXII, 4 (paulo ante Marium sua manu interfectum. Iug. 101, 6); kvez æigi hafa vápn upp tekið fyrir fiandskapar sakir við þá, helldr að veria riki sitt, því að ek á hlut Numidie rikis. XXXIII, 12 (nam Numidiae partem . . . suam factam. Iug. 102, 13); biðr riddara mataz ok giora marga ellda, vér skolum búinir vera að fara aundverða nótt. XXXVI, 3/4 (dein prima vigilia silentio egredi iubet. Iug. 106, 4); kveðr hafa bariz opt fá menn styrkia móti maurgum. því minnr sem þér þyrmið yðr, því auruggri eru þér. XXXVI, 6/7 (tanto tutiores fore. Iug. 107, 1); vgl. noch XIX, 28 (Iug. 77, 1); XXII, 17 (Iug. 83, 1); XXII, 18 (Iug. 83, 2); XXX, 14 (Iug. 99, 1); XLIV, 9 (Cat. 32, 2). Der Übergang wird vermittelt durch ein vorangestelltes *hann mælti svá* oder ein eingeschobenes *sagði hann* u. ä.: IV, 14 (Iug. 38, 9); XV, 7*

(Iug. 62, 1); XVI, 11 (Iug. 64, 2); XVI, 15 (Iug. 64, 5); XVII, 14 (Iug. 68, 3); XXI, 7 (Iug. 79, 8); XXVIII, 9 (Iug. 93, 6); XXXVI, 1 (Iug. 106, 2); XXXVI, 3 (Iug. 106, 3); XXXVI, 10 (Iug. 107, 4); XXXVII, 3 (Iug. 108, 2); XLIV, 3 (Cat. 31, 7); L, 9 (Cat. 43, 3); L, 15 (Cat. 44, 2). Die Beispiele sind alle dem Sallustteil entnommen, wo die Gelegenheit zur Umsetzung sich außerordentlich häufig bot. Bei der poetischen Vorlage des zweiten Teils mit ihrer Fülle von direkten Reden ist das Verhältnis naturgemäß ein anderes.

Wie aus der Erzählung selbst die Veranlassung genommen wird, direkte Rede einzuführen, mögen einige charakteristische Beispiele zeigen: *ita numero priores, si ab persequendo hostis detertere nequiverant, disiectos ab tergo aut lateribus circumveniebant.* Iug. 50, 6. *vér erum æigi færi, sagði Iugurtha, ok hvar sem þeir flyja æigi ok taka við, læitum þá á aðra hlið eða þar er naukkurr dræfiz frá.* X, 10; (*populus*) *frequens Marium iussit.* Iug. 73, 7. *en allr lýðrinn svaradi: Marius, Marius!* XIX, 7; *ipse ex flumine, quam proxumam oppido aquam esse supra diximus, iumenta onerat.* Iug. 75, 6. *en ek mun, sagði hann, ok minir menn taka vatn ór ánni.* XIX, 17; *recta ferrum cervice poposcit.* Luc. II, 510: *ok rétti framm hálsinn ok mælti: ráði til einn hvern ok höggvi drengiliga.* G VIII 192, 13; *consilii vox prima fuit meritumque fidemque sacraque defuncti iactavit pignora patris.* Luc. VIII, 480. *hann mælti: Lagus konungr, fadir yðvarr, var maðr trúlyndr ok mundi hann vel fagna Pompeo u. s. w.* G VIII, 230, 11. LXXIX, 5 ist die Rede des Augur dadurch erweitert, daß die Verse VII, 197 ff.: *seu tonitrus ac tela Jovis praesaga notavit* u. s. w. mit einbezogen werden (*ok himininn siúlfr sýnir ógnir á sér um þessa dæilu, hversu óskaplig er*); LXIV, 7 wird ein Ausruf des Dichters (*quis enim laesos inpune putaret esse deos* u. s. w. Luc. III, 447) auf die Bürger von Massilia übertragen: *en borgarmenn sá á ok mæltu: hvi munu goðin æigi hefna meingiörða.* Besonders merkwürdig ist ein Fall, der leider nur in G VIII überliefert ist. Der Dichter schildert, wie Caesar die Trümmer Troias durchwandert, und bricht in die stolzen Verse aus: *o sacer et magnus vatum labor, omnia fato eripis et populis donas mortalibus aevum. invidia sacrae, Caesar, ne tangere famae; nam, si quid Latii fas est promittere Musis, quantum Zmyrnaei durabunt vatis honores, venturi me teque legent; Pharsalia nostra vivet, et a nullo tenebris damnabimur aevo.* Luc. IX, 980—986. Diese Verse legt der Übersetzer dem Führer Caesars, dem kurz vorher erwähnten monstrator, in den Mund. Der Auffassung des Mittelalters entspricht es, wenn das Grab des Hektor als das größte Heiligtum in Troia betrachtet und demgemäß der Satz umgebildet wird: *hann svaradi: hér megut þér seá hans líks umbúnad ok mátt þú þar lesa eylist lof er skáldin hafa gert honum til lofs ok dýrðar. nú látit æigi aufund*

á leika hans eylífri frægt, því at þú einn stýrir nú farsælu manna. enn lof Ectoris man æigi níðr falla, meðan bók Omeri er uppi, þitt lof mun ok alldri níðr falla, meðan þær bækr ero uppi er segir frá þínum sigri, ok munut þit þíckia ágiætaztir íj af aullum 241, 20 ff.

Selten sind die Fälle, in denen direkte Rede durch indirekte wiedergegeben wird. XLVIII, 5. Cat. 40,3 (Worte des Umbrenus, direkte Rede in G VIII 169,6); LXIX, 2. Luc. V, 158 (Worte des Appian); LXXI, 8. Luc. V, 521 (Amyclas). An diesen Stellen handelt es sich um kurze Sätze, über die der Übersetzer schnell hinweg geht; LXVI, 8 ist eine lange Rede des Petreius ausgefallen und nur der Inhalt angedeutet (Luc. IV, 211 ff.). Statt indirekter Rede steht im Nordischen bisweilen auch ein einfacher Aussagesatz, z. B.: (er bat) *ad Marius sendi þeim íj ena trúuustu menn sína. vill hann fyrir þeim mæla sinn vilia.* XXXIII, 2 (*duos quam fidissimos ad eum mitteret: velle de se et de populi Romani commodo cum eis disserere.* Iug. 102,2).

An den Anfang einer Rede oder auch eines Redeabschnittes wird vom Übersetzer gern ein *heyr þú, heyr þér* gestellt: *heyr þér Quirites.* XXIV, 1 (Iug. 85, 1); *heyr þú Ercules Sulla.* XXXVIII, 3 (Iug. 110, 2), *heyr þér samritadir fedr.* LII, 8 (Cat. 52, 35); *heyr þú frægt allra trolkrenna.* LXXVIII, 3 (Luc. VI, 590) *heyr þú nú riddarar.* LXXXI, 2 (Luc. VII, 250); *heyr þú hinn grimmi víkingr.* LXXXV, 2 (Luc. IX, 222). Aus G VIII vgl. noch: *heyr þú minn hinn æzti bóndi.* 227, 16 (Luc. VIII, 94); *heyr þú hinn æzti hertogi.* 232, 30 (Luc. VIII, 759); *heyr þú hinn æzti hófðingi.* 242, 6 (Luc. IX, 1014). Am Anfang eines Briefes: *heyr þú ræðismaðr.* XLV, 2 (Cat. 33, 2). Man sieht, daß das *heyr þú, heyr þér* einer Anrede zur Stütze dient. Eine freie Anrede, wie die lateinische Vorlage sie bietet, ist dem nordischen Sprachgefühl offenbar weniger angenehm; doch kommt sie öfter vor: *þér riddarar, þá er ek hygg að yðr.* LVIII, 16. (*cum vos considero, milites* Cat. 58, 18); vorher LVIII, 3 *góðir riddarar* für *milites* (Cat. 58, 1) *það skil ek, Quirites.* XXIV,

5 (*et illud intellego, Quirites. Ing. 85, 5*). *Cato, sagði hann, al þú oss várkunn. LXXXV, 4 (nos, Cato, — da veniam —. Luc. 9, 227); Appius, kvað hón. LXIX, 4 (Luc. 5, 194); bróðir, hvað segir þú mér. LXXXII, 2 (Luc. 9, 123).*

9. Duzen und ihrzen.

Auch hochgestellte Personen werden gewöhnlich mit *þú* angeredet, Ausnahmen sind selten. In der Rede des Afranius, in der er Caesar sein Heer übergibt und um freien Abzug bittet, steht zuerst *þér*, z. B.: *en nú er mikil sauk til, að vér biðim oss hiálpar ok samir yðr að gefu oss líf. LXVI, 15 (at nunc causa mihi est orandae sola salutis, dignum donanda, Caesar, te credere vita. Luc. IV, 346)*; am Schluß aber steht *þú*: *ok beriaz ekki með þér. LXVI, 17*. Ebenso spricht Metellus zu Caesar mit *þér*: *ero aðrar borgir gnógar til, að þér giæðit með yðra menn. LXIII, 1 (sunt, quos prosternas, populi, quae moenia dones. Luc. III, 131)*. Die Massilienser (LXIII, 14) brauchen zuerst *þér*, zum Schluß *þú* (LXIII, 17). Dagegen reden die meuternden Soldaten Caesar mit *þú* an (LXX, 3 ff.), die gleiche Anrede brauchen seine Anhänger LXXI, 21 ff. Aus G VIII sind oben die Worte angeführt, die der Phryx incola in Troia an Caesar richtet (241, 20 ff.); hier steht zuerst *þér*, am Schluß *þú*. Vgl. noch 232, 30 ff. (Cordus an der Leiche des Pompeius): *heyr þú hinn æsti hertogi allz Rómaríkiss. ef yðr er þetta bál nockut þægiligra enn liggja í síónum ok hamingian mætti mér þat veita, at ek mætti þín hin helgu bein ok ósku færa til Róma-borgar.*

10. Hervortreten des Erzählers.

Im stärksten Gegensatz zum Stil der Saga steht in beiden Vorlagen die Subjectivität des Vortrages, nicht nur die von starker persönlicher Erregung getragene Darstellung des Lucan, sondern auch die reflektierende Erzählungsweise des Sallust; das oben erwähnte Gegen-

spiel zweier sich widersprechender Neigungen führt den Übersetzer zu einem eigentümlichen Ausweg, indem er Sallust und Lucan selbst als reflektierende und apostrophierende einführt, sie die Erzählung durch Sätze unterbrechen läßt, die mit einem *Sallustius*, *Lucanus segir* eingeleitet werden (vgl. oben S. 160). Auf diese Weise wird an Stellen, die dem Übersetzer geeignet erscheinen, z. B. bei Entscheidungen, besonderen Entschlüssen, charakteristischen Vorfällen, Stimmungsgehalt, Nachdenken, Urteil, persönliche Anteilnahme in Trauer, Bitterkeit, Zorn, Bewunderung bewahrt, aber alles das als Unterbrechung der eigentlichen Erzählung deutlich abgeschieden¹⁾. Daneben kann zur Erwähnung des lateinischen Autors auch ein ganz äußerlicher Umstand Anlaß geben: der Übersetzer übernimmt ein auf Rom und die Römer sich beziehendes *nos* oder *noster* der Erzählung und stützt es dadurch, daß er den Autor redend einführt. Beispiele hierfür finden sich nur im Sallustteil.

post Auli foedus exercitusque nostri foedam fugam. Iug. 43, 1. *eptir sættargjörð Auli ok flóttann hers vårs, segir Sallustius.* VII, 1; *nostros asperitas et insolentia loci retinebat.* Iug. 50, 6. *en vára menn, segir Sallustius, stauðvaði það að reka flóttann, að illt var yfirfarar ok oss íkunnikt.* X, 10; *at nostri repentino metu perculsi.* Iug. 58, 2. *en er várir menn voru bráðum bornir, segir Sallustius.* XIV, 2; *nostri primo resistere.* Iug. 60, 7. *ok í fyrstu stóðuz várir menn, segir Sallustius.* XIV, 14; *erat praeterea in exercitu nostro Numida quidam.* Iug. 65, 1. *þá var í her várum, segir Sallustius, sá maðr.* XVI, 17; *sed ego conperior Bocchum magis Punica fide u. s. w.* Iug. 108, 3. *en ek ætla, segir Sallustius, hann hafa mæirr gort þetta eptir serkneskium trúlækum.* XXXVII, 4.

pro fata! quis ille, quis fuit ille dies, Marius quo moenia victor corripuit. Luc. II, 98. *Lucanus segir svá, að sá dagr var Rómverium minniligr ok harðr, er Marius kom í Rómaborg það sinni.* XI, 6; *vix erit ulla fides tam saevi criminis unum tot poenas cepisse caput.* Luc. II, 186 (Martertod des Marius Gratidianus). *ok svá seger Lucanus, að æinskis manz haufuð hafi þolað flæiri þíningar.* XL, 15.

quae quidem res mihi in primis videtur caussa fuisse facinoris matu-

1) Nur die kürzeren Beispiele sind in der folgenden Aufzählung ausgeschrieben.

randi. Cat. 15,3. *Sallustius segir, að síá lútr var svá fyrst til, að ek hygg, segir hann, að mest eggjaði Catilinam.* XLIII, 5; *ea tempestate mihi inperium populi Romani multo maxime miserabile visum est.* Cat. 36,4. *Sallustius sagði svá: Þá stund sýndiz horfiligaz fara ríki Rómveria* XLVII, 1; *set mihi multa legenti, multa audienti, quae populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit.* Cat. 53,2. *Sallustius segir svá: marga luti hefi ek hæyrt ok lesið, segir hann, frá því, hver ágiætisverk Rómveriar hafa gort bæði hæima ok í hersýslunni á síá ok á landi.* LIII, 2. Caesar und Cato haben im Senat gesprochen, die Versammlung hat die verhafteten Catilinarier nach dem Antrage des Cato zum Tode verurteilt. Sallust unterbricht wirkungsvoll in diesem Momente die Erzählung durch eine Betrachtung, die in eine prägnante Vergleichung Catos und Caesars ausläuft. Der ganze Excurs ist im Nordischen vortrefflich wiedergegeben und mit *Sallustius segir svá* eingeleitet (LIII, 2—12); *homo militaris quod amplius annos triginta tribunus u. s. w.* Cat. 59,6. *Antonius var maðr riddarligr, segir Sallustius, ok hafði verið mæirr en XXX vetra í her Rómveria.* LX, 5; die Einschiegung des *segir Sallustius* ist hier auffallend, sehr schön dagegen wirkt sie beim Abschluß der Erzählung von Catilina: *set confecto proelio tum vero cerneret, quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinae.* Cat. 61,1; *Sallustius segir svá, að þá er lokið var orrostonni, mundir þú síá mega, hvé mikil dir/ð ok kraptr hugarins fylgði þessu liði er Catilina hafði saman dregið.* LXII, 1.

pauperiorque fuit tunc primum Caesare Roma. Luc. III, 168. *ok segir Lucanus svá, að þá eitt sinn var það, er Rómaborg var fátækri að fenu en Julius.* LXIII, 9; (nicht als Cyrus seine Heerscharen aufbot), *unum tot reges habuere ducem, coiere nec umquam tam variae cultu gentes, tam dissona volgi ora.* Luc. III, 287. *ok segir Lucanus að hann hygg, að æigi um allr hafi komið iammikil þióð í einn flokk ok æigi mundi þess dæmi verið hafa, að iafnmargir konungar ok iarlar hafi haft sér að haufuðsmanni æinn hertuga.* LXIII, 11; *heu miseri, qui bella gerunt u. s. w.* Luc. IV, 382 (der Dichter lobt den Frieden und preist die Pompejaner glücklich, die ihre Waffen abgeliefert haben und heimkehren). *nu má síá, segir Lucanus, hversu vesladir þeir menn eru er í orrostum hafaz.* LXVI, 19; *hoc fortuna loco tantae duo nominafamae composuit.* Luc. V, 468 (Caesar und Pompeius stehen sich auf engem Raum kampfbereit gegenüber). *svá segir Lucanus, að hamingian fekk þenna stað til þess að varðveita þessa tvá haufðingia heimsins er æztir váru.* LXXI, 3; *felix ac libera legum, Roma, fores iurisque tui, vicisset in illo si tibi Sulla loco. dolet heu semperque dolebit, quod scelerum, Caesar, prodest tibi summa tuorum, cum genero pugnassee pio.* Luc. VI, 301 (Sulla hätte nicht wie

Pompeius den besiegten Gegner geschont). en *Lucanus* ræðir svá um þenna fund: hér mundi nú, segir hann, hafa lok á fallið um þenna ófrið i Rómaborg ok laugin siálf mundu náð hafa sínu fullu frelsi, ef Sulla hinn ríki, föstri Pompeii, hefði þenna sigr fengið. kallar *Lucanus* það stórligan harm, er *Julius* með sitt ofrkapp skyldi eiga þessa dæilu við mág sinn svá mildan ok miskunnsaman. LXXVI, 1/2; at tu, quos scelerum superos, quas rite vocasti Eumenidas, Caesar? u. s. w. Luc. VII, 168 ff. (heftiger Ausfall gegen Caesar. Er ruft vor der Schlacht die Mächte der Hölle zu Hülfe). en *Lucanus* kallar á því líkendi, að *Julius* mun nú blótað hafa helvítisgudin til sigrs sér, svá marga góða menn sem hann drap i þessum bardaga saklausa. LXXIX, 3; vocibus his maior, quam si Romana sonarent rostra ducis laudes, generosam venit ad umbram mortis honos. Luc. IX, 215. nú var þetta miklu meiri vegr Pompeio, segir *Lucanus*, er Cato taladi þvilikum orðum, en þó að allr Rómaherr veitti honum mikið orðlof. LXXXIV, 14.

Wo in G VIII ein *segir Lucanus* überliefert ist, darf es mit größter Wahrscheinlichkeit der Originalübersetzung zugeschrieben werden, denn es ist kaum anzunehmen, daß Schreiber einen solchen Zusatz gemacht haben. Die Stellen erheben sich fast immer im Ton über die Umgebung: nec gerit auspiciis civilia bella paternis Caesaris audito conversus nomine Sulla. Luc. II, 464. ok segir *Lucanus* þat, at hann bardiz æigi meðr fódurligum vápnum, er hann rann þegar hann heyrdi *Julium* nefndan. 191,14; pelagus iam, Magne, tenebas u. s. w. Luc. II, 725 ff. (Schluß des zweiten Buches. Der Dichter vergleicht die Ausreise des Pompeius von Italien wehmütig mit seinem Siegeszug gegen die Seeräuber. Verkündigung des kommenden Unheils). ok segir *Lukanus* svá: þar ferr þú nú Pompeius. 195,7 ff. Auch die Betrachtung über Curio am Schlusse des vierten Buches wird vom Übersetzer in dieser Form übernommen (Luc. IV, 811 ff. 206,6 ff.), die Schlußverse sind an den Anfang gestellt: svá segir *Lukanus*, at *Julius* ok *Sulla* keyptu undir sik Rómveriaríki með herfangi ok vápnum, en þersi Curio selldi Romam með eggian sinni. 206,6 (ius licet in iugulos nostros sibi fecerit ense Sulla potens Mariusque ferox et Cinna cruentus Caesareaeque domus series, cui tanta potestas concessa est? emere omnes, hic vendidit urbem. IV, 821. An dieser Stelle wird *Lucanus* meistari genannt (206,9). Diese Bezeichnung findet sich in G IX nicht. tu velut Ausonia vadis moriturus in urbe. Luc. VII, 33. ok segir *Lucanus* svá, at því dreymdi hann slikt, at þar var æ hans hugar sem Rómaborg var. 218,29; civilia bella una acies patitur, gerit altera; frigidus inde stat gladius, calet, omne nocens a Caesare ferrum. Luc. VII, 501. ok segir *Lukanus*, at *Julius* ok hans menn górdú orróstona, enn Pompeiusmenn þóldu illa, ok var þat til marks, at

annarra vápn váro vórm ok blóðug, enn annarra kólld ok þurr. 222,9; *permixta secundo ordine nobilitas venerandaque corpora ferro urgentur* u. s. w. Luc. VII, 581 (Schlacht bei Pharsalus. Der Kampf rafft den Adel Roms hin. Der Dichter ruft Brutus zu, sich jetzt noch zurückzuhalten). *ok segir Lukanus svá, at þar stóð vegr ok prýði hófðingia* *anna ok hin æzta ván frelsissins, ok kallar hann þat vel, at Brutus* *giptti sín í þersum lífsháska* u. s. w. 223,5; *hic patriae perit omne decus, iacet aggere magno patricium campis non mixta plebe cadaver.* Luc. VII, 597. *hér fell nú, segir Lukanus, á einni hæð mikill fióldi* *hofðingia, svá [at] allðýðunnar er æigi meðr getit.* 223,11; *nec derat robur in enses ire duci iuguloque pati vel pectore letum.* Luc. VII, 669 (Pompeius in der Schlacht). *ok segir Lukanus, at engi maðr* *mátti síá hræzlu á honum hvárki þá né nóckurn tíma fyrr.* 224,14; *scilicet immenso superest ex nomine multum, teque minor solo cunctas impellere gentes rursus in arma potes.* Luc. VII, 717 (vom besiegten Pompeius gesagt). *svá segir Lukanus, at þá var enn eptir hit bezta* *mannval ok ærna hafði hann vinsæld til at samna liði í annan tíma.* *enn svá reid hann frá þersi orrostu, at hann var sér einum minni.* 224,23. Die Stelle über die unbegrabenen Leichname der Gefallenen, die in den schönen Worten gipfelt: *caelo tegitur, qui non habet urnam*, ist mit *segir Lukanus* übernommen. VII, 809 ff. 225,29 ff. *ille deo plenus, tacita quem mente gerebat, effudit dignas adytis e pectore voces.* Luc. IX, 564. *nú segir Lukanus, at Kato var fullr af gudi ok hann* *mælti af hans krapti þá er hann sagði svá.* 237,2; *hunc ego per Syrtes Libyaeque extrema triumphum ducere maluerim, quam ter Capitolia curru scandere Pompei* u. s. w. Luc. IX, 598 (Lob des Cato). *svá segir Lukanus, at helldr villdi hann óðlaz þann lut er Kato feck,* *þá er hann fór um Sirtes ok um Libiam, enn vera ekinn iij tíma* *með Pompeio í gullkerru í þórshof í Rómaborg* u. s. w. 237,23; *discit opes Caesar spoliati perdere mundi et gessisse pudet genero cum paupere bellum et causas Martis Phariis cum gentibus optat.* Luc. X, 169. *svá segir Lukanus, at Julio þótti engis vert um allt þat fé er hann* *hafði áðr fengit í heiminum ok honum þótti skómm í er hann hafði* *bariz áðr með Pompeium mágh sinn fátækan ok æsti þá at úfridr* *skyldi verða millum hans ok Egiptalandz manna.* 244,1 (Caesar beim Feste der Cleopatra). Vgl. noch 232,11 (VIII, 677. 679); 242, 18 (IX, 1041).

Seltener ist, doch sind die Fälle immer noch zahlreich genug, daß die Nennung des Namens unterbleibt. Dann scheint der nordische Erzähler selbst die Erzählung zu unterbrechen. Neben der der 1. Pers. sing. wird auch die 1. Pers. plur. angewandt; seltsamer Weise wird

auch das *noster* des Sallust, wenn es sich auf Rom und Römisches bezieht, übernommen. Die Annahme liegt nahe, daß in manchen Fällen die Abkürzung s. S. (*segir Sallustius*) beim Abschreiben ausgefallen ist. Doch ist zu beachten, daß der Übersetzer bisweilen auch *várr* anwendet, wo im lat. kein *noster* steht.

quae res plerumque magnas civitates pessum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo et victos acerbius ulcisci volunt. Iug. 42,4. Því að síá úfriðr týndi maurgum stórborgum fyrir oss, þá er vér keppdumz um að láta aðra aðra sigra en ena sigruðu hefna sín. VI, 13; *set de studiis partium et omnis civitatis moribus si singulatim aut pro magnitudine parem disserere, tempus quam res maturius me deserat.* Iug. 42,4. en ef ek villða segja frá aullum bardaugum þeim, þá mundi mik fyrr stundin þríóta en efni. VI, 13; *in illo exercitu cuncta fuere et alia amplius.* Iug. 44,5. ok allt var það gort í várum her er ferlikt er það er segja má. VII, 10; *ubi quemque periculum ceperat ibi resistere ac propulsare.* Iug. 51,1. en þar sem hvern tók háskinn vátta manna, þar stóð hann ok tók í gegn. X, 11; *nilhil consilio neque inperio agi, fors omnia regere.* Iug. 51,1. þá fór ekki vart lid eptir skipun né eptir ráðinu, helldr varð þá allt að atburðum. X, 12; *id misericordiane hospitis aut pactione an casu ita evenerit, parum conperimus.* Iug. 67,3. en það vart ek æigi um hans undankrámu, hvárt það varð af miskunn þess er honum hafði hæim boðit u. s. w. XVII, 10; *set quoniam in eas regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur egregium atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare.* Iug. 79,1. ok fyrir því að ek hesi nú sagt frá þessum stauðum, þá vil ek geta um æitt verk ágiætlikt ok þó undarlikt tveggja Carthaginiensium manna. XX, 5; *nobis satis cognitum est.* Iug. 82,3. en vér vitum þetta glauggt. XXII, 15; *id simulaveritne quo improvisus gravior accideret, an mobilitate ingen pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum est.* Iug. 88,6. en það vart ek æigi um þessar orðsendingar, hvárt hann gjordi fyrir sakar hverflyndi eða u. s. w. XXVI, 5; *credo deis fretus.* Iug. 90,1. ok hygg ek, að guðin fulltingi honum. XXVI, 13; *cum ingenti periculo.* Iug. 92,8. ok varð það várum maunnum með mikklum háska. XXVIII, 3; *set quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum risum est de natura cultuque eius paucis dicere: neque enim alio loco de Sullae rebus dicturi sumus, et L. Sisenna, optume et diligentissime omnium qui ea res dixere persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur.* Iug. 95,2. en því að síá lutr minnir oss á að segja frá svá mikklum manni sem Sulla var, þá lítz mér æigi annan veg betr til fallið en nú að segja, hvert æðli hans var eða umbúð; þó að Lucius

Sisenna segði vel ok vandliga frá maurgu, þá sagði hann æigi hér svá frá, að mér líki. XXIX, 2; nam postea quae fecerit, incertum habeo, pudeat an pigeat magis disserere. Iug. 95, 4. þá væit ek æigi, hvárt mæirr er, að skammsamlikt er að segja eða vil er í að hægja. XXIX, 5.

An einer Stelle ist die 1. pers. sing. im Nordischen übernommen, durch ein eingeschobenes *sagði hann* wird aber die Aussage auf Sallust bezogen: *id sorcordiane an casu acciderit, parum cognovi. Iug. 79, 5. ok væit ek æigi, sagði hann, hvárt þí olli ónenning eða atburðr naukkurr. XXI, 4.* Ähnliches findet sich sonst nur, wenn kurz vorher der Autor genannt ist: *Sallustius segir svá: marga luti hefi ek hægryt ok lesið, segir hann. LIII, 2; en Lucanus ræðir svá um þenna fund: hér mundi nú, segir hann. LXXVI, 1. zum praet. vgl. XLVII, 1: Sallustius sagði svá.*

11. Behandlung der lateinischen Eigennamen und der übernommenen lateinischen Appellativa.

Diese fremden Bestandteile sind in G VIII in so verwilderter Schreibung gegeben, daß es sich nicht lohnt, diese hs. zur Beantwortung der Frage heranzuziehen, wie der Übersetzer mit den lateinischen Namensformen umgegangen ist. Zu erwägen ist dabei, daß auch in den lateinischen hss. die weniger bekannten Namen vielfach entstellt sind und so von dem Übersetzer übernommen wurden. Im allgemeinen darf man sagen, daß er die Namen mit Sorgfalt und Überlegung behandelt hat; auch unsere hs. läßt das noch erkennen, die schon genug Spuren flüchtigen Abschreibens zeigt. Viele Entstellungen beruhen auf Verlesen und fallen gewiß mehr den Schreibern als dem Übersetzer zur Last, besonders wenn daneben die richtige Form erscheint (z. B. *Cassior* I, 14; *Cassius* I, 15). *c* für *t*, z. B. in dem im bellum Iug. oft vorkommenden *Cirta* (XXXV, 1), *Occavius* für *Octavius* (XXXV, 4), oder *rn* für *rc*, in *Vulturnio* für *Vulturcio* (L, 17), *l* für *i* in *Mamilli* statt *Mamilii* (VI, 1), *Lader*,

statt *Iader* (LXVII, 1), *o* für *c* in *Utioe* für *Utice* statt *Utica* (XVI, 1), die Endungen *ium*, *um* werden vertauscht: *Basilium* für *Basilum* LXVII, 6; Auslassung einer Silbe: *Stalium* für *Statilium* (LI, 9), *Tracinensem* für *Taracinensem* (LI, 9), *Promptum* für *Promptinum* statt *Pomptinum* (LI, 2), *Promptinum* ist LI, 4 geschrieben. Verwechslung von Vokalen: *Occovius* für *Octavius* (LXVII, 7; LXVII, 11), *Flokkum* für *Flaccum* (LI, 12), *frá Veloci* für *Voluce* (XXXV, 1), *Volox* (XXXV, 9), *Veloci* (XXXVI, 6), *Ciparium* für *Ceparium* (LI, 9), *Ceparius* (LI, 10), *Metridates* für *Mitridates* (z. B. XXXIX, 5) *Catelina* neben *Catilina* (z. B. XLVI, 12); starke Entstellungen sind selten, wie *Roboram* für *Euboeam* (LXIX, 4. 5), sichtlich durch Verlesen entstanden.

Andere Veränderungen der Schreibung treten mit größerer oder geringerer Konsequenz auf, so daß man sie wohl eher dem Übersetzer zuweisen darf, z. B. die regelmäßig gebrauchten Formen *Affrica*, *Salustius*, *Silla* (für *Sylla*, ebenso *Siria* LXXX, 5); es zeigt sich die Neigung, fremdartige Lautverbindungen zu beseitigen, besonders bei *th*, das oft durch *t* ersetzt wird: *Cartago*, *Iugurta*, *Cetegus*, *Metridates*, doch ist das nicht durchgeführt (*Iugurtha* XXX, 1. *Iugurtam* LXIII, 9; *Cetegus* L, 4. *Cethego* L, 7); ebenso wird *ch* durch *c* ersetzt in *Boccus*, *Graecus*, *chth* durch *ct* in *Ericto* (LXXVIII, 1). Statt *ph* erscheint *f* in *Femonoe* (LXIX, 1); merkwürdig ist dagegen *Ephirus* für *Epirus* (z. B. *í Ephiro* LXXI, 6). *c* vor gutturalen Vocalen wird oft, aber nicht immer durch *k* ersetzt: *Kato*, *Katilina*, im Inlaut: *Bokkum* (XIX, 8), *Flokkum* (LI, 12).

Fast alle Eigennamen behalten in der Übersetzung ihre Flexion.

Casusformen, die nicht von Praepositionen abhängig sind: Genit. sing: *Cateline* LVII, 4; *Gulusse* III, 1; *Massinisse* XXXVII, 1; *Massive* XV, 4; *Massugrade* XXXVII, 1; *Sille* XXXV, 9 u. ö.; *Albini* XXIV, 14; *Alexandri* LXXXIII, 3; *Auli* IV, 9. VII 1; *Bokci* XXII, 3; *Bocci* XXII, 19 u. ö.; *Bruti* LXV, 4; *Calpurnii* XXIV, 14; *Cassi* L, 11; *Cefegi* (für *Cethegi*) L, 11; *Cetegi* LII, 6; *Julii* LXXI, 1;

Palaestra LXXXVIII.

12

Lentuli L, 11. LII, 5. LVIII, 5; *Magni* LXXXIV, 1; *Mamilli* VI, 1; *Marii* XIX, 5; XXV, 4 u. ö.; *Mauri* XXII, 12; *Gaii Memmii* II, 2; *Metelli* VIII, 14. XXII, 19; *Salustii* LXII, 1; *Statilii* L, 11; *Titi* LII, 12; *Tullii* LIV, 5; *Katonis* LIV, 1; *Curionis* LXVIII, 1; *Cesaris* LXIV, 6. Dativ Sing.: *Sille* XXXV, 3; *Albino* III, 13; *Aulo* IV, 7; *Bocco* XXX, 1 u. ö.; *Cethego* L, 7; *Lentulo* LI, 11; *Mario* XIX, 2 u. ö.; *Mauro* XXXVII, 1; *Metello* VIII, 3; *Minucio* III, 3; *Quinto Marcio* XLV, 1; *Sillano* VII, 2; *Tito Turpilio Sillano* XVII, 5; *Tullio* L, 2 u. ö.; *Vulturnio* L, 17; *Metridati* XXXIX, 5; *Veloci* XXXVI, 6. Accusativ sing: *Capsam* XXVII, 4; *Corneliam* LXXXIV, 2; *Iugurtam* LXIII, 9; *Macedoniam* III, 3; *Massivam* III, 7; *Numidiam* III, 3; *Sillam* XXXIII, 2; *Thalam* XXII, 1; *Cethegum* LI, 9; *Ciparium* LI, 9; *Flokkum* LI, 12; *Fulvium Flaccum* VI, 12; *Gabinium* LI, 9; *Gaium Graccum* VI, 12; *Gaium Manlium* LIX, 5; *Gaium Marium* XIV, 5; *Gaium Promptum* (l. *Pomptinum*) LI, 2; *Gaium Promtinum* LI, 4; *Lentulum* LI, 9; *Lucium Belienum* XXXV, 1; *Lucium Valerium Floccum* LI, 2; *Lucium Sillam* XXXIII, 2; *Marium* XVI, 2; *Paulum* (l. *Aulum*) *Manlium* XXV, 1; *Pompeium* XXXIX, 12; *Stalium* (l. *Statilium*) LI, 9; *consulatum* XL, 11; *Bolmicarem* IX, 3; *Metridatem* XLI, 2; *pretorem* LI, 12; *Tracinensem* (l. *Tarracinensem*) LI, 9; *Isim ok Osirim* LXXXIII, 4. Nomin. Plur.: *Numide* IV, 12 u. ö.; *Cimbri* XXXIX, 1; *Getuli* XXVI, 2 u. ö.; *Graccij* (l. *Gracchi*) VI, 12; *Marii* XL, 20; *Mauri* XXX, 4 u. ö.; *Allobroges* L, 16; *Capsenses* XXVI, 11; *Cartaginenses* (l. *Carthaginienses*) XXII, 9; *Cirinenses* XXI, 1; *Cirenenses* XXI, 4; *consules* LXIII, 8; *pretores* LI, 2; Genit. plur.: *Persarum* XXII, 9; *Ligurum* XXXI, 2.

Lateinische Casusformen die von Praepositionen abhängen.

á; Richtung in feindlichem Sinne: *á Marium* XIII, 7; *á Mauros* XXXII, 6.

af. Der lateinische Ablativ wird beibehalten, nicht durch den Dativ ersetzt, wenn die Dativform abweicht, z. B.: *af Cartagine* XXI, 4; *af Cimbris maunnum* XXXIX, 9; *af Gallia* XXXIX, 9; *af Italia* VIII, 9; *braut af Italia* VIII, 9; *af Latio heraði* XXIX, 1; *af Metello* VIII, 1; *af Roma* III, 11; *af Siria* LXXX, 5.

frá; mit dem Dativ und Ablativ: *frá Massive* III, 1 (Überschrift); *frá Veloci* XXXV, 1 (Überschrift); im Texte sind sichere Dative nicht bezeugt. *frá . . . Bocco konungi* XXII, 1 (Überschrift); *frá kastalanum Capsa* XXVI, 20; *frá Circa* XXXI, 7; *frá Iulio* LXX, 1 (Überschrift); *frá Mario* XXXI, 1 (Überschrift); XXXIV, 1 (Überschrift); *frá Metello* XII, 1. XV, 1 (Überschrift); *frá Silla rika* XXIX, 1 (Überschrift).

fyrir; mit dem Ablativ oder Accus., je nachdem die Vorstellung der Ruhe oder der Bewegung zugrunde liegt: *svá dvelr hann stöðuna*

fyrir Albino III, 13; *ok var læiddr þegar fyrir consulem Albinum* III, 7; *nú koma þeir fyrir Boccum* XXXIII, 3; *kom fyrir Catelinam* LVI, 5.

í. Mit dem Akkusativ zur Bezeichnung der Richtung: *í Affricam* III, 12 u. ö.; *í Galliam* LVI, 1 u. ö.; *í Marsilium* XLVI, 2; *í Mauritaniam* XV, 11; *í Numidiam* III, 10 u. ö.; *í provinciam* XV, 2; *í Romam* II, 3 u. ö.; *í Sickam* XIII, 10; *í Uticam* XXV, 4. Mit dem Ablativ, Angabe der Zeit: *í Januario mánaði* IV, 4. Lage im räumlichen Sinne: *í Affrica* XL, 1 u. ö.; *í Ephiro* LXIII, 9. LXXI, 6; *í Gallia* LVIII, 6; *í Numancia* XXXII, 4; *í Ponto* XL, 9; *í provincia* V, 4; *í Róma* XIX, 3. Mit dem Dativ: *í Numidie* XX, 4.

með, mit dem Ablativ: *með Silla* XLIII, 14; *með Bocco konungi* XXXVI, 13; *með Calpurnio* VI, 3; *með Cassio* II, 1; *með Gaio Flammio* XLVI, 10; *með Quinto Minucio Rufo* III, 2; *með Numidis né Máuris* XXII, 6; *með Vulturno* LI, 3.

ór, mit dem Ablativ: *ór Affrica* XXX, 2 u. ö.; *ór Asia* LXXX, 4; *ór Ephiro* LXXVI, 1; *ór Numidia* IV, 14 u. ö.

tíl, mit dem Genitiv: *tíl Marii* XXXIII, 2; *tíl Tullii* LI, 6; gewöhnlich aber mit dem Accusativ: *tíl Boccum* XV, 11 u. ö.; *tíl Bokkum konungs* XIX, 8, XXXVI, 13; *tíl Bolmicarem* XV, 4; *tíl Capsam* XXVI, 21; *tíl consulem* XV, 14; *tíl Metellum* VIII, 2; *tíl Numidiam* III, 11 u. ö.; *tíl Romam* LXX, 1; *tíl Sillam* XXXIV, 4 u. ö.; *tíl Thalam* XIX, 19; *tíl Tifidium* XV, 12; *tíl Zamam* XIII, 14.

um, mit dem Akkusativ: *um Gabinum eða Statilium eða Ceparium* LII, 7; *um Massivam* III, 5.

við, mit dem Akkusativ: *við Allobroges* L, 16; *við Antonium* LXXI, 20; *við Basilium* LXVII, 6; *við Boccum* XXII, 11; XXXVII, 6; *við Brutum* LXV, 3; *við Catonem* LXXXV, 1; *við Gaium Promtinum* LI, 4; *við Metridatem* XXXIX, 11; *við Pirum konung* LXIII, 9; *við senatum* V, 2; *við Thalam* XXVI, 11; *við Zamam* XIV, 1.

Es ergibt sich also, daß bei den Praepositionen *á*, *fyrir*, *í* (zur Bezeichnung der Richtung), *um*, *við* der von der nordischen Sprache verlangte Accusativ steht; der Dativ dagegen wird fast immer durch den lat. Ablativ ersetzt, so bei *af*, bei *frá* (zwei Ausnahmen sind angeführt), *fyrir*, *í* (doch *í Numidie* XX, 4), *með*, *ór*; also steht neben einander lat. Ablat. und nord. Dativ von derselben Praeposition abhängig: *með Silla enum ríkia* XLIII, 14. *tíl* folgt der Konstruktion von lat. *ad* und nimmt gegen die nordische Folge den Accusativ lateinischer Wörter zu sich: *tíl Boccum konungs* XIX, 8; *tíl Getulos manna* XXII, 1. Nur ganz selten steht lat. Genitiv.

Den oben angeführten richtig flectierten Formen stehen zahlreiche Fälle gegenüber, in denen der Nominativ statt eines casus obliquus oder ein casus obliquus statt des andern oder des nomin. gebraucht wird.

Der Nominativ als Genitiv: *á fund Juba konungs* LXVIII, 3; *í ríki Juba konungs* LXXXIV, 13; *frá áhlaupum Iugurtha* (Überschrift) XIV, 1; *Massinissa konungs* III, 1; *æyrendi Silla* XXXVI, 13; *Silla hins ríka* LXXXI, 16; *niósnarmenn Volux* XXXVI, 4. Nominativ als Dativ: *það er næst Numidia* XV, 2; *það hann segia það Silla* XXXVII, 2; *fá í hendr Silla* XXXVII, 5. Nominativ als Akkusativ: *hann bíðr Silla* XXXVII, 3. Dativ für Akkusativ: *síðan fekk hann Orestille* XLIII, 4; *konu mína Orestille* XLVI, 9. Akkusativ für Genitiv: *micklum luta Affricam* XXI, 1. Akkusativ pluralis für nom. pluralis: *þjóðir er turmas hæita* IX, 4; *þeir er hæita Philenas* XXI, 4 (*quibus nomen Philaenis erat. Iug. 79, 5*). Ablat. der dritten lat. Deklination als Dativ: *Bolmicaré, hinum mesta trínaðarvin sínum* III, 5; *kennir Bolmicare* III, 7; *skaut hann Bolmicare á braut* III, 10.

Hier mögen sich noch einige falsch gebildete Formen und einige Verschreibungen anschließen: *Philene* für *Phileni* (XXI, 7); *þjóðar er traceum hæitir*. IV, 11; *Numidi* X, 20; *Numidie* für *Numide* X, 11; *Metellem til consulem* XV, 14; *þjóðer . . . er hæita Atheniensis* XXXIX, 11; *ok d þæira er Peligna hæita* XXXV, 8 (*cohors Paeligna. Iug. 105, 2*); *í þá byggð er hæitir Pessulanus* L, 1 (*in agrum Faesulanum. Cat. 43, 1*), L, 6 steht: *í þeim stað er hæiter Pessulanum*; *í fen það er hæitir Miterdensis* XXXIX, 8 (*in Minturnensi palude. schol. Luc. 2, 70*).

Casusverwechslungen bei den Praepositionen: *að: ok spyrr hann að questore* XXXV, 11; *frá: frá Ericto* (Überschrift) LXXVIII, 1. *í*, mit dem lat. Ablativ zur Bezeichnung der Richtung, oder sind die Wörter auf -a als Nominative aufzufassen? Vgl. *með, til, um, við, yfir. er hann kom í Affrica* VII, 6; *fór Marius í Cirta* XXXIII, 1; *ferr hann norðr í Gallia* XXXIX, 1; *fór hann í Numidia* I, 14; *kom í Numidia* VII, 9; *sendir orð í Utica* XXXV, 1; *kom . . . í Ephiro* LXXII, 1. Statt *í Lesbum* steht LXXII, 4 *í Lesbos*; ein casus obliquus des Namens kommt nicht vor, G VIII bietet Entstellungen (213, 5. 226, 28 *í Lesbes*, 231, 13 *vera í Lesbes*, 231, 28 *væri í Lasbes*); sie deuten auf die griechische Nominativform, die Lucan z. B. 5, 744 verwendet und die LXXII, 1 bezeugt ist. *hann var borinn ok upp fæddr í Arpini* XVI, 4 (*sed is natus et omnem pueritiam Arpini altus. Iug. 63, 3*) *með: með Adherbal* III, 1. *til: til Silla* XXXVII, 2. XXXVIII, 1. *um: allz um Italia* VII, 4. In den folgenden Fällen steht vor oder nach dem unflectierten Namen ein Adjektiv im neutr., das als Akkusativ anzusehen ist: *um allt Affrica* XXVI, 12; *um Gallia hvártreggia* (für *hvárt-*

tveggia XLIX, 1; *um allt Numidia* XVII, 4. *við: við Rubicon* LXVIII, 1. LXXXI, 3. Der Nomin. *Rubicon* steht Luc. 1, 214. *við Numide* XVII, 10. *yfir: yfir aullu Affrica* LXVIII, 3.

Ein Eigennamen tritt mit der ihm folgenden Apposition, dem ihm zugehörigen appellativen Begriff zusammen und kann eine so enge Verbindung mit ihm schließen, daß ein Kompositum entsteht, z. B. *Rómaborg*. Der erste Bestandteil flektiert nicht mit dem zweiten: *stefn á Italia land* LXXI, 12. Bei loserer Verbindung nimmt auch der erste Bestandteil Kasusformen an: *af Latio heraði* XVII, 19; XXIII, 2; *Numidie ríkis* XXX, 2. XXXIII, 12. Der vor *menn* stehende pluralische Name wird meist flektiert: *Cartaginensium manna* XX, 5; *af Cimbris maunnum* XXXIX, 9; *Corneliorum manna* LIV, 6; *af Getulis maunnum* XXXIV, 4; *tíl Getulos manna* XXII, 1; *af Sidoniis maunnum* XX, 1; *Numidarum manna* VIII, 9. Bei diesem Volksnamen scheint eine Verbindung einzutreten, wenn als erster Bestandteil der gen. von *Numidia* eingesetzt wird: *Numidiemenn* XI, 4. XI, 5. XIV, 3. XIX, 11; *Numidiemaunnum* XXII, 10. Daher ist vielleicht *Numide riddara* XVII, 13 als Schreibfehler für *Numidie riddara* anzusehen. Genetivisches Verhältnis mit unflektiertem ersten Bestandteil: *Cartago-menn* XXI, 1. XXI, 9; *þæir Silla menn* XL, 10; *Mammilius laug* XVI, 22.

Das Bestreben die beibehaltenen lateinischen Namensformen regelrecht zu flektieren ist zweifellos vorhanden; die große Mehrzahl der Fälle spricht dafür; was von den Ausnahmen dem Übersetzer, was der Überlieferung zuzurechnen ist, läßt sich kaum entscheiden; z. B. *í Arpini* XVI, 4 ist gewiß nicht durch das Versehen eines Abschreibers entstanden, hier ist die Form des lat. Textes aus Flüchtigkeit übernommen; in den weitaus meisten Fällen aber ist eine Sicherheit nicht zu gewinnen.

Neben den antiken Namensformen stehen solche, die im mittelalterlichen Gebrauch feste Gestalt angenommen haben, z. B. *Púl* (XL, 10. LXX, 18), *Púlsland* LXXI, 9; *Grikkland* (LXXXI, 7), *Girkiavelldi* (XXXIX, 11), *Spínland* (LXV, 2), *Spán* (LXX, 4), *Spania ok Hiberium* LXX, 1; *Krít* LXIII, 9; *Kípr* LXIII, 9; *Níl* LXXXIII, 5; *Lumbardí* LXXX, 2, *Sikilæy* (LXVIII, 1) u. ä.: beide Arten neben einander: *Africa, er vér kaullum Serkland* (LXVIII, 3); für *Scythia* ist an einer Stelle, die nur in G VIII erhalten ist, die große *Svíþjóð* eingetreten: *duc*

age per Scythiae populos. Luc. 1, 367. *lát oss fara með þér um Svíþjóð hina miklu.* 185, 7. Wenn *Saxland* an mehreren Stellen für *Gallia* steht, beruht das auf absichtlicher Änderung.

Vollständige römische Personennamen werden übernommen, besonders bei der ersten Erwähnung; in der Abkürzung der Namen in der Erzählung folgt der Übersetzer im allgemeinen der Vorlage. Auffallend aber ist im Lucanteil und im Cat. die Vorliebe für *Julius* und *Tullius*. In dem Lucanteil wird Caesar fast stets *Julius* genannt, obgleich Lucan selbst nie diese Bezeichnung anwendet. *Caesar* steht im Nordischen: *Cesar ok aller aulldungarnir sitia nú í Epiro.* LXXI, 6. *Epirum Caesarque tenet totusque senatus.* Luc. 5, 496; *Cesaris* LXIV, 6. Bei der ersten Einführung in der Überleitung von Iug. zu Cat.: *annarr haufðingi ... er hét Gaius Julius Cesar.* XLI, 3. vgl. die Anm. zu 105, 27; im Cat. steht dagegen nie *Julius*, sondern *Cesar* oder *Gaius Cesar* LIII, 7. 9. 10; G VIII 172, 17; *Julium Caesarum* G VIII 173, 6. Andererseits finden wir in der Übersetzung des Cat. fast stets *Tullius* und nicht *Cicero*. Bei der ersten Erwähnung (nur in G VIII erhalten) wird auch *Cicero* mit übernommen: *rómverskr maðr hét Tullius Cicero (ticero hs.)* 164, 29). *Marcus Tullius* in Übereinstimmung mit der Vorlage: *cum eam (scil. rem publicam) servaret M. Tullius.* Cat. 31, 7. *alþýðuriðtt, þótt Marcus Tullius ráði nú fyrir honum.* XLIV, 4. vgl. aus Iug. *Calpurnius* für *Bestia*: *ac si iam ex patribus Albini aut Bestiae quaeri possit.* Iug. 85, 16. *ok ef spurðir væri feðr Calpurnii ok Albini.* XXIV, 14; *ad Bestiam consulem.* Iug. 77, 2. *þá er Calpurnius stýrði herinum.* XIX, 29; *Iugurthae Bestiaeque.* Iug. 34, 2. *Iugurthe ok Calpurnio.* II, 7; *a Bestia.* Iug. 32, 2. *af liði Calpurnii.* I, 13. Dagegen bei der ersten Erwähnung: *consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius.* Iug. 27, 4. *hét annarr Puplius Cip° enn annarr Dassius Lucius Calpurneus Bestia.* G VIII 123, 26 (*Dassius* ist aus *Nasica* entstellt und fälschlich zum zweiten Namen gezogen).

12. Römische Altertümer. Allgemeines.

Der Übersetzer will eine geschichtliche Darstellung geben, auch Lucans Dichtung betrachtet er in erster Linie als geschichtliche Quelle. Er hat ein klares Bewußtsein des zeitlichen Abstandes von der Gegenwart; er denkt nicht daran, die Erzählung im Sinne des ritterlichen Romans oder der prosaischen Heldendichtung des Nordens umzubilden oder auch nur zu färben, er will den antiken Bericht rein wiedergeben: darin liegt die hohe kulturhistorische Bedeutung der Übersetzung. Der Sagaschreiber unternimmt es, ein Bild der römischen Wirklichkeit zu geben; daher die häufigen Zusätze: *sem síðr var Rómveria, eptir síðveniu Rómveria, sem Rómveriar voru vanir, ok var það eptir laugum* u. ä.; die Auffassung ist eine kritisch-historische. Seine Kenntnisse sind freilich beschränkt, seine Kritik mangelhaft, die Hilfsmittel, die ihm die Wissenschaft seiner Zeit darbietet, gänzlich unzureichend. Der Erfolg seines Strebens muß nach unserm Begriff gering sein; an Irrtümern aller Art, ja an lächerlichen Mißverständnissen ist kein Mangel. Das alles kann die Freude an der Selbständigkeit, dem klaren Sinn des Mannes nicht verkümmern, der sich eine im 'Mittelalter so ungewöhnliche Aufgabe gestellt hat. Es war ein bewunderungswürdiges Wagnis, Exkurse wie *Iug.* 41. 42, *Cat.* 36, 4 ff., *Cat.* 52, 2 ff. zu übersetzen.

In der Behandlung der römischen Altertümer kommt es dem Übersetzer darauf an, Zustände und Einrichtungen als fremde hinzustellen und zugleich eine Vorstellung davon zu geben. Das zeigt sich am klarsten, wenn der lateinische Ausdruck beibehalten und eine Erklärung hinzugefügt wird. Vgl. z. B. die unten angeführte Erläuterung des *aries*. Meist aber steht das lat. Wort ohne besondere Erklärung im nordischen Text; so werden auch fremde

Pflanzennamen übernommen: *vestitus oleastro ac murtetis*. Iug. 48, 3. *vaxinn smáviði, oleastro ok mirtetis*. IX, 1; *hvar tré það stóð er ilex hœitir*. XXVIII, 7. (Iug. 93, 4). Es handelt sich dabei nicht nur um Bezeichnungen, die der Sagaschreiber überhaupt nicht übersetzt, sondern auch um römische Wörter, für die er sonst auch nordische Ausdrücke anwendet: *non peculatus aerari factus est*. Iug. 31, 25. *œigi er ærarium vart týnt eða brotið*. I, 8; *bellum parare simul et aerario parcere*. Iug. 85, 3. *að búa til orrosto sem þarf ok þyrma þó fêhúsinu*. XXIV, 3; *Saturnia templa*. Luc. 3, 115. *Niardarhof. þar var hiá haull . . . ok erarium hét, er í var hirt allt lausafé Rómveria*. G VIII 197, 2 (*ubi aerarium publicum est constitutum*. schol. zu 3, 115). *hertugi* und *consul*, *senatus* und *aulldungasvæit* u. a. stehen ebenso nebeneinander. Das ist nicht eine Koketterie, wie sie sich in der geistlichen Prosa des Nordens findet, denn in der Rómveriasaga werden nicht allgemeinverständliche Begriffe oder gar Wendungen und Sätze in lat. Sprache gegeben¹⁾, sondern nur Bezeichnungen fremdartiger Dinge und Einrichtungen. Konsequent ist die Saga auch hier nicht, aber die lateinischen Wörter sollen sicher nicht eine Zier der Rede sein, sondern den Abstand von der römischen Welt fühlbar machen.

Andererseits werden die lateinischen Bezeichnungen sinngemäß übersetzt, im ganzen genommen mit Festhaltung der einmal gewählten nordischen Wörter. Dabei geht der Übersetzer keineswegs darauf aus typisch nordische Benennungen einzuführen, wenn sie sich nicht von selbst darbieten. Er meidet sie eher und greift zu Neubildungen. Wo aber eine genaue Übertragung von Einzelheiten allzu große Schwierigkeiten macht und wo die Kenntnisse des Übersetzers versagen, hilft er sich oft

1) Vereinzelt ist der Fall LXIV, 1, wo *corona* in übertragenem Sinne aus der Vorlage übernommen wird. *kóróna*, *krúna* wird aber im Nordischen als Lehnwort gebraucht; s. Anm. zu 108, 5.

durch allgemeiner gehaltene Ausdrücke oder läßt aus, was zur Not entbehrt werden kann.

13. Heerwesen. Krieg.

miles wird durchweg mit *riddari* wiedergegeben: *eins riddara klæðnað*, Kleidung eines gemeinen Soldaten; Zusatz des Übersetzers. LXXI, 6. Der Übersetzer folgt hierbei einem feststehenden Gebrauche (Fritzner, Ordbog² 3, 105)¹⁾, weiß aber sehr wohl, wenn es sich dabei um Fußsoldaten handelt, das zeigt die ganze Darstellung. Er behält den hergebrachten Ausdruck bei, obgleich er *rid-dari* auch in engerem Sinne zur Bezeichnung des *eques* verwendet, gelegentlich also den *riddari* zum Fußgänger (*fótgangandi maðr*, *gangandi maðr*) in Gegensatz stellt: *omnem equitatum et cum eis velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam et portas obsidere iubet*. Iug. 91, 4. *Marius býr riddara sína ok með þeim þá menn er fóthvataxtir váru*. XXVI, 21; *equites pedites*. Iug. 97, 5. *hvárki riddaranna*

1) Rothe identifiziert im Ritterspiegel *miles* und *ritter* und beschreibt die Entstehung des Ritterstandes in Rom (789 ff.):

*di romischin borger si bisantin
und lizin er allir namen beschribin
di si do starg und werhaftig irkantin
und gerade warin an erin libin.
uz tusindin si do einen uz korin
der menlich was von sime mute
und von fromin eldirn geborin,
den saztin si den andirn zu hute
und gabin eme sine gute fri
di her enphing do zu lene,
daz her ein ritter solde si
und sterker danne andir zwene.
si nanten en do miles,
der name bedutit in dem latin
daz her woll wert were des
daz her obir di tusint solde sin.*

Vgl. Isidor Or. 9, 3, 32: *miles dictus, quia mille erant antea in numero uno, vel quia unus est electus ex mille*.

né fótgangandi manna. XXX, 5; þá björ ok Iugurtha sína riddara til orrosto ok svá gangandi menn. XIX, 10 (Numidae ab Iugurtha pro tempore parati instructique. Iug. 74, 2); equitatus ist riddaraherr: equitatum omnem in cornibus locat. Iug. 49, 6. lætr riddara herinn vera í armana. X, 3, oder riddarasvæit: equitatum omnem . . . pro castris agitare iubet. Iug. 59, 1. skipaði Metellus allri riddarasvæitinni fyrir herbúðirnar XIV, 7; cum magno equitatu. Iug. 95, 1. hann hafði mickla riddarasvæit XXIX, 1. Es mag hier gleich bemerkt werden, daß auch eques als Standesbezeichnung mit riddari wiedergegeben wird: modo per socios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimoverat. Iug. 42, 1. við frændr sína ok vini ok Rómaborgar riddara ok þá er þeir mætti frá spenia alþýðunni. VI, 12 (kurz vorher riddarasynir, liberi militum. VI, 10. Iug. 41, 8).

Dem allgemeinen Sinne von *riddari* entsprechend werden *riddarligr* und *riddaraskapr* gebraucht: *Graecorum militaria praecepta. Iug. 85, 12. riddarleg verk Girgia eða laug. XXIV, 10; militaribus armis instructa. Cat. 56, 3. það er riddarlígan herbúnað hefði. LV, 4; homo militaris. Cat. 59, 6. maðr riddarligr. LX, 5; stipendiis faciundis . . . sese exercuit. Iug. 63, 3. þoldi vel erfíðit í riddaraskapnum. XVI, 4; militando didici. Iug. 85, 13. nam ek í riddaraskap. XXIV, 11. Der Rekrut ist ein ‚neuer riddari‘: *tiro rudis. Luc. 5, 363. hinir nýju riddarar. LXX, 17; veterani. Cat. 60, 3. hinir fornu riddarar. LXI, 4. miles gregarius*, der ‚Gemeine‘ wird einmal durch das verächtliche *þorpari* (vgl. den Komm. zu 16, 15) übersetzt: *ne miles gregarius in castris neve in agmine servum aut iumentum haberet. Iug. 45, 2. ok æingi þorparinn skyldi hafa æyk né þíonostumann hvárki í herbúðunum ní í fylkingunni. VII, 12; an einer anderen Stelle steht riddari für miles gregarius: ex gregariis militibus optimum quemque. Cat. 59, 3. af riddaurum . . . hvern hinn snarpæta. LIX, 4. Vgl. auch: ex cohortibus auxiliariis miles gregarius. Iug. 93, 2. æinn heraðsríd-**

dari. XXVIII, 5. *riddari* im Sinne von *tribunus militaris* wird später angeführt werden.

Die militärischen Befehlsstellen sind z. T. unten bei den Staatsämtern mit behandelt. Von den Namen der römischen Offiziere wird nur *centurio* durch einen Ausdruck bestimmten Sinnes wiedergegeben. *hundradshaufdingi* findet sich auch sonst in der Übersetzungsliteratur (Fritzner, Ordbog² 2, 95 b). *centuriones ducesque turmarum*. Iug. 38, 3. *hundradshaufdingia eða svæitarhaufdingia*. IV, 8; *centurio primi pili tertiae legionis*. Iug. 38, 6. *hundradshaufdingi hins fyrsta merkis ennar þridiu fylkingar*. IV, 11; *centuriones omnis lectos et evocatos*. Cat. 59, 3. *síðan valði hann af þæim svæitum sér hundradshaufdingia*. LIX, 4. Einmal steht die unbestimmte Bezeichnung *haufdingia* (Iug. 93, 8. XXVIII, 11), doch liegt hier wahrscheinlich eine Verderbnis des Textes vor, s. den Komm. zu 60, 33. Iug. 66, 3 entspricht dem *centuriones* des lateinischen Textes *riddorum*. XVII, 5; der Übersetzer scheint absichtlich geändert zu haben, denn *militēs palantis*, die im lat. den beim Festmahl ermordeten Offizieren gegenübergestellt sind, gibt er mit *alla aðra* wieder (XVII, 6).

legatus, *tribunus*, *praefectus* und die Reiteroffiziere haben im Nordischen keine bestimmten Entsprechungen, sie werden *haufdingiar* oder *svæitarhaufdingiar* genannt (*hertogi* ist vereinzelt, s. den Komm. zu 18, 7); so erklärt sich die Beibehaltung der lat. Namen in folgender Stelle: *homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus aut praefectus aut legatus aut praetor cum magna gloria in exercitu fuerat*. Cat. 59, 6. *Antonius var maðr riddarligr, segir Sallustius, ok hafði verið mæirr en XXX vetra í her Rómveria ok íafnan með mikilli tign. hann hafði verið tribunus eða prefectus ok enn legatus eða pretor*. LX, 5; *ducesque turmarum*. Iug. 38, 3. *eða svæitarhaufdingia*. IV, 8; *legatis inperat*. Iug. 57, 2. *ok skipar svæitarhaufdingium*. XIII, 14; *portas et proxima loca tribunis dispertit*. Iug. 59, 1; *skiptir haufdingium til að giæta þar hliðanna*. XIV,

7; *ubi quisque legatus aut tribunus curabat.* Iug. 60, 1. *hvar sem hvern haufðingi gekk að borginni.* XIV, 9; *tribunosque militaris.* Iug. 66, 3. *ok svæitarhaufðingium.* XVII, 5; *et G. Annii praefectus.* Iug. 77, 3. *ok sá haufðingi fyrir er G. Annii hét.* XIX, 29. *praefectus* als Festungskommandant ist *græfi*: *et ipsum praefectum oppidi T. Turpilius Silanus.* Iug. 66, 3. *ok síðlfum græifanum Tito Turpilio Silano.* XVII, 5; eine umständliche Übersetzung von *praefectus*: *praefectosque in dies mutare.* Iug. 74, 1. *ríki með maunnum eða þíonostu skipti hann iafnan.* XIX, 9.

An einer Stelle wird *tribunatus militaris* mit *riddaranafn* übersetzt; hier liegt also ausnahmsweise in *riddari* der Begriff einer höheren Würde: *ergo ubi primum tribunatum militarem a populo petit.* Iug. 63, 4. *ok þá fyrst er hann hafði fengið riddaranafn af haufðingium Rómveria.* XVI, 5.

Für *legio* steht *fylking*, das im Nordischen nicht bloß das zur Schlacht geordnete Heer im ganzen sondern auch eine einzelne Abteilung bezeichnen kann. *svæit* ist auch sonst im nordischen Sprachgebrauch eine Unterabteilung der *fylking*, das Wort dient daher zur Übersetzung von *cohors* (z. B. XIII, 10), bezeichnet aber auch eine Reiterabteilung, daneben wird *flokk* verwendet. *equites ex auxiliariis.* Iug. 100, 4. *riddarasvæitir af því liði er sent hafði verið af auðrum laundum til fulltings við þá.* XXXI, 4. Iug. 90, 2 wird *equites auxiliarii* mit *svæitir* übersetzt. XXVI, 15. Mittelalterlichen Kommentaren entnimmt der Übersetzer die Stärkeangaben, die er gelegentlich und zwar, wie es scheint, an ganz willkürlich gewählten Stellen beifügt; bisweilen tritt die Zahl selbst für den Namen der Abteilung ein. *legionem, cum qua hie-mabat.* Iug. 68, 2. *þá fylking er með honum hafði verið um vetrinn (það vóru 6000 ok 600 ok 60 ok 6).* XVII, 13; *postulare legionibus subplementum.* Iug. 84, 2. *ad fullna skyldi allar fylkingar.* XXIII, 2; *duas legiones instituit.* Cat. 56, 2. *ok haufðu þær allz tveir fylkingar (en í fylking*

var talið VI þúsundir ok dc ok 60 ok 6 menn). LV, 1. Natürlich braucht der Übersetzer *fylking* auch oft in allgemeiner Bedeutung: *quadrato agmine incedere*. Iug. 100, 1. *fór nú með fylktan herinn ok lét ferskæyta fylkingana*. XXXI, 1. *cohors una Ligurum cum duabus turmis Thracum*. Iug. 38, 6. *V hundruð riddarar þæirar þjóðar er Ligures hæita en tvennir flokkar þæirar þjóðar er Thraces hæita*. IV, 11. In der folgenden Stelle hat dagegen *þjóð* die Bedeutung ‚Schar, Haufe‘: *dein singulas turmas et manipulos circumiens monet*. Iug. 49, 2. ok þá eggjar hann sér hveriar þær þjóðir er turme hæita ok XXX manna eru í hverri turma: enn eggjar hann manipulos (í þæiri svæit eru cc riddara). IX, 4; *cohortis legionarias quattuor*. Iug. 51, 3. *iiij þær svæitir er cohortes hæita (ok d tal þæira manna í hverri svæit)*. X, 14; *turmam equitum Romanorum*. Iug. 65, 2. XXX rómverskra riddara. XVI, 18; *emissae eo cohortes Ligurum quattuor*. Iug. 77, 3. ok vóro þangað sendir flokkar iiij (ok vóru d í hverium) þæirar þjóðar er Ligures hæita. XIX, 29; *cum cohortibus expeditis*. Iug. 90, 2. með búnum flokkum. XXVI, 15 (anders hilft er sich VIII, 7, vgl. auch X, 5); *ex cohortibus auxiliariis miles gregarius*. Iug. 93, 2. æinn heraðsriddari . . . hann var æinn af flokkum þæim er þangað vóru sendir til liðs. XXVIII, 5; *cohortis Ligurum . . . cum expeditis manipulis*. Iug. 100, 2. með flokkum Ligurum manna . . . með búnum manipulis. XXXI, 2; *cohors Paeligna*. Iug. 105, 2. ok d þæira er Peligna hæita. XXXV, 8. Doch beachtet der Übersetzer nicht den Unterschied zwischen den zu Legionen formierten Cohorten und den andern. vgl. Komm. zu 22, 23 und 18, 7; *G. Marium cum cohortibus sociorum*. Iug. 58, 5. ok Gaium Marium fyrir þæim með sínar svæitir XIV, 5; *cohortis pro numero militum complet*. Cat. 56, 1. lét sér hveria riddara í þær svæitir er hæita cohortes ok eru þar d. riddara í hveria þá svæit. LV, 2; *octo cohortis in fronte constituit*. Cat. 59, 2. viij svæitir er hæita cohortes (d í hveria svæit). LIX, 3. Eine phantastische Vorstellung hat der Übersetzer von der *cohors praetoria*

des Catilina (das Wort kommt nur am Schluß von Cat. vor). Er nimmt an, daß die *cohors* nur aus *praetores*, aus vornehmen Männern, bestanden habe: *cohortem praetoriam in medios hostis inducit*. Cat. 60, 5. *þá lætr hann fram ganga þann her er sterkligaztr var ok valit lið til* (þar vóru ekki nema græifatignir), *ok gengu þeir í miðia fylking móti fiandmaunnum*. LXI, 8; *cohors praetoria*. 61, 3. *haufðingia-flokkinn*. LXII, 3. *græfi* wird sonst für *praefectus oppidi* verwendet, s. oben S. 188. *centuria* kommt nur einmal vor, der Übersetzer umgeht aber das Wort: *per centurias, item turmas aequaliter distribuerat*. Iug. 91, 1. *skiptir hann fénati með hundradshaufdingium*. XXVI, 16.

Die Unterschiede der Bewaffnung werden in der Übersetzung festgehalten, die *sagittarii* sind *bogmenn* (Iug. 46, 7. VIII, 7; Iug. 100, 2. XXXI, 2; Iug. 105, 2. XXXV, 8, oder *skotmenn* (Iug. 49, 6. X, 3), *funditores* wird umschrieben: *þeir er slaungur haufðu*. VIII, 7 (Iug. 46, 7); vgl. X, 3 (49, 6); XXXV, 8 (Iug. 105, 2). Auffallend ist die Übersetzung *valslaungumenn* in folgender Stelle: *in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus et sagittariis*. Iug. 100, 2. *en í enni vinstri fylkingu var Aulus Manlius ok með honum bogmenn ok valslaungumenn*. XXXI, 2, denn die *valslaungva* ist die große Schleuder, das Belagerungsgeschütz, wovon hier nicht die Rede sein kann. Dagegen wird Iug. 94, 3 ein Belagerungsangriff geschildert; den Worten *hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminus terrere* entspricht im Nord.: *ok biðr að ganga með skotum ok valslaungum* (XXVIII, 15); hier ist *tormentis* durch *valslaungum* wiedergegeben, *skotum* bezieht sich auf *sagittarii* und *funditores*. *valslaungva* für *ballista*: *slaungðu stóru grióti með valslaungum ór borginni*. LXIV, 8 (Luc. 3, 465). *velites* ist richtig aufgefaßt, wird aber nicht übersetzt: *ut cum eis* (den Reitern) *permixti velites, quocumque adcederent equitatus hostium, propulsarent*. Iug. 46, 7. *ok enn þeim fótgangandi maunnum er hæita velites: þeir vóru miog fótuvatir ok skylldu fylgia fram riddaraherinum til lið-væizlu þeim*. VIII, 7 (der Sinn des lat. Satzes ist frei-

lich geändert). *cum velitaribus armis*. Iug. 105, 2. *þeir hafa lítt vápn*. XXXV, 8.

Die *tubicines* und *cornicines* werden vom Übersetzer als *líðrsvæinar* zusammengefaßt: *ex copia tubicinum et cornicinum*. Iug. 93, 8. *þá velr Marius af líðrsvæinum sínum*. XXVIII, 11; *item cohortium turmarum legionum tubicines*. Iug. 99, 1. *þær svæitir er í líðtra blása eða horn*. XXX, 14. Charakteristisch ist die Übersetzung von *lixæ* (Iug. 44, 5): *leikarar ok tríðtar*. VII, 10.

Aushebung von Soldaten, Ergänzung des Heeres, Herbeischaffung von Proviant wird sinngemäß dargestellt: *milites scribere praesidia undique accersere, arma tela, equos et cetera instrumenta militiae parare, ad hoc conmeatum adfatim, denique omnia, quae in bello vario et multarum rerum egenti usui esse solent*. Iug. 43, 3. kürzer im Nordischen: *tók því að skrá ok velia riddara ok til að hœimta hvaðan æfa ok lét búa vápn ok allan herskap þann er þurfti í hersýslonni ok þar með atvinnu gnógliga, þótt til langrar herferðar þurfti*. VII, 3; *conmeatu, stipendio, armis, aliis utilibus navis onerat*. Iug. 86, 1. *hleðr skipin með vistum ok vápnum ok þeim lutum er þarf*. XXV, 1; *milites scribere*. Iug. 86, 2. *skrá naufn riddaranna*. XXV, 2; *exercitui subplementum scribere, ab sociis et nomine Latino auxilia accersere*. Iug. 39, 2. *laetr Albinus skrá herinn, hvé mart fara skal af borginni eða af heruðum ok hœimta að sér aull fullting hersins*. V, 3; *conmeatum stipendium aliaque, quae militibus usui forent*. Iug. 36, 1. *þungann ok aðra atvinnu þá er riddararnir þurftu*. III, 12; *stipendium et conmeatum*. Iug. 90, 2. *atvinno*. XXVI, 15. *dilectum habere* ist XLVI, 12 mißverstanden, vgl. den Komm. Beachtenswert ist, daß der Begriff ‚Sold‘ nicht übernommen wird: an einer Stelle, wo *stipendium* allein vorkommt wird es mit *vist* übersetzt: *qui quaestor stipendium in Africam portaverat*. Iug. 104, 3. *sá er questor var að tign ok það embætti hafði at flytia til hersins vist í Africam*. XXXV, 4; der norwegische Ausdruck *leiðangr* wird LXVIII, 1 gebraucht: *að draga saman vistir ok leiðangra*.

Die Versammlung der Soldaten heißt *stefna*: *univorsos in contione laudat*. Iug. 54, 1. *þakkar aullum iamsaman á stefnu sína fylgd*. XII, 1. Stehende Bezeichnung für *castra* ist *herbúðir*: *castra posita munitaque sunt*. Iug. 75, 7. *nú giora þæir herbúðir að vanda ok vígi um*. XIX, 18. Auch *virki* wird gebraucht (*agger*, *vallum*). XXXI, 5. *fossa* ist *díki* VII, 13; vgl. XIV, 6; X, 5 ist *tialldstadir* gebraucht. *tialldbúð* steht einmal für *tabernaculum*: *in tabernaculum* (des Nabdalsa) *introiit*. Iug. 71, 4. *gekk inn í tialldbúðina*. XVIII, 9. Die *signa* der Römer heißen *merki*: *ne quispiam ordine egrederetur, ut cum signis frequentes incederent*. Iug. 45, 2. *ok skyniði of hvern, hvárt hann væri í stað eða undir sínu merki, því að með merkium var optaz gengið*. VII, 14.

Aus nordischer Sitte, die Namen von Königsbannern kennt, erklärt sich die Übersetzung folgender Stelle: (Catilina zur Schlacht) *propter aquilam adsistit, quam bello Cimbrico G. Marius in exercitu habuisse dicebatur*. Cat. 59, 3. *Catilina var undir meginmerkinu er aquila hét. Það merki hafði átt Marius u. s. w.* LIX, 6. Den Zug, daß das Banner des Heerführers in der Mitte der Schlachtordnung steht, hat der Übersetzer LXXX, 3 eingefügt. *denique antequam signum aut inperium ullum accipere quivit*. Iug. 97, 4: der Sagaschreiber benutzt den Sinn von *signum* = *aquila* und übersetzt wirkungsvoll: *ceigi (vóru) merkin upp komin*. XXX, 4. *merki* für *pilus*: *centurio primi pili tertiae legionis*. Iug. 38, 6. *hundraðshaufðingi hins fyrsta merkis ennar þriðiu fylkingar*. IV, 11.

Die Schilderungen des Kampfes sind kraftvoll wiedergegeben, dem Übersetzer stehen dabei gut entsprechende typische Ausdrücke und Wendungen zur Verfügung: *signo dato*. Iug. 49, 3. *þá er lúðrarnir kveða við*. IX, 6. *deinde signo dato undique simul clamor ingens oritur*. Iug. 57, 3. *þá lætr hann blása í lúðra ok því næst er herópið hvaðan cefa*. XIII, 15; *repente a tergo signa canere*. Iug. 94, 5. *en vácveifliga hceyra þæir á bak sér, að lúðrar þjóta*. XXVIII, 18; *signa canere jubet*. Cat. 59, 1. *eptir*

það lét hann blása herblástr. LIX, 1; *tot simul e campis Latiae fulsere volucres, tot cicinere tubae.* Luc. 6, 129. lét hann bregða upp merkiunum ollum senn ok blása herblástr í alla lúðra sína. G VIII 214, 2. *postquam eo ventum est, unde a ferentariis proelium committi posset, maximo clamore cum infestis signis concurrunt, pila omittunt, gladiis res geritur.* Cat. 60, 2. en síðan er svá vóru þæir komnir, að skotin máttu ganga millum þæira, þá æpa hvárirtveggju heróp. þá skiótaz þæir á ok hlaupa saman óðfluga með merkiunum ok þegar iafnskiótt var hauggorrosta hin ákafasta. LXI, 2; auch óðfluga ist in diesem Zusammenhange ein typisches Wort (Fritzner, Ordbog² 2, 865 a). Vgl. noch aus G VIII: *praecipiti cursu vaesanum Caesaris agmen in densos agitur cuneos.* Luc. 7, 496. Julius ok hans menn réðu þá til höggorrosto. 222, 5. Nach der Schlacht von Pharsalus lét Julius kanna valinn. G VIII 225, 21 (frei nach Luc. 7, 789 ff.); LXVII, 25 fügt der Übersetzer hinzu, daß die toten Feinde geplündert wurden, vgl. den Komm.; zu dem Ausdruck *konungligri orrosto, proelio* XXX, 5 s. unten Abschn. 16.

Bei der Schilderung von Belagerungen greift der Übersetzer bisweilen zu Erklärungen, um das Fremdartige verständlich zu machen; es fehlt natürlich nicht an Mißverständnissen. *vineas agere, aggerem iacere.* Iug. 37, 4. nú giordi Aulus flaka ok kastala hiá borginni eptir þí sem þæir vóru vanir þá er þæir unnu borgir. IV, 5; vgl. XIX, 23; *Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande aut lapidibus pugnare, alii succedere ac murum modo subfodere modo scalis adgredi, cupere proelium in manibus facere. contra ea oppidani in proximos saxa volvere, sudis, pila, praeterea picem sulfure et taeda mixtam ardenti mittere.* Iug. 57, 4. Rómveriar ganga fast að, hverr sem má: sumir kasta grióti, sumir slaungva elldi (glans kommt im Sallust nur hier vor), sumir grafa undir borgarveggina, sumir setia stiga við veggina ok var nú hin mesta orrosta. en borgarmenn velltu á þá er undir vóru steinum ok hnúðum ok kasta loganda torfviði með biki ok brennustæini ok skutu á þá staurum.

XIII, 16 (vgl. den Komm. zur Stelle); *vinea* war hier mit *flaki* übersetzt, an zwei anderen Stellen steht mit Anlehnung an den lat. Ausdruck *vínflaki*, wodurch freilich das Gerät weniger anschaulich wird (*vinea est bellicum instrumentum, quod texebatur vitibus vel viminibus*. schol. B zu Luc. 2, 506); *flaki* ist ein durch Bretter oder Stämme hergestelltes Verhau. *vineas agere superque eas aggerem iacere super aggerem inpositis turribus opus et administros tueri*. Iug. 76, 3. *lét giora vínflaka ok þar af upp hláða virki ok þar af upp turna, settu þar menn í*. XIX, 24 (vgl. den Komm. zur Stelle); *ei postquam murum arietibus feriri . . . vident*. Iug. 76, 6. *Rómveriar giordu það er hæitir aries ok búid með hvelum ok framan búinn múlinn með iárni: var hlæypt forbrekkis að kastalanum ok styrkt með maunnum svá að veggrinn brotnaði*. XIX, 26; *vineae cum ingenti periculo frustra agebantur*. Iug. 92, 8. *giordu vínflaka eða turna*. XXVIII, 3: die *testudo* kommt nur in folgender Stelle vor, wo übrigens die Schilderung durch einen frei erfundenen Zusatz erweitert wird: *ipse extra vineas est egressus: testudine acta succedere et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminus terrere*. Iug. 94, 3. *ok biðr að ganga með skotum ok valslaungum. en hann síálfr gengr að af vínflaukunum ok hefir hválf¹⁾ yfir haufði sér ok þeim er honum fylgðu. en sumir hlóðu griótenu undir fætr þeim ok þoka þeir svá upp í bergið*. XXVIII, 15. Die Schilderung der Belagerung von Massilia (Luc. 3, 375 ff.) ist nur in allgemeinen Zügen festgehalten. LXIV, 2 ff. — Die römische Besatzung einer Stadt hat Fahnen und Schilder an den Wänden der *Arx* hängen, offenbar hat der Übersetzer hier nordische Sitte im Sinn: *arcem oppidi ubi signa et scuta erant*. Iug. 67, 1. *þar er merki vóru eða skilldir við borgarveggina*. XVII, 8.

Wörtlich übersetzt, aber ohne weitere Erklärung, ist *sub iugum mittere*; an beiden Stellen, wo die Wendung

1) borgarmennenir fengo flett af liðe hans þat hválf er hann var undir síálfr. Alex. s. 89.

vorkommt, ist der Text entstellt, weil dem *ok* = *iugum* ein *ok* = *et* folgt: *incolumis omnis sub iugum missurum: praeterea uti diebus decem Numidia decederet*. Iug. 38, 9. *þá skolu þér ganga allar alhæilir undir ok, ok það með, að þér skoluð allar braut farnir ór Numidia, áðr liðnir sé x dagar*. IV, 14 (*alhæilir undan ok það með* hs.); *quos antea victos sub iugum miserint: ducem illis non animum mutatum*. Iug. 49, 2. *er fyrir skaummu sendum vér sigraða undir ok. ok segir skipt við þá hertogonum en æigi hugrekkinni*. IX, 5 (*sigraða undir ok segir* hs.).

Von dem Mittel, bestimmte Ausdrücke durch allgemeine wiederzugeben, macht der Sagaschreiber so außerordentlich oft Gebrauch, daß es sich erübrigt, die Belege anzuführen. So entzieht er sich mancher Schwierigkeit, z. B.: *aciem, sicuti instruerat, transvorsis principis in planum deducit*. Iug. 49, 6 (über das Manöver, das hier Metellus macht, vgl. den Komm. zu 20, 29: *læitir þá herinn ór fiallinu á sléttuna með þessi skipan*. X, 3. Vom Sohne des Metellus, der dessen Stabe zugeteilt ist: *is eo tempore contubernio patris ibidem militabat*. Iug. 64, 4. *sá sonr Metelli var í herinum*. XVI, 13; doch braucht der Übersetzer auch allgemeine Ausdrücke, wo ihm an zahlreichen andern Stellen ganz bestimmte und genaue Entsprechungen zur Verfügung stehen, z. B.: *cohortes cum omni equitatu*. Iug. 55, 4. *svæitir sínar fiáulmennt*. XIII, 4; *set consul expletis legionibus cohortibusque auxiliariis in agrum fertilem et praeda onustum proficiscitur*. Iug. 87, 1. *ok fór með herinn í æitt auðigt herað*. XXV, 5; *cum expeditis cohortibus et parte equitatus*. Iug. 103, 1. *með mickla svæit*. XXXIV, 1.

14. Verfassung. Öffentliches Leben. Religion und Sitte.

Mehr als beim Heerwesen, für das die Zustände des Nordens in mancher Beziehung Ähnlichkeiten darboten, ist der Übersetzer bei der Darstellung des öffentlichen Lebens in Verlegenheit. Die Staatseinrichtungen der römischen Republik, die Parteikämpfe, auf die im Sallust

angespielt wird, mußten ihm ganz fremdartig sein. Eine Menge von technischen Wörtern und Wendungen blieb ihm unverständlich. Er bildet keine feste Terminologie, behält viele lateinischen Ausdrücke bei, umgeht die Schwierigkeiten, indem er Einzelzüge durch allgemein gehaltene Wendungen ersetzt, bringt Verwirrung in den Zusammenhang durch Erklärungsversuche, durch falsche Auffassung, wunderliche Übertragung. Die Fehlgriffe der Übersetzung sind gewiß sehr zahlreich, aber auch hier strebt der Übersetzer darnach, das römische Altertum als solches festzuhalten und zur Darstellung zu bringen. Man beachte aber die Behandlung der römischen Götternamen.

res publica wird immer übersetzt, ist das Staatsganze gemeint, mit *alþýðurétr*, seltener mit *alþýðuhagr*, *-lutr*. Diese Wörter sind vom Übersetzer gebildet. Werden mehr die *cives* gemeint, die den Staat bilden, steht *alþýða*. Hier wie im folgenden werden wenige Beispiele bei den häufig gebrauchten Ausdrücken ausreichen: *ad rem publicam damna atque dedecora pervenerint*. Iug. 31, 19. *en skauum ok skaðar orðnir á alþýðuréttinum*. I, 2; *domi militiaeque res publica venalis fuit*. Iug. 31, 25. *enn falr látinn alþýðurétrinn bæði hæima ok í hersýslonni*. I, 8; *nam ante Carthaginem deletam populus et senatus Romanus placide modesteque inter se rem publicam tractabant*. Iug. 41, 2. *Því að áðr en unnin væri Carthago hin mickla, þá hafði með hondum Rómaborgarlýðr stilliliga ok hógværliga alþýðuréttinn*. VI, 6; *illam (scil. rem publicam) administrari*. Iug. 85, 2. *að stýra alþýðuriéttinum*. XXIV, 2; *profecto magna clades atque calamitas rem publicam oppressisset*. Cat. 39, 4. *þa mundi hinn mesti skaði hafa vordid á alþýðuriéttinum*. XLVII, 13; auch mit nachgestelltem Genitiv: *set uti res publica quieta foret*. Cat. 34, 2. *ok væri kyrr rétt alþýðunnar*. LXVI, 2; *styrkia rétt alþýðu*. XLVII, 11; ein zweiter sinnverwandter Genitiv hinzugefügt: *res publica . . . dilacerata*. Iug. 41, 5. *en réttinn landfólksins ok annarrar alþýðunnar . . . skaddr ok skerðr*.

VI, 8; *pauca de republica loquar*. Iug. 85, 44. *ok mun ek því fáam orðum ræða um alþýðuhaginn*. XXIV, 38; *non ea consilia de re publica habuissent*. Cat. 52, 34. *ad þeir mundu æigi ráðið hafa ianfiandlig ráð um alþýðuhaginn*. LII, 7; *cum . . . res publica in maxuma pericula venerit*. Cat. 52, 36; *svá ad alþýðuhagrinn sé kominn ad hinu mesta foraði*. LII, 11; *ad hoc in re publica multo praestat*. Iug. 31, 28. *en það styðr mest alþýðulutinn*. I, 11. *hlut alþýðunnar* XXIV, 41; *quippe mea bene facta rei publicae procedunt*. Iug. 85, 5. *því ad mín góð verk hiálpa alþýðunni*. XXIV, 5; *rei publicae innoxiae cladi sunt*. Iug. 85, 43. *en það er þó enn mesti skaði alþýðunni*. XXIV, 37; *perdundae rei publicae*. Cat. 46, 2. *ad alþýðan mundi þá tapa sínu frelsi*. LI, 8.

Die Saga braucht die auf literarischer Anlehnung beruhenden Formen *Rómveriar*, *rómverskr*, *Rómaborg*¹⁾, nicht die volkstümlichen *mít ú* (doch steht LXIII, 4 *rúmverskr*). Zusammenfassung des ganzen Volkes: *populus et senatus Romanus*. Iug. 41, 2. *Romaborgarlýðr*. VI, 6; *ad hoc populo Romano iam a principio inperi . . . visum*. Iug. 102, 6. *svá hefir Rómveria svæit verið frá upphafi*. XXXIII, 6; *numquam populum Romanum beneficiis victum esse*. Iug. 102, 11. *ad þú munt alldri hæyrt hafa Rómveria lýð hafa minna mátt vel ad giora en adra menn til þæira*. XXXIII, 11; vereinzelt ist *Rómaherr* LXXXIV, 14. Ungewöhnlich: *populi Romani*. Iug. 33, 4. *haufðingia* II, 5. Das Adj. *rómverskr* allein wie *Romani*: *enum rómverskum þeim er kastalans giættu*. XVII, 5. Vgl. XVII, 6, 10; IX, 6. Die Anrede *Quirites* wird übernommen: *et illud intellego, Quirites*. Iug. 85, 5. *það skil ek, Quirites*. XXIV, 5; *plura dicerem, Quirites*. Iug. 85, 50. *flæiri luta mæltu ek nú fyrir yðr, Quirites*. XXIV, 44. Mit Erklärung: *scio ego, Quirites*. Iug. 85, 1. *hæyri þér, Quirites* (*það eru Rómveriar*). XXIV, 1. Für die Stände sucht der Übersetzer nordische Ausdrücke; für *nobilis* tritt gewöhnlich *tiginn*

1) Daneben *Roma*, z. B. II, 3. III, 11. XIX, 3. LXX, 1.

(s. zu 38, 21) ein; der Übersetzer scheidet nicht zwischen *populus* und *plebes*; *plebs* ist *alþýða*, das, wie wir gesehen haben, auch das ganze Volk bezeichnet, *lýðr*, *borgarlýðr* u. ä. *namque coepere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere.* Iug. 41, 5. *en síðan er tiginna manna svæitin tók metorðin en borgarlýðrinn frelsið, þá sneru þeir hvárutveggia í eptirlætið.* VI, 8. *simul ea tempestate plebes nobilitate fusa per legem Mamiliam novos extollebat.* Iug. 65, 5. *ok enn bar honum þetta miaug til tíenadar er þá var alþýðunni miaug úþokkað um tiginna manna svæitina ok vill lýðrinn nú hafa það er hæitir Mamiliuslaug að hefja ættir nýjar til tignar.* XVI, 22. *perculsa nobilitate.* Iug. 73, 6. *því að þá var úvirð tiginna manna svæitin.* XIX, 7; *quis nobilitas freta.* Iug. 85, 37. *af þeira verkum er studd tiginna manna svæitin.* XXIV, 32 (*alþýðusvæitin* hs.); *etiamtum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat.* Iug. 63, 6. *lýðrinn skipti ok hafði aullum mæistaradómum audrum í Rómaborg, en þenna haufðu enir tignu menn æinir ok skiptu með sér.* XVI, 7. Seltener sind haufðingar, svæitarhaufðingar u. ä. *Für nobiles, nobilitas: quam rem nobilitas aegerrume tulit.* Iug. 85, 10. *en þetta þótti illa ráðit svæitarhaufðingium.* XXIV, 8; *plebes: quamquam regi infesta plebes erat.* Iug. 33, 3. *ok er aull alþýðan ræið Iugurthe.* II, 3; *et Romae plebes litteris, quae de Metello ac Mario missae erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant.* Iug. 73, 3. *þá er ritin vóru upp lesin í Roma, þá tók lýðrinn vel hvárstveggia máli.* XIX, 3; *cupientissima plebe.* Iug. 84, 1. *með ákafa lýðsins.* XXIII, 1; *plebis opes.* Cat. 39, 1. *fiárafli alþýðunnar.* XLVII, 12. Bestandteile der *plebes*: *denique plebes sic adcensa, uti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitae erant, relictis operibus frequentarent Marium.* Iug. 73, 6. *svá var lýðrinn gæystr, að smiðir ok tæigyrkiar ok verkmenn þeir er allt áttu undir handbiaurg sinni laugðu niðr sýsluna ok væittu fylgd Mario.* XIX, 6. Frei nach dem Zusammenhange: *miseriti plebis Romanae.* Cat. 33, 3. *að þeir miskunnudu hinum fátækium maunnum*

rómverskum. XLV, 5. Seltener vorkommende Ausdrücke mit eingeschränkter Bedeutung veranlassen leicht Mißverständnisse: *ipse interea milites scribere, non more maiorum neque ex classibus, set uti cuiusque libido erat, capite censos plerosque*. Iug. 86, 2. *en hann lætr skrá naufn riddaranna ok æigi að síð enna mæiri manna ok ekki að skipum skipanna, helldr hafði hann hvern er fara villdi ok marga þá er útlaga ok drápsmenn vóru*. XXV, 2. Sowohl *capite census* zur Bezeichnung der untersten Steuerstufe, die nicht zum Waffendienst berechtigt ist, wie *classes* für die höheren Steuerstufen kommt nur hier vor. *ex classibus* ist übersetzt, ohne daß Verständlichkeit erstrebt wird, *capite censos* dagegen mit Kühnheit dem Zusammenhange angepaßt; auch *more maiorum* ist falsch übersetzt¹⁾, an andrer Stelle versteht der Übersetzer den Ausdruck ganz richtig (s. Abschn. 20). Eine solche Inkonsequenz läßt sich auch sonst beobachten. *patricius* ist richtig übersetzt XLIV, 3: *mér . . . hinum ættgaufgasta manni* (*sibi, patricio homini*. Cat. 31, 7) und LIV, 6: *er var af enni ágíæstu ætt Corneliorum manna* (*ille patricius ex gente clarissima Corneliorum*. Cat. 55, 6). Dagegen Iug. 95, 3 ist *patricia* als Name einer gens aufgefaßt: *Sulla gentis patriciae*. *Lucius Sulla var af tiginni ætt þæiri er Patricia heitir*. XXIX, 3. Der zugewanderte Bürger Cicero (*inquilinus*. Cat. 31, 7) wird in der Saga von Catilina als *soðgræfi*, Küchenkerl bezeichnet. s. Komm. zu 84, 8. Schwierigkeit bereitet dem Übersetzer die Formel *socii nomenque Latinum: ab sociis et nomine Latino auxilia accersere*. Iug. 39, 2. *hvé mart fara skal af borginni eða af heruðum*. V, 3 (*herað* im Sinne von *provincia* s. unten). Daß hier *af borginni* dem lat. *ab sociis* entsprechen soll, ergibt sich mit Wahrscheinlichkeit aus folgender Stelle: *neque per vim sociis ereptae pecuniae*. Iug. 31, 25. *ok æigi eru menn ræntir hér innan borgar*. I, 8.

1) Ebenso Iug. 95, 3: *familia prope iam extincta maiorum ignavia*. *þetta kyn var allt farit ok drepit af aufund enna mæiri manna*. XXIX, 3.

Der Übersetzer nimmt also *socii* etwa in dem Sinne von ‚Mitbürger‘. Daher tritt auch *laugunautar* für *socii* ein: *socii nomenque Latinum*. Iug. 43, 4. *bæði laugunautana ok allz um Italia*. VII, 4. Unbestimmter ist die Übersetzung Iug. 42, 1: *per socios ac nomen Latinum*. *við frændr sína ok vini*. VI, 12; *quae uti ex Latio et a sociis cogeret Romae relictus est*. Iug. 95, 1. hier fehlt in der Übersetzung *a sociis*: *þenna mann hafði Marius eptir látið í Rómaborg til þess að samna her af Latio heraði*. XXIX, 1; *auxilia a populis et regibus sociisque arcessere, praeterea ex Latio fortissimum quemque*. Iug. 84, 2. *bæði af borgarmaunnum ok lýtmaunnum ok heruðum, ok af Latio heraði það hann fara hvern enn styrkazta*. XXIII, 2. Die *reges* sind ausgelassen.

Die Namen der Staatsbeamten und Staatsämter kommen sehr oft in lateinischer Form vor, für manche (z. B. *quaestor*, *praetor*) hat der Übersetzer überhaupt keinen bestimmten nordischen Ausdruck, *tribunus plebei* ist dagegen immer übersetzt. Die mit militärischer Funktion verbundenen Ämter und Beamten sind hier mit behandelt, sofern nicht die Stellen schon früher aufgeführt sind.

magistratus übersetzt der Sagaschreiber mit *meistaradómr*, wenig passend, wenn man den Gebrauch des nordischen Wortes berücksichtigt: *deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit*. Iug. 63, 5. *ok héðan af tók hann annan meistaradóm eptir annan*. XVI, 6; vgl. XVI, 7; *ei magistratus provincias aliaque omnia tenere*. Cat. 39, 2. *þeir réðu þá heruðunum ok mæistaradómunum ok aullum auðrum lutum*. XLVII, 13; *rursus res publica magnitudine sua inperatorum atque magistratum vitia sustentabat*. Cat. 53, 5. *þá fekk hón* (die Stadt) *varla upp halldið alþýðuréttinum af laustum ræðismanna ok mæistaradómanna*. LIII, 6 (der Sinn ist geändert); sinngemäß ist dagegen *tign*: *ubi primum magistratum ingressus est*. Iug. 43, 2. *en síðan er hann gekk til þessar tignar*. VII, 2; *tignarnafn* steht im Nordischen oft statt bestimmter Ämternamen: *quam con-*

sulatus aut praetura. Iug. 82, 2. *en varðvæita tignarnaufnin að æins.* XXIV, 2; *at Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe consul factus.* Iug. 84, 1. *Marius tók tignarnafn sem fyrr var sagt með ákafa lýðsins.* XXIII, 1. Andre Ausdrücke stellen sich nach dem Zusammenhange ein: *avaritia magistratum.* Iug. 43, 5. *af ágirni haufðingianna.* VII, 5; *seditioni magistratus.* Iug. 73, 5. *styrilddarmenn þeir ener ríku.* XIX, 5; *postquam illos videt queri de avaritia magistratum, accusare senatum.* Cat. 40, 3. *þeir saugðu að auðlungar vóru fégiarnir ok laustuðu þá.* XLVIII, 5. *auðlungar* sind die Senatoren (s. unten), der Übersetzer nimmt beide Kategorien zusammen.

dictator in latein. Form: *ipse petit trepidam tutus sine milite Romam . . . populoque precanti scilicet indulgens summum dictator honorem contigit et laetos fecit se consule fastos.* Luc. 5, 381. *en hann síálfr ríðr til Rómaborgar með litlu liði ok var þar giorr dictator ok consul af því liði er þar var til.* LXX, 19; *á þessi stundu var Lucius Sulla giorr dictator í Rómaborg.* XXXIX, 2.

imperator, der oberste Heerführer, ist *hertogi, herstióri*: *id est dominum, non imperatorem esse.* Iug. 85, 35. *sá vill hæita dróttinn en vera æigi riéttr hertogi.* XXIV, 30; *strenui militis et boni imperatoris officia simul exequabatur.* Cat. 60, 4. *að hann giordi bæði drengilig verk snarps riddara ok svá góðs herstióra.* LXI, 6; *blasser ist haufðingi: imperatori novo.* Iug. 44, 2. *haufðingianum.* VII, 7; *quem vos imperatorem iussistis.* Iug. 85, 11. *sá er þér takið til haufðingia.* XXIV, 9; *oratione imperatoris.* Cat. 58, 1. *tala haufðingia.* LVIII, 3. XVI, 20 steht im Nordischen *consul* für *imperator*, dem Sinne des Zusammenhangs nach zulässig: *Marium imperatorem poscant.* Iug. 65, 4. *en bæiðaz, að Marius vceri consul.* XVI, 20. Auffallend ist die Verwendung von *ræðismaðr* für *imperator*: *neque quemquam ex . . . imperatorum superbia metus ceperit. ego met in agmine aut in proelio consultor idem et socius periculis vobiscum adero.* Iug. 85, 47. *hræðiz æingi yðvarr . . . metnað ræðismanna, því að ek man fyrir vera síálfr ráða-*

maðrinn í fylkingunni ok í orrosto u. s. w. XXIV, 41. hier ist vielleicht die Wahl des Ausdrucks durch das folgende *ráðamaðr* beeinflusst; *deos hominesque testamur, inperator*. Cat. 33, 2. *hæyr þú, ræðismaðr. vér sverium bæði fyrir guð ok menn*. XLV, 2; *inperatorum . . . vitia*. Cat. 53, 5. *af laustum ræðismanna*. LIII, 6. Am Schluß von Upphaf Rómveria II (Sýnisbók 386, 26) wird *consul*, wie oben S. 159 erwähnt ist, mit *ræðismaðr* übersetzt: *ok kaulluðu þeir þá menn consules, en vér þýðum það ræðismenn*.

Die gewöhnliche Übersetzung von *consul* ist *hertogi*, zwischen *imperator* und *consul* wird also, insofern sie beide den Heerführer bezeichnen, nicht geschieden. Sallust braucht sehr oft *consul* statt des Namens, der dagegen vom Übersetzer vorgezogen wird. Das gleiche gilt von andern Titeln, z. B. *igitur quaestori mandata Bocchi patefaciunt*. Iug. 103, 7. *þeir segja Sulle orðsendingar þær er Bocchus hafði sent*. XXXIV, 6 (Iug. 95. 1. XXIX, 1 war Sulla als *quaestor* bezeichnet). Außerordentlich oft wird das lat. *consul* und der Name seines Amtes *consulatus* im Nordischen beibehalten. *Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat*. Iug. 35, 2. *Spurius Albinus sá er á hinu ncesta ári var hertuginn eptir Calpurnium með Quinto Minucio Rufo*. III, 2; *neque interim quod prava ambitio solet, consulis aut cuiusquam boni famam laedere*. Iug. 96, 3. *ok ekki hafði hann það sem margan hendir, að hann ámcællti hertogunum né aungum auðrum*. XXIX, 8; *praeterea decernit, uti consules dilectum habeant*. Cat. 36, 3. *það var þá ok dæmt, að hertogar skylldu skipta milli sín*. XLVI, 12; *consul, optimum factu ratus*. Cat. 55, 1. *þá þótti hertoganum Tullio ráð*. LIV, 1; einmal tritt *haufðingi* für *hertogi* ein: *optumo consuli*. Cat. 43, 1. *til ens beztu haufðingia*. L, 2. *consul* beibehalten: *avidus consul belli gerundi*. Iug. 35, 3. *að hann er nú consul ok giarn að ræyna sik í orrosto*. III, 3; vgl. III, 7; *um það, hverir consules skylldu vera*. IV, 1 (der lat. Text ist hier mißverstanden, s. unten S. 209); *Q. Metellus et M. Silanus, consules designati*. Iug. 43, 1.

þá var Metellus ok Silanus giorvir consules. VII, 1; at illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat. Iug. 63, 2. en honum hafði það opt í hug verið að biðia sér að vera consul. XVI, 3; postquam consules facti sunt. Iug. 85, 12. síðan er þeir urðu consules. XXIV, 10; legatis potestas eundi Romam fit ab consule. Iug. 104, 2. að consul skal gefa sendimaunnum lœyfi að fara í Rómaborg. XXXV, 2. consulatus übernommen: consulatum adpetere. Iug. 63, 6. að beiðaz ennar æstu tignar er consulatus hæitir. XVI, 7; satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Iug. 64, 4. mun ek þá biðia með þér að þið takið báðir samt consulatum. XVI, 13; tignin consulatus. XIX, 7 (Iug. 73, 7); dagegen vgl.: qui consulare inperium Romae habuerat. Cat. 55, 6. hann hafði haft hertoga tign í Rómaborg. LIV, 6. In Umschreibung wird es als das höchste römische Staatsamt bezeichnet: neque triumphos aut consulatus maiorum meorum. Iug. 85, 29. þá er mínir frændr hafi unnið sigrana eða þeir hafi unnið hina mestu tign. XXIV, 24. Für consulares steht ein allgemeiner Ausdruck: consulares omnes. Cat. 53, 1. allir tignir menn. LIII, 1; consularibus. Cat. 34, 2. maurgum vinum sínum. XLVI, 1. pro consule ist Iug. 44, 1. VII, 6 ausgelassen.

Das dem consul zur Kriegführung zugewiesene Land (provincia) wird sehr gut mit *herland* übersetzt: *postquam ei provinciam Numidiam populus iussit. Iug. 84, 1. ok þar með Numidiam til herlandz. XXXI, 1; in gleichem Sinne umschrieben: ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia everterat. Iug. 35, 3. ok honum hafði til handa hlotiz að vinna Numidiam, en Minucio að vinna Macedoniam. III, 3. vgl. XXII, 13. herað ist provincia als Verwaltungsgebiet: cum regna provinciae leges iura iudicia bella atque paces postremo divina et humana omnia penes paucos erant. Iug. 31, 20. að ríkin ok heruðin ok laugin ok dómarnir ok orrostornar ok friðrinn ok þar með aller guðligir lutir ok mannligir sé lagðir undir fá menn. I, 3; ei magistratus provincias aliaque omnia tenere. Cat. 39, 2. þeir réðu þá heruðunum ok mæistaradómunum ok aullum auðrum lutum.*

XLVII, 13. Doch wird *herað* auch in dem ersten Sinne gebraucht: *provincias inter se partiverant, Metelloque Numidia evenerat*. Iug. 43, 1. *hlutuðu heruð milli sín. Metellus hlaut að sækja Numidiam*. VII, 1. Provincia zur Bezeichnung der römischen Provinz in Afrika als Eigenname: *nam omnis exercitus, uti convenerat Numidia deductus, in provincia hiemabat*. Iug. 39, 4. *en allr herrinn var í Provincia í vetrvistum, farinn ór Numidia*. V, 4.

praetor wird nicht übersetzt: *L. Cassius, qui tum praetor erat*. Iug. 32, 1. *Lucius Cassius sá er pretor var í Rómaborg*. I, 12; *Cassius pretor*. I, 14. *Q. Metellus Celer praetor*. Cat. 42, 3. *af þeim manni er hét Quintus Metellus Celer, hann var pretor að tign*. XLIX, 3; *quod praetor erat*. Cat. 46, 5. *því að Lentulus var pretor að tign*. LI, 11; *Flaccum praetorem*. Cat. 46, 6. *Flaccum pretorem*. LI, 12; *L. Valerio Flacco et G. Pomptino praetoribus*. Cat. 45, 1. *Lucium Valerium Flaccum ok annan Gaium Pomptinum, þeir voru pretores að tign*. LI, 2. Durch einen unbestimmten Ausdruck ersetzt: *idem fit ceteris per praetores*. Cat. 55, 2. *slíkt sama giordu aðrir haufðingar þeir er þá haufðu haft í vardhalldi*. LIV, 2; *Aulo fratre in castris pro praetore relicto*. Iug. 36, 4. *setr eptir yfir herinn til stiðrnar Aulum bróður sinn*. III, 15; *ad Sullam perfugiunt, quem consul in expeditionem proficiscens pro praetore reliquerat*. Iug. 103, 4. *kómuþ þeir nauðuliga í braut til Sullam: hann hafði Marius sett yfir herinn, meðan hann var í braut*. XXXIV, 4. *consulis* steht statt *pretoris* XLV, 4 (Cat. 33, 2), vgl. den Komm.

Auch für *quaestor* gibt es keinen nordischen Ausdruck: *L. Sulla quaestor*. Iug. 95, 1. *Sulla hafði þá tign er questor hœitir*. XXIX, 1; *cum Gn. Octavio Rusone, qui quaestor stipendium in Africam portaverat*. Iug. 104, 3. *ok með þeim Gneius Octavius Ruso sá er questor vár að tign* u. s. w. XXXV, 4. *haufðingi lýðsins* ist die Bezeichnung des Volkstribunen: *G. Baebius tribunus plebei*. Iug. 34, 1; *Gaius Bebius haufðingi lýðsins*. II, 6; *P. Lucullus et L. Annius, tribuni plebei*. Iug. 37, 2. *Publius Lucullus ok*

Lucius Annius haufðingiar lýðsins. IV, 2; *consul inpeditus a tribunis plebei ne quas paraverat copias secum portaret*. Iug. 39, 4. *nú vilja haufðingiar lýðsins, að hann hafi ekki svá mikinn faulða sem skráð er*. V, 4; *G. Mamilius Limetanus tribunus plebei*. Iug. 40, 1. *Mamilius Limetanus hét æinn haufðingi lýðsins í Rómaborg*. VI, 1; *a tribuno plebei T. Manlio Mancino*. Iug. 73, 7. *sá haufðingi lýðsins er hét Titus Manlius Mancinus*. XIX, 7; *L. Bestia tribunus plebei contione habita*. Cat. 43, 1. *þá skyldi hafa þing sá haufðingi lýðsins er hét Lucius Bestia*. L, 2.

senatus wird selten beibehalten: *senatum de foedere consulebat . . . senatus ita uti par fuerat decernit*. Iug. 39, 2. 3. *ok 'fór til fundar við senatum . . . en senatus sagði sem rétt var*. V, 2. Der stehende nordische Ausdruck für *senatus* ist *aulldungar* oder *aulldungasvæit*: *hosti acerrumo prodita senati auctoritas*. Iug. 31, 25. *enum apraxta várum fiandmanni er upp gefinn trúlcækr aulldungasvæitarinnar*. I, 8; *regnum Numidiae ab senatu petat*. Iug. 35, 2. *að hann skyli bæiða aulldunga ríkissins í Numidia*. III, 2; *iussus a senatu Italia decedere*. Iug. 35, 10. *því að aulldungasvæitin bauð honum að fara sem skiótaz ór gridum sínum*. III, 11; *quorum consilio Iugurtha senati decreta neglegisset*. Iug. 40, 1. *af hverra ráðum Iugurtha konungr hefði hafnað boðorðum aulldunga*. VI, 1; *senatus auctoritate*. Iug. 43, 4. *að ráði aulldunganna*. VII, 4; *Metellus propere cunctos senatorii ordinis ex hibernis accersi iubet*. Iug. 62, 4. *nú stefnir Metellus fund við alla þá er vóru af aulldungasvæitinni*. XV, 9; *neque illi senatus, quamquam advorsus erat, de ullo negotio abnuere audebat*. Iug. 84, 3. *ok einskis vaurnuðu aulldungar þess er hann krafði, þótt hann væri þeim æigi vilmæltr*. XXIII, 3; *cum apud vos aut in senatu verba faciunt*. Iug. 85, 21. *en er þeir tala fyrir yðr eða fyrir aulldungum*. XXIV, 18; *senatus Catilinam et Manlium hostis iudicat*. Cat. 36, 2. *þá dæmdu aulldungar Catilinam ok Manlium fiandmenn*. XLVI, 11; *senatum criminando*. Cat. 38, 1. *þeir laustuðu aulldungasvæitina*. XLVII, 9; *consul Lentulum . . . ipse manu tenens perducit*.

Cat. 46, 5. *þá tók Tullius í haund Lentulo ok læiddi hann til aulldungastefnu.* LI, 11; *eo senatum advocat.* Cat. 46, 6. *ok þangað stefndi hann ok aulldungum.* LI, 12; *postquam . . . senatus in Catonis sententiam discessit.* Cat. 55, 1. *síðan er aulldungasvæitin sneri eptir atkvæði Catonis.* LIV, 1. Beispiele aus dem Lucanteil sind: *cepimus expulso patriae cum tecta senatu.* Luc. 5, 270. *nú haufum vér tekna Rómaborg ok rekna aulldungana.* LXX, 5; *Epirum Caesarque tenet totusque senatus.* Luc. 5, 496. *Cesar ok aller aulldungarnir sitia nú í Epiro.* LXXI, 6; *culcatosque simul reges spursumque senatus corpus.* Luc. 7, 293. *undir fótum troðin lík konunganna ok aulldunganna.* LXXXI, 12; *rectorque senatus, sed regnantis, erat.* Luc. 9, 194. *stýrði hann aulldungunum, að þeir helldi sínu ríki.* LXXXIV, 9. *senatores* ist beibehalten XL, 11. Versehenlich ist *aulldungar* in folgender Stelle eingesetzt: *saevitia feneratorum atque praetoris.* Cat. 33, 2. *grimmlæikr aulldunganna ok consulis.* XLV, 4. Upphaf Rómveria II erwähnt die Einsetzung des Senats durch Romulus, kennt aber den Ausdruck *aulldungar* nicht, sondern behält *senatores* bei 385, 25; 386, 14. 23; Upphaf Rómv. I hat die Stelle über die Einsetzung des Senats aus Upph. II abgeschrieben, hier steht *senatores*; am Schluß des Fragments dagegen begegnet *aulldungar*: *var hann af því kalladr heilagr af Rómveria öldungum.* 385, 5. *öldungr* als Übersetzung von *senator* ist sonst auch außerhalb der Rómveriasaga bezeugt (Fritzner Ordbog ²³, 1084^b). *patres* = *senatus* kommt (in der Erzählung) in G IX nur einmal vor und ist umgangen: *plebi patribusque . . . iuxta carus.* Ing. 88, 1. *þá var hann þekkr ok kicerr aullum maunnum.* XXV, 8.

Die Anrede *patres conscripti* ist wörtlich übersetzt: *postremo, patres conscripti.* Cat. 52, 35. *hæyri þér, samr. f. (samritadr fedr).* LII, 8. Dem Übersetzer war jedenfalls die Tradition über die Gründung des Senats durch Romulus, der zuerst die Namen der Senatoren auf Tafeln verzeichnete, bekannt. Von den Stellen, in denen die

Anrede *patres conscripti* bei Sallust vorkommt, ist nur diese eine in der besseren hs. erhalten. G VIII läßt *patres conscripti* in den Reden des Caesar (Cat. 51) und Cato (Cat. 52) überall aus¹⁾.

Bei der folgenden Stelle hat der Übersetzer nicht gewußt, daß es sich um bestimmte Beamte handelt: *tresviros quae ad subplicium postulabat parare iubet*. Cat. 55, 1. *ok baud iii maunnum að búa þeim bana*. LIV, 1. Andre *tresviri* kommen Jug. 42, 1 vor (*alterum triumvirum coloniis deducundis*), der Übersetzer hat diesen Titel ausgelassen (VI, 12); ferner vgl. Jug. 40, 4. VI, 3.

Die Volksversammlung, ihre Einberufung und Eröffnung, das Auftreten der Redner behandelt der Übersetzer mit dem Verständnisse, das ihm die Zustände seiner Heimat gaben. Charakteristisch ist folgende Stelle, wo die rednerische Ausbildung für das þing in der Übersetzung ganz besonders hervorgehoben wird: *non Graeca facundia neque urbanis munditiis sese exercuit*. Jug. 63, 3. *nam ekki girzku eða snilld að tala á þingum*. XVI, 4. Neben den festen nordischen Wendungen finden sich selten solche, die dem Lateinischen nachgebildet sind. *G. Memmius advocata contione*. Jug. 33, 3. *þá stef-*

1) Bezeugt ist die Übersetzung auch in G VIII, aber in falscher Auflösung einer Abkürzung (Adherbal spricht im Senat): *patres conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi praecepit*. Jug. 14, 1. *heyrit þér samriddarar feðr míns Micipsa konungs. faðir minn baud mér á deylanda degi*. 116, 4; (Brief des Adherbal): *non mea culpa saepe ad vos oratum mitto, patres conscripti*. Jug. 24, 2. *heyrit Rómveriar, samriddarar feðr míns. æigi af minni ágirnd þarf ek svá opt at krefja yðr liðs*. 122, 10. An diesen Stellen wurde eine solche Deutung des *samr. f.* durch das Verhältnis des Micipsa zu den Römern und den Umstand, daß der Sohn des Micipsa spricht, ermöglicht; ein Schreiber, der *samr f.* nur so zu lesen wußte, ließ die Anrede fort wo sie den größten Unsinn ergab. Doch auch in der Rede des Adherbal ist sie an einer Stelle durch einen allgemeinen Ausdruck ersetzt: *patres conscripti, per vos, per liberos atque parentis vestros, per maiestatem populi Romani subvenite mihi misero*. Jug. 14, 25. *heyrit nú stýrendr allz heims. fyrir krapt ríkiss yðvars ok yðvarn sóma hiðlpit mér*. 117, 5.

nir þing Gaius Memmius. II, 3; post ubi silentium coepit, producto Iugurtha. Iug. 33, 4. en síðan er Gaius Memmius lét fram læiða Iugurtham ok hlióðs var kvatt. II, 4; contionem populi advocavit. Iug. 84, 5. þá kvaddi hann þings. XXIII, 5. Dem Lateinischen nachgebildet: contione habita. Cat. 43, 1. þá skyldi hafa þing. L, 2. Zusatz des Sagschreibers: en er þingið var sett. LI, 13. Cat. 47, 1. Die comitia als Zeitermin gefaßt werden mit skiptingardagar übersetzt, weil der Wechsel der Ämter durch die comitia bestimmt wird: ante comitia. Iug. 36, 1. áðr skiptingardagarnir væri komnir. III, 12; sed postquam dilapso tempore comitiorum dies adventabat. Iug. 36, 4. en er stundinni læið fram svá að nálguðuz skiptingardagar. III, 15; quamquam . . . aestivorum tempus comitiorum mora inminuerat. Iug. 44, 3. þó að stundin tæki að skemmaz of sumarið til skiptingardaganna. VII, 8 (mit Veränderung des Sinnes). An einer Stelle steht kosningr: quae dissensio totius anni comitia inpediebat. Iug. 37, 2. ok þetta sundrþykki stauðvaði kosninginn svá að aungir vóru kosnir á þeim misserum. IV, 2.

Von dem Verfassungsleben, besonders von den Parteikämpfen in Rom hat der Übersetzer keine sichere Vorstellung; deshalb bleiben ihm gewisse Worte und Wendungen unverständlich. Er hilft sich durch Umschreibungen und Allgemeinheiten, radikaler durch Auslassungen, so gut er kann, übersetzt wohl auch wörtlich, indem er es dem Leser überläßt, das Fremdartige sich zurechtzulegen; es ist dabei aber zu beachten, daß bisweilen auch eine Lesart der Vorlage Verwirrung stiftet, ferner, daß der Übersetzer aus einer gewissen elementaren Auffassung heraus willkürlich ändert. Die Vergleichung mit dem lat. Texte zeigt an so überaus zahlreichen Stellen, wie sich der Übersetzer mit diesen Schwierigkeiten abzufinden sucht, daß hier eine ausführliche Besprechung zu weit führen würde. Nur einige Stellen sollen angeführt werden. Iug. 37, 1 wird geschildert, wie durch zwei Tribunen, die ihr Amt gegen den Widerstand ihrer

Kollegen behalten wollen, ein Zwist entsteht, der die comitia des Jahres verhindert: *ea tempestate Romae seditionibus tribuniciis atrociter res publica agitabatur. P. Lucullus et L. Annius, tribuni plebei, resistantibus conlegis continuare magistratum nitebantur, quae dissensio totius anni comitia inpediebat.* Diese Stelle ist ein Beispiel dafür, daß der Übersetzer durch die Vorlage selbst irregeführt wird. Dort stand hinter *nitebantur* noch: *ut idem ipsi consules per alium annum designarentur* (z. B. cod. lat. Monac. 14777), dementsprechend ist der Übersetzer über das *continutare magistratum* hinweggegangen: *en í Rómaborg hófz í þenna tíma dæila með haufðingjunum um það, hverir consules skyldu vera. Publius Lucullus ok Lucius Annius hófðingiar lýðsins kostöðu sem mest, að enir saumu væri, ok stóðu móti félaugum sínum um þetta mál: ok þetta sundrþykki stauðvaði kosninginn svá að aungir vóru kosnir á þeim misserum.* IV, 1. *rogatio* im Sinne von Antrag, der durch Beschluß Wirkungskraft erhält, wird nicht genau aufgefaßt: *interim Romae G. Mamilius Limetanus tribunus plebei rogationem ad populum promulgat.* Iug. 40, 1. *Mamilius Limetanus hét æinn haufðingi lýðsins í Rómaborg sá er þetta talaði fyrir lýðnum á einu móti.* VI, 1. Im Folgenden wird, wozu der Zusammenhang Veranlassung gibt, *rogatio* durchaus im Wortsinne als Anfrage aufgefaßt; Mamilius beantragt eine Untersuchungskommission von drei Mitgliedern, die Iugurthas Verbindungen in Rom feststellen soll. Daher wird *rogatio* VI, 2 (Iug. 40, 2) mit *spurning* übersetzt. Wenn auch der Text von G IX grade hier lückenhaft ist, so erkennt man doch, daß dem Übersetzer der weitere Verlauf der Sache völlig unklar geblieben ist. M. Scaurus, der auch verdächtig ist (Iug. 29, 2). setzt es durch, daß er selbst in die Untersuchungskommission gewählt wird: *M. Scaurum . . . cum ex Mamilia rogatione tres quaesitores rogarentur, effecerat, uti ipse in eo numero crearetur.* Iug. 40, 4. Daraus macht der Übersetzer: *þá vóru spurðir þrír menn að hvárt Marcus*

Scaurus hefði tekið fé. VI, 2. Vgl. über die rogatio Mamilia noch XVI, 22 (Mamilius laug). Der Schluß des Kapitels ist völlig entstellt. Sallust will sagen, daß diesmal die plebs im Bewußtsein des Erfolges den gleichen frechen Übermut zeigte wie sonst oft die nobilitas: set quaestio exercita aspere violenterque ex rumore et lubidine plebis: ut saepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Iug. 40, 5. en þá er þessu vandmæli var fram halldit, þa varð þetta með mikilli eptirgaungu lýðsins framið af þeim orðrómi er á hefði læikið, sem opt kann verða, þá er óvenia leggð á tiginna manna svæitina en lýðrinn þikkiz vera saklauss. VI, 4. óvenia schließt sich an das lat. insolentia an und ist im Sinne von Unschicklichkeit, Sittenlosigkeit zu verstehen. Im Nordischen ist der Sinn ganz zu Ungunsten der nobilitas verschoben. Die gleiche Auffassung zeigt sich im folgenden Satze, dem Anfange des cap. 41: ceterum mos partium popularium et senatus factionum ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romae ortus est. en Sallustius segir svá að venia svæitarhaufðingia hafði spillz ok slægt aulldunganna hafði vaxið með illum atferðum fám vetrum fyrr en þetta væri. VI, 5. cap. 41 und 42 sind ein Exkurs, in dem Sallust eine historische Darstellung der Parteiverhältnisse gibt. Er ist vom Übersetzer übernommen, der nordische Text zeigt Lücken, die z. T. mindestens auf nachträglicher Kürzung durch Abschreiber beruhen. Vgl. dazu oben S. 148. Immerhin ist trotz der mangelhaften Überlieferung deutlich, daß die Darstellung der gracchischen Bewegung ohne Kenntnis der Sache umgebildet wurde. Iug. 63, 7 wird gesagt, daß der homo novus nach der Auffassung der nobilitas wohl zu andern Ämtern, nicht aber zum Konsulat zuzulassen sei: novos nemo tam clarus neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore et quasi pollutus haberetur. Der Übersetzer nimmt das als einen gesetzlichen Zustand: eingi var svá ágiætr af verkum sínum, ef hann hafði ceigi ættina tiginborna, að hann mætti að

laugum þessa tign fá. XVI, 8. Ein merkwürdiges Mißverständnis findet sich Cat. 38, 1: nam postquam Gn. Pompeio et M. Crasso consulibus tribunicia potestas restituta est, homines adulescentes summam potestatem nacti, quibus aetas animusque ferox erat, coepere senatum criminando plebem exagitare. Hier bezieht der Übersetzer alles, was von den Tribunen gesagt wird, auf Pompeius und Crassus: en er hófz haufdingsskapr þeirra Pompeii ok Crassi ok vóru þeir þá ungir menn ok auðluduz hinn mesta mátt ríkdoms, var þá hugr enn styrkr ok grceypr: þeir laustudu aullungasvæitina fyrir dramb sitt ok æstu alþýðuna. XLVII, 9. Nach der Rede des Cato im Senat schiebt Sallust eine historisch-politische Betrachtung ein (Cat. 53, 2. 54), die vom Übersetzer im ganzen genommen mit großer Gewandtheit nachgebildet wird; eine Stelle ist bemerkenswert: set postquam luxu atque desidia civitas corrupta est, rursus res publica magnitudine sua inperatorum atque magistratum vitia sustentabat. Cat. 53, 5. In der Übersetzung ist die Feinheit des Satzes, für die der Sagaschreiber offenbar nicht empfänglich war, zerstört, und der übliche Ausfall gegen die Verderbnis der nobilitas an die Stelle getreten: en síðan er spillaz tóku síðir borgar várrar af scellfi ok leti, þá fekk hón varla upp haldið alþýðuréttinum af laustum ræðismanna ok mæistaradómana. LIII, 6.

Hier mögen sich in bunter Reihenfolge eine Reihe von Stellen anschließen, die für die Auffassung des römischen Altertums in der Saga bezeichnend sind. Das *ius gentium* stellt der Übersetzer in Gegensatz zum römischen Recht: *fit reus magis et aequo bonoque quam ex iure gentium Bomilcar. Iug. 35, 7. ok fyrir þetta var dæmðr Bomilcar útlcegr ok mæirr að réttendum ok iafndæmi en eptir síðveniu annarra þjóða. III, 8; man beachte auch die Übersetzung von reus, in Wirklichkeit kommt es nicht zu einer Verurteilung, da Bomilcar dem Gericht entzogen wird. Vgl. gleich darauf (III, 10) die Übersetzung von actio mit handganga (Komm.). Daß die fasces in Beziehung zur höchsten Amtsgewalt stehen, weiß der Ver-*

fasser, aber er umgeht das Wort an den beiden Stellen, wo es im Sallust vorkommt: *fascibus conreptis*. Cat. 18, 5. *ut teknum tignum*. G VIII 163, 4; *cum fascibus atque aliis inperi insignibus in castra ad Manlium contendit*. Cat. 36, 1. *síðan fór hann með prýði ok vegsemd til herbúðanna við Manlium*. XLVI, 10. *lictor* wird in G VIII 114, 14 mit *sverðberari* übersetzt, wo es einen aus dem Gefolge des Iugurtha bezeichnet: *qui proximus lictor Iugurthae . . . fuerat*. Iug. 12, 3. *er var sverðberari Iugurtha konungs*.

Von den *images* des Adels sucht der Übersetzer seinen Lesern eine Vorstellung zu geben: *hominem veteris prosapiae ac multarum imaginum*. Iug. 85, 10. *senda þan-gað mann af enu forna haufðingiakyni þæira er margar líkneskiur eru eptir skrifaðar*. XXIV, 8; er denkt sich auf diesen Bildern auch Darstellungen der Siege und Taten der Vorfahren: *non possum fidei caussa images neque triumphos aut consulatus maiorum meorum ostentare*. Iug. 85, 29. *ek má ceigi sýna yðr líkneskin trúliga þá er mínir frændr hafi unnið sigrana eða þeir hafi unnið hina mestu tign*. XXIV, 24. An dieser Stelle ist *triumphus* mit *sigr* wiedergegeben; wo der Übersetzer den *triumphus* schildert, zeigt sich mittelalterliche Tradition: *quam ter Capitolia curru scandere Pompei*. Luc. 9, 599. *en vera ekinn iij tíma með Pompeio í gullkerru í þórshof í Rómaborg*. G VIII 237, 25; vgl. zu 129, 31. *forum* wird mit *torg* übersetzt: *si vellem patriis aciem committere templis ac medio pugnare foro*. Luc. 6, 323. *ef ek villða beriaz á miðiu torgi eða í nánd helgum mustorum*. LXXVII, 3. Doch scheint dem Übersetzer die engere Bedeutung von *forum* nicht klar zu sein, vgl.: *ubi primum legatos in foro conspexit*. Cat. 40, 2. *Umbrenus hitti sendimenn á torgi naukkuru*. XLVIII, 4. Frei im Sinne von Handelsplatz: *forum rerum venalium totius regni maxime celebratum*. Iug. 47, 1. *hinn faulmennætti kaupstaðr í ríki Numidarum manna*. VIII, 9. Die Beschreibung des Tullianum ist mit Interesse übersetzt (Cat. 55, 3. LIV, 3), die Schauerlichkeit des Ortes durch den Zusatz *af hræum manna* verstärkt, vgl. den

Komm. *rostra* kommt im Sallust nicht vor, aus dem Lucanteil ist anzuführen: *spectate catenas et caput hoc positum rostris*. Luc. 7, 304. *þá er þér síúid mik fíautradan eða mitt haufuð á spióta oddum*. LXXXI, 16. *rostra*, auch wenn der Übersetzer das Wort verstand, war hier schwer zu übersetzen, die Änderung bringt die Situation der mittelalterlichen Auffassung näher. Noch an einer andern Stelle umgeht der Übersetzer das Wort: *quam si Romana sonarent rostra ducis laudes*. Luc. 9, 215. *en þó að allr Rómaherr veitti honum mikid orðlof*. LXXXIV, 14. Aus dem *campus Martius* macht der Sagaschreiber *Martius hœidr* XL, 22, auf diese Stelle komme ich zurück.

Die Namen der Götter werden z. T. durch nordische ersetzt, andre beibehalten oder umschrieben. Jupiter ist *þórr*: *Jovem maxumum obtestatus*. Iug. 107, 2. *ok sverr um fyrir nafn hins mesta þórs*. XXXVI, 8. *neque enim tibi, summe, litavi, Juppiter, hoc sacrum*. Luc. 1, 632; *ecki hefir hinn hæsti faðir þórr eignaz þetta blót*. G VIII 187, 12; *stat sortiger illis Juppiter, ut memorant, sed non aut fulmina vibrans aut similis nostro, sed tortis cornibus Hammon*. Luc. 9, 512. *í því hofi var þórs líkneski. þat hafði á höfði sér svá sem fornt rútshorn ok kallaðu landzmenn goðit Hammon*. G VIII 236, 18; *hoc satis est dixisse Jovem*. Luc. 9, 584. *lát nú sem Hammon hafi þersi orð talat fyrir þér eðr þórr*. G VIII 237, 17; der Tempel des Jupiter Capitolinus als Ziel des Triumphzuges: *velamina summo ter conspecta Jovi*. Luc. 9, 177. *klæði . . . þau er hann hafði þrim sinnum borid inn í þórshof eptir hina æztu sigra er hann vann*. LXXXIV, 3; *quam ter Capitolia curru scandere Pompei*. Luc. 9, 599. *en vera ekinn iij tíma með Pompeio í gullkerru í þórshof í Rómaborg*. G VIII 237, 25; Saturnus wird mit Niqrdr identifiziert: *Saturnia templa*. Luc. 3, 115. *til þers hof er þeir kallaðu Niardarhof*. G VIII 197, 2; Apollo: *quo feror, o Paeon?* Luc. 1, 678. *þú Apollo, hvert viltu færa mik? (þat kollum vcer sólarguð)*. G VIII 187, 24. Vgl. die Schilderung des delphischen Orakels (Luc. 5, 71 ff. G VIII 207, 18 ff. G IX beginnt bei 5, 123); andere la-

teinische Namen: *cum sacerdote Vestae*. Cat. 15, 1. *þá vár æitt hof það er átti gyðia sú er Vesta hét*. XLIII, 2; *in aedem Concordiae*. Cat. 46, 5. *í hof það er gyðia sú átti er Concordia hét*. LI, 11. Eigentümlich ist die Übersetzung des Ausrufs *me dius Fidius* (Cat. 35, 2); *en þó að þú guð sonr þórs vitir*. XLVI, 6; *mehercules* (Cat. 52, 35) wird durch *viti guð* (LII, 8) wiedergegeben; dagegen: *et mehercule Sulla*. Iug. 110, 2; *hæyr þú Ercules Sulla*. XXXVIII, 3; der Übersetzer las nur *hercule* in seiner hs. und zog es zum folgenden Namen.

Die Tempel werden als *hof* bezeichnet, doch kommt auch *musteri* vor: *patriis . . . templis*. Luc. 6, 323. *í nánd helgum musterum*. LXXVII, 3. Hier hat wohl das Adj. die Wahl des sonst nicht gebrauchten Wortes veranlaßt. Der Priester heißt *hofsgoði*, *blótgóði*, *blótmaðr*; Opfer als Gabe ist *fórn*, das in den kirchlichen Gebrauch übernommen ist, eine heidnische Formel ist *ganga til fréttar*: *per idem tempus Uticae forte G. Mario per hostias deis subpliciati magna atque mirabilia portendi aruspex dixerat*. Iug. 63, 1. *Gaius Marius fór þenna tíma í þann stað er Utica hétir ok færði fórnir goðunum ok lét hofsgoðann ganga til fréttar um aurlaug sín. en blótgóðinn sagði u. s. w.* XVI, 1; *deis immortalibus subplia decernere*. Iug. 55, 2. *færa þeir fórnir guðum sínum*. XIII, 2; *blóta für opfern*: *nec non Iliacae numen quod praesidet Albae, haud meritum Latio sollemnia sacra subacto vidit*. Luc. 5, 400. *síðan fór hann í borg þá er Alba heitir ok blótadi þar epter fornri veniu Rómaborgarhaufðingia*. LXX, 20. *blóta til sigrs*. LXXIX, 3 (Luc. 7, 168). In der oben erwähnten Schilderung des Orakels von Delphi (LXIX, 1 ff. Luc. 5, 123 ff.) denkt sich der Übersetzer als Mittelpunkt des Heiligtums ein Bild des Apollo (*skurðgoðið*. LXIX. 1). Die Bedeutung der Pythia tritt nicht deutlich hervor: *iussus sedes laxare verendas antistes pavidamque deis inmittere ratem Castalios circum latices nemorumque recessus Phe-monoen errore vagam curisque vacantem corripuit cogitque fores inrumpere templi*. Luc. 5, 123. *en blótmaðrinn byrgði*

inni í hofinu mæy eina þá er Phemonoe hét ok mælti, að hún skyldi svara því er spurt væri. Die Pythia geht nicht in das Innere des Tempels, sondern spricht von einem Vorraum aus, um Appius abzuschrecken. Erst der Zorn des Appius treibt sie in das Innerste des Heiligtums, wo der Gott ihre Seele ergreift: *tandem conterrita virgo confugit ad tripodas vastisque adducta cavernis haesit et invito concepit pectore numen.* Luc. 5, 161. Der Übersetzer denkt sich (unter dem Einfluß von 5, 159: *nisi mergeris antris*) die cavernae als eine Art Krypta unter dem Bild des Gottes, er erzählt den Vorgang mit Mißtrauen: *mærin var hrædd ok hlióp í undirhús það er stóð undir hofinu þar iafnt sem goðit stóð yfir uppi, ok er það sagt, að hún fekk spáleik af goðinu ok sagði Apollo það fyrir munn hennar.* LXIX, 3. In dem in G VIII erhaltenen Anfang der Schilderung steht der Tempel des Apollo auf dem Parnaß (*í fiallinu stóð eitt hof mikitt. þar var í goð þat er Apollo hét ok þeir trúðu at alldri mundi líuga.* 207, 21). Luc. 9, 511—586 (Cato im Heiligtum des Ammon) ist nur in G VIII erhalten (236, 16); ebenso die Erzählung von Arruns und seiner Prophezeiung. (Luc. 1, 584—638). Der aruspex wird *galldramaðr* (186, 30: *fiólkýngismenn*) genannt; ob ein wunderliches Mißverständnis dem Übersetzer angehört oder erst später in den Text gekommen ist, bleibt zweifelhaft: *nec cruor emicuit solitus, sed volnere largo diffusum rutilo dirum (var. nigrum) pro sanguine virus.* Luc. 1, 614. *þá lióp mikill ok kolsvartr kattr ór búkinum.* 187, 4. Ein Zusatz ist es, daß der aruspex über die Eingeweide *fáheyrdá galldra* spricht (187, 8) und daß die aruspices auch aus den Eingeweiden geschlachteter Menschen weissagen: *þá kómu til fiólkýngismenn ok blótuðu ok gengu til fréttu við guðin ok rannsakaðu bæði manna innsteri ok svá búfiár.* 186, 29. *augur* wird mit *vísendamadr* übersetzt: *svá er sagt, að vísendamadr einn sá er Aponus hét.* LXXIX, 4 (Luc. 7, 192); *lucus* ist *blótskógr*: *lucus erat longo numquam violatus ab aëro.* Luc. 3, 399. *en þar var blótskógr einn mikill nær borginni sá*

er þæir haufðu átrúnað mikinn ok trúystiz herliðið fyrir því æigi að hauggva. LXIV, 4. Eigentümlich wird *varúð* (Vorsicht, Schen) in folgender Stelle gebraucht, etwa im Sinne von Ehrfurcht: *ceterum milites religione pluvia magis usi*. Ing. 75, 9. ok mæir næyttu riddararnir þess fyrir varúðar sakar. XIX, 19.

Die Erzählung von dem Zusammentreffen des jüngern Pompeius mit Erichtho, der thessalischen Hexe (Luc. 6, 507 ff.) ist wenigstens z. T. in G IX erhalten LXXVIII, 1 ff.). Der Übersetzer hat die Szene trotz starker Kürzungen offenbar mit Interesse nachgebildet und mit besonderen Zügen ausgestattet. Die trollkona ist schwarz im Gesicht (*iordu svartare*) und verbreitet Gestank (*ok gekk af henni daunn illr*). Lucan schwelgt in einer halb grausigen, halb ekelhaften Schilderung thessalischer Hexenkunst. Der Übersetzer beschränkt sich auf wenig; die Belebung des Toten war durch den Zusammenhang erfordert, sie hatte gewisse Analogieen im nordischen Volksglauben, der Übersetzer bezeichnet den wiedererwachten Toten als *draugr*: *maestum fletu manante cadaver . . . dixit*. Luc. 6, 776. *draugrinn mælti*. G VIII, 217, 27. Vgl. 186, 23: *þar sá menn ok um allar nætr draugar ganga*. Erichtho hat die Kraft, Erde und Meer in Bewegung zu setzen (*að nálíga hrærdi hón alla iordina ok hafð*. LXXVIII, 6), das ist eine freie Nachbildung von Luc. 6, 469 ff., als selbständiger, echt nordischer Zusatz folgt dann: *ok fara mátti hón í gegnum holt ok hamra*. Unter den Gesichtern, die den Bürgerkrieg ankündigen, ist auch eine Erinnyis. *excutiens pronam flagranti vertice pinum stridentisque comas* (Luc. 1, 572). Die Stelle ist nur in G VIII erhalten; statt der Fackel finden wir hier eine Hakenstange aus glühendem Eisen: *tróllkonu mikla ok ógurliga ok hafði í hendi fork mikinn af glóandi iárni*. 186, 21. Den hexenmäßigen Aufputz der Erichtho (Luc. 6, 654) deutet der Übersetzer nur an: *Erichtho klæðir sik nú undarligum búningi ok magnar svá sína galldra*. LXXVIII, 7. In der Schilderung der Unterwelt mischen

sich nordisch-heidnische und christliche Elemente, die an Stelle von antiken Vorstellungen treten. Christlich ist z. B. *helviti* (LXXVIII, 8); doch ist das Wort ganz verblaßt, daher bildet der Übersetzer auch *helvítisguðin* (LXXIX, 3); *ár þær er með æitri fellu* (*Stygiosque lacus ripamque sonantem ignibus*. 6, 662) könnte allenfalls als Reminiszenz an die *Völuspá* gelten¹⁾. Die Fortsetzung der Beschwörungsszene ist nur in G VIII erhalten (217, 25 ff.).

Das Verbrennen der Leichen bezeichnet der Übersetzer als römische Sitte: *allan þann hinn rómverska val lét hann brenna eptir sið Rómveria ok lét síðan iarda bein ok ósku*. G VIII 225, 23. Lucan 7, 797 ff. wendet sich heftig gegen Caesar, der den getöteten Feinden die Ehre des Begräbnisses weigert. Der Sagaschreiber hat die Stelle geändert, die Römer werden bestattet, die andern nicht. Auf diese also nur sind in der Saga die Verse 7, 809 ff. bezogen; Caesars Wüten sei vergeblich gewesen, wenn er jetzt den Leichen das Feuer verweigerte; einst wird sie der Weltbrand verzehren: *uret cum terris, uret cum gurgite ponti, communis mundo superest rogos ossibus astra mixturus*. 6, 813. *vitum vér ok, segir hann, at þar mun koma um síðir, at elldr man ganga bæði yfir iorð ok sió ok lopt ok hreinsa svá loptit*. 226, 1. Überall hin, wo Caesars Seele einst sein wird, werden auch die Seelen der erschlagenen Feinde hingelangen können. Dieser Gedanke ist christlich gewendet: die Seelen sollen von ihm gefordert werden, in diesem und jenem Leben: *quocumque tuam (scil. animam) fortuna vocabit, hae quoque sunt animae: non altius ibis in auras, non meliore loco Stygia sub nocte iacebis*. Luc. 7, 815. *hvar sem þú leyniz þá Julius í þersu lífi edr óðru, þá munu at þér heimtar sálir þeira manna er fellu í Emathia*. 226, 3. Die folgenden zwei Verse erscheinen im Nordischen in gleichem Sinne umgebildet; der christliche Gedanke der Vergeltung

1) *á fellr austan um eitrdala* (Vsp. 36).

tritt scharf hervor. Man beachte die Verbreiterung: *libera fortunae mors est; capit omnia tellus, quae genuit; caelo tegitur, qui non habet urnam.* 7, 818. *ecki ríki hefir hamingia manna eptir dauðann. líkami hvers mannz hverfr í iorðina, enn óndin hefir slíkt sem hón hefir fyrir sér gert. ok því er ecki undir, hvárt helldr rífa dýr eða fuglar sundr líkamina eða ferst í seó eðr vatni.* 226, 5. Die fremdartige Urne wird an einer Stelle durch eine steinþró ersetzt: *iusto date tura sepulchro et placate caput cineresque in littore fusos colligite atque unam sparsis date manibus urnam.* Luc. 9, 1091. *samnit saman ollum hans beinum ok leggir í eina steinþró ok berir þar yfir reykelsi.* G VIII 242, 25. Eine eigentümliche Bildung ist *sálueldar*, an christliche Wörter wie *sálubót*, *sálumessa* anklingend; die Vorstellung, daß der Seele geholfen wird, ist dadurch auf den heidnischen Brauch übertragen: *desint mihi busta rogosque.* Luc. 5, 670. *aunga sáluellda kynda.* LXXI, 19; von einem Feuer, in dem sich gar nicht der Leichnam befindet, das nur dem Verstorbenen zu Ehren angezündet wird, weil ihm kein regelrechtes Begräbnis zu teil geworden ist: *accipit omnis exemplum pietas, et toto littore busta surgunt Thessalicis reddentia manibus ignem.* Luc. 9, 179. *eptir það risu þar upp sáluelldar eptir allri straundinni þar sem herrinn byggði.* LXXXIV, 4. Kurz vorher: *síðan let hón giora sáluellda eptir fornum síð.*

15. Die rhetorisch-poetischen Elemente der Vorlage.

Kürzungen.

Hier stehen sich, wie oben bemerkt ist, zwei Tendenzen gegenüber, die sich aufheben: auf der einen Seite das Streben zur Schlichtheit des Sagastils, auf der andern das Bemühen, den Stilcharakter der Vorlage festzuhalten. Die zweite Tendenz ist besonders bedeutsam. Der Sagschreiber erhebt sich über das Stoffinteresse, es dämmert ihm eine Erkenntnis antiker Sprachkunst. Das konnten wir schon bei der Behandlungen der Reden beobachten.

Da der größte Teil der vom Übersetzer vorgenommenen Kürzungen solche Elemente betrifft, die in irgend einem Gegensatz zum Stil der Saga stehen, empfiehlt es sich, die Kürzungen in diesem Zusammenhange zu behandeln, wenn auch nicht alle Fälle hierher gehören. Die Überlieferung in G IX ist nicht so sicher, daß man überall eine Auslassung oder Kürzung dem Urtext zuweisen dürfte¹⁾. Aber selbst wenn es so wäre, würden wir nicht nach einer durchgehenden ratio suchen. Auch die Rómveriasaga zeigt bis zu einem gewissen Grade die Inkonsequenz, die kindliche Sorglosigkeit, die mittelalterlichen Übersetzungen eigentümlich ist. Man muß sich damit begnügen, gewisse Neigungen nachzuweisen. Weder hier noch bei den übrigen Abschnitten des Kapitels ist Vollständigkeit in der Aufzählung der Beispiele angestrebt: man kann im Lucanteil fast Satz für Satz mit dem nordischen Texte vergleichen und überall Belege für diese Eigentümlichkeit der Übertragung finden.

Deutlich erkennbar ist die Abneigung des Sagaschreibers gegen den Namenprunk der lateinischen Dichtung. Hier ist er ganz radikal vorgegangen, alles was über den in der schlichten Prosa üblichen Gebrauch des Namens hinausgeht, wird geändert oder gestrichen; ja es ist ein Bestreben vorhanden, die Namen überhaupt auf das Maß des nicht Entbehrlichen einzuschränken, d. h. auch sachliche Bestimmungen wegzulassen. Ganz im Gegensatz etwa zu den deutschen Übersetzern französischer Romane sucht der Sagaschreiber die Last der fremdartigen Namen, so viel er nur kann, zu verringern. Das läßt sich auch im Sallustteil beobachten. Mit den fremdartigen und gewählten Namen verbinden sich im

1) Eine Anzahl von Kürzungen im Sallustteil sind auffallend, weil sie sich in ungewöhnlich genau übersetzten Abschnitten zeigen, die Beispiele werden unten gegeben. Es finden sich auch Stellen im Lucanteil, in denen man geneigt ist, die Kürzung nicht dem Übersetzer zur Last zu legen, doch ist hier bei dem starken Gegensatz zwischen Übersetzung und Vorlage die Entscheidung meist kaum möglich.

Lucanteil oft andere Veranlassungen zu Kürzungen in den mythologischen, geographischen, astronomischen und historischen Elementen, die dieser gelehrten Dichtung zur Zierde dienen sollen. Auch hier ist das Verfahren des Übersetzers ein ganz radikales; höchstens historische Seitenbemerkungen, die nicht zu weit abliegen, werden übernommen. Betrachtungen und Schilderungen müssen ebenfalls bei der straffen, gleichmäßig fortschreitenden Erzählungsweise, die der Übersetzer anstrebt, verloren gehen oder mindestens stark eingeschränkt werden.

Caesar sprengt den Saturnustempel auf, der Dichter gedenkt der Heerführer, die zur Mehrung des Schatzes beigetragen haben. Auch der Übersetzer unterbricht die Erzählung, beschränkt sich aber in den Namen. Luc. 3, 157 ff. LXIII, 9. Statt der Aufzählung der Hilfsvölker des Pompeius Luc. 3, 169—283, wobei der Dichter den ganzen Orient durchstreift, steht im nord.: *nú sendir Pompeius orð aullum þeim maunnum er honum villdu lið veita ok undir hann haufðu gengið, fyrst um Grikklandzhað ok siálft Grikkland ok siálaund. LXIII, 10¹⁾; his praeter Latias acies erat inpiger Astur, Vettonesque leves profugique a gente vetusta Gallorum Celtae miscentes nomen Hiberis. Luc. 4, 8. þeir haufðu lið mikið. LXVI, 1. Poetischer Name durch den gewöhnlichen ersetzt: *Ausoniam peteret. Luc. 6, 319. að hann færi til Rómaborgar. LXXVII, 1. Pharium . . . tyrannum Luc. 9, 134. Egiptalandzkonungr LXXXII, 5. Poetischer Name mit dem gewöhnlichen verbunden: Emathias lacero petit agmine terras. Luc. 6, 315. síðan fór Julius eptir þenna úsigr brott ór Epiro ok kom með lið sitt í það land eða herað er heitir Emathia en Thessalia auðru nafni. LXXVI, 1; aber LXXVII, 5 steht í Emathiam allein. Die Verse Luc. 6, 306—311 mit einer Namenhängung fehlen im nordischen Texte. Vgl. ferner LXX, 18. LXXIX, 4. *at iuxta fluvios et stagna undantis Enipei Cappadocum montana cohors et largus***

1) Auffallend ist, daß Asien fehlt; G VIII 198, 7: *um Greciam ok Asiam.*

habenae Ponticus ibat eques. Luc. 7, 224. *áunnur fylking stóð þar er naukkuru var lægra við vatnfaull naukkur, ok stýrðu því liði hofðingiar ór Asia.* LXXX, 4; vgl. den Komm. zu 125, 30; *Armeniosne movet, Romana potentia cuius sit ducis? aut emptum minimo volt sanguine quisquam barbarus Hesperiiis Magnum praeponere rebus?* Luc. 7, 281. (in der sorgfältig übersetzten Rede des Caesar vor der Schlacht von Pharsalus:) *kemr yðr naukkurð það í hug, að þeim (kein Name vorher) muni undir þikkia, hverr hofðingi er í Rómaborg, eða þeir mundi fúser að kaupa sínu blóði ríki Pompeio?* LXXXI, 9; *corpus Phariaene canes avidaene volucres distulerint.* Luc. 9, 141. *hvárt fuglar eða hundar rífa hræin.* LXXXII, 6; *o numquam pacate Cilix.* Luc. 9, 222. *hæyr þú hinn grimmi víkingr.* LXXXV, 2. Das sind einige typische, aus G IX entnommene Beispiele für die Behandlung der Namen und Namenhäufungen. Man darf annehmen, daß die zahlreichen entsprechenden Fälle in G VIII zum Teil mindestens dem Übersetzer gehören. Caesar beschließt gegen Rom zu marschieren und zieht sein Heer zusammen; mit der Aufzählung von Namen Luc. 1, 396—465 vgl.: *þá heimti hann af nýju at sér. her norðan um fíall allt þar er hann mátti fá.* 185, 25. Zwei Namen aus einer Reihe übernommen: *extremique fragor convexa inrumpit Olympi . . . excepit resonis clamorem vallibus Haemus Peliacisque dedit rursus geminare cavernis; Pindus agit fremitus, Pangaeaque saxa resultant, Oetaeaeque gemunt rupes.* Luc. 7, 478. *fíall þat er Olympus heitir stóð nær herinum ob bliaurg þau er Pangea (pennes hs.) heita ok laust þar í dvergmálanum.* 221, 30; *caedunt Lepidos caeduntque Metellos Corvinosque simul Torquataque nomina.* Luc. 7, 583. *ok var þar niðr drepit hit æztu mannaval þat er var í Rómaborg.* 223, 2; *vidit prima tuae testis Larisa ruinae.* Luc. 7, 712. *borg ein mikil ok styrk var skamt þaðan.* 224, 19; *ipse per Icariae scopulos Ephesonque relinquens et placidi Colophona maris spumantia parvae radit saxa Sami; spirat de littore Coe aura fluens; Gnidon inde fugit claramque relinquit Sole Rhodon magnosque sinus*

Telmessidos undae compensat medio pelagi. Pamphylia puppi occurrit tellus, nec se committere muris ausus adhuc ullis, te primum, parva Phaselis, Magnus adit. Luc. 8, 244. *Pompeius siglir nú fyrir Asialand ok nam stað í sióborg þeirri er Phaselis heitir í Pamphilia heraði.* 229, 3; *proximus in muros et moenia Cyrenarum est labor.* Luc. 9, 297. Þaðan fóro þeir til einnar borgar er þaðan var skamt ok unnu hana. 235, 17; vgl. auch G VIII 240, 24 wo aus einer Reihe fremdartiger botanischer Namen nur der erste erhalten ist. 9, 916—921. 183, 30 wird die Anspielung auf den Proceß des Milo (Luc. 1, 319) übernommen, aber so allgemein gefaßt, daß der Name Milo fehlen konnte.

Selbst im Sallustteil ist gelegentlich ein Name, besonders ein seltener vorkommender, der nicht zum Verständnis unbedingt notwendig ist, weggelassen. *set ipse paucos dies commoratus apud G. Flaminium Flammam in agro Arretino.* Cat. 36, 1. *Catilina dvalðiz fá daga með Gaio Flaminio.* XLVI, 10. Doch handelt es sich hier um vereinzelte und deshalb unsichere Fälle. *is missus cum praesidio equitum atque peditum item funditorum Balcarium: praeterea iere sagittarii et cohors Paeligna.* Iug. 105, 2. Hier fehlt *Balcarium* in der Übersetzung, *Paeligna* ist übernommen: *ok með honum mikil svæit riddara ok fótgandandi herr, þeir er slaungur bera ok bogmenn ok d þeirra er Peligna hæita.* XXXV, 8; vermutlich ist hier ein *Balearesmenn* aufgefallen.

Abgesehen von den Kürzungen und Auslassungen, die der Sagaschreiber im Lucanteil fast Vers für Vers vornimmt, um nordische Prosa herzustellen, gestattet er sich stärkere Eingriffe, ja manche sehr gewaltsame Streichung. Auch hier läßt sich nicht mehr sagen, als daß gewisse Tendenzen bemerkbar sind. Die eigentliche Erzählung wird selten betroffen, oft dagegen Unterbrechungen aller Art, Schilderungen, Bilder, Exkurse, Apostrophen, Betrachtungen, gelehrte Zusätze u. ä. Besonders ist zu beachten, daß der Übersetzer Lucans leiden-

schaftliche Feindseligkeit gegen Caesar durchaus nicht teilt und daher nicht bloß den Ton der ganzen Darstellung ändert, sondern auch starke Kürzungen vornimmt. LXIII, 21 ist das Bild vom Sturm und dem Feuer ausgelassen (Luc. 3, 362). Die prachtvolle Schilderung des heiligen Hains, den Caesar fällen läßt, ist ausgelassen. LXIV, 4. Luc. 3, 399 ff; statt der Aufzählung der Baumarten: *procumbunt orni, nodosa inpellitur ilex, silvaeque Dodones et fluctibus aptior ulnus et non plebeios luctus testata cupressus tunc primum posuere comas et fronde carentes admisere diem, propulsaque robore denso sustinuit se silva cadens*. Luc. 3, 440 ff. steht im nord. nur: *nú var upp hoggvinn skógrinn allr*. LXIV, 6; die Erzählung von den Kämpfen um Massilia erfährt eine starke Kürzung, der Satz: *litlu síðar riðu borgarmenn út með aullu liði sínu ok báru elld að virkinu ok brenndu upp allt* LXV, 3 faßt die Verse Luc. 3, 497—508 (nächtlicher Ausfall) zusammen; die ausführliche Schilderung der Seeschlacht 3, 509—762 ist im nordischen übergangen, nur die pathetische Episode von Argus und seinem Vater wird übersetzt. Die Erzählung von der Wassersnot, durch die in Spanien Caesar bedrängt wird, ist bei Lucan mit einem großen Aufgebot meteorologisch-geographischen Prunks eingeleitet (Luc. 4, 50—87), dafür im nordischen: *ok litlu síðar giorði vatnavauxt meira en dæmi væri til af sólarhita ok snænámum á hiáfaullum fyrir því að þetta var á vár*. LXVI, 4. Das Bild von den gefangenen Raubtieren, die durch Blut ihre Wildheit wiedererlangen 4, 237—242 fehlt. LXVI, 89. Die lange Schilderung der Durstqualen, die die Pompejaner ertragen müssen (Luc. 4, 285—336) ist übergangen. (LXVI, 13); an den heldenmütigen Tod des Vulteius knüpft der Dichter eine Betrachtung über die feige Knechtsgesinnung der Menschen (4, 575—581), die Verse sind nicht übersetzt. LXVII, 25. Gleich darauf wird die Geschichte des Antaeus ausgeschieden. Luc. 4, 590—660; ebenso fehlen die geographischen Verse 670—686, die Apostrophe des Dichters an das delphische Orakel

Luc. 5, 198 ff. LXIX, 4, der heftige Ausfall gegen Caesar Luc. 5, 297—316 (LXX, 7); *Julius bíos nú sem hvataz ok vánu bráðara kom hann aullu liðinn í Epirum*. LXXII, 1. *aullu liðinu* muß die Verse Luc. 5, 703—721 vertreten, in denen die Fahrt der caesarischen Flotte geschildert wird. Betrachtung des Dichters über die Gewalt der ehelichen Liebe 5, 727—733: die Verse fehlen LXXII, 1; Auslassung von Bildern: das brandende Meer (Luc. 6, 265), der austretende Po (6, 272), LXXV, 1; die ausführliche Beschreibung Thessaliens (6, 333—412) fehlt im nordischen. LXXVII, 5; stark gekürzt ist die Schilderung des thessalischen Zauberwesens, im besondern der Künste der Erichtho, s. den Komm. Ein Ausruf des anteilnehmenden Dichters 7, 205—213 ist ausgelassen LXXIX, 5; *classis in adversos erumpat remige ventos*. 9, 149 fehlt LXXXIII, 2; vielleicht wird der Ausdruck als zu stark empfunden. Die Rede des jungen Pompeias ist sonst ziemlich genau übersetzt. Es fehlt der Vergleich der *sáluellðar* mit den apulischen Herbstfeuern 9, 182, LXXXIV, 4.

Zur Ergänzung mögen einige typische Beispiele aus G VIII folgen: lange geographische Beschreibung Luc. 2, 396—438 ist übergangen 191, 3; eine starke Kürzung ist bei 221, 21: die Klage des Dichters über die Verödung Latiums und den Verlust der Freiheit (7, 386—459) fehlt. Die Verse 7, 686—711, Apostrophe des Dichters an Pompeius, sind ausgelassen 224, 19; am Schluß des 7. Buches sind, wie oben bemerkt, die Gedanken des Dichters über die unbegrabenen Leichen auf dem Schlachtfelde von Pharsalus übernommen, dagegen fehlen die letzten Verse 825—872: die leichenfressenden Tiere ziehen heran (benutzt in: *ok því er ecki undir, hvárt helldr rífa dýr eðr fuglar sundr líkamina*. 226, 8), Epilog des Dichters; nautisch-astronomische Gelehrsamkeit 8, 167—185 fehlt 228, 19; geographische Verse 8, 213—238. 228, 29; Apostrophe an Ptolemaeus, Klage um Pompeius 8, 692—711, 232, 23; der Epilog des Dichters am Schluß

des 8. Buches (793—872) ist ausgelassen. 233, 8; ebenso der Anfang des 9. Buches: die Seele des Pompeius schwingt sich in himmlische Höhen auf, Betrachtung über Cato (1—35), aus v. 32 ist *mille carinis* aufgenommen, die geographischen Namen in 36—39 werden übergangen, 233, 11; die Schilderung der Syrtes (9, 303—318) fehlt 235, 20, sie war übrigens Iug. 78 (XX, 2) vorweggenommen. Auch die Beschreibung Libyens ist ausgelassen, 9, 411—462. 235, 26; daß die Sonne im Heiligtum des Ammon am längsten Sommertage senkrecht über dem Scheitel steht, ist übernommen, die astronomische Erklärung weggelassen 9, 531—543. 236, 24; es fehlt die lange Klage der gepeinigten Soldaten und der Hinweis auf das Vorbild des Cato. 9, 848—889. Die mit mythologischen, sagengeschichtlichen, geographischen Hinweisen ausgestattete Überleitung zu Caesars Besuch in Troia ist stark gekürzt und in einen schlichten Bericht verwandelt. 9, 954 ff. 241, 9 ff. Die Schlußverse des 9. Buches, einen heftigen Ausfall gegen Caesar enthaltend, sind übergangen 242, 29. 9, 1104—1108, ebenso die gegen Alexander den Großen gerichteten Verse 10, 20—52. 242, 31, die Anklage gegen Cleopatra und Caesar 10, 59—81. 243, 7. Stark gekürzt ist die Schilderung der Pracht am Hofe der Cleopatra, 243, 20 ff. 10, 111 ff., dann das gelehrte Gespräch Caesars mit Acoreus 10, 175—331. 244, 6—10. Betrachtungen des Dichters, 10, 335—348. 244, 13; 10, 407—421. 244, 18. Bilder und Vergleiche sind oft ausgelassen, vgl. 2, 454 ff. 191, 12; 2, 601—607, 194, 15; 2, 715—719. 195, 6; 9, 285—292. 235, 15; 9, 902—906. 240, 17.

Nur in G VIII erhalten ist die im Mittelalter berühmte Schilderung des Wüstenmarsches der von Cato geführten Heeresabteilung. Lucan bevölkert die Wüste mit den gefährlichsten Giftschlangen, führt ihre Namen an, charakterisiert sie und beschreibt die Wirkungen ihres Bisses mit der grausamen Phantasie des Südländers. Hier weicht der Übersetzer von dem Grundsatz ab, Exkurse

des Dichters zu streichen: nicht bloß die Erzählung selbst ist genau übersetzt, sondern auch die vorhergehende Einleitung nachgebildet. Für ihn wie für das ganze Mittelalter war dieser Abschnitt der Pharsal. ein zuverlässiger Bericht. Die mythologische Einleitung zur Schlangenepisode (Lucan. 9, 619—699) fehlt in der Übersetzung; aber 700—733 folgt eine Aufzählung der Schlangenarten, und diesem Abschnitt entspricht 238, 7—31. Nur ein Teil der Namen ist übernommen, die Drachen, die bei Lucan am Ende stehen, eröffnen in der Übersetzung die Reihe (238, 7—12 = Lucan 9, 727—733): *vos quoque, qui cunctis innoxia numina terris serpit, aurato nitidi fulgore dracones, letiferos, ardens facit Africa*. Lucan. 9, 727. *í Africa ero drekar þeir er hafa gullzlit ok íj fætr ok hafa þeir ecki eitr í flestum laundum útan í Libia: ero þeir þar því fullari af eitri sem þeir ero meiri enn aðrir ormar*. 238, 7; ein Zusatz ist im Nordischen die Bemerkung über die zwei Füße der Drachen. Von den bei Lucan aufgezählten Schlangenarten bringt N (= die nordische Übersetzung) nach der Erwähnung der Drachen nur einige, zunächst solche, die in der Erzählung in Tätigkeit treten: dipsas, seps, aspis, jaculus, basiliscus; dieser ist zwar in der Erzählung des Lucan genannt (9, 828) nicht aber an entsprechender Stelle in N (240, 5). Dann folgen in der Aufzählung noch zwei Tiere, die in der Erzählung keine Rolle spielen: amphisbena und cerastes.

Es ist von Interesse, auf das Verhältnis von Aufzählung zu Erzählung in N und beider Abschnitte zum Texte des Lucan näher einzugehen, weil die Überlieferung von N hier eine eigentümliche Schwierigkeit bereitet.

Folgende Liste wird das Verständnis erleichtern, neben den Schlangen sind die gebissenen Soldaten aufgeführt:

Aufzählung in N. Erzählung in N. Erzählung d. Lucan.

drekar 238, 7.

dipsas 238, 12. dipsas 239, 4 (Aulus). dipsas (Aulus) Luc. 9, 737.

— hann 239, 12 (Sabellus). seps 9, 762 (Sabellus)

— prester 239, 18 (Nasidius). prester 9, 790 (Nasidius).

seps 238, 16. seps 239, 25 (Tullus). haemorrhoids 9, 806 (Tullus).

aspis 238, 18. aspis 239, 27 (Levius). aspis (der Name ist nicht genannt) 9, 815 (Laevius).

jaculus 238, 20. jaculus 240, 1 (Paulus). jaculus 9, 822 (Paulus).

basiliscus 238, 23. (Name nicht genannt) 240, 4 (Maurus). basiliscus 9, 828 (Maurus).

amphisbena 238, 24.

cerastes 238, 27.

Vergleichen wir zunächst die Erzählung in beiden Texten. Die Reihenfolge der Personennamen ist dieselbe; die Folgen des Schlangenbisses sind im Nordischen in gleicher Weise und durchaus an richtiger Stelle geschildert. 239, 25 ist zwar seps die verwundende Schlange, die Wirkung des Giftes aber weist auf die Haemorrhoids, die wir hier erwarten: *inpressit dentes haemorrhoids aspera Tullo magnanimo iuveni miratorique Catonis . . . quaecunque foramina novit umor, ab his largus manat cruor*. Luc. 9, 806. *Tullus hét maðr: hann leitadi marga vega at líkiaz Katoni, sá ormr beit hann er seps heitir ok þegar rann honum blóð um allar sveitaborur*. 239, 24. Die Wirkung des seps wird in N an richtiger Stelle und bei der richtigen Person geschildert: *miserique in crure Sabelli seps stetit exiguus, quem flexo dente tenacem avolsitque manu piloque adfixit harenis. parva modo serpens, sed qua non*

ulla cruentae tantum mortis habet. Luc. 9,763. *litlu síðarr settiz hann á bein þeim manni er Sabellus hét, ok beit sárt, en hann sleit af sér orminn ok drap hann. seá ormr var lítill u. s. w.* 239,12. Es ist klar, daß in *hann haemorrhoids* steckt (die Verderbnis ist durch Abkürzung entstanden), die Übersetzung folgt in der Schilderung der Vorgänge dem lateinischen Texte genau, aber die Namen *seps* und *haemorrhoids* haben ihre Plätze getauscht.

Die in N vorausgehende Aufzählung beruht bei den Schlangenarten, die dann in der Erzählung selbst in Tätigkeit treten, nicht auf dem Text der einleitenden Aufzählung im Lucan, sondern auf dem nordischen Text der sich anschließenden Erzählung, wie die wörtlichen Übereinstimmungen beweisen. Nur bei *jaculus* scheint zunächst der Text der lateinischen Einleitung benutzt zu sein: *iaculus heitir einn ormr. hann flýgr svá skiótt í gegnum mann sem broddi sé skotit.* 238,20. Bis hierher stammt die Beschreibung aus der nordischen Erzählung (*sá ormr er jakulus hét flaug svá snart sem af lásboga véri skotit.* 240,1), nicht aber das folgende: *ok svá grimmr at enginn ormr þorir svá nær honum at vera, at heyri hans hvæsu,* dem entspricht in der lucanischen Einleitung: *sibilaque effundens cunctas terrentia pestes* (9,724). Dieser Vers bezieht sich aber auf *basiliscus*. Da nun in der nordischen Aufzählung der *basiliscus* folgt, ist es wahrscheinlich, daß die Überlieferung hier gestört ist, die Worte *ok svá grimmr — hvæsu* verstellt sind und auch in der nordischen Aufzählung ursprünglich zum *basiliscus* gehört haben. — Eine Textverderbnis ist auch vorher bei *seps* anzunehmen; dort steht: *Seps heitir einn ormr, lítill vexti, en svá meinsamr, at þegar er hann stingr manninn, þá rennr þegar blóð um allar sveitaborur manns.* 238,16. Die Worte *þá rennr — manns* beziehen sich auf die Wirkung der *haemorrhoids* (239,26, in der nordischen Erzählung fälschlich *seps*), dagegen der Anfang des Satzes bis *lítill vexti* stimmt zur Beschreibung des *seps* im Lucan (*parva modo serpens.* 9,766. Vgl. 239,

14. *seá ormr var lítill*, fälschlich auf ‚*hann*‘ = *haemorrhoids* bezogen). Ich vermute, daß hinter *lítill vexti* — *manninn* (die Worte *en svá meinsamr* bis *stingr manninn* gehören nach AM 194, 8°, s. unten S. 231, zum Vorhergehenden) eine der in G VIII so häufigen Kürzungen eingetreten ist; dabei ist ausgefallen der Schluß der Beschreibung von *seps*, die ganze Beschreibung der Schlange *prester* und der Anfang der Beschreibung der *haemorrhoids* mit dem Namen dieser Schlange. Diese Annahme löst alle Schwierigkeit, wir erhalten in der Aufzählung (s. oben die vergleichende Liste) die richtige Reihenfolge der Schlangen, *dipsas*, *seps*, *prester*, *haemorrhoids*, *aspis*, *iaculus*, *basiliscus*.

Aus den bisherigen Ausführungen ergibt sich, daß 1. auch in der Erzählung in N die Reihenfolge der Schlangen ursprünglich die gleiche war wie im Lucan, 2. daß die Aufzählung in N erst entstanden sein kann, nachdem die Erzählung übersetzt war; dabei wurde aber die Einleitung der Vorlage benutzt, bei den *drekar* und dem obenerwähnten Satz 238, 21 (*ok svá grimmr — hans hvæsu*), der in dem erhaltenen nordischen Text sich auf *iaculus* bezieht, eigentlich aber zu dem unmittelbar folgenden *basiliscus* gehört.

In der Erzählung wird *Murrus* vom *basiliscus* in die Hand gebissen. Der Name der Schlange ist aber in G VIII nicht mehr erhalten: *maðr hét Maurus ok er eitrit kom í hond honum ok hann sá, at honum mundi æigi duga, hió hann af sér hondina*. 240, 4. Der Vorgang ist in N nur undeutlich wiedergegeben: *quid prodest miseri basiliscus cuspide Murri transactus? velox currit per tela venenum invaditque manum; quam protinus ille resecto ense ferit totoque simul demittit ab armo, exemplarque sui spectans miserabile leti stat tutus pereunte manu*. Luc. 9, 828. Man sieht, das Lucan die Vorstellung vom giftigen Blick des *basiliscus* nicht braucht, auch in der Einleitung steht nichts davon (vgl. 724—726). In der nordischen Aufzählung wird beim *basiliscus* dieser Zug ein-

geführt: *basiliskus heitir ormr. hann hefir svá illt eitr í augum, at hvetvetna hefir bana er hann lítr.* 238, 23. Dann folgen noch zwei Schlangen, die in der Erzählung nicht vorkommen, *amphisbena* und *cerastes*. Bei der ersten könnte Lucan 9, 719 (*et gravis in geminum vergens caput amphisbaena*) benutzt sein (s. aber unten), bei der zweiten bietet Lucan (716) für die Beschreibung gar keinen Anhalt. *Cerastes* ist bei Lucan eine Giftschlange, nicht aber in der nord. Übersetzung.

Die kleine isländische Encyclopädie, die im cod. AM 194, 8° erhalten ist (Alfræði íslenzk udg. ved Kålund Køb. 1908. Samf. 37) enthält ein Schlangenverzeichnis (S. 39), ebenso die Rímbegla (S. 356 ff.).

194, 8°: *Draco, basiliscus, difsa, ipialis, emorvis, seps, prestir, aspis, iaculus, amphisbena, cerastes, scitalis, rimatrix. Rímb.: draco, basiliscus, dipsas, ipualis, ermorrarus, seps, cerastes, scitalius, amphisbena, rimatrix, prester, aspis, jaculus, sirena, salamandra.*

Rímb. hat *sirena* und *salamandra* hinzugefügt, führt aber sonst genau dieselben Schlangen auf wie Alfr. Die ersten sechs in gleicher Reihenfolge. Eine Vergleichung der beiden Texte zeigt überall wörtliche Übereinstimmung, doch ist der Text in Alfr. besser.

Kålund bemerkt S. XXV, daß dieses Stück im wesentlichen auf die Origines des Isidor zurückgeht. Wahrscheinlich ist nicht der Isidor selbst benutzt sondern ein mittelalterliches Tierbuch, vgl. z. B. die Zusätze bei *rimatrix* 40, 12 (= *natrix* Isid. 12, 4, 25). Da schon Isidor bei den Giftschlangen den Lucan benutzt und citiert, scheint die Übereinstimmung der gemeinsamen Stücke in Alfr. und Rómv. s. zunächst nicht auffallend. Zu beachten ist, daß auch bei Isidor (ebenso Alfr. Rímb.) *draco* die Schlangenreihe eröffnet. Die Drachen sind also in der Lucanübersetzung mit Rücksicht auf ein hergebrachtes Schema vom Ende der Aufzählung an den Anfang gestellt. Die Beschreibung des *draco* in Alfr. ist von der in der Rómv. gegebenen unabhängig. Über

seps steht bei Isidor: *seps tabificus aspis, qui dum momorderit hominem, statim eum consumat, ita ut liquefiat totus in ore serpentis.* 12, 4, 17. Die Lucanübersetzung schildert im Anschluß an die Vorlage die Wirkung des Bisses wie folgt (239, 14): *seá ormr var lítill, en þó þar sem sárit hafði á komit, þá dó fótlegggrinn allr þar til er flaut í sundr vöðvinn ok læysti holldit allt af lærinu ok á lítilli stundu bráðnaði hann allr í sundr svá at ceigi mátti nockurr sólarhiti iafnskiótt bræða snió.* In der Aufzählung ist nur der Anfang der Beschreibung erhalten: *seps heitir einn ormr lítill vexti, en svá meinsamr, at þegar hann stingr mannn.* 238, 16. Zu dem Bild von der Schneeschmelze vgl. Luc. 9, 781: *calido non ocus austro nix resoluta cadit nec solem cera sequetur.* Das Bild vom Wachs steht in Alfr., dessen Beschreibung mit Rómv. s. auch sonst eine Übereinstimmung zeigt, die nicht aus Isidor erklärt werden kann: *seps heitir ormr, hann er lítill vexte ok svá meinsamr, ath þegar hann bítr mann, þá rennr allr líkaminn í sundr sem vax vid elld ok verdr ath eingu.* 39, 15. Die nächste Schlange (prester) fehlt in der Aufzählung der Rómv. s. ganz, in der Erzählung ist die Übersetzung ausführlich. Wie bei seps Alfr. das Bild vom Wachs bewahrt, steht auch hier (leider ist der Text grade hier lückenhaft) ein Ausdruck der aus der Erzählung des Lucan stammt und in G VIII ausgefallen ist: *tók líkamr hans at þrútna.* 239, 21; *af hans blēstri þrútnar allr líkaminn ∞∞∞ ath miklo verdr digrari enn manz líkendi.* 39, 19; *toto iam corpore maior, humanumque egressa modum.* Luc. 9, 793; bei Isidor steht nur: *distenditur, enormique corpulentia necatur.* 12, 4, 16. In der Erzählung des Lucan folgt die haemorrhoids. Die Übersetzung in G VIII ist sehr kurz: *ok þegar rann honum blóð um allar sveitaborur þar til er hann dó.* 239, 26, und darnach in der Aufzählung: *þá rennr þegar blóð um allar sveitaborur mannzins.* 238, 17; Alfr. steht wieder dem Lucan-texte näher, ohne Vermittlung durch Isidor: *ita ut dissolutis venis, quidquid vitae est, per sanguinem evocet.* 12,

4, 15; *emorvis heiter ormr, hann hóggr, sva ath blod rennr or ollum likamanum, sem hver und se vid adra.* 39,12; *totum est pro volnere corpus.* Luc. 9,814; die Stellen über *aspis* (Rómv.), *ipialis* (Alfr.) sind ohne Belang. Dagegen bei *iaculus* steht wieder in Alfr. ein Bild, das aus Lucan stammt und bei Isidor (12, 4, 29) sich nicht findet. *iaculus heitir ormr, hann flygr i gegnum mann, sva sem aur verdr hardast skotit.* Alfr. 39,22; *sá ormr er jakulus hét flaug svá snart sem af lásboga væri skotit ok laust undir kinnvanga þeim manni er Paulus hét ok flaug ormrinn þegar i gegnum hausuðit ok út um vangann.* G VIII 240,1; das Bild stammt aus Luc. 9,826: *deprensus est, quae funda rotat, quam lenta volarent, quam segnis Scythicae strideret harundinis aer* (doch s. am Schluß dieses Abschnittes die Stelle aus Konrad v. Megenberg). In der Aufzählung der Rómv. s.: *hann flygr svá skiótt i gegnum mann sem broddi sé skotit.* 238,20.

Daß Lucan den giftigen Blick des basiliscus nicht kennt oder nicht kennen will, ist oben schon erwähnt. Was darüber in der Aufzählung in N gesagt ist, stimmt zu Alfr., ebenso zeigt die Vergleichung der Texte bei *amphisbaena* und *cerastes*, daß hier enge Verwandtschaft vorliegt: *basiliskus heitir ormr. hann hefir svá illt eitr i augum at hvetvetna hefir bana er hann lítr.* G VIII 238,23. *ormr heitir basiliskus, hann hefir eitr i augum, sva ath hvetvetna hefir bana, ef hann getr syn aa komit, honum banar ecki nema hreysikótt.* Alfr. 39,7.

amphisbena heitir ormr er hofuð hefir á hvárumtveggja endanum. en hann dregr lyckinna eptir sér þá er hann skríðr. G VIII 238,24; *amphisbena heitir ormr, sa er i hvórumtveggja enda hefir hófut aa ser, hann hverfir bæði fram ok aþr hofut, en dregr lyckiuna, þa er hann skríðr, hans afl er ecki nema frost sé, hann hefir svá biort augu sem kertislios.* Alfr. 39,24 (Isidor 12, 4, 20).

cerastes heitir ormr. hann hefir ecki eitr með sér. hann er hyrndr sem sauðr. hans tunga er svá hord sem stál. enn sá maðr sem hann hefir, má varaz eitr. því at hón sveitiz

þegar eitr kemr í nánd henne. ok er hón hófðingia eign þeira er sín vilja val gieta. G VIII 238,27; cerastes heiter ormr, hann er hyrndr sem hrutr, en hvatki er smídat er or horni hans, þa má þegar vita, ef eitr er í nand, þviat þa verðr hornith rótt, sea ormr hefir eigi eitr, hann lystir með hornit dýr til matar sér. Alfr. 40,3.

Wir haben gesehen, daß bei basiliscus der Text in G VIII verwirrt ist. Ein Teil der Beschreibung ist wirklich der lucanischen Einleitung entnommen, aber jetzt auf jaculus bezogen. Schon dieser Umstand deutet darauf hin, daß der Basilisk mit dem Giftblick und die beiden folgenden Schlangen erst nachträglich durch einen Schreiber der Schlangenaufzählung angereiht sind, die abgesehen von den Drachen nur diejenigen Tiere enthielt, die nachher in der Erzählung vorkommen. Dafür spricht, daß cerastes in ganz unsinniger Weise angeführt wird, denn er ist in G VIII keine Giftschlange, und unmittelbar auf die Beschreibung des cerastes folgt: *millum þersa eitrkrikenda fór Kato*. Bei amphisbena sieht es ja so aus, als sei ein Vers der Einleitung benutzt (Luc. 9,719), aber der Vers ist auch bei Isidor citiert. Dieser Schreiberzusatz stammt aus einer Schlangenbeschreibung, auf die auch der Abschnitt über die ormar in Alfr. zurückgeht.

Die Vergleiche in Alfr. bei seps (schmelzendes Wachs), haemorrhoids (Wunde an Wunde) und jaculus (Pfeil), ferner die Bemerkung bei prester (aufschwellen über menschliche Form hinaus) stehen nicht im Isidor und stammen aus Lucan. Zusammen mit der Verwandtschaft im Ausdruck führt dieser Umstand zur Vermutung, daß in Alfr. unsere Lucanübersetzung benutzt ist; bedenklich ist freilich daß bei seps, prester, haemorrhoids die entscheidenden Worte in G VIII fehlen; das Bild des Geschosses beim jaculus kann sich leicht von selbst einstellen; es findet sich auch bei Konrad von Megenberg: *jaculus haizt ain schozslang. diu fleugt, sam Isidorus spricht. von der spricht Lucanus: die snellen schiezerinne, wann si springent auf*

die pæm, und so in ain tier begegnet, so werfent si sich auf ez also snell als ain geschoz daz von ainem armprust vert oder auz ainer schozpüchsen, und tœtent daz tier. 274, 2. (Lucan wird nur für 'die snellen schiezerinne' angeführt; die Beschreibung stammt ganz aus Isidor: *jaculus serpens volans. Lucanus: iaculique volantes. exiliunt enim in arboribus, et dum aliquod animal obvium fuerit, iactant se super illud et perimunt. unde et iaculi dicti sunt.* Isid. 12, 4, 29). Für die andern Stellen (bei seps, prester, haemorrhoids) steht bei Konrad von Megenberg nichts entsprechendes; Thomas Cantimprensis, *liber de natura rerum* war mir nicht zugänglich; Albertus magnus und das *speculum naturale* des Vincentius Bellovacensis haben bei allen vier Schlangen die Bemerkungen nicht, auf die es hier ankommt. Die Überlieferung des Textes in G VIII ist unzuverlässig, besonders zur Kürzung geneigt; aber daß gerade hier in dreien von vier Fällen die entscheidenden Worte ausgefallen sein sollten, wäre ein wunderlicher Zufall. Es ist möglich, daß die isländische Lucanübersetzung in Alfr. benutzt ist; aber die Frage muß vorläufig offenbleiben, ob nicht eine Schlangenbeschreibung zu Grunde liegt, die die Schilderung des Lucan mehr heranzieht, als es in den oben angeführten lateinischen Werken geschehen ist.

Obgleich im Sallustteil der Übersetzer sich der prosaischen Vorlage viel leichter anschließen kann, so sind die Kürzungen und Auslassungen doch auch hier so zahlreich und so verschiedenartig, daß eine Aufzählung aller Fälle unmöglich ist. Die Tendenzen sind dieselben wie im Lucanteil, sie wirken auch hier nicht gleichmäßig. Das Verfahren des Übersetzers erscheint manchmal als Willkür und Laune. Die Neigung zur straff zusammengefaßten Darstellung führt leicht dazu, appositionelle Bestimmungen, kurze Relativ- und andere Nebensätze, adverbiale, modale Glieder u. ä. zu übergehen; sehr oft, wenn der Schriftsteller mögliche Motive erwägt oder einführt, wenn eine Ausweichung fühlbar ist, z. B. in

allgemeine Reflexion: *otio atque abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt*. Iug. 41, 1. *af hógðífi ok af gnótt auðsins*. VI, 5; zugleich Umbildung des Satzes: *primo cura, deinde, uti aegrum animum solet, somnus cepit*. Iug. 71, 2. *þá rann á hann fyrst áhyggia ok þar af svefninn*. XVIII, 7; XIX, 22 fehlt der motivierende Satz: *nam talia consilia per otium et ex oportunitate capi* (Iug. 76, 1); *ubi postquam solitudinem intellexit, more ingeni humani cupido difficilia faciundi animum vortit. et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paulum modo prona, deinde flexa atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert*. Iug. 93, 3. *þá litadiz hann um víða ok sá eigi þá víst um handafestina, en hann var fúss að fara. þá sér hann í einum stað millum steinanna hvar tré það stóð er ilex hétir, mikið ok kvíslótt, líta sumar limarnar út af, sumar upp*. XXVIII, 6.

Der Anfang der Übersetzung des Cat. ist in G IX erhalten, sie beginnt mit Cap. 5. XLII, 1; die Einleitung fehlt, ebenso sind in G VIII die ersten vier Kapitel des Iug. nicht übersetzt. In beiden Fällen beginnt also der Übersetzer unmittelbar mit der Aufstellung des Themas.

Im folgenden sind nur auffallendere Beispiele für Kürzung aus dem Sallustteil aufgestellt, und zwar nur aus G IX, da die Unzuverlässigkeit von G VIII im Sallustteil zu groß ist. Von diesen Beispielen lassen sich einige wohl aus der nicht immer rationellen Tendenz des Zusammenfassens erklären, andere aber erwecken Bedenken. Es ist wohl kaum ein Zufall, daß besonders auffallende Beispiele der zweiten Kategorie sich in Abschnitten finden, die vom Übersetzer mit Bewußtsein aufgenommen und mit nicht gewöhnlicher Sorgfalt übersetzt sind, in langen Reden und Exkursen. Warum er hier ganze Sätze, ja Satzgruppen übergangen haben sollte, während er unmittelbar vorher oder nachher der Vorlage mit Genauigkeit folgt, ist nicht zu verstehen; vgl. z. B. LIII, 10/11 Cat. 54, 4; XXIV, 36/37. Iug. 85, 42. Es liegt nahe, bei diesen Fällen nicht nur an Nachlässig-

keit, sondern an bestimmte Absicht der Abschreiber zu denken. G VIII zeigt das Resultat einer in dieser Richtung sich verschlechternden Überlieferung.

nam fidei quidem aut concordiae quae spes est? Iug. 31, 23, eingeschobener Ausruf in der gut übersetzten Rede des Memmius, allenfalls entbehrlich, fehlt I, 6, gleich darauf sind die Worte *facere illi iniurias, vos prohibere* ausgefallen; dagegen ist der I, 8 nach *hersýslonni* ausgelassene Satz: *quae nisi quaesita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit relicum, nisi ut illis, qui ea fecere, oboedientes vivamus?* 31, 26 die notwendige Begründung des folgenden. *ubi Memmius dicendi finem fecit et Iugurtha respondere jussus est.* Iug. 34, 1. *en er Gaius Memmius þagnar.* II, 6; *ante comitia, quot tempus haut longe aberat.* Iug. 36, 1. *áðr skiptingardagarnir væri komnir.* III, 12; *tamen aut simulandi gratia quo regi formidinem adderet, aut cupidine caecus ob thensauros oppidi potiundi* (Iug. 37, 4), diesen Satz schiebt der Sallust ein, um das törichte Verhalten des A. Postumius zu motivieren, im Nordischen wird die Erzählung nicht unterbrochen. IV, 5; *uti convenerat Numidia deductus.* Iug. 39, 4. *farinn ór Numidia.* V, 4. Das *uti convenerat* ist wichtig, weil es sich auf den schmachvollen Vertrag bezieht, den A. Postumius geschlossen hatte. Cap. 41 und 42, eine die Erzählung unterbrechende Betrachtung über die Parteien Roms ist aufgenommen, die Überlieferung ist an einzelnen Stellen unsicher. Vermutlich fehlen folgende Sätze (Iug. 41, 6. 7 VI, 8, 9) ursprünglich nicht: *ceterum nobilitas factione magis pollebat, plebei vis soluta atque dispersa in multitudine minus poterat. paucorum arbitrio belli domique agitabatur: penes eosdem aerarium provinciae magistratus, gloriae triumphique erant,* die nun folgenden Schlußworte: *populus militia atque inopia urgebatur,* sind erhalten: *en lýðrinn svárkaði iafnan í hersýslunni af sinu fangalæysi.* VI, 9; *multa castella et oppida temere munita aut sine praesidio capit.* Iug. 54, 6. *vinnr borger ok kastala.* XII, 5 nach *í Siccam* XIII, 10 ist *quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat* (Iug. 56, 3) ausgefallen; der Relativsatz motiviert den Angriff des Iugurtha. Nach *að téia þæim* XIV, 8 fehlt Iug. 59, 3, Schilderung der numidischen Kampfweise. XVI, 18 nach *hvárutveggja* ein wichtiger motivierender Satz. *ita Vaccenses biduom modo ex perfidia lætati.* Iug. 69, 3; dieser Satz unterbricht die Handlung und ist XVII, 18 ausgelassen; die Schilderung der Angst des Iugurtha 72, 2 ist im Nordischen gekürzt XVIII, 13; nach den Worten *nú ætlar Iugurtha* XXII, 10 ist *aut capta urbe operae pretium fore* (Iug. 81, 3) ausgelassen, also von den zwei Möglichkeiten,

die sich Iugurtha vorstellt, nur die eine berücksichtigt¹⁾. Die große Rede des Marius ist im ganzen genau übersetzt, stärkere Kürzungen sind vereinzelt: *vetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum et adfinium opes, multae clientelae*. Iug. 85, 4. Nur die ersten beiden Glieder sind übersetzt: *forellri þæira gaufukt ok mikil verk enna fyrri manna*. XXIV, 4; *quo mihi acrius adnitendum est, uti neque vos capiamini et illi frustra sint* (Iug. 85, 6) fehlt *hinter fangstadarins*. XXIV, 5; die Auslassung ist auffallend, da der Satz sich eng an das vorhergehende anschließt. XXIV, 15 ist nach *sem mér* ausgelassen: *invident honori meo: ergo invideant labori innocentiae, periculis etiam meis, quoniam per haec illum cepi*. Iug. 85, 18; ein Grund für die Kürzung ist nicht zu erkennen, ebenso wenig XXIV, 20 für die Auslassung nach *illir* (*cuius rei ego inopiam fateor*); vor *en opt verðr* XXIV, 37 fehlt ein ganzer Satz, vielleicht weil der Gedankengang vom Übersetzer geändert ist (s. zu 53, 18); *videre fugientis capi aut occidi, fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam parentisque et alia omnia tegi, gloriam atque divitias quaeri*. Iug. 87, 2. *því að þæir sá suma drepna í flóttanum en suma handtekna*. XXV, 6, durch die Auslassung geht der wirkungsvolle Gegensatz zwischen Tapferen und Feigen verloren; hinter *ne aungum auðrum* (XXIX, 8) fehlt: *tantum modo neque consilio neque manu priorem alium pati plerosque antevenire* (Iug. 96, 3; Charakteristik des Sulla); in dem Exkurs Cat. 36, 4—39, 4, der ins Nordische übernommen ist, finden sich einige auffallende Kürzungen, es fehlen vor *svá þæir menn* XLVII, 6 die Paragraphen 37, 4—6, vor *en er hófz* XLVII, 9 die Paragraphen 37, 10—11, nach *auðrum lutum* XLVII, 13 ist Cat. 39, 3 und die größere Hälfte von 39, 2 ausgelassen, LIII, 12 der Schlußsatz der Charakteristik des Cato (*ita, quo minus petebat gloriam, eo magis illa sequebatur*. Cat. 54, 5); in der sorgfältig übersetzten letzten Rede des Catilina fehlt 58, 11 vor *gaungum nú* LVIII, 10.

Wie der Übersetzer die poetisch-rhetorischen Elemente seiner Vorlage umbildet, kann nur durch ausgewählte Beispiele gezeigt werden. Nüchterne, trockene Erzählung tritt im Lukanteil fast überall an die Stelle der pathetischen Schilderung, die scharfen Pointen, die prägnanten Ansichten gehen verloren. Aber auch bei schlichterer Fassung bemerkt man doch oft genug die Einwirkung der sprachlichen Erhebung in der Vorlage.

1) Öfters ist von zwei Satzgliedern, die in disjunctivem Verhältnis stehen, nur eins vorhanden.

Nicht immer ist mit der Umsetzung ins Nüchterne eine Kürzung verbunden; breite Ausführung tritt oft an die Stelle der poetischen Praegnanz.

quantoque gradu mors saeva cucurrit. Luc. 2, 100. *því að mann-drápin vóru um alla borgina.* XL, 7; *saevos circumspicit enses oblitus simulare togam.* Luc. 3, 142 (Caesar denkt in seinem Zorn nicht mehr daran, daß er die Rolle des friedfertigen Bürgers spielt). *þá er Iulius ræddi þetta, gengu menn hans að dyrum með brugðnum sverðum.* LXIII, 4; *tunc rupes Tarpeia sonat magnoque reclusas testatur stridore fores.* Luc. 3, 154. *síðan brutu þeir upp lásana ok hurðirnar með micklu glammi.* LXIII, 8; *ille ubi deseruit trepidantis moenia Romae.* Luc. 3, 298. *Iulius ferr nu af Rómaborg.* LXIII, 12; *hostemque propinquum orant Cecropiae praelata fronde Minervae.* Luc. 3, 305. *þá sendu þeir menn móti honum með þessum orðum.* LXIII, 13; *sed fortes tremuere manus, motique verenda maiestate loci, si robora sacra ferirent.* Luc. 3, 429. *ok træystiz herlídið fyrir því æigi að hauggva.* LXIV, 4; *at procul extremis terrarum Caesar in oris Martem saevus agit.* Luc. 4, 1. *nú ferr Iulius í Spánland.* LXVI, 1; (Petreius verläßt Ilerda) *indomitos quaerit populos et semper in arma mortis amore feros et tendit in ultima mundi.* Luc. 4, 146. im Nordischen umgebildet: *þá fara þeir Afranius af borginni ok ætluðu til fialla þeira er laung leið var. var það vígi auruggt, ef til fengi komiz.* LXVI, 6 (mit Benutzung eines Scholions, s. den Komm.); Luc. 4, 169—205 wird geschildert, wie die Truppen Caesars und der Pompeianer sich zögernd gegenübertreten, wie Verwandte und Freunde sich erkennen, begrüßen, ihre Lage vergessen und sich einträchtig mit einander zu Speise und Trank niedersetzen, bis Petreius seine Soldaten an ihre Pflicht erinnert. Die mit großem Pathos ausgeführte Schilderung (vgl. z. B. *arma rigant lacrimis, singultibus oscula rumpunt*), ist im Nordischen durch einen schlichten Satz wiedergegeben: *haufðuz orð við ok stóð svá um hrið ok kennduz, að þar stóðu fedr ok synir ok bræðr sér hvárir í fylking ok margir góðer vinir ok var næsta rúðið um skeið, að þeir mundu sættaz við Iulium.* LXVI, 7; *si me degeneri stravissent fata sub hoste, non derat fortis rapiendo dextera leto. at nunc causa mihi est orandae sola salutis, dignum donanda, Caesar, te credere vita.* Luc. 4, 344. Die rhetorische Zuspitzung, daß Afranius, den Tod nicht sucht, weil er von einem edlen Feinde das Leben erbitten kann, ist im Nordischen verloren gegangen: *ef ek ætta kost að falla fyrir yðrum vápnum, þá skortir mik hvárki til hug né hræysti. en nú er mikil sauk til, að vér biðim oss hialpar, ok samir yðr að gefa oss líf.* LXVI, 14; *ok biðu svá um nóttina.* LXVII, 22, im latein. allerhand astronomischer Prunk. Luc. 4, 521—528; *at*

paucos, quibus haec rabies auctoribus arsit, non Caesar, sed poena tenet. Luc. 5, 359. die Antithese ist zerstört: *en þæir fáer menn er vallda þessu skolu taka maklikt viti fyrir sinn ótrúleik.* LXX, 16; ebenso gleich darauf: *tiro rudis, specta poenas et disce ferire, disce mori.* 5, 363. *hvárt þesser hinir nýju riddarar kunni stórt að hauggva.* LXX, 17; Schilderung der über das Lager sich ausbreitenden Nacht: *solverat armorum fessas nox languida curas* u. s. w. Luc. 5, 504 ff.; im Nordischen nur *nótt eina* als Zeitangabe (LXXI, 6); Schilderung des herannahenden Sturmes Luc. 5, 561 ff. *en vándinn giórði hrassan ok sæinn stóran.* LXXI, 11; auch im folgenden ist das Nordische kürzer und schlichter, aber doch im Ausdruck gesteigert, vgl. den Komm. zu 119, 23; *credit iam digna pericula Caesar fatis esse suis.* Luc. 5, 653. die Pointe geht verloren: *þar kom loks, að Iulius ætlaði ekki annað, en þæir mundu týnaz skolu.* LXXI, 15; ebenso an folgender Stelle: *nullusne tuorum emeruit comitum, fatis non posse superstes esse tuis?* Luc. 5, 687. *því að æingi er sá þinna haufðingia eða riddara, að æigi vili aller með þér lifa ok dæyia fyrir hvern mun, ef vér ættim kost.* LXXI, 22. Nüchtern statt eines starken Ausdrucks: *dum bella relegem extremum Scythici transcendam frigoris orbem ardentisque plagas.* Luc. 6, 324. *hefi ek því farið í fiarlægt ríki, að ek sparda miog föstrland mitt til allra vandræða.* LXXVII, 3; gleich darauf *in ortus Phoebeos.* Luc. 6, 329. *austr.* LXXVII, 5; *omnia dum vobis liceant, nihil esse recuso. invidia regnate mea.* Luc. 7, 268; im Nordischen matt: *en láta yðr yfirgang hafa sem framarst sómir í minu trausti.* LXXXI, 6; *civilia paucae bella manus facient.* Luc. 7, 274. *þvígít fleiri hendr munu með kappi beriaz oss í móti.* LXXXI, 8, s. den Komm. zur Stelle; Zerstörung einer antithetischen Schlußwendung: *quaecumque iniuria fati abstulit hos artus, superis haec crimina dono; servata de parte queror.* Luc. 9, 143. *nú veit guð, ef það hefir verið. en ek harma það er goðin létu slíka úgiæfu verða framða af svá mikklum víkingi.* LXXXII, 6/7; *nil belli iure poposcit, quaeque dari voluit, voluit sibi posse negari.* Luc. 9, 195. im Nordischen geht die Feinheit des Satzes verloren: *mat hann ekki kaups við þá orrostornar.* LXXXIV, 9; *scire mori sors prima viris, sed proxima cogi.* Luc. 9, 211. die Antithese ist zerstört: *það er hinn ætzi mannkostr að kunna að dæyia.* LXXXIV, 12.

Auch die elegante Prosa des Sallust bot dem Übersetzer manche Schwierigkeiten, die er gewiß in manchen Fällen gar nicht überwinden wollte, weil die Übertragung zu fremdartig im Ausdruck geworden wäre; wie weit Absicht vorliegt, was als Lässigkeit anzusehen ist, bleibt sehr oft zweifelhaft. Schlichtheit zerstört hier

manche fein gefügte Wendung, scharfe Zuspitzung wird aufgegeben, Breite tritt an die Stelle wirkungsvoller Praegnanz, Nüchternheit an die Stelle gesteigerten Ausdrucks:

at fuere qui tum Albinum haut ignarum consili regis existumarent neque ex tanta properantia tam facile tractum socordia magis quam dolo crederent. Iug. 36,3. *váru þæir menn í váru liði, segir Sallustius, er það saugðu, að Albinus mundi vita ráð með Iugurtha, ok fundu það til, að æigi mundi orrostan svá lengi frestaz ella.* III, 14; *scilicet ea quae res secundae amant, lascivia atque superbia incessere.* Iug. 41,3. *þá kom eptir í staðinn eptirlæti ok metnadrinn, þæir lutir er mennirnir elska miðg.* VI, 7; *sibi quisque ducere trahere rapere.* Iug. 41,5. *dró hvern til sín það er mátti.* VI,8; *ibi vino et epulis onerati illaque et domum et semet igni conrumpunt, et quas victi ab hostibus poenas metuerant, eas ipsi volentes pependere.* Iug. 76,6. der Übersetzer gibt nur Erzählung, keine Reflexion: *en er fólkið var vindrukkið, þá slógu þæir elldi í haullina: brann þar allr lýðr ok allt fé. fengo Rómveriar þar ekki herfang en tóku kastalann.* XIX, 27; *omnia non bene consulta in virtutem trahebantur.* Iug. 92,1; *ok þótti maunnum, sem allt mundi það framgengt verða er hann réð.* XXVII, 1; *et ipsi duces feroces, quia non fugerunt, provictoribus agere.* Iug. 98,6. im Nordischen breit und ohne die feine Pointe, die in *quia non fugerant* liegt: *ok siálfir haufðingiar giorduz grimmir í orðum ok hrósuðu því fyrir sínum maunnum, að þæir vóru sigrvegarar, en hællduz við Rómveria.* XXX, 12; *Catilina cum exercitu faucibus urguet.* Cat. 52,35. *Catilina sitr með her hiá oss.* LII, 9.

Im folgenden Abschnitt soll durch ausgewählte Beispiele gezeigt werden, wie der Übersetzer durch die Fassung der Vorlage veranlaßt wird, den Ausdruck zu steigern, vom Stile prosaischer Erzählung abzuweichen, poetische, rhetorische Wendungen oder Worte nachzubilden; es soll also auch hier die Gegenteilendenz nachgewiesen werden.

Daß die Bilder und Vergleiche des Lucan im allgemeinen weggelassen werden, ist schon oben bemerkt (S. 222ff.). Ausnahmen sind selten. Aus der nur in G VIII erhaltenen Rede Caesars (Luc. 1, 299—351) ist ein Vergleich übernommen und deutlich ausgeführt:

utque ferae tigres nunquam posuere furorem, quas nemore Hyrcano, matrum dum lustra secuntur, altus caesorum pavit cruor armentorum, sic et Sullanum solito tibi lambere ferrum durat, Magne, sitis. Luc. 1,327. *svá segia menn, at tigres þá er þau bíta hiaurðina með ellrum dýrum, at þau vilia alldri af láta þegar blóð kemr á tenn þeim. enn ek ætla, at Pompeius hafi ok slíkan gráð ok þorsta til manndrápanna, síðan hann sleikti varmt mannablóðit af sverði Silla föstra síns.* G VIII, 184, 4. Ebenfalls aus einer Rede Caesars: *veluti si cuncta minentur flumina, quos miscent pelago, subducere fontes, non magis ablatiis umquam descenderit aequor, quam nunc crescit, aquis.* Luc. 5,336. *iafnt mun vera, sem þá er árnar heituðuz við síáinn, að þær mundi æigi í hann falla lengr, ok mundi hann vera hinn sami.* LXX, 11. Ein kurzer Vergleich ist G VIII 239, 18 nachgebildet: *calido non ocius austro nix resoluta cadit.* Luc. 9,781; *svá at æigi mátti nokkurr sólarhiti iafnskiótt bræða snió* (vgl. oben S. 231). Ersatz eines Bildes durch eine verstärkende Wendung: *ocior et caeli flammis et tigrade feta.* Luc. 5,405. *sem skiótaz má hann við komaz.* LXX, 20; 6,293 vergleicht Lucan das Heer des Pompeius, wie es in das feindliche Lager einbricht, den ausbrechenden Lavamassen des Aetna. Der Vergleich fehlt im Nordischen, die Übersetzung ist aber in gehobenem Tone gehalten: *non sic Aetnaeis habitans in vallibus horret Encelado spirante notum, cum tota cavernas egerit et torrens in campos defluit Aetna, Caesaris ut miles: glomerato pulvere victus ante aciem caeci trepidus sub nube timoris hostibus occurrit fugiens inque ipsa pavendo fata ruit.* *þá var æsignýr mikill af kalli ok vápnabraki ok lúðragangi ok giordí svá myrkt af mollandryki, að nálíga mátti ekki síá. þá sló ótta micklum á lið Julii ok þótt þær villdi flýja, þá hliópu þær í hendr úvinum sinum.* LXXV, 5; an einer Stelle ist ein ganz formelhafter Vergleich im Nordischen hinzugefügt: *non sentiet ictus, incumbet gladiis, gaudebit sanguine fuso.* Luc. 4,277. *en þær eru svá óðir sem hið óarga dýr ok hræðaz ekki bana sinn.* LXVI, 11; ein biblischer Vergleich zugefügt: *nullo gemitu consensit ad ictum.* Luc. 8,619. *enþ hann þagði sem sauðr.* G VIII 231, 26 (Ies. 53,7: *et quasi agnus coram tondente se obmutescet, et non aperiet os suum*).

Nachbildung der Apostrophe ist selten:

namque suis pro te gladiis incumbere, Caesar, esse parum scimus. Luc. 4,500. *vitum vér það, Julius, kvað hann, að þér mun litill sómi í þikkia, að vér vegimz síálfir.* LXVII, 17; *victor tibi, Roma, quietem eripiam, qui, ne premerent te proelia, fugi? a potius, ne quid bello patiaris in isto, te Caesar putet esse suam.* Luc. 6,326. Die Übersetzung lehnt sich an die lateinischen Worte an, der Sinn ist aber völlig geändert: *því að eins skal ek þín vitia Roma, ef ek*

*fæ sigr, ok fyrir því flyða ek, að ek villda æigi vandræði þín. Þó að Julius vegi á mér sigr, þá vil ek æigi fyrir því að helldr, að hann þýðiz þik. LXXVII, 4; maior Carthaginis hostis non servituri maeret Cato futa nepotis. solum te, consul depulsis prime tyrannis, Brute, pias inter gaudentem vidimus umbras. Luc. 6, 789. hinn ellri Kato harmar dauða síns nafna ok sonarsonar. Þik einn sá ek gláðan, Brutus hinn fyrsti consul, af hinum góðum hófðingjum. G VIII 218, 6; heu nimium felix aeterno nomine Lesbos, site doces populos regesque admittere Magnum, seu praestas mihi sola fidem. Luc. 8, 139. en at visu ertu sæl Lesbos at eylífu, því at þú kennir konungum ok lýðmaunnum mér at þína ok vartceita trúlyndi sínum drottni (der Sinn ist von því at þú ab verändert) 228, 7. Diese Stellen finden sich in Reden. Bei der folgenden handelt es sich um eine Apostrophe, die der Dichter selbst ausspricht, der Übersetzer hat hier durch *Lucanus segir*; *vítum vér ok, segir hann*, (225, 29. 226, 1) die Nachahmung der Apostrophe erleichtert: *quocumque tuam fortuna vocabit, hae quoque sunt animae. Luc. 7, 815. hvar sem þú leyniz þá, Julius, i þersu lífi eðr óðru, þá munu at þér heimtar sálir þæira manna er fellu i Emathia. 226, 3. Anrede an eine gedachte oder eine aus der Mehrheit der angeredeten herausgegriffene Person: set confecto proelio tum vero cerneret. Cat. 61, 1. Sallustius segir svá að þá er lokid var. orostonni, þá mundi þú síá mega. LXII, 1; er þú villdir æigi styggia. XXIV, 3; quos nolis obfendere. Iug. 85, 3; cum arma, quibus corpus tegitur, ab hostibus avorteris. Cat. 58, 16. eða snúa þeim vápnunum frá fiandmaunnum, er þú skalt veria þik með. LVIII, 14.**

Die folgenden Beispiele sollen zeigen, in welcher Weise sonst sich der Übersetzer über die Grundlinie der schlicht fortschreitenden Erzählung unter dem Einflusse der Vorlage erhebt oder zu einer bemerkenswerten Ausdrucksweise veranlaßt wird. Dieser Einfluß braucht nicht im Wortlaut zu liegen, er kann auch von der Situation ausgehen. Meist aber ist es der lateinische Ausdruck, der zur Nachbildung reizt oder doch den Übersetzer wenigstens zwingt, die nordische Fassung sorgsamer zu erwägen. Bisweilen ist es möglich, dem latein. ziemlich genau zu folgen, es stellen sich dem Übersetzer typische Wörter und Wendungen wie von selbst zur Verfügung, z. B.: *item strepitus armorum ad caelum ferri. Iug. 60, 2. svá var mikill gnyrinn af ópi ok vápnabraki, að til himins stóð. XIV, 10. Meist ist das nicht der Fall,*

der Übersetzer hilft sich dann auf verschiedene Weise; besonders zwei Mittel entgegengesetzter Art sind zu beachten; enger Anschluß ans lateinische: *memores nominis Romani*. Iug. 58, 3: *minntuð rómversks nafns*. XIV, 3. Dabei können im Nordischen natürlich fremdartige Wendungen entstehen, z. B.: *o decus Haemonidum*. Luc. 6, 590. *hæyr þú frægð allra trollkvenna*. LXXVIII, 3. Andererseits tritt Nordisches ohne Rücksicht auf den Wortlaut an Stelle des Lateinischen, wenn der Übersetzer den Eindruck einer gesteigerten eigentümlichen Wendung, der sinnlichen Belebung, Erregung, Teilnahme oder was es sonst sei, vermitteln will; so wird Cat. 34, 2 die in *circumventus* liegende sinnliche Vorstellung durch eine andere ersetzt: *se falsis criminibus circumventum*. Cat. 34, 2. *að hann var nú yfirstiginn af lygi*. XLVI, 1 (*multitudinem paucitas superaret*. Cat. 53, 4. *ok stæig fátækid yfir auðæfin en mannfeðin yfir fiolmennid*. LIII, 5). Eine formelhafte Wendung tritt an die Stelle einer andern: *homo omnium quos terra sustinet sceleratissimus*. Iug. 14, 2. *þá er hann hinn mesti glepamaðr er sólin skinn á*. G VIII 116, 12.

quae postquam Massiva agitare coepit. Iug. 35, 4. *nú giorir Massiva sem hann var bedinn ok hrærir þetta mál*. III, 4; *praedator ex sociis et ipse praeda hostium*. Iug. 44, 1. *rænti faurunautana ok var siálfr ránfang fiandmanna*. VII, 6. *ne . . . rudes cum bello melioribus manum consererent*. Iug. 49, 2. *erum vér ok æigi nýiari við or-rosto en þeir að færa hart saman hendrnar*. IX, 5; *primo dubius quidnam insolita facies ostenderet*. Iug. 49, 5. *nú grunar Metellum, að hann sé naukkura nýlyndu til hálsins*. X, 2; *Romani ex improviso pulveris vim magnam animadvortunt*. Iug. 53, 1. *nú sá þeir Rutilius mikinn ióræyk leggja á himininn*. XI, 3; *sua quisque fortia facta ad caelum fert*. Iug. 53, 8. *færir hverr á lopt sem mest sín verk*. XI, 8; *ad caelum ferre*. Iug. 92, 2. *hófu þetta verk á lopt*. XXVII, 2; *clamor permixtus hortatione lætitia gemitu*. Iug. 60, 2. *blandit var herópið eggiuninni, stundum fagnaðinum en stundum harminum*, XIV, 10; *sibi regnoque suo consuleret, neu florentis res suas cum Iugurthae perditis misceret*. Iug. 83, 1. *þikki mér ráð, að þú giætir ríkis þins ok blómi æigu þinnar tapiz æigi með Iugurtha*. XXII, 17; *dein per ignaviam et superbiam aetatem agere*. Iug. 85, 1. *ok ala alldrinn með*

huglæysi. XXIV, 1 (Fritzner, Ordbog² 1, 27 b); *quia parum scite convivium exorno*. Iug. 85, 39. *því að ek skræytumz litt í sumblin*. XXIV, 34; *inritamenta gulae*. Iug. 89, 7. *brýni* XXVI, 12; *denique multis locis potitus, at plerisque exercitu incruento*. Iug. 92, 4. *því að marga staði tók hann svá að aungum blæddi hans manna*. XXVII, 4; *ratus ex omnibus aequae aliquos ab tergo hostibus venturos*. Iug. 101, 3. *ok hugðiz mundu koma þá naukkurum í opna skiaulldu ok væita bak-slettu*. XXXII, 1; *Dabar internuntius, sanctus vir*. Iug. 109, 4. *Dabar, hæilagr maðr, var túlkr af beggia hendi*. XXXVIII, 1; vgl.: *ex aliis sanctis viris*. Iug. 85, 40. *að auðrum helgum maunnum*. XXIV, 35; *ad hoc quos manus atque lingua periurio aut sanguine civili alebat*. Cat. 14, 3. *ok aller þæir er haund ok tungu haufðu hrært ok saurgað til mæinsæra eða þess úfriðar er var með siálfum borgarmaunnum*. XLII, 13 (auch der Chiasmus ist nachgebildet); *miseriis suis remedium mortem expectare*. Cat. 40, 3. *ok saugðu, að þæira ánaudt mundi halldaz til þess, að dauði læknadi þá*. XLVIII, 5; *in sinu urbis*. Cat. 52, 35. *í faðmi borgar várrar*. LII, 9; *at Catoni studium modestiae, decoris, set maxume severitatis erat: non divitiis cum divite neque factione cum factioso, set cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat: esse quam videri bonus malebat*. Cat. 54, 5. *Cato vandiz að hafa hina mestu iðn stillingarinna ok prýðinnar ok harðlæiksins til hins rétta. æigi kepptiz hann auð við auðga menn ok æigi slægð við slægja menn né hraukkrisi við ótryggja menn, helldr kepptiz hann um mannkostina við ena bestu menn, því að helldr villdi hann vera sem beztr en hæita að æins svá*. LIII, 11; *quocumque ire placet, ferro iter aperiundum est*. Cat. 58, 7. *en hvert sem vér vilium nú fara, þá verðum vér iárnum að ryðia gautu fyrir oss*. LVIII, 7; vgl. G VIII 213, 29: *helldr vill hann ryðia sér gótu með sverði sínu. perque omnis gladios et qua via caede paranda est*. Luc. 6, 124; *et cum proelium inibitis meminertis vos divitias decus gloriam, praeterea libertatem atque patriam in dextris vestris portare*. Cat. 58, 8. *ok minniz þér, að þá er orrosta kemr að hendi, að þá eigu þér under yðru handmagni sigrinn ok auðæfin, veginn ok prýðina, frelsið ok fóstriaurðina*. LVIII, 8; *audacia pro muro habetur*. Cat. 58, 17. *en dirfðin ok hugrekkinn er hverium sem veggr sé fyrir honum*. LXVIII, 15; *quanta audacia quantaque animi vis*. Cat. 61, 1. *hvé mikil dirfð ok kraptr hugarins*. LXII, 1.

Im allgemeinen ist zu bemerken, daß eine Steigerung des Ausdrucks, Nachbildung rhetorischer Elemente überall dort eintritt, wo der Übersetzer Reden sorgfältig überträgt, Schilderungen, Charakteristiken, Reflexionen, Exkurse des Sallust nachbildet. Man sieht, daß dem Über-

setzer der sprachliche Ausdruck bis zur wörtlichen Übersetzung wohl zu Gebote steht. Es ist Absicht, wenn er die Erzählung im Gegensatz zu den angeführten Fällen möglichst schlicht gestaltet.

Für den Lucanteil ist hier mehr als sonst G VIII herangezogen, da die dort bezeugte Nachbildung poetisch-rhetorischer Elemente wenigstens in ähnlicher Fassung dem Original der Übersetzung angehört haben muß:

stat cruor in templis, multaque rubentia cuede lubrica saxa mudent. Luc. 2, 103. *svá ok í hofonum stóð allt blóðið ok rann af stæinunum.* XL, 8; *vix erit ulla fides tam saevi criminis unum tot poenas cepisse caput.* Luc. 2, 186. *ok svá seger Lucanus, að æinskis manz haufuð hafi þolað flæiri þiningar.* XL, 15 (über den darauf folgenden Satz vgl. den Komm.); *pauperiorque fuit tunc primum Caesare Roma.* Luc. 3, 168. *ok segir Lucanus svá, að þá eitt sinn var það, er Rómaborg var fátækri að fenu en Julius.* LXIII, 9; *primus raptam vibrare bipennem ausus et aeriam ferro proscindere quercum effatur mersso violata in robora ferro.* Luc. 3, 433. *þá lióp Julius fyrst fram ok hió tveim hondum hinn sterkazta lund svá að nær stóð á hamri auxin ok mælti hátt.* LXIV, 5; *victoris stetit ante pedes.* Luc. 4, 340. *ok stóð fyrir fótum honum.* LXVI, 14; *proieci vitam, comites, totusque futurae mortis agor stimulis.* Luc. 4, 516. *ek kasta nú niðr lífinu því er verið hefir, en ek girnumz til dauðans þess er nú er fyrir hendi.* LXVII, 20; rhetorischer Effekt am Schluß einer Aufforderung, die Caesar aus Epirus an Antonius nach Italien richtet: *iam voce doloris utendum est, non ex aequo divisimus orbem: Epirum Caesarque tenet totusque senatus, Ausoniam tu solus habes.* Luc. 5, 494. *nú er mér mikil sótt í svá búnu ok æigi skiptum vér nú iafnt heiminum. Cesar ok aller auðlungarnir sitia nú í Epiro en þú hefer nú einn Rómaborg.* LXXI, 6; Caesar wagt dann die Fahrt über das Meer, um selbst zur Eile zu treiben. Die Schilderung des Seesturms ist zwar, wie schon oben bemerkt wurde, in der Übersetzung gekürzt, die Stimmung aber im ganzen festgehalten, dem Übersetzer standen hier gute nordische Ausdrücke zu Gebote (LXXI, 14 ff.), der Ton ist sogar an der folgenden Stelle gesteigert: *tantusne evertere . . . me superis labor est, parva quem puppe sedentem tam magno petiere mari?* Luc. 5, 654. *undrumz ek það, er godunum verðr svá mikid fyrir að týna mér, er þau'æsa allt hafgiálfr að mér, þar er ek sit á einum litlum báti.* LXXI, 15; *praecipites aderunt casus.* Luc. 5, 746. *því að ek sé, að skaupin hrapa nú miok.* LXXII, 5; *miles ut adverso Phoebi radiatus ab ictu descendens totos perfudit lumine colles.*

Luc. 7, 214. nú fara menn Pompeii fram á vígvaulluna í sólarupprás. ok þá er sól rann upp ok tók að skína á vápn manna, þá tóku náðliga allar hæðir að skína af skioldum ok vápnum. LXXX, 1; *summa caputque orbis*. Luc. 9, 123. hið hæsta haufuð heimsins. LXXXII, 2. vgl. Luc. 5, 686. LXXI, 22. *sanguine semiviri Magnum satiare tyranni*. Luc. 9, 152. að þér seddið mína ræði á blóði víkingsins. LXXXIII, 2; Nachbildung einer Antithese: *olim vera fides Sulla Marioque receptis libertatis obit: Pompeio rebus adempto nunc et ficta perit*. Luc. 9, 204. þá er þeir Sulla ok Marius dæilldu, först hið sanna ríki ok frelsi Rómaborgar. en nú er Pompeius er frá tekinn, först yfirbragð frelsissins. LXXXIV, 11.

in classem cadit omne nemus. Luc. 1, 306. ok hvert skógarkjarr er upphoggvit til skipagóðar. G VIII 183, 16; *quis castra timenti nescit mixta foro, gladii cum triste micantes iudicium insolita trepidum cinxere corona atque auso medias perrumpere milite leges Pompeiana reum clausurunt signa Milonem?* Luc. 1, 319. yðr er ok kunnigt, þá er menn skylldu dæma lóg sín í seálfri Rómaborg, hveria kórónu hann setti yfir dómandana. þat var skialldaðr herr ok alvápnadr ok skyldi enginn þora at dæma annat en hann villdi. 183, 30; *quod non victrices aquilas deponere iussus paruerim*. Luc. 1, 339. at ek vil æigi kasta sigrmerki mínu niðr undir fætr mér. 184, 14; *at illi arcano sacras reddit Cato pectore voces*. Luc. 2, 284. þá segir Lucanus svá at Cato hugsaði lengi með sinu hinu helgazta briósti ok eptir þat mælti hann. 189, 12; *me solum invadite ferro*. Luc. 2, 315. sækit mik með hórðum vápnum. 189, 26; in der folgenden Stelle bringt die Übersetzung einen Vergleich, der auf Mißverständnis beruht; der gegebene Ton ist beibehalten, auch der Name des Ganges, weil er den Lesern als Paradiesfluß bekannt war: *non satis est muris latebras quaesisse pavori? obstruitis campos fluviiisque arcere paratis, ignavi? non si tumido me gurgite Ganges summoveat, stabit iam flumine Caesar in ullo post Rubiconis aquas*. Luc. 2, 494. eigi þickir m ú s u n u m enn ráð at flyja í holurnar. ok ætla þessir veslingar at veria oss árbackann ok steinbogann. enn þótt hér felli sú á i milli vár sem mest er í heiminum ok Ganges heitir, þá væri vér betr til fallnir að sækia enn þeir at veria, ok með óngva munum vér ána dveliaz, síðan mér fórum yfir Rubicon. 191, 30; *Oceanumque vocans incerti stagna profundum*. Luc. 2, 571; ok kvedz hann þar hafa farit yfir síóinn er fellr um heiminn allan, enn ek hyggir hann þar farit hafa yfir tiarnir þær er hann veit siálfr, hversu diúpar váro. 193, 24; *pars mundi mihi nulla vacat; sed tota tenetur terra meis, quocumque iacet sub sole, tropaeis*. Luc. 2, 583. ek hefir farit um allar hálfur heimsins ok haft sigr um alla iórð, hvar sem hón liggr undir sólinni. 194, 4; *solus ab Hesperia non flexit lumina terra Magnus, dum patrios portus, dum littora*

numquam ad visus reditura suos tectumque cacumen nubibus et dubios cernit vanescere montis. Luc. 3, 4. *nema Pompeius einn: hann lá aptr á saxit ok horfði upp til landz ok meðan hin hæstu fioll váro æigi rótnut.* 195, 15. (Julia erscheint dem Pompeius drohend im Traum:) *nullum vestro vacuum sit tempus amori, sed teneat Caesarque dies et Julia noctes.* Luc. 3, 26. *enn hón (Cornelia) skal þín þó æigi nióta: faðir minn man angra þik um daginn, enn ek um nætrnar.* 195, 28; *me non Lethaeae, coniunx, obliviae ripae immemorem fecere tui.* Luc. 3, 28. *ongvar úminnisveigar hefir ek druckit í öðru lífi.* 195, 29; *compressum turba stetit omne cadaver.* Luc. 4, 787. *ok var svá mikil þröngin, at líkin náðu æigi at falla ok hné hverr at öðrum.* 206, 1; *eque tuo, quatiunt miserum cum classica mundum, surrexisse sinu.* Luc. 5, 751. *né vakna ór þinum faðmi við mikinn líðdragang, er nálíga skelfr af aull iórð.* 212, 30; *ut primum cumulo crescente cadavera murum admovere solo.* Luc. 6, 180. *þá hlóð hann svá háfan valkóst* (die Übersetzung ist hier sehr frei). 214, 16; *viderat in crasso versantem sanguine membra.* Luc. 7, 605. *Iulius kom þar sem hann lá með útali sára ok flaut allr í blóði.* 223, 16; *o thalamis indigne meis.* Luc. 8, 95. *úmakligr minni sæng.* 227, 16; *truncusque radosis huc illuc iactatur aquis.* Luc. 8, 698. *ok reiddi þar í lánni.* 232, 22; *ille deo plenus, tacita quem mente gerebat, effudit dignas adytis e pectore voces.* Luc. 9, 564. *Kato var fullr af guði ok hann mælti af hans krapti.* 237, 3; *hic, cui Romani spatium non sufficit orbis parvaque regna putet Tyriis cum Gadibus Indos, ceu puer inbellis, ceu captis femina muris, quaerit tuta domus.* Luc. 10, 456. Ohne die fremdartigen Namen und die Vergleiche: *ok sá hinn ríki ok hinn ágiæti Cæsar er sér lét æigi nægia allt Rómaríki, leitaði sér nú skióls í þetta hit litla hús er æigi saddiz áðr á hinu mesta ríki í heiminum.* 244, 24.

16. Zusätze. Steigerung.

Dem Recht der Kürzung und Abschwächung steht die Freiheit der Erweiterung und Steigerung gegenüber. Hier ist der Boden zwar sicherer, da die Abschreiber abgesehen von leicht erkennbaren kurzen Zusätzen für die Erweiterung nicht in Betracht kommen (ein solcher Zusatz ist z. B. *sem Roma var XIII, 2*); und doch kann man auch hier nur Tendenzen feststellen, ein Rest von Willkür bleibt zurück.

Der Übersetzer erklärt den Lesern Fremdartiges durch Zusätze (vgl. oben S. 183 ff.). *Phileni* (*það er girðzkt nafn*).

XXI, 4; *Quirites* (*það eru Rómverjar*) XXIV, 1. Schon oben ist darauf hingewiesen, daß bei Truppenteilen Stärkeangaben hinzugefügt sind (S. 188), militärische Einrichtungen, Belagerungswerkzeuge u. a. vom Übersetzer erklärt werden. Geographische Zusätze: *Africa* (*en vér kaullum Serkland*). LXVIII, 3; *Numidia* (*þat er vestr í Africa ok kallað Serkland hit mikla*). G VIII 108, 5. *ad landi því er Lybia heitir* (*það er í Africa*). LXVIII, 2. Alle diese Zusätze sind nicht in die Erzählung organisch eingefügt, sie stehen gewissermaßen neben dem Text, z. T. willkürlich und ohne ratio, nicht beim ersten Vorkommen des zu erklärenden Wortes. Im Text selbst ist es vor allem das Streben nach Deutlichkeit, Vollständigkeit, geschlossener Verbindung, nach Motivierung und Überleitung, das zur Erweiterung führt. Besonders ist auch zu beachten, daß im nordischen Erzählungsstil gewisse formelhafte Verbindungen sich entwickelt haben, die vom Übersetzer eingeschoben werden. Auch hier gebe ich nur eine Auswahl der Beispiele:

at G. Memmius advocata contione, quamquam regi infesta plebes erat. Iug. 33, 3. *þá stefnir þing Gaius Memmius ok þar kómu allir aulldungar ok allir lýðr ok er aull alþýðan ræið Iugurthe.* II, 3; *dedita Cirta et Adherbale interfecto profugus ex patria abierat.* Iug. 35, 1. *hann hafði verið með Adherbal ok komiz undan í Cirta, þá er konungr fell, ok farið síðan til Rómverja ok var þar vel halldinn.* III, 1; *ac maxime occulte.* Iug. 35, 4. *ad sem læiniligaz yrði þetta gort svá að Iugurtha yrði æigi berr.* III, 5; *indiciu profitetur.* Iug. 35, 6. *hann segir allt það er hann vœit ok kennir Bomilcari.* III, 7; *Albinus Aulo fratre in castris pro praetore relicto Romam decessit.* Iug. 36, 4. *þá ferr Albinus til Rómaborgar svá sem skulda bar honum til, en setr eptir yfir herinn til stiðrnar Aulum bróður sinn.* III, 15; *tamen se memorem humanarum rerum.* 38, 9; *en æigi að síðr, þó að vér æigim nú allz kosti við yðr, vil ek giora mannliga.* IV, 14; *item qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent.* Iug. 40, 1. *eða hverir sættirnar hefði gort í friðinum eða hveris undan hefði skoriz í orrostonni.* VI, 1, das letzte Satzglied ist aus bello entwickelt; *ceterum re bellum asperrumum erat, urbs maxuma alienata.* Iug. 48, 1. *en nú mun snaurp orrosta fyrir hendi ok hann sér, að æigi má*

nú dvelia fyrir því að hin besta borg hans er nú tekin. VIII, 13; ein Satz in die Erzählung eingeschoben: *þá ferr Rutilius fram til árinna svá sem honum var boðið.* X, 5, (Iug. 50, 1); *flýði ok konungur sem aðrir.* XIX, 11 (Iug. 74, 3); *um þetta var mart talað.* XXXIII, 13 (Iug. 102, 14); *ok var Marius í þessi ferð um hrið.* XXXIV, 1 (Iug. 103, 1); *nú fara sendimenn aptr til Marium.* XXXV, 6 (Iug. 104, 4); ausdrucksvoller Schluß einer direkten Rede LXVI, 12, s. den Komm.; *quod socero bellum praeter civile reliqui?* Lucan 2, 595 (Schluß einer Rede des Pompejus). *ok nú veit ek æigi, hvat ek hefir þat leift mági mínum Julio, at hann megí sigr vinna á mér, útan hann sigriz nú í þersi orrosto er hann ætlar nú at eiga með mik afgamlan ok með borgarmenn sína.* G VIII 194, 10. *subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos cognoverat eminus pugnando retinere.* Iug. 51, 5. *studdi sínar svæitir. en Rómveriar vissu æigi, hvar hann mundi fram koma, þri að þá er hann sá fast standa, skaut hann á hina en gekk þeim nær er hopuðu.* X, 16; *dein propere cognitis insidiis ad regem pergit.* Iug. 71, 4. *ok er hann skilr, að á vóro svíkræði við konung, þá ferr hann þegar á hans fund ok segir honum allt þetta.* XVIII, 9; *uti certe die legati domo proficiscentur.* Iug. 79, 4. *en á var kveðið glauggt um stund ok um stað, hvernveg þeir skyldu fara ok íafnsnimma.* XXI, 3 (der Übersetzer will deutlich machen, daß die Bedingungen des Wettstreits genau verabredet werden); *tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte, quod omnes, sicut aliis diebus, adversum hostis aderant.* Iug. 94, 3. *kómu þeir á kastalann ok síá kastala auðan af maunnum nema þar er þeir veria vigin — en þeir skyldu þegar giora mann til Marium er þeir væri upp komnir.* XXVIII, 14 (der Zusatz leitet zum folgenden über); *illis pro salute certantibus, repente ad tergo signa canere.* Iug. 94, 5. *en Numide veria líf sitt ok frelsi ok megu litt um síáz, en vávæifliga hæyra þeir á bak sér, að lúðrar þjóta.* XXVIII, 17; *quinque delegit, quorum et fides cognita et ingenia validissima erant: eos ad Marium . . . ire iubet.* Iug. 103, 2. *hæimtí nú þá til ráðagiordar er hann vœit sér trúazta ok ekki fé hafa þegið af Iugurtha ok vitraztir vóru. en þessir fýsa að sættaz ok þetta ráð tekr hann ok velr til Vmenn, vini sína, ok sendir til Marium.* XXXIV, 2; *pauci ferocius decernunt, scilicet ignari rerum humanarum.* Iug. 104, 2. *eru þeir sumir ok fáir, að það sýndiz að næita en heria á ríki Bocchi. þesser vóru grimmir ok kunnu æigi það síá, hvernig manna viðskiptin fara.* XXXV, 3; *neu Iugurthae legatum pertimesceret quo res communis licentius gereretur.* Iug. 108, 2. Der Übersetzer sucht den Sinn deutlich zu machen: *hann segir, að aull ráðagiord er þeim hægri, meðan síá maðr er þar. því að Iugurtha, segir hann, biðr í sama*

stað þess er síá kemr til hans ok kann honum segia slíkt er hann verðr viss af várum ráðum. XXXVII, 3; *timens privignum adultum aetate.* Cat. 15, 2. ok fann það mest til, að Catilina átti son frumvaxta: *uggði hón, að sá mundi henni verða úmiúkr eða hennar baurnum.* XLIII, 3; vor den Text des Briefes, den Lentulus zu Catilina schickt, stellt der Übersetzer: *fyrst kveðiusending ok þá þetta.* L, 18 (Cat. 44, 5); in der Geschichte von Manlius Torquatus, auf die Cato hinweist (Cat. 52, 30) sucht der Übersetzer zu motivieren, warum der Feldherr das Verbot erlassen hatte: *þá er hann brá orrosto eptir síðveniu haufðingia ok laugum, þá skyldi æingi hans maðr lengr beriaz.* LII, 2; bei der Umsetzung der Poesie in Prosa ergab sich die Notwendigkeit, die sprunghafte Vorwärtsbewegung in ruhigen Schritt zu verwandeln; dazu dienen die motivierenden Zusätze und Überleitungen; ich begnüge mich hier damit, auf den Kommentar zu verweisen.

In der Schilderung der Kämpfe, überhaupt militärischer Vorgänge und Erscheinungen, fließen typische Worte und Wendungen aus der nordischen Prosa wie von selbst zu; dadurch entsteht oft Steigerung und Erweiterung, doch zeigt der Übersetzer auch sonst eine besondere Anteilnahme bei kriegerischen Szenen.

Eine rechte, rangierte Feldschlacht heißt ‚königliche‘ *orrosta: pugna latrocinio magis quam proelio similis fieri.* Iug. 97, 5. ok varð þessi fundr þí líkari þá sem verðr þá er illmenni er sótt en konungligri orrosto. XXX, 5; Ausmalung: *nox atque praeda castrorum hostis, quo minus victoria uterentur, remorata sunt.* Iug. 38, 8. en fyrir því að myrkt var ok því auðru að herinn slóz í að ræna herbúðirnar, varð minna mannfallið ok verr rekin flóttinn ok minni sigrinn. IV, 13; *Numidae tantum modo remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos inpeditos ramis arborum atque ita disiectos circumveniri vident, fugam faciunt.* Iug. 53, 3. nú verða þæir sæinni í athlaupinu Numide menn er með filana fóru ok varð filunum æigi saman komið sem þurfti, því að skógrinn bannaði þæim, en Numidie-menn þóttuz þar æiga allt traust er þæir vóru, en filarnir hvorfudu í skóginum ok miog dræift. þá þysia Rómveriar þar að, en þæir Numidie-menn er fyrst haufðu fram laupið taka að flyja. XI, 4. Die ganze vorhergehende und folgende Schilderung der Schlacht ist vortrefflich wiedergegeben. *equites peditesque repente signo dato.* Iug. 69, 2. nú taka riddarar Metelli að blása í lúðra sína ok setia upp merkin ok þæysa áræiðina. XVII, 17; vgl XXX, 4. Belagerung

der Bergfestung: *en sumir hlóðu griótenu undir fætr þeim ok þoka þeir svá upp í bergid.* XXVIII, 15 (zur Schilderung des Angriffes vom Übersetzer hinzugefügt. *Iug. 94, 3*); *maledicere Romanis ac Mario recordiam obiectare.* *Iug. 94, 4.* *baulvudu Mario ok Rómverium ok kaulludu þá hæimska af dul sinni, er þeir ætluduz slíkt fyrir, er þeir máttu æigi á læid koma, að vinna kastalann.* XXVIII, 16; Brandstiftung und Überfall von den Catilinariern geplant: *Statilius et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul oportuna loca urbis incendunt, quo tumultu facilius aditum ad consulem . . . fieret.* *Cat. 43, 2.* *Statilius Gabinius* (s. oben S. 156) *hét maðr er hafa skyldi líð mikið ok fara þá nótt saumu um borgina ok leggja elld í hús í XII stauðum þeim er áðr var á kveit: en þá er elldrinn brenndi húsin ok borgarlýðrinn kiæmi til að slaukkva elldinn ok þyssinn væri sem mestr, þá skyldi sá maðr er hét Cethegus væita atgaungu Tullio.* *L, 3*; auch in den folgenden Sätzen, die sich auf den Plan der Verschwörer beziehen, ist der Verfasser sehr ausführlich. *postquam ad id loci legati cum Vulturcio venere et simul utrimque clamor exortus est.* *Cat. 45, 3.* *en er Allobroges koma til brúarinnar með Vulturcio, þá laupa fram rómverskir riddarar alvápnadir með herópi. Allobroges æpa í mót.* *LI, 3*; mit großer Liebe ist der letzte Kampf des Catilina behandelt, vgl. besonders *LXI, 7 ff.* (*Cat. 60, 5*). Die Bürger von Massilia besetzen die Mauern, als Caesar heranrückt: *tunc moenia clausa conspicit et densa iuvenum vallata corona.* *Luc. 3, 373.* *nú kemr Julius að borginni með her sinn ok sér, að aþr eru lokin aull borgarhlid, en korónu þykkva ok fagra af skiolldum ok sverðum, hiálmum ok brynnum umhverfis borgina á veggjum ok vígskaurðum.* *LXIV, 1*; *perdidit ensis* (das stumpf geworden ist) *opus, frangit sine volnere membra.* *Luc. 6, 188*; *enn þó hió hann svá fast til, at holldit morknaði en beinin brotnaðu fyrir höggum hans.* *G VIII 214, 18*; *volnera pars optat, pars terrae figere tela ac puras servare manus.* *Luc. 7, 486.* *sumir villdu menn drepa, enn sumir villdu veria sik víti ok gera óngum manni mein ok fell því fátt manna í skothríðinni.* *G VIII 222, 3.* Nachdem der Sieg über Pompeius entschieden ist, fügt der Übersetzer ein: *þá lét hann blása ok hepta herinn.* *G VIII 225, 2* (*Luc. 7, 728*). Bei allen diesen Erweiterungen, Ausmalungen und Zusätzen bleibt der Übersetzer durchaus innerhalb der Vorstellungen des Berichtes seiner Vorlage. In der jüngeren Bearbeitung zeigen sich schon Spuren einer Fortbildung ins phantastische, übertriebene. Dabei verschwinden die besonderen Züge, die der Übersetzer der Vorlage entnommen hat. Man vergl. z. B. die Übersetzung von *Iug. 101* in *G VIII* (151, 12 ff.) mit der älteren Fassung (XXXII); *þar mátti seá móg stór högg er þessi hinn ungi maðr Sulla veitir ok hans kompánar.* 151, 14; (*Iugurtha*) *höggir niðr á ij hendr menn ok hesta.* 151, 27; er

fliekt nur *sakir mæði* (152, 16). Am Schluß des Kap. ist schon in der älteren Fassung eine Steigerung bemerkbar, in G VIII wird sie zur Übertreibung: *tum spectaculum horribile in campis patentibus: sequi fugere, occidi capi: equi atque viri adflicti, ac multi vulneribus acceptis neque fugere posse neque quietem pati, niti modo ac statim concidere: postremo omnia, qua visus erat, constrata telis armis caderibus, et inter ea humus infecta sanguine. Þar mátti þá síð mart ógurligt á víðum velli: sumir tóru drepnir í flóttanum, sumir handteknir. bæði vóru drepnir menn ok hestar ok margir svá særdir, að æigi máttu renna, en þeir er móti stóðu tóru skiótt drepnir ok aller vellirnir sem auga mátti yfir renna tóru þaktir af vápnum ok manna hræum ok flutu í blóði. XXXII, 9. Þar varð svá mikit mannfall, at á XXX mílna var svá þakit af manna búkum, at hvergi mátti á berri iórðu ganga. enn allir dalir vóro fullir af mannablóði . . . Marius tók nú mikit herfang í gulli ok gripum ok góðum vápnum. 152, 17; die Erwähnung der kostbaren Beute ist typisch: *arma et signa militaria pleraque capta. Iug. 99, 3. en merki ok annað ridarligt skraut var tekið. XXX, 15. Marius tók þar mikit herfang í gulli ok silfri ok fásenum dýrgripum. G VIII 150, 23. Vgl. 149, 9. Veränderung der ursprünglichen Fassung ins Gegenteil durch typische Wendung: *fengo Rómveriar þar ekki herfang en tóku kastalann. XIX, 27. fær hann þar hit mesta herfang. G VIII 144, 16 (praeda omnis ab perfugis corrupta. Iug. 76, 5). Ein solcher Zusatz über die Beute findet sich einmal auch in G IX: tóku þeir síðan vápn þeira ok fiarluti. LXVII, 25; der Übersetzer verschweigt, daß die Gefallenen von den Siegern verbrannt werden. Luc. 4, 571.***

Auch an vielen andern Stellen ist es nicht das Streben nach Deutlichkeit, das zur Erweiterung oder Steigerung führt, sondern das durch nicht immer erkennbare Umstände erweckte Interesse des Übersetzers; Steigerung durch Sinnlichkeit des Ausdrucks: *denique omnia temptando socium sibi adiungit. Iug. 70, 2. en er þessi vélræði óxu honum í augu, tók hann sér fulltingsmann. XVIII, 2. Schilderung der Bergfestung: erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello satis patens, in immensum editus, uno perangusto aditu relicto. Iug. 92, 5. fiall hátt ok vegghamrar umhverfis, en sléttir veller um útan ok var svá mikið vígi æitt saman fiallið sem hinir sterkustu kastalar, því að það var furðuliga hátt fiall: svá vóru hamrarnir vaxnir sem settir steinveggir en þraung gatan upp á bergið. XXVIII, 1; die Steineiche über dem Abgrund: *et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paulum modo prona, deinde flexa atque aucta in altitudinem. Iug. 93, 4. Þá sér hann í æinum stað millum stæinanna hvar tré það stóð er ilex hættir, mikið ok kvíslótt, lúta sumar limarnar niðr, sumar út af, sumar upp ok bræidduz víða um flárnar, vóru su-**

mar grænar ok sumar fyrndar. XXVIII, 7. Wenn die Flüsse sich weigern wollten, ins Meer zu fließen, sagt Caesar, *non magis ablatiis unquam descenderit aequor, quam nunc crescit, aquis.* Luc. 5, 338. Der Übersetzer macht den hübschen Zusatz: *en þær (árnar) mundu æigi vita, hvað þær skyldu við sik giora.* LXX, 12. *ipse furentis dux tenuit gladios.* Luc. 6, 300. *þú stauðvaði Pompeius siálfr lið sitt, að æigi væri að gengið þar sem Julius siálfr stóð með sína sveit.* LXXV, 6; *medias praeceps tunc fertur in undas.* Luc. 9, 122. *hann fór þegar á mót skipinu ok kallaði á bróður sinn er hann sá standa á þilium frammi ok mælti.* LXXXII, 1; *ut visa est lacrimis exhausta solutas in voltus effusa comas Cornelia puppe egrediens.* Luc. 9, 171. *er menn sá Corneliam læidda af skipi ok svá fólva, að æigi mátti síá mannzlit í andlitinu, ok hafði laust hárið.* LXXXIV, 2.

Der Übersetzer hat im Sallust niemals Schluß eines Kapitel und Anfang eines nächsten in einem Satzgliede verbunden (vgl. den Komm. zu 13, 25); die Kapiteileinteilung der lat. Vorlage ist zwar in unserer hs. nicht beibehalten, vielmehr werden gewöhnlich mehrere Sallustkapitel zu einem nordischen zusammengefaßt, aber es ist zu beachten, daß unter 54 nordischen Kapitelanfängen nur 16 sind, in denen nicht auch im lat. ein Kapitel beginnt. Öfters wird die Übersetzung am Schluß eines latein. Kapitels breiter (vgl. Meißner, Strengleikar 244 ff):

eique timido et ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet, quoniam se populo Romano dedisset, ne vim quam misericordiam eius experiri mallet. privatim praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris quam publicam ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio erat. Iug. 32, 5. *Cassius bað hann hræða æigi ferdina ok kvað honum betra að ræyna miskunn Rómveria en afla þæira ok sagði, að aull alþýða í Rómaborg hafði sína trú til gefið, að þú skalt í gridum fara. ek sel þér ok þar til mína trú er sumum mun æigi þikkia verð minna en alþýðu trú. svá var Cassius frægr í þenna tíma.* I, 15; zur Erweiterung tritt hier verstärkend der Übergang in direkte Rede. *nam in Iugurtha tantus dolus tantaque peritia locorum et militiae erat ut absens an praesens, pacem an bellum gerens, perniciosior esset in incerto haberetur.* Iug. 46, 8. *en með Iugurtha var svá mikil slægt, að æingi vissi, við hveriu hann bióz, hvárt hann mundi vilia tryggj vera til fridarins eða mundi hann vilia ræyndar orrosto, ok æigi vissu þæir, hvárt þæim var skaðsamara: honum vóru staðirnir aller kunnir*

enda var hann hinn kiensti í orrosto: vissu þæir æigi, hvárt hann var þæim hættari, þá er hann var nær eða fiarri. VIII, 8; mit Verwendung dir. Rede: *ita numero priores, si ab persequendo hostis detertere nequiverant, disiectos ab tergo aut lateribus circumveniebant: sin oportunior fugae collis quam campi fuerat, ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere, nostros asperitas et insolentia loci retinebat.* Iug. 50, 6; was der Übersetzer nicht als Worte des Iugurtha geben kann, ist mit *segir Sallustius* als Meinung des Schriftstellers über die Erzählung erhoben und bildet den Schluß des Kapitels: *vér erum æigi færi, sagði Iugurtha, ok hvar sem þæir flyja æigi ok taka við, læitum þá á aðra hlið eða þar er naukkurr dræifiz frá. en ef vér þurfum að flyja, þá er iafngott í fiallið ok á hálsinn eða á slétuna, því að hestar várir kunnu vel að renna um hrisin. — en vára menn, segir Sallustius, staudvaði það að reka flóttann, að illt var yfirfarar ok oss úkunnikt.* X, 10; sehr stark ist die Verbreiterung am Schluß von Iug. 91; nach der Eroberung und Zerstörung der Stadt Capsa, in der die ganze männliche Bevölkerung von den Römern niedergemacht wird: *id facinus contra ius belli non avaritia neque scelere consulis admissum, set quia locus Iugurthae oportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mobile infidum, neque beneficio neque metu coercitum.* Iug. 91, 7. þetta verk var ekki gort að siðveniu Rómveria ok æigi giordi Marius fyrir ágirni sakir eða glæpsku: það bar til, að staðrinn þótti þæim Iugurthe mundu vera hagfelldr, ef hann settiz í, því að þetta mannsfolk var útryggt ok sviklynt, en úkunnikt var það áðr Rómverium, hvárt þæir vóru góðer eða illir ok enn það, að þessi staðr mundi torunninn, ef hann hefði halldinn verið með vizku eða viðrbúnaði. XXVI, 24. *dein copia facta animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha cognita legatione Sullae et Manli, metuens id quod parabatur, donis conruperat.* Iug. 102, 15. en er Iugurtha varð þess varr, að Rómveria haufðingiar vóru komnir til Bocchum, þá uggði hann, að þæir mundu, sem var, við hann búa svikræði ok hvatti fram sína vini bæði með orðum ok fégiaufum þá er miaug vóru kærir Boccho konungi, að þæir skylldu niðr slá fridargiord millum konungs ok Rómveria, ok þæir saumu sneru hug konungs frá þessu fyrst að sinni. XXXIII, 14; vgl. noch V, 5 (Schluß von Iug. 39); XV, 5 (Schluß von Iug. 61). XXII, 11 (Schluß von Iug. 81); XXII, 14. 15 (Schluß von Iug. 82); L, 7—10 (Schluß von Cat. 43); LVI, 3 ff. (Schluß von Cat. 56). Es ist anzunehmen, daß dort, wo eine solche Ausbreitung stattfand, auch in der nordischen Übersetzung ursprünglich das Kapitel geschlossen hat.

17. Umstellungen.

Mittelalterliche Übersetzer nehmen sich die Freiheit, die Satzelemente der Vorlage umzustellen, ja die Ordnung der Sätze selbst zu verändern; das geschieht in unbefangener Lässigkeit, bestimmte Absichten können natürlich dabei mitwirken: vor allem die Rücksicht auf heimische Satz- und Erzählungsform und das Streben nach Deutlichkeit. Von diesem allgemeinen Rechte des Mittelalters macht unser Übersetzer nur mäßigen Gebrauch. Ein Teil der Umstellungen ist bedingt durch die Zerlegung lateinischer Perioden, die nicht nachgebildet werden konnten, oder durch besondere Züge des nordischen Prosastils, z. B. die sagamäßige Einführung von Personen (vgl. unt. Abschn. 19). Es wäre eine müßige Arbeit, überall nach Motiven zu suchen: denn hier ist die Grenze zwischen Laune und Absicht nicht mit Sicherheit zu ziehen, auch nicht, wenn man den Lucanteil unberücksichtigt läßt, wo das Verhältnis zur Vorlage ein loser sein mußte: hier ordnet der Übersetzer die ausgewählten Sätze und Satzglieder oft ganz frei. Man kann nur im allgemeinen sagen: der Übersetzer ist zurückhaltend, er respectiert seine Vorlage, in weit höherem Maße, als es im Mittelalter üblich ist; die Umstellungen zerstören den Zusammenhang nicht, bisweilen gelingt es ihm auch eine besondere Wirkung damit zu erzielen. An manchen Stellen führt ihn ein gewisser pedantischer Ordnungssinn zur Umstellung.

18. Änderungen und Missverständnisse.

Ob eine absichtliche Änderung oder ein Mißverständnis vorliegt, ist nicht in allen Fällen zu entscheiden. Bei der Umbildung der rhetorisch-poetischen Elemente mußte in vielen Fällen auch der Sinn geändert werden. Aber der Übersetzer nimmt sich überhaupt die Freiheit, Schwierigkeiten auszuweichen. Man vergleiche z. B. die genau übertragenen Reden. Er ersetzt prägnante, rhe-

torisch zugespitzte Sätze, Paradoxien durch einfachen Vortrag, wobei bisweilen ganz andre Gedanken herauskommen. Die Rücksicht auf die Verständlichkeit des Zusammenhanges kann den Übersetzer auch in der Erzählung dazu führen, die Sache etwas anders darzustellen, als sie in der Vorlage behandelt ist, das Licht anders zu verteilen. Bei der Treue, mit der der Übersetzer im allgemeinen der Erzählung (im Sallustteil) folgt, sind die wenigen Abweichungen, die aus persönlicher Anteilnahme oder aus lebhafter Anschauung hervorgehen, besonders bemerkenswert, vgl. z. B. Cat. 60, 5. LXI, 7 (Catilinas Tapferkeit in der Schlacht).

Im Lucanteil ist eine durchgehende Tendenz deutlich zu erkennen. Der Übersetzer übernimmt nicht die politische Meinung des Lucan, nicht die Parteilichkeit für Pompeius und den fanatischen Haß gegen Caesar; auch wo Ausbrüche dieses Hasses in der Übersetzung stehen, sind sie gemildert: überdies hat der Übersetzer sie durch *Lucanus segir* eingeleitet und dadurch als fremde Meinung bezeichnet. In dieser Hinneigung zu Caesar steht der Übersetzer unter der Gewalt mittelalterlicher Tradition, Caesar repräsentiert ihm die Majestät des römischen Kaisertums, die für das Mittelalter eine lebendige Kraft ist. Daß Caesar als erster Römer mit den Germanen kämpft (die Cimbri sieht der Übersetzer nicht als Germanen an), macht ihn sympathisch; die Teilnahme der Germanen an seinem Kampf gegen Pompeius wird geflissentlich hervorgehoben. Der Abschnitt, in dem die Kämpfe Caesars jenseits der Alpen geschildert werden, ist nur in G VIII erhalten (179, 24 ff.). Caesar zieht über Mundiufiall nach Saxland und Frakkland. Sein Hauptgegner ist Dikon, jarl von Sváfaraland¹⁾, der sich einen großen Teil von Saxland und Vindland unterworfen hat. Gíslason denkt an Divico; bei der ungeheuerlichen

1) Vgl. schol. zu Lucan 1, 256 (*furoris Teutonici*): *Teutonici etiam invaserunt sub quodam principe Suevorum*.

Entstellung mancher Namen in G VIII sind wir berechtigt, Ariovist hinter Dikon zu vermuten, auf den die Angaben besser passen. Die Sachsen werden vom Übersetzer auch sonst hervorgehoben, selbst gegen den Text der Vorlage. Caesars Soldaten machen ihm Vorwürfe: *partem tibi Gallia nostri eripuit, partem duris Hispania bellis*. Lucan 5, 264. *várt lið er sumt fallið í Saxlandi, sumt í Spáne*. LXX, 4; *quid iuvat arctois Rhodano Rhenoque subactis?* Luc. 5, 268. *hvert verkkaup hofum vér fyrir það, er vér haufum barz í Saxlandi með þér?* ib.; *quid? si mihi, signa iacerent Marte sub adverso, ruerentque in terga feroces Gallorum populi?* Luc. 1, 307. *eda hversu mundi með mik gert, ef oss hefði þungt fallit, ok færi Saxa herr norðan með ofresli úfridar?* G VIII 183, 18; Pompeius spricht vom Heere Caesars: *Gallica per gelidas rubies effunditur Alpes*. Luc. 2, 535. *nú er kominn Saxa herr norðan um fiall*. 193, 1; *castrorum in plebe merebat ante feras Rhodani gentes*. Luc. 6, 144. *þá er Iulius bardiz í Saxlandi*. 214, 8.

Die folgenden Stellen mögen zeigen, wie sich der Übersetzer gegenüber der Parteinahme des Lucan verhält. Charakteristisch sind vor allem die Kürzungen, die der Übersetzer vornimmt, wenn Lucan in Betrachtungen und Declamationen aller Art gegen Caesar und seine Anhänger oder für Pompeius und seine Gefolgschaft sich einsetzt. Sie sind so zahlreich, daß sich eine Aufzählung erübrigt. Dadurch, daß die ganze Darstellung im Nordischen die tendenziöse Färbung verloren hat, sind viele kleine charakteristische Züge aufgegeben worden: das ist überhaupt die durchgreifendste Änderung, durch die oft Satz für Satz von der Vorlage abgerückt wird.

Lucan belobt die Massilioten, weil sie im allgemeinen Abfall treu zu Pompeius halten: *Phocais in dubiis ausa est servare iuventus non Graia levitate fidem signataque iura et causas, non fata, sequi*. Luc. 3, 301. Im Nordischen steht nur: *stefndi hann fyrst til borgar bæirar í Marsiliam* (der Übersetzer hält das für ein Land) *er Phocais*

heiter ok var hin sterkazta að veggjum ok að líði. LXIII, 13. Ebenso fehlen die lobenden Verse III, 388—394. LXIV, 3. Die meuternden Soldaten Caesars sprechen: *liceat discedere, Caesar, a rabie scelerum*. Luc. 5, 261. *vér vilium þiggja læyfi til þess að skiljaz við þessi vandræði*. LXX, 3; Caesar läßt sich in dem von den Pompejanern verlassenen Rom zum Consul und Dictator ernennen; für die zornigen Verse Luc. 5, 381—399 tritt ruhige Erzählung ein: *ipse petit trepidam tutus sine milite Romam iam doctam servire togae populoque precanti scilicet indulgens summum dictator honorem contigit et laetos fecit se consule fastos*. 5, 381—384. *en hann siálfr ríðr til Rómaborgar með litlu líði ok var þar giórr dictator ok consul af því líði er þar var til*. LXX, 19; Lucan beklagt den sterbenden Scaeva, weil er seine Tapferkeit in den Dienst eines schlechten Herrn gestellt hat: *non tu bellorum spoliis ornare Tonantis templa potes, non tu laetis ululare triumphis. infelix, quanta dominum virtute parasti*. Luc. 6, 260. Der Übersetzer läßt Caesar an das Lager des Sterbenden treten und legt dem Feldherrn die Verse in den Mund, deren Sinn geschickt verändert wird: *ok þú mælti Iulius: mikill harmr er það, enn sterkazti Sceva, er þú mátt æigi þrýða hofin með þínu fengi ok æigi nióta sigrs með þínum lánardrottni svá sem þú vart ágiætliga viliadr*. LXXIV, 3; LXXVI, 1 ff. ist eine feindselige Betrachtung Lucans übernommen, wenigstens in den ersten Versen. Aber der Übersetzer gibt eben eine fremde Meinung wieder (man beachte das *kallar*) und mildert den Ausdruck: *felix ac libera legum, Roma, fores iurisque tui, vicisset in illo si tibi Sulla loco. dolet heu, semperque dolebit, quod scelerum, Caesar, prodest tibi summa tuorum, cum genero pugnassee pio*. 6, 301. *en Lucanus rædir svá um þenna fund: hér mundi nú, segir hann, hafa lok á fallið um þenna ófrið í Rómaborg ok laugin siálf mundu náð hafa sínu fullu frelsi, ef Sulla hin ríki, fóstri Pompeii, hefði þenna sigr fengið. kallar Lucanus það stórligan harm, er Iulius með sitt ofr kapp (G VIII 216, 5 hat allerdings: meðr ofrkapp sitt ok glæpi) skyldi eiga þessa dæilu við mág sinn svá mildan ok miskunn saman*. Ein ähnlicher Fall liegt LXXIX, 3 vor: *at tu, quos scelerum superos, quas rite vocasti Eumenidas, Caesar? Stygii quae numina regni infernumque nefas et mersos nocte furores?* Luc. 7, 168. *en Lucanus kallar á því likendi, að Iulius mun nú blótað hafa helvitisgudin til sigrs sér svá marga góða menn sem hann drap í þessum bardaga saklausa*. Lucan läßt Caesar in der Rede, die er vor der Schlacht von Pharsalus hält, schuldbewußt erscheinen: seine Soldaten haben das Vaterland mit Schwert und Brand heimgesucht; in der Schlacht können sie die Schuld büßen, denn der Erfolg wird entscheiden, wer schuldig (*nocens*) und wer unschuldig ist: *haec, fato quae teste probet, quis iustius arma sumpserit, haec acies victum fac-*

tura nocentem est. si pro me patriam ferro flammisque petistis, nunc pugnate truces gladiosque exsolcite culpa. nulla manus belli mutato iudice pura est. Luc. 7, 259. In der Übersetzung ist diese Vorstellung gemildert: *nú mun ræyna, hvárir vér berum sannara mál til, þvi að þeir munu sekir ganga er sigraðir verða. en ér kváðuz fyrir minar sakir sackia fóstriaurðina með vápnum ok elldi: beriz nú hart þá ok læysid nú af hendi þenna bardaga. aungum manni verdr að sóma bardaginn þeim er þá skipter hamingiunni.* LXXXI, 4.

Ich weise noch auf einige Stellen in G VIII hin: die Entscheidung der Schlacht von Pharsalus tritt ein, sobald Caesar das Centrum des Feindes, den senatorischen Kern des pompeianischen Heeres angreift. Römer stehen hier gegen Römer, und Lucan erhebt eine wilde Anklage gegen ihn, er schildert ihn als blutgierigen Dämon, der die Seinen zum Bruderkampfe antreibt (7, 551 ff.). Der Übersetzer stellt sich ganz auf Caesars Seite, für ihn ist er nur der eifrige, strenge und dabei sorgsame Feldherr; die einzelnen Züge sind der Vorlage entnommen, aber jede Feindseligkeit gegen Caesar ist verschwunden, ein Vers in merkwürdiger Weise umgebildet (222, 24): *Iulius eggjar nú enn herinn ákafliga ok tókz þar hinn hardazti bardagi. Iulius lét ok fá vápni sínum maunnum sem þeir þurftu (ipse manu subiecit gladios ac tela ministrat. 7, 574). enn þeir sem honum þóttu æigi sá beriaz sem hann villdi, þá laust hann þá með spjótzhalanum (inpellit terga suorum, verbere conversae cessantis excitat hastae. 7, 576). Þat fylgdi ok, ef hans maunnum varð mein at blóðrás ok kom hann til, þá hvelfði hann yfir hendi sinni ok stóðradiz þegar (hier also stillt Caesar durch Zauber das Blut bei seinen verwundeten Soldaten; im Lucan preßt er die Wunden der hingestreckten Feinde, um sie zu töten: *colnera multorum totum fusura cruorem opposita premit ipse manu. 7, 566*; ob der Übersetzer hier absichtlich zu Gunsten Caesars geändert oder den Vers einfach nicht verstanden hat, bleibt freilich zweifelhaft). Nach der Schlacht läßt Caesar die gefallenen Römer, natürlich auch die des feindlichen Heeres, verbrennen, die Ausländer bleiben liegen: *allan þann hinn rómverska val lét hann brenna eptir síð Rómveria ok lét síðan iarda bein ok ósku, enn at annarra manna líkómum gaf hann óngan gaum ok lét hvárki grafa þá né brenna.* 225, 23. In der Vorlage ist von einer Scheidung nicht die Rede, alle Feinde bleiben unbestattet liegen.*

Ich gebe nun eine Auswahl von Stellen, an denen Veränderungen anderer Art vorgenommen sind. Man beachte besonders, wie gewandt gelegentlich der Übersetzer den Wortlaut der Vorlage benutzt, um einen andern Sinn daran zu knüpfen, vgl. z. B. Iug. 31, 21. I, 4;

Cat. 37, 9. XLVII, 8; Luc. 3, 151. LXIII, 7; Luc. 5, 739. LXXII, 3.

consul (Albinus) inpeditus a tribunis plebis ne quas paraverat copias secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Iug. 39, 4. Die Tribunen verweigern dem unfähigen Consul die Unterstützung, der Übersetzer deutet das so, daß sie vor allem Eile für nötig halten: *nú vilia haufðingiar lýðsins, að hann hafi ekki svá mikinn fíaulða sem skráð er, fari helldr sem hrattligaz: ok fám daugum síðar kemr hann í Africam.* V, 4; *duobus locis haut longe inter se castra faciebant: ubi vi opus erat cuncti aderant, ceterum quo fuga atque formido latius cresceret divorsi agebant.* Iug. 55, 5; der Übersetzer läßt *quo fuga bis cresceret* ganz unberücksichtigt und bildet zu *ubi vi opus erat* den Gegensatz: wenn keine Gefahr vorhanden war, die eine Zusammenfassung der Kräfte notwendig machte: *þeir haufðu í tvennum standum herinn ok lét skammt milli, ok ef afls þurfti, þá voru allir saman, en ef kvittir komu um farar Iugurthe ægi mikilvægligar, þá fóru aðrir hvarir.* XIII, 5; *pars eminus glande aut lapidibus pugnare.* Iug. 57, 4; *glans* war fremdartig: *sumir kasta grióti. sumir slaungva elldi.* XIII, 16; *proinde, quae animo agitabat, fretus deis ageret, fortunam quam saepissime experiretur, cuncta prospere eventura* Iug. 63, 1. Der Aruspex weissagt dem Marius und fordert ihn auf, seinem Ehrgeiz zu folgen. Aus *quae animo agitabat* bildet der Übersetzer den Satz: *ok hann kvæð Marium mundu þann mann verða, sem hann hafði opt hugsað siálfr.* XVI, 2; das folgende verwandelt er in Erzählung: *nú ferr Marius braut styrktr af fortaulum blótgodans ok af godunum ok ræynir nú hamingiuna sem mest ok optaz ok falla allir lutir farsælliga; Bomilcar . . . inceperat, suspectus rei et ipse eum suspiciens, novas res cupere, ad pernitiem eius dolum quaerere.* Iug. 70, 1; *novas res cupere* bezieht der Übersetzer auf Iugurtha, vielleicht aus Mißverständnis: *því að hann grunaði, að konungr mundi naukkura nýja luti vilja giora í víðræðum til hans.* XVIII, 1; *neque illi (Mario) senatus, quamquam advorsus erat, de ullo negotio abnuere audebat: ceterum subplementum etiam laetus decreverat, quia neque plebei militia volenti putabatur et Marius aut belli usum aut studia colgi amissurus.* Iug. 84, 3. Der Senat bewilligt dem Marius alle Mittel zur Kriegsführung in der Hoffnung, daß die Kriegslast ihm allmählich die Volksgunst entziehen wird; im nordischen Text ist der Senat ganz ehrlich: die Senatoren bewilligen dem politischen Gegner alles, was er verlangt, weil sie ihn für einen tüchtigen, eifrigen Feldherrn halten: *ok einskis vaurnuðu aulldungar þess er hann krafði, þótt hann væri þeim ægi vilmaelltr; ok mátti honum ægi ámæla að saunnu, að ægi væri hann haullzti kienn við hersýsluna.* XXIII, 3;

(*milites iubet*) *omnibus sarcinis abiectis aqua modo seque et iumenta onerare.* Iug. 91, 2. Der Übersetzer läßt Marius selbst das Beispiel geben: *hann mæler, að allar klyfiar skal eptir láta, en hann siálfr lész munu bera vatn eptir sér: svá skal hverr annarra ok klyfia af catni aull kykvendi þau er vér megum til þess hafa.* XXVI, 19; *nam etiamtum largitio multis ignorata erat: nemo munificus putabatur nisi pariter volens, dona omnia in benignitate habebantur.* Iug. 103, 6. Die Bitterkeit der Bemerkung geht in der kürzenden Übersetzung verloren: *því að mörgum var úkunnikt í þenna tíma um svá mikinn aurlæk.* XXXIV, 5; *set ubi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte accersitur.* Iug. 109, 4. Das geschieht in der Nacht nach der ersten Zusammenkunft der beiden; der Übersetzer stellt es so dar, als sei der verabredete zehnte Tag, an dem die zweite Besprechung stattfinden sollte, herangerückt gewesen: *en er komið var að stefnu-degi er þeir skyldu hittaz, þá var það of nóttina fyrir, enn efra lut nætr, að Bocchus sendir læyniliga til Sulla ok vill hitta hann.* XXXVIII, 1; Catilina schreibt an Catulus: *egregia tua fides re cognita, grata mihi in magnis meis periculis, fiduciam commendationi meae tribuit.* Cat. 35, 1. Der Übersetzer deutet *commendatio* nach dem Schluß des Briefes, wo Catilina dem Catulus die Orestilla zum Schutz empfiehlt: *ágiætliga þekk er mér þín trú ok kunnig af ∞ háskum ok vættir traust konu minni er ek fal þér á hendi til varðvæizlu.* XLVI, 4; *praeterea quorum victoria Sullae parentes proscripti, bona erepta ius libertatis inminutum erat, haut sane alio animo belli eventum expectabant.* Cat. 37, 9. Der Übersetzer hält sich ungefähr an den Wortlaut, legt sich aber den Sinn nach seiner Art zurecht, da ihm die Parteiverhältnisse nicht klar sind; er denkt an die sullanischen Soldaten, die er als unruhige Elemente in der Erinnerung hat (XL, 24 ff.): *svá ok þeir er verið haufðu menn Sulla ok bariz til ríkis með honum en verið síðan því rænter ok fénu með, þá vǫru þeir með sama hug að girnaz ófriðar*ok orrosto.* XLVII, 8; *quo audacius adgredimini, memores pristinae virtutis. licuit vobis cum summa turpitudine in exilio aetatem agere, potuistis nonnulli Romae amissis bonis alienas opes expectare: quia illa foeda atque intoleranda viris videbantur, haec sequi decrevistis.* Cat. 58, 12. Worte Catilinas an seine Soldaten vor der Schlacht. Der Übersetzer nimmt *licuit* im Sinne von ‚es hat euch gefallen‘ statt „es hätte euch gefallen können“ und ändert darnach: *gaungum nú að þá því diarfligarr ok minnumz hins fyrra kraptz vǫrs. líkað hefir ydr í úllegðinni að lifa eptir hinum mestum lýtum ok laustum; ok þó að þér hafið týnt ydrum audæfum margir, þá megu þér enn vænta að fá annarra æigur. því að þér hafið verið fastráðnir æigi að fylgia þeim lutum er svá vǫru illir, að æigi þóttu góðum maunnum gioranda.* LVIII 10. *Petreius*

ubi videt Catilinam, contra ac ratus erat, magna vi tendere, cohortem praetoriam in medios hostis inducit eosque perturbatos atque alios alibi resistentis interficit: deinde utrimque ex lateribus ceteros adgreditur. Cat. 60, 5. Der Übersetzer erweitert die Schilderung, außerdem benutzt er ganz frei die Worte von *eosque perturbatos* ab, indem er sie auf Catilina bezieht, um dessen Tapferkeit lebhaft hervorzuheben: *Petreius sér nú, að Catilinamenn baurðuz snarpligar en hann hugði ok stóðu fast svá að æingi hopaði ok fellu þá miaug hvárirtreggiu; þá lætr hann fram ganga þann her er sterkligaztr var ok valið lið til, þar vóru ekki nema græfatignir, ok gengu þær í miðia fylking móti fiandmaunnum. en Catilina gekk svá fast að þessum, að enn fekk hann svig á þeim ok þá enn hlióp hann í annan stað þar er honum þótti enn fastaz fyrir ok bæygði þetta ok drap alla þá er mest stóðu í mót, ok þá enn læitadi hann út á armana hvárntreggia ok gekk þar að.* LXI, 7; *libertas, inquit, populi, quem regna coercent, libertate perit, cuius servaveris umbram, si, quidquid iubeare. velis.* Lucan 3, 145. Die einzig mögliche Freiheit unter dem regnum ist: das zu wollen, was befohlen wird. Wer nach wahrer Freiheit strebt, vernichtet auch den Rest der Freiheit. Dieser geistreich ausgedrückte Gedanke ist im Nordischen durch eine nüchterne Bemerkung ersetzt: *sér þú æigi, að allt frelsi æyðiz fyrir þessu ríki er nú gengr yfir? ok muntu að aungu á leið koma, þót þú vilir til hlutaz.* LXIII, 5; auch der Schluß der scharf pointierten Rede des Cotta ist verändert: *damna movent populos, si quos sua iura tuentur. non sibi, sed domino gravis est, quae servit egestas.* 3, 151. *máttu ok siá, hversu mart illt þær hlióta af aller er á mót standa, þó að sitt vili veria með réttu.* LXIII, 7; *servat multos fortuna nocentes, et tantum miseris irasci numina possunt.* Luc. 3, 448. Das ist eine bittere Bemerkung, die der Dichter selbst macht. Der Übersetzer mildert sie und läßt sie von den Massilioten sprechen: *eða hvi mun svá rík hamingia vándra manna, að goðin muni aungum stjóra mega nema veslum einum?* LXIV, 7; in der Schilderung der Kriegslage vor Ilerda weicht der nordische Text an mehreren Stellen von der Vorlage ab (LXVI, 2 ff., vgl. den Komm.); der Übersetzer hat sich ein Bild von der Situation gemacht, das er konsequent festhält, wodurch er genötigt wird, die Erzählung zu verändern. Lucan berichtet im 5. Buche, daß sich Caesar in Epirus heimlich aus dem Lager entfernt, in stürmischer Fahrt nach der italienischen Küste segelt, wo ein Teil des Heeres zurückgeblieben ist; er kehrt sofort nach Epirus zurück und wird von den Seinen mit Vorwürfen empfangen: *sed non tam remeans Caesar iam luce propinqua, quam tacita sua castra fuga comitesque fefellit. circumfusa duci flevit gemituque suorum et non ingratis incessit turba querellis.* 5, 678. Im Nordischen sind es die in Italien zurückgebliebenen Soldaten, die ihn umringen und ihre Sorge aussprechen: *en þó*

lauk svá, að þá bar að landi ok komz hann til fundar við Antonium ok hans lið ok allmiauk á úvart; ok er hann var kenndr, þá dreif að honum nær allr herrinn ok mælti. LXXI, 20; diese Situation wird dann in der folgenden Rede der Soldaten festgehalten; auch läßt der Übersetzer Caesar erst mit den Verstärkungen nach Epirus zurückkehren (LXXII, 1). Die Rede selbst ist gekürzt und am Ende frei umgebildet. — *non nunc vita mihi dulcior, inquit, cum taedet vitae, laeto sed tempore, coniunx.* Luc. 5, 739. So redet Pompeius seine Gattin an, die er aus dem Lager entfernen und nach Lesbos schicken will; im Nordischen mit freier Benutzung des Wortlautes ein ganz anderer Satz; þar er komið, að mér þikkir æigi blidara að lifa en að dæyia. LXXII, 3; von der Scene, in der der Tod des Scaeva geschildert wird, ist schon oben in anderem Zusammenhange die Rede gewesen. Der Übersetzer hat sie mit sichtlicher Anteilnahme ausgestaltet (Luc. 6, 246. LXXIV, 1). Die Gefährten tragen den Sterbenden davon, legen ihn nieder á vaull einn sléttan und befreien ihn von seiner Rüstung; er stirbt erst, nachdem Caesar zu ihm getreten ist und rühmende Abschiedsworte an ihn gerichtet hat. Pompeius spricht: *victor tibi, Roma, quietem eripiam, qui, ne premerent te proelia, fugi? a potius, ne quid bello patiaris in isto, te Caesar putet esse suam.* Luc. 6, 326. Der Sinn ist im Nordischen ein ganz anderer, aber die Worte sind benutzt: því að eins skal ek þín vitia, Roma, ef ek fæ sigr. ok fyrir því flýða ek, að ek villda æigi vand-ræði þín. þó að Iulius vegi á mér sigr, þá vil ek æigi fyrir því að helldr, að hann þýðiz þik. LXXVII, 4; die Änderungen bei der Schilderung des thessalischen Zauberwesens, in der Erichthoepisode erklären sich aus der Absicht, Fremdartiges zu übergehen oder durch Züge zu ersetzen, die dem nordischen Leser vertraut sind. Nachdem Pompeius in Thessalien sich zum Kampf entschlossen hat, bemächtigt sich des Heeres Sorge und Unruhe. Lucan berichtet 7, 151 ff. von bösen Vorzeichen, die sich auf dem Marsche nach Thessalien gezeigt haben. In der Saga ist das Heer des Pompeius zuversichtlich und kampfbegierig. Aus der Schilderung der Vorzeichen (vgl. LXXIX, 1. GVIII 219, 21), die dem Nordländer fremdartig waren entnimmt er nur wenig, das frei verwendet und gegen den Sinn der Vorlage als Anfeuerung zum Kampf gedeutet wird: í þenna tíma laust á vedri mycklu með elldingum ok reidarþrumum (*inque oculis hominum fregerunt fulmina nubes.* 7, 154) ok svá var mikið vedrið, að foldi manna fell fyrir, en upp tók skiaulldu ok vápn manna í loptið (*ereptaque pila.* 7, 159). en svá var fólkið rasanda, að þá er vápnin fellu ofan ór loptinu, þá kaulluðu þeir, að godin sýndi það, að þau villdi beriaz láta er þau sendu vápnin ofan ór loptinu. LXXIX, 1. Dabei benutzt der Übersetzer die Schilderung des Wüstensturmes,

der Catos Heeresabteilung überfällt: *galeas et scuta virorum pilaque contorsit violento spiritus actu intentusque tulit magni per inania caeli. illud in extrema forsan longeque remota prodigium tellure fuit, delapsaque caelo arma timent gentes hominumque erepta lacertis a superis demissa putant.* Luc. 9, 471 (die Stelle ist nur in G VIII erhalten. 235, 27: *þá kom einn dag vindr svá hrass at þeim, at hiálmana sleit af hófði þeim ok máttu þeir æigi upp standa ok helldu þeir at sér skiolldunum ok var við seálft, at þá mundi taka upp af iorðunni*).

Unter diesen Stellen waren einige, in denen ein ungenau oder unrichtig aufgefaßter Ausdruck den Übersetzer veranlaßt hat, den ganzen Satz im Sinne eines vermuteten Zusammenhanges zu ändern. Auch von diesem Gesichtspunkte aus wird man verstehen, daß eine Grenze zwischen Änderung und Mißverständnis mit durchgehender Genauigkeit nicht zu ziehen ist. Im Übersetzer ist vor allem die Phantasie tätig, er arbeitet mit einer gewissen jugendlichen Unbefangenheit, die Auffassung ist schnell, nicht immer genau, ein Zusammenhang stellt sich ihm, oft nur ungefähr dem wirklichen Sinn der Vorlage entsprechend, ein; von hier aus gestaltet er nun seinen Text. Man muß eher bewundern, daß die Übersetzung im allgemeinen bei diesem Verfahren so gut ist, als über die zahlreichen Verfehlungen in Erstaunen geraten. Es sind keineswegs immer besonders schwierige Stellen, die mißverstanden werden. Irgend ein Ausdruck im Satz bestimmt die Auffassung, nach der dann mit Sorglosigkeit alles geändert wird. Es kommt auch vor, daß derselbe Ausdruck hier ganz richtig übersetzt ist und dort den Übersetzer auf seltsame Abwege führt. *servitia repudiare* wird LVI, 4 sinngemäß übersetzt, dagegen L, 19 merkwürdig umgedeutet. *aes alienum* Cat. 14, 2 ist richtig verstanden: *quique alienum aes grande conflaverat.* *sumir vóru félauser ok áttu stórar skulldir að lúka.* XLII, 12; (vgl. XLIII, 14; XLVIII, 3) dagegen Cat. 41, 2: *in altera parte erat aes alienum.* *að í aðru ráði var féón af annarra eign.* XLVIII, 10; doch könnte hier auch eine absichtliche Änderung vorliegen. XXV, 2 und XXIX, 3 ist *maiores*, das sonst stets richtig verstanden wird, falsch

übersetzt, s. oben S. 199 und unten die Anmerkung zu 6, 6. Daß der größte Teil der im folgenden aufgeführten Stellen aus dem Sallustteil stammt, erklärt sich daraus, daß im engen Anschluß an den Text bei dem combinierenden Verfahren des Übersetzers das Mißverständnis im nordischen Text Spuren hinterlassen mußte. Den Versen des Lucan gegenüber wird der Übersetzer mehr zum Bildner, er wählt das Material aus für seine Sätze, hier ließen sich die Klippen viel leichter vermeiden.

Es können sachliche Schwierigkeiten sein, die den Übersetzer irre führen, ein Wort mit besonderem oder technischen Sinn (vgl. z. B. unter den Stellen *cocleae* Iug. 93, 2. XXVIII, 6, *inquilinus* Cat. 31, 7. XLIV, 4; *palaestra* Luc. 7, 271. LXXXI, 7; *tres viri* Cat. 55, 1. LIV, 1; *dilectus* Cat. 36, 3. XLVI, 12) ein Name (Iug. 81, 1. XXII, 9; Iug. 95, 3. XXIX, 3) eine gewähltere Ausdrucksweise (z. B. *tempestas* Iug. 96, 1. XXIX, 6; *turmatim* Iug. 101, 4. XXXII, 2; *sollicitatam* Cat. 36, 1. XLVI, 10); oft aber scheint ein begreiflicher Anlaß gar nicht vorzuliegen; nach dem Maßstabe seiner Zeit ist der Übersetzer weder unwissend noch borniert; und doch sind seine Einfälle bisweilen wunderlich, weil er der mehr kindlichen Art des Übersetzens, wie sie dem Mittelalter eignet, noch nicht ganz entwachsen ist. Grade bei den Mißverständnissen zeigt sich die Mitwirkung der Phantasie in höchst interessanter Weise: von einem Punkte aus wirkt die umbildende Kraft, der Zusammenhang mit der Vorlage wird lose, eine neue Verbindung von Vorstellungen schließt sich, oft darf man sich der freien Geschicklichkeit freuen, mit der der Übersetzer seinen auf Irrtum begründeten Text herstellt (vgl. z. B. Iug. 58, 3. XIV, 3; Iug. 93, 2. XXVIII, 6; Iug. 96, 1. XXIX, 6; Iug. 108, 3. XXXVII, 4; Iug. 110, 2. XXXVIII, 3). Daß Flüchtigkeitsfehler vorkommen, versteht sich von selbst; aber sie sind verhältnismäßig selten.

quique ab eo in legationibus aut inperiis pecunias accepissent, qui elephantos quique perfugas tradidissent. Iug. 40, 1. *hverir fé hefði tekið af honum í sendisaurum eða í ríkiunum eða hverir fíllana selldi eða hverir elltað létu frá fíllunum ok gefiz svá upp.* VI, 1; *cum ex Mamilia rogatione tres quaesitores rogarentur.* Iug. 40, 4. *þá voru spurðir þeir menn.* VI, 3 (s. oben S. 209); *quae res plerumque magnas civitates pessum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo et victos acerbius ulcisci volunt.* Iug. 42, 4. *því að síð úfríðr týndi maurgum stórborgum fyrir oss, þá er vér keppðumz um að láta aðra aðra sigra en ena sigruðu hefna sín.* VI, 13; *acri viro et quamquam advorso populi partium fama tamen aequabili et inviolata.* Iug. 43, 1. *harðr maðr. en þó að hann væri æigi vinr sumra svæita lýðsins, þá var hann þó með réttu frægt ok sannri.* VII, 1; *svæit* kann 'partei' bezeichnen, vgl. Iug. 73, 4. XIX, 4, ferner VI, 2; *svæitungr*, Parteigänger II, 7, aber XXXVI, 2 im Sinne von Kamerad. *alia omnia sibi cum conlega ratus.* Iug. 43, 2. *þá var hann línr ok samþykkr félagsmanni sínum.* VII, 2; *tanta temperantia inter ambitionem saevitiamque moderatum.* Iug. 45, 1, Metellus hielt in der Behandlung das richtige Maß zwischen dem Streben, sich durch Nachgiebigkeit die Gunst der Leute zu gewinnen, und der Strenge; *hann var með svá mikilli stillingu, að hann stillti ágirnina ok grimmlæikinn til hófs.* VII, 11; *Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit.* Iug. 48, 1. *Iugurtha finnr, að Metellus setr orð sín eptir verkunum varliga ok vitrliga.* VIII, 13; *set ex eo (monte) medio quasi collis oriebatur, in inensum pertingens.* Iug. 48, 3. *af miðiu fíallinu gengr fram háls mi aug hár.* IX, 1; *ipse (Metellus) cum sinistrae alae equitibus esse, qui in agmine principes facti erant* (die durch die Schwenkung in die Front gekommen sind). Iug. 50, 2. *þá fór Metellus í hina vinstra hlið fylkingar til riddara sinna ok svæitarhaufðingia ok dvalðiz þar.* X, 6 (der Übersetzer hat überhaupt hier eine unklare Vorstellung von dem Aufmarsch des römischen Heeres, vgl. den Komm.); *pauci in pluribus minus frustrati.* Iug. 58, 3 (sie waren nur wenige und trafen sicherer, weil sie von vielen Gegnern umringt waren). *fáir voru þeir af maurgum, en siz gripu þeir á miss hins bezta ráðs.* XIV, 3. *dein convorso equo animadvortit fugam ad se vorsum fieri, quae res indicabat popularis esse.* Iug. 58, 4. *ok snýr hestinum: þá sér hann flóttu rekinn sinna manna ok skilr, að þetta er æigi riddaraherr.* XIV, 4; *et Romae senatus de provinciis consultus Numidiam Metello decreverat.* Iug. 62, 10. Der Übersetzer nimmt irrtümlich an, daß Metellus zum Konsul gewählt wird: *í Rómaborg var það tíðinda, að þá er kom að skiptingardaugum, taka Rómveriar Metellum til consulem: skal hann hafa vinnu Numidiam.* XV, 14; *plerosque pacis spes inpellit, uti Ro-*

mam ad suos necesarios aspere in Metellum de bello scribant. Iug. 65, 4. *maurgum líkadi það vel, að sá væri consul er skíótara ryddi til lyktanna, en sumir þóttuz æiga skyllt æyrendi í Romam.* XVI, 21; *simul ea tempestate plebes nobilitate fusa per legem Mamiliam novos extollebat.* Iug. 65, 5. *per legem Mamiliam* gehört zu *nobilitate fusa*, gemeint ist die rogatio Mamili (cap. 40); der Übersetzer zieht *per legem Mamiliam* zu *novos extollebat*: ok enn bær honum þetta miaug til tianadar, er þá var alþýðunni miaug úþokkad um tiginna manna svæitina ok vill lýðrinn nú hafa það er hætir Mamiliuslang að hefja ættir nýjar til tignar. XVI, 22; *servitia Romanorum adlicere.* Iug. 66, 1. ok vill nú með aullum krapti undan dragaz þrælkuninni. XVII, 1; *volenti animo de ambobus acceperunt. inperatori (Metello) nobilitas, quae antea decori fuerat, invidiae esse: at illi alteri (Mario) generis humilitas favorem addiderat: ceterum in utroque magis studia partium quam bona aut mala sua moderata.* Iug. 73, 3. Der Übersetzer hat den zweiten Satz mißverstanden und stellt es so dar, als habe sich die Nobilität von Metellus abgewandt; der dritte Satz bekommt im Nordischen einen ganz andern Sinn, der aber doch der Situation gut angepaßt ist: þá tók lýðrinn vel hvárs- tveggja máli: en ræyndar var það, að tiginna manna svæitin sú er fyrr hafði tíed málinu Metelli tók þá að aufunda, hvé mikill hann giordiz ok ágiætr, ok væita hinum eptirmæli er minni tignar var að ætlinni. en með hrárumtveggja gengu menn að svæitum ok með svá miklum gæysingi, að um hrárgan náðiz sunnmælið hvárki um góða luti né illa. XIX, 3; *simulabat se negoti gratia properare.* Iug. 76, 1. fór þá sem með kaupskap naukkurn. XIX, 22; *paulo ante Carthaginensis, item regem Persen.* Iug. 81, 1. svá sem fyrir skaummu Carthaginenses ok konungr Persarum. XXII, 9; *ad oppidum Laris, ubi stipendium et commeatum locaverat (Marius).* Iug. 90, 2. Der Übersetzer bezieht den Relativsatz auf Iugurtha: í þorp það er Laris hætir . . . að sækja þangað atvinno þá er konungr hafði þar látið hirða. XXVI, 15; *militēs, modesto imperio habiti simul et locupletes, ad caelum ferre.* Iug. 92, 2. bæði rikir ok úrikir hófu þetta verk á lopt. XXVII, 2; *animum advortit inter saxa repentis cocleas: quarum cum unam atque alteram, dein pures peteret, studio legundi paulatim ad summum montis egressus est.* Iug. 93, 2. Marius hat vergebens versucht die Bergfestung von der Torfront aus zu erstürmen: ein Soldat, der aus dem Gebiet der Seealpen stammt, daher ein geübter Bergsteiger ist, findet beim Schneckensuchen einen Kletterpfad, der an einer von den Belagerten gar nicht beachteten Seite zur Höhe führt. Der Übersetzer, der sich nicht denken kann, daß man Schnecken ißt, nimmt *coclea* im Sinne von Wendeltreppe, hält sich aber dabei doch sehr geschickt an den Wortlaut der Vorlage: hann hyggir að um stæina nokkura þá er svá

lágu sem vindr er giorr, en er hann gekk að æinum, klæif hann á annan ok hvern af auðrum til þess er hann kom langt upp í bergið. XXVIII, 6; *igitur praegrediens Ligus saxa et si quae vetustae radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adlevati milites facilius escenderent.* Iug. 94, 2. Der Bergsteiger führt eine kleine Abteilung, für die er den Klettersteig durch ‚Griffe versichert‘. Der Übersetzer bringt die *radices* mit der Steineiche in Verbindung, die an einer exponierten Stelle das Weiterkommen ermöglicht, sein Text wird dadurch unsinnig: *Ligus gengr fyrir um stæinana til tréssins; en alla kvistu þá er fornir vóru batt hann með snaurum, að trauster væri: þar tóku í riddararnir.* XXVIII, 13; *igitur Sulla gentis patriciae nobilis fuit familia propè iam extincta maiorum ignavia.* Iug. 95, 3. *Lucius Sulla var af tiginni ætt þæiri er Patricia hétir: þetta kyn var allt farit ok drepit af aufund enna mæiri manna.* XXIX, 3 (zur Übersetzung von *maiores* vgl. XXV, 2. Iug. 86, 2); gleich darauf ist *de uxore* mißverstanden, s. den Komm. zu 62, 31; *sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est.* Iug. 96, 1. *var þegar áhyggiufullr um hersýsluna, þót hann hefði þá enn í fá m raunum verið.* XXIX, 6; *igitur simul consul ex multis de hostium adventu cognovit et ipsi hostes aderant.* Iug. 97, 4. *nú spyrr Marius af maurgum kvámu úvinanna ok það, að nú eru þeir þá komner ok vilja þegar béríaz.* XXX, 4; *collis duos . . . , quorum in uno, castris parum amplo, fons aquae magnus erat.* Iug. 98, 3. *á auðrum var litill kastali ok hiá brunnr góðr.* XXX, 9; *in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus et sagittariis, praeterea cohortis Ligurum curabat.* Iug. 100, 2. Im Nordischen ist *praeterea* — *curabat* auf Marius bezogen: *enn í enni vinstri fylkingu var Aulus Manlius ok með honum bogmenn ok valslaungumenn, en hann siálfr var með flokkum Ligurum manna.* XXXI, 2; *interim Sulla . . . cohortatus suos turmatim et quam maxime confertis equis ipse alique Mauros invadunt.* Iug. 101, 4. *hann eggjar sinn flokk, að þeir skyli fram ríða þar sem þykkz eru Mauri fyrir.* XXXII, 2; *occiso pedite nostro* (kollektivisch). Iug. 101, 6. *æinn fótganganda mann rómverskan.* XXXII, 4; s. den Komm. zu 62, 31. *dein quia parentis abunde habemus, amicorum neque nobis neque cuiquam omnium satis fuit* Iug. 102, 7. *gnóga eigum vér frændr, en vini vér sem aðrer fá m alldri ærna.* XXXIII, 7; *deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maximum obtestatus ut sceleris atque perfidiae Bocchi testis adesset, ex castris abire iubet.* Iug. 107, 2. Der Übersetzer bezieht *ut sceleris* — *adesset* auf Volux, dieser soll daher grade bei den Römern bleiben: *ok sverr um fyrir nafn hins mesta þórs, að Volux skal að visu fara með þeim sá er þeir hyggja, að þessum fiandskap valldi ok skal hann eð skýru víð vera rátr tryggðarófsins.* XXXVI, 8; *igitur Sulla respondit pauca*

coram Aspare locuturum. Sulla spricht zu Dabar, dem Vertrauten des Bocchus, Aspar ist der Gesandte des Iugurtha. Der Übersetzer verwechselt hier die beiden Personen: *Sulla svaraði fám orðum Aspari ok liéz fátt vilia fyrir honum ræða um þetta mál.* XXXVII, 5; *simul edocet quae sibi responderentur.* Iug. 109, 1. Sulla verabredet mit Dabar, was Bocchus bei der ersten Zusammenkunft dem römischen Gesandten antworten soll; das ist dem Übersetzer nicht klar geworden: *biðr hann svá segja Boccho sín orð;* er läßt in *tum rex, uti praeceptum fuerat* (109, 3) das *uti — fuerat*, das sich auf die Verabredung bezieht, fort (XXXVII, 7); *et mehercule, Sulla, ante te cognitum multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigus.* Iug. 110, 2. *hæyr þú Ercules Sulla: ek hugða þér áðr þetta mundu kunnið vera af maurgum taulusniaullum maunnum ok svá að ek hefi að siálsvilia mínum yðr fullting væitt, en ek hefi æinskis þurft yðr að krefja.* XXXVIII, 3; *cum eam (rem publicam) servaret M. Tullius, inquilinus urbis Romae.* Cat. 31, 7. *alþýðuriétt, þótt Marcus Tullius ráði nú fyrir honum, soðgræifi Rómveria.* XLIV, 4; *dum vicinitatem antea sollicitatam armis exornat.* Cat. 36, 1; *þá væitti hann gíafar stórar í vápnum ok herbúnaði maunnum sínum þeim er áðr voru mæddir í áhyggjum.* XLVI, 10; *praeterea decernit (senatus), uti consules dilectum habeant, Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet, Cicero urbi praesidio sit.* Cat. 36, 3. *það var þá ok dæmt, að hertogar skyldu skipa milli sín: skyldi Tullius gíæta borgar en Antonius fara sem skiótaz með her á hendr Catilina.* XLVI, 12; *apud majores nostros T. Manlius Torquatus bello Gallico.* Cat. 52, 30. *það var með fyrirmaunnum, að Aulus Manlius, þá er hann bardiz í Gallia.* LII, 2; *tres viros quae ad subplicium postulabat parare iubet: ipse praesidiis dispositis Lentulum in carcerem deducit.* Cat. 55, 1. *ok bauð íi maunnum að búa þeim bana: þá gaf hann lof vardhalldzmaunnum að fara hvert er þeir villdi, en tók siálfr Lentulum ok læiddi hann til dýflizu.* LIV, 1/2; *Euganeo, si vera fides memorantibus, augur colle sedens, Aponus terris ubi fumifer exit.* Lucan 7, 192. Aponus ist ein Fluß, der Seher, der über die bevorstehende Schlacht von Pharsalus spricht, sitzt in Norditalien, im Nordischen heit der Seher Aponus und blickt auf das Schlachtfeld selbst hinunter: *svá er sagt, að visendamadr einn sá er Aponus hét sat á fíallzhálsi einum yfir uppi þar sem lidit biðz hvárttreggia undir níðri ok sá þaðan til.* LXXIX, 4; *nec sanguine multo spem mundi petitis: Graeis delecta iuventus gymnasiis aderit studioque ignava palaestrae et vir arma ferens (barbaries).* Luc. 7, 269, Caesar spricht zu seinen Soldaten vor der Schlacht. *æigi mun yðr mikið þíkkia að sigra útlendan her er hér er saman kominn af Grikklandi, ok sá lýðr af Palaestina*

er sialldan hefir vápn borid. LXXI, 7; non satis est muris latebras quaesisse pavori? obstruitis campos fluviisque arcere paratis, ignavi? Luc. 2, 494, eigi þickir músunum enn ráð at flyja í holurnar ok ætla þessir veslingar at veria oss árbackann ok steinbogann. G VIII 191, 30; Caesaris agmen in densos agitur cuneos perque arma, per hostem quaerit iter, qua torta graves lorica catenas opponit tutoque latet sub tegmine pectus. Luc. 7, 496. enn lið Julii fór flokkum saman ok var svá bryniað at ecki geck á. 222, 7; iuvat Emathiam non cernere terram. Luc. 7, 794. Caesar empfindet eine grausame Freude, den Boden durch die Leichen der Erschlagenen verdeckt zu sehen; es ist wahrscheinlich, daß dieser spitzfindig ausgedrückte Satz vom Übersetzer nicht verstanden worden ist: Þat er sagt, at Julius lagdi mikil leidindi á þenna stað Thessaliam ok fór hann brott í ónnur lönd. 225, 26. Im Nordischen zeigt Caesar überhaupt keine Grausamkeit gegen die gefallenen Römer der Gegenpartei; durch diese Änderung ist der Übersetzer genötigt, hier sehr frei zu verfahren; vielleicht hat ihn zu dem angeführten nordischen Satz auch 821 veranlaßt: quid fugis hanc cladem? quid olentes deseris agros?

19. Nordische Züge.

Es könnte überflüssig erscheinen, einen besonderen Abschnitt mit dieser Überschrift einzuführen, denn in den meisten vorhergehenden Kapiteln wurde schon deutlich, daß im großen und kleinen der Sagastil das Verhalten des Übersetzers bestimmt; auf diesem Stilgefühl beruht die eigenartige Sicherheit dieser Übersetzungssprache. Hier soll noch Vereinzelt nachgetragen werden.

Völlig frei ist überall der lateinische Text behandelt, wenn es gilt eine Person einzuführen; das geschieht in den feststehenden Formeln der isländischen Saga; wo die Vorlage zu einer Personalbeschreibung Veranlassung gibt, wird die Gelegenheit gern benutzt (Marius XVI, 3; Sulla XXIX, 3; Catilina XLII, 1 ff. XLIII, 8 ff.), hier und da sind auch die Epitheta vom Übersetzer selbst erfunden; besonders charakteristisch treten im Lucanteil diese nüchtern-strengen Einführungssätze zur Vorlage im Gegensatz; der röm. Dichter ist geneigt, den Namen eines bisher nicht genannten erst am Ende des Satzes zu bringen, im Nordischen tritt der Name an den Anfang. Vgl. einige Beispiele: *interim Romae G. Mamilius Limetanus tribunus plebei rogationem ad populum promulgat. Iug. 40, 1. Mamilius Limetanus hét einn haufðingi ljóðsins í Rómaborg sá er þetta taladi fyrir ljóðnum á einu móti. VI, 1; postremo captus amore Aureliae*

Orestillae, cuius praeter formam nihil umquam bonus laudavit. Cat. 15, 2. Im Nordischen ohne Tadel: *Aurelia Orestilla hét ein gaufug kona þar í borginni. hún var allra kvenna fegrst ok stórandig.* XLIII, 3; *stantem sublimi Tyrrhenum* (der vorher noch nicht genannt ist) *culmine prorae Lygdamus, excussae Balearis torsor habenae, glande petens solido fregit cava tempora plumbo*, (sodaß er beide Augen verliert). Lucan 3, 709. *í líði Bruti var sá maðr er Tyrrhenus hét, sterkr maðr ok harðskæytr* (das zweite Epitheton ist nach dem folgenden gewählt, der blinde Tyrrhenus wirft seinen Speer nicht vergeblich). *hann var hauggeinn beint um þvert andlitid.* LXV, 4; *qua maris Adriaci longas ferit unda Salonas et tepidum in molles zephyros excurrit Iader, illic . . . clauditur extrema residens Antonius ora.* Luc. 4, 404. *Antonius hét haufðingi yfir líði Julii þar sem á sú fellr er Jader heitir í fíaurð þann er Adriaticus heitir.* LXVII, 1; *Vulsteius tacitas sensit sub gurgite fraudes — dux erat ille ratis.* Luc. 4, 465. *sá hofðingi var fyrir líði því er á flotanum var er Vulsteius hét ok var hinn mesti skaurungr ok hinn hraustazti til vápnus.* LXVII, 9; *namque rates audax Lilybaeo littore solvit Curio nec forti velis aquilone recepto inter semirutas magnae Carthaginis arces et Clupeam tenuit stationis littora notae.* Luc. 4, 583. Curio ist schon früher vorgekommen, der Übersetzer verweist darauf: *Curio hét einn hinn gaufgazti maðr í líði Julii, rómverskr að kyni; hann villdi fara til Sikilæyiar að draga saman vistir ok leiðangra til handa Julio. Þessi Curio kom á móti Julio við Rubicon ok eggiði, að með vápnum skyldi sækja Rómariki: en nú fekk hann andviðri mikið ok rak hann að landi u. s. w.* LXVIII, 1.

turbae sed mixtus inertis Sextus erat, Magno proles indigna parente . . . qui stimulante metu fati praenosceret cursus etc. Luc. 6, 419. *Sextus Pompeius hét son hins mickla Pompeii: hann giordiz miog fúss að vita fyrir, hversu reida mundi.* LXXVII, 6; *hos scelerum ritus, haec dirae carmina gentis effera damnarat nimiae pietatis Erichthos inque novos ritus pollutam duxerat artem.* Luc. 6, 507. *Erichthos hét kona sú er ágíazt var af sinni fjolkyngi.* LXXVIII, 1; *cum Tarcondimotus linguendi signa Catonis sustulit.* Luc. 9, 219. *Tarcondimotus hét vikingr æinn sá er fyrstr varð til þess að skilia við Catonem.* LXXXIV, 1.

Nordische Bezeichnungen für antike Dinge werden nicht gemieden, wenn sie dem Übersetzer sinngemäß erscheinen, aber nicht gesucht; vgl. darüber oben 184ff. Gelegentlich tritt die nordische Art in anderer Weise charakteristisch hervor. *þeirra ættir er Gracchi eru kallaðar hefndu þessa með manndrápum á tignum maunnum.* VI, 12; für die beiden Gracchen übt das Geschlecht Blutrache, das ist ein Zug, den der Übersetzer sichersonnen hat. — In der folgenden

Stelle ist *hásæti* gut verwendet: *cui Metellus petenti more regum ut sellam iuxta poneret.* Iug. 65, 2. *siá hafði bedit Metellum, að hann skyldi skipa honum í hásæti hía sér.* XVI, 18; nicht dem Sinn entsprechend wird *litterae* mit *rúnar* wiedergegeben: *neque litteras Graecas didici.* Iug. 85, 32. *ekki nam ek girdzkar rúnar.* XXIV, 27 (aber: *litteris Graecis atque Latinis iuxta atque doctissime eruditus.* Iug. 95, 3. *hann var sem best lærðr bæði að girdzku ok látinu.* XXIX, 3); *postremo omnes, socii atque hostes, credere illi (Mario) aut mentem divinam esse aut deorum nutu cuncta portendi.* Iug. 92, 2. Im Nordischen wird besonders die Sehergabe hervorgehoben: *ok tóku að trúa bæði vinir ok útinir, að hann hefði guðliga hyggju eða guðin birti fyrir honum óordna luti ok væri hann forspár.* XXVII, 2; *vix decuma parte die relicua.* Iug. 97, 3; isländische Zeitbestimmung: *það var eptir æykð dags.* XXX, 3; Sulla wurde auf dem campus Martius begraben, das war eine hohe Ehrung; der Übersetzer folgt der Auffassung eines Lucanscholions, daß durch dieses Begräbnis Sulla noch nach seinem Tode geächtet wird: *ok var hann iardadr utan borgar þar sem hæitir Martius hæidr ok fyrir sakir illra verka hans var stá gort.* XL, 22. Sulla erscheint wie einer der unheimlichen Menschen der isländischen Saga, die nach dem Tode keine Ruhe finden und deren Grab man nicht gern in der Nähe bewohnter Stätten hat. Das Verhältnis von Sulla zu Pompeius denkt sich der Übersetzer als das des *fóstri* zu seinem Pflegesohn, s. annm. zu 77, 29. Catilina ist von einer *hird* umgeben: *omnium flagitiorum atque facinorum circum se tamquam stipatorum catervas habebat.* Cat. 14, 1. *hann hafði um sik hirdsveit mickla; en það vóru flestir þess háttar menn er áðr vóru fullir af vandræðum.* XLII, 11; *praeterea quod natura gens Gallica bellicosa esset.* Cat. 40, 1. Der Übersetzer nimmt mit Selbstgefühl dieses Lob mit für sein Volk in Anspruch: *ok svá það, að Norðmenn vóru giarnir að beriaz.* XLVIII, 3; die Allobroger begnügen sich in der nordischen Übersetzung mit einem mündlichen Eid der Verschworenen, bei Sallust ist es eine eidliche Verschreibung. I, 14; *domus, non ullo robore fulta, sed sterili iunco cannaque intexta palustri et latus inversa nudum munita phaselo.* Luc. 5, 516; der Übersetzer charakterisiert die Hütte durch einen ganz isländischen Zug: *hús lítid grasi vaxið.* LXXI, 7; das nordische *vikingr* ist durchaus in verschlechtertem Sinne von *pirata* gebraucht; Tarcondimotus wird als *vikingr* bezeichnet (Luc. 9, 219 schol.: *dux piratarum Cilicum*): *Tarkondimotus hét vikingr æinn.* LXXXV, 1, gleich darauf: *Magnum fortuna removit: iam pelago pirata redit.* Luc. 9, 223. *mun það fylgia fráfalli Pompeii, að aller ríkingar munu leggiaz vilia í haf.* LXXXV, 2; *vikingr* ist gradezu beschimpfend; so wird Ptolemaeus genannt, im lat. steht *tyrannus*

(vgl. auch LXXX, 5): *sanguine semiviri Magnum satiare tyranni*. Luc. 9, 152. *ad þér seddið mína ræði á blóði víkingsins*. LXXXIII, 2; *et in hac cervice tyranni explore fidem*. Luc. 8, 581. *ok reynit svá trúlyndi víkingsins*. G VIII 231, 9. — Schön ist an folgender Stelle eine geographisch - astronomische Phrase nach der Anschauung nordischer Heimat umgebildet: *Hyperboreae plastrum glaciale sub Ursae*. Luc. 5, 23. *ok þó at vér værim nú svá langt norðr komnir, at nátt sólin skini á sumrum*. G VIII 206, 23. Nach dem Fest der Cleopatra zieht sich Caesar zu einem gelehrten Gespräch mit dem weisen Acoreus zurück: *postquam epulis Bacchoque modum lassata voluptas inposuit, longis Caesar producere noctem inchoat adloquiis*. Luc. 10, 172. In der Übersetzung ist das typische Wort *ölmóðr* gebraucht, freilich ganz gegen den Zusammenhang, denn Caesar wacht mit Acoreus fast die ganze Nacht hindurch: *Julius Cesar fór nú um kveldit at sofa miok ölmóðr . . . ok vóktu þeir miok alla náttina*. G VIII, 244, 5; an einer andern Stelle steht das Wort passender, aber nur in G VIII, fehlt dagegen in der älteren hs.: *Mauri atque Gaetuli, ignoto et horribili sonitu repente exciti*. Iug. 99, 2. *en Mauri ok Getuli vauknuðu við ógurligan lúðraþyt ok voru þeir óvanir slíku*. XXX, 15. *enn Numide váro ölmóðir ok vóknðu æigi við góðan draum*. G VIII 150, 21.

20. Zum Sprachschatz.

Vom Übersetzer, wie es scheint, neugebildet, jedenfalls bei Fritzner nur aus der Róm. s. belegt, sind z. B. folgende Wörter: *vínflaki*, *alþýðuréttir*, — *hlutr*, — *hagr*, *skiptingardagar*, *sálueldr* (s. oben S. 218), *eptirgiörðarmaðr* (LXXVIII, 4), zur Bezeichnung dessen, dem die Pflicht der Bestattung obliegt.

Die folgende Liste auffallender und seltener Ausdrücke wird dazu dienen, den Sprachgebrauch der Saga zu charakterisieren. Die Übersetzungsprosa und die geistliche Prosa des Nordens ist auch in der Wortwahl präziös; nicht bloß sachliche Gründe, sondern auch die stilistische Nachahmung führt zu Neubildungen in der Komposition, daneben werden Ausdrücke der poetischen Sprache herangezogen. Die Róm. Saga ist verhältnismässig schlicht in ihrer Sprache. Neben Ausdrücken, die für den Stil der geistlichen und höfischen Prosa cha-

rakteristisch sind, stehen solche, die nur um ihrer Seltenheit willen verzeichnet werden; aus dem Sprachschatz der geistlichen Prosa sind besonders die Wörter aufgenommen, die in den Wörterbüchern fehlen oder nur spärlich belegt sind.

afláta I, 5. XXII, 15; *afvenia*, abgewöhnen XLIII, 13.

ávarðr goðunum XIX, 19; vgl. *goðum ávarðr* Egill, *Arinbiarnardr.* 19.

brióststyrkt, *fortitudo* XXIX, 5.

búkreki, *uter*, Wasserschlauch XIX, 14. XXVI, 16. 17. In G VIII fehlen diese Stellen; den zweiten Teil des Wortes vermag ich nicht zu erklären.

eliunlæysi, Schwachheit. LI, 8,

elta, die Jagd, Verfolgung. XIII, 8.

eptirmæli, Rede im Sinne, zu Gunsten eines andern. XIX, 3.

forað, Tiefe, in der man versinkt. XXXVIII, 6. Rechtssprache, Poesie.

forostulauss, für *forystu* — *forvistulauss*, schutzlos. LXXI, 21.

fyrirmenn, *maiores*, die Vorfahren. LII, 2. LII, 13, wird bei Fritzner aus einem andern Denkmal der Übersetzungsliteratur belegt; die Stellen aus der Rómv. s. fehlen. Sonst ist *maiores* anders übersetzt, XLV, 4: *enir fyrri menn*, vgl. XXIV, 4. 10. 31. 33; *enir fyrri hafðingiar* VII, 8; XIII, 1; XV, 10; *forellri* XXIV, 15; *frændr* XXIV, 18. 24; mißverstanden XXV, 2; XXIX, 3.

gagnlæði, Richtweg. XIII, 9. •

með gæytlan eða giálifi, *lubidini neque luxuriae* XXVI, 12; beide Wörter gehören der geistlichen Prosa an.

girnaz XXIV, 35, geistliche Prosa.

grandveri, *pudor* XLIII, 11. LII, 5; durch einen Schreiber ist G VIII 133, 12 *grandvarr* eingesetzt (VIII, 1).

gransprettingar, *puberes*. XXVI, 23, bei Fritzner noch aus den *Postolasogur* belegt.

guðrækr, *sacrilegus* XLII, 12; geistliche Prosa.

hafgiálfr, *magnum mare* LXXI, 15.

hannarmæli XXIV, 26: *non sunt composita mea verba*. Iug. 85, 31; *ekki eru orð mín skræytt með hannarmæli*. Das Wort ist nur hier bezeugt.

hegna LI, 8. In der Bedeutung von züchtigen, strafen gehört das Wort der geistlichen Prosa an; *hegning* VI, 2.

herfiligr, verächtlich LXX, 15.

hlj, Wärme. XXIV, 28.

hniúðr, Stange, Knüppel. XIII, 17. Vgl. *hnyðia*, *iarnhnyðia*. neuisl. *hniúður*, *knob*, *hump* (Zoega, *ísl. ensk orðabók*).

hrekksísi, Hinterlistigkeit I, 4. *hraukksísi* LIII, 12; *hrekksiss* XIX, 28.

hræsnimark, Zeichen der Prahlerei. VIII, 6.

hækiliga, *acriter* LXI, 4. Vgl. *mathákr*, freßgierig, *orðhákr*, frech in Worten.

haullzti, adv., ausreichend. XXIII, 3.

iafna, Ebene. XI, 1.

kyngaufgaðr, *generosus* XXIV, 13.

leiði, Grab. LXXVIII, 1. LXXXIII, 3.

læirslétta, *planities limosa*, IV, 5.

leti, *desidia* LIII, 6. Geistliche Prosa.

manni, *nemo*, XXIV, 27. LXXXIII, 5. Auch dies Wort kommt besonders in der geistlichen Prosa vor.

maridr, *mutilatus* XI, 15, zu *meria*, *bruise*, *jam*, *crush*. Zoega, ísl. ensk orðabók.

moldryk, Staubwolke LXXV, 5, romantische Prosa.

ofsmikill XVI, 3. XX, 3. XXIX, 3. XLIII, 14.

ónenning, Trägheit XXI, 4.

óráðan, Unvorsichtigkeit LII, 9.

ráðligr, im Sinne von: was zu vermuten war. XXVIII, 2.

rekkiuskraut XXIV, 35: *arma, non supellectilem decori esse*. Iug. 85, 40; *þrýðaz mæirr með vápnabúnadi en að rekkiuskrauti*.

rækt, *cura*. XXIV, 2.

samsvarning, dem lat. *coniuratio* nachgebildet XLVIII, 8. L, 2. *samsvarningarmennirnir* LVI, 3.

sandhaf XXI, 3; s. oben S. 160.

í sífellu, unablässig. VII, 13.

skraukvættir, falsche Zeugen. XLIII, 10.

stórupptektir, besonderer Gewinn. XIII, 7. (fehlt bei Fritzner). vgl. *stórbyggð*, *stórlangt* XX, 4.

sumbl, Gelage. Poetisches Wort. Verzeichnet auch im isl.-engl. Wörterbuch von Zoega; *quia parum scite convivium exorno*. Iug. 85, 39. *því að ek skræytumz litt í sumblin*. XXIV, 34.

tæigyrkiar, Landarbeiter. XIX, 6.

tigurlæti, Würde. LXVI, 14.

trafiðr, in Fetzen gerissen XL, 15. Zu *trefia*.

umsetinn, umringt von Feinden. LXVII, 17.

vafka, hin und her fahren. X, 2.

vesæld, *miseria* IX, 6 (s. oben S. 146).

viðflæygr XLII, 5. *hugrinn v.*, prächtige Übersetzung von *vastus animus* (Cat. 5, 5). Bei Fritzner noch belegt aus dem spec. reg.

vingæfr, nach Art einer freundlichen Gabe. LXVI, 11.

vitand (*verkanna*), *consciūs animus*. XLII, 13; geistlich.

þarflátr, demütig. VIII, 2.

þrárækligr, *obstinatus*. XLVII, 2.

þvígit (*því gi at*) LXXXI, 8. *þvígit*, um nichts, vor dem comp. ist der klassischen Prosa fremd, poetisch und geistlich.

æ, immer, poetisch, selten in der alten Prosa. XIII, 3. XVI, 15. 16.

æsignýr LXXV, 5, diese Verstärkung findet sich in der geistlichen und romantischen Prosa (Fritzner 3, 1078 b).

qmbun, Lohn. XXIV, 17.

21. Nachbildung lateinischer Ausdrücke und Wendungen.

Hier sind solche Stellen angeführt, in denen der Übersetzer durch engen Anschluß an die Vorlage nordischen Wörtern eine ungewöhnliche Bedeutung gibt oder sie zu ungewöhnlichen Wendungen verbindet; die Fälle sind nicht zahlreich:

ok svá læikr Iugurtha hann, consulem ludificari. III, 13. *dum alteri alteros vincere quovis modo . . . volunt*. Iug. 42, 4. *ad láta aðra aðra sigra*. VI, 13 (G streicht ein *aðra*); hier ist nur auffällig, daß die beiden *aðra* unmittelbar nebeneinander stehen; *ut seque et exercitum more maiorum gereret*. Iug. 55, 1. *er hann giorir sik ok sinn her með veniu hinna fyrri haufðingia*. XIII, 1; *Iugurtham magnificum ex Auli Albini socordia*. Iug. 55, 1. *Iugurtham þann enn mikilláta af hæimsku Auli*. *ibid.*; *novas res cupere*. Iug. 70, 1. *nýia luti vilia giora*. XVIII, 1; (*qui*) *denique naturam . . . vicerat*. Iug. 76, 1. *sá er nú hefir sigrað . . . úfærurnar landzins*. XIX, 21; *opinione, Quirites, acerbius est*. Iug. 85, 3. *slikt er áhyggju verra*. XXIV, 3; *in convivii dediti ventri*. Iug. 85, 41. *í mannboðunum eru þeir gefnir maganum*. XXIV, 36. (Vgl. am Anfang des Christenrechts des Borgarp.: *austr skulum lúta ok gefast Kristo*); *magis quam mortalem (= ut deum)*. Iug. 92, 2. *mæirr en mann*. XXVII, 2; *animo ingenti*. Iug. 95, 3. *með ofs mikklum hug*. XXIX, 3; *dein cunctos pleno gradu in collem subducit*. Iug. 98, 4. *ok læiddi þá fulla gaungu upp í hólinn*. XXX, 10; *acerbam necessitatem*. Iug. 102, 5. *snarpa skylldu*. XXXIII, 5; *quo facilius errata officiis superes*. Iug. 102, 10. *þá er þú mun yferstiga villta luti af þinni þíónostu*. XXXIII, 10; *negat se totiens fusum Numidam pertimescere*. Iug. 106, 3. *flýia fyrir Iugurtha svá opt elltum*. XXXVI, 2; in der folgenden Stelle wird der Sinn des Satzes durch die Nachbildung des latein. acc. cum inf. und die eigentümliche Verwendung von *sik* ganz unverständlich: *credere se proditos a Voluce et insidiis circumventos*. Iug. 106, 6. *ok ætla Vo-*

lux hafa sik upp gefið ok komið þessum umsátum fyrir sik. XXXVI, 5, *sik* ist beidemale auf die Römer zu beziehen; *ab inermis pedibus.* Iug. 107, 1. *undir úvápnada fætrna.* XXXVI, 7; *Iovem maximum obtestatus.* Iug. 107, 2. *sverr um fyrir nafn hins mesta þórs.* XXXVI, 8; *contione habita.* Cat. 43, 1. *þá skyldi hafa þing.* L, 2; *quicquam umquam pensi.* Cat. 52, 34. *nokkuð hins rétta.* LII, 7; vgl.: *en það er var hvætissins.* XXVI, 14 (ohne direktes Vorbild); *quam virorum more pugnantes cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquantis.* Cat. 58, 21; es ist der Schlußsatz der mit großer Sorgfalt übersetzten Rede Catilinas vor der Schlacht. Die Übertragung des *relinquantis* ergibt einen ungewöhnlichen Ausdruck: *hellðr látið þér eptir yðr vera sem gort hafa góðir hermenn fyrr: sorgarsamligan sigr fiandmaunnum ok dræyrafullan maurgum.* LVIII, 19. Die 2. pers. s. für deutsches ‚man‘ nach dem lat. s. oben S. 242. *við speki íðróttir.* XLII, 5, nicht direkt nach der Vorlage, aber doch nach lat. Vorstellung.

22. Zum Satzbau.

Im Allgemeinen ist der Übersetzer bemüht, die lat. Periode zu zerlegen; hier ist auch der Abschnitt über die sagamäßige Einführung von Personen (S. 270) und der über die Kapitelschlüsse (S. 253) zu vergleichen. An die Stelle der straff zusammengefaßten Rede tritt dabei oft ein wortreiches, gemächliches Erzählen (s. z. B. Iug. 33, 2. II, 2; 35, 4. III, 4; 37, 3. IV, 3; Cat. 15, 2. XLIII, 3¹⁾); auch scheut der Übersetzer die Anakoluthie nicht bei der Übertragung der lat. Perioden, s. unten. Diese Umbildung des Satzbaus zeigt sich natürlich besonders gegenüber dem Sallusttext.

igitur, quamquam in priori actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis quam vadibus consulens clam in Numidiam Bomilcarem dimittit. Iug. 35, 9. *en i enni fyrri handgaungu hafði hann*

1) Eigentümlich ist XIX, 7 die Parenthese verwandt, um lat. Satzglieder unterzubringen: *ita percussa nobilitate post multas tempestates novo homini consulatus mandatur.* Iug. 73, 6. *ok svá varð (því að þá var úvirð tiginna manna svæitin) eptir margar þausnir ok þrætur, að þá hvarf tignin consulatus i nýja ætt.* Bei leichten Fällen wird die Parenthese mit mehr Geschick gebraucht, z. B.: *Ligus castelli planitiem perscrutatur, quod cuncti Numidae intenti proeliantibus aderant.* Iug. 93, 4. *bregðr augum yfer kastalann (var hann slétt ofan) ok sér, að Numide u. s. w.* XXVIII, 7.

gefið af sinum vinum fimmtígu gísla ok sýndiz nú svá, sem hann hefði það mæirr ráðit í hag ríkinu helldr en gíslunum, ok þegar skaut hann Bomilcare á braut á laun í Numidiam. III, 10 (hier ist durch die Zerlegung der Periode der Sinn gestört, insofern als *regno magis quam vadibus consulens* im Nordischen auf das Vorhergehende statt auf das Folgende bezogen wird); besonders charakteristisch ist folgendes Beispiel; man beachte auch die Zusätze des Übersetzers: *postremo captus amore Aureliae Orestillae, cuius praeter formam nihil umquam bonus laudavit, quod ea nubere illi dubitabat timens privignum adultum aetate, pro certo creditur necato filio vacuum domum scelestis nuptiis fecisse. Cat. 15, 2. Aurelia Orestilla hét æin gaufug kona þar í borginni. hón var allra kvenna fegrst ok stórauðig. þæirar konu það Catilina. en hón syniaðiz ok fann það mest til, að Catilina átti son frumvaxta. uggði hón, að sá mundi henni verða úmiúkr eða hennar baurnum. litlu síðarr varð sá svæinn dauðr ok var það ræða margra manna, að Catilina hefði látið drepa hann. síðan fekk hann Orestille. XLIII, 3.*

Zum Schlusse mögen noch einige Bemerkungen über Freiheiten und Nachlässigkeiten des Satzbaus folgen. Es erscheint zunächst auffallend, daß die Beispiele fast ausschließlich aus dem Sallustteil stammen, auch wenn man berücksichtigt, daß dieser in unserer hs. fast dreimal so groß ist als der Lucanteil. Ich glaube aber, daß im zweiten Teil der Satzbau deshalb straffer und korrekter ist, weil der Übersetzer hier unabhängiger der Vorlage gegenüber steht; im Sallustteil bringt der enge Anschluß an den lat. Text bisweilen Konstruktionen hervor, aus denen sich der Übersetzer durch Anakoluthe befreit (ein typisches Beispiel ist unten Iug. 74, 1 XIX, 8). Daneben verzeichne ich hier andere syntaktische Erscheinungen ähnlicher Art, die allgemeinem Sprachgebrauch entsprechen. Auch für die Anakolutien finden sich natürlich Parallelen in der nordischen Prosa, doch ist es immerhin auffallend, hier auf verhältnismäßig kleinem Raume so viele Fälle zusammen anzutreffen.

Veränderung der Wortstellung nach *ok* im Nebensatz. Die Subordination kann dann leicht in Koordination übergehen. G VIII ist verglichen, wenn der Text noch nahe genug steht; dabei zeigt sich in der Überlieferung ein Streben, die Sätze nach normalem Schema umzugestalten. *confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere*

cuncta ea gesserat. Iug. 33, 2. *hann styrkti það miog, að hann vænti enn líðsemdar af þæim er varid haufðu sakarnar fyrir hann, þá er hann var hvergi nær, ok í þæira trausti hafði hann slikt gort.* II, 2; *ad oppidum Suthul, ubi regis thensauri erant.* Iug. 37, 3. *til kastala þess er Suthul haitir er konungr á ok þar eru vardvæittar hinar stærstu fêhirdzlur hans.* IV, 4 (*til kastala þers er Suthul heitir: í honum váro hinar dýrstu fêhirzlrur Iugurthe.* G VIII, 129, 15); in dem folgenden Beispiel zerbricht infolge dieses Übergangs die ganze Konstruktion: *deinde ubi unae atque alterae scalae conminutae, qui supersteterant adflicti sunt, ceteri quoquo modo potuere, pauci integri magna pars vulneribus confecti, abeunt.* Iug. 60, 7. *en er brotnadi æinn stigi ok annarr, ok þæir er upp haufðu gengid vóru.* *sumir drepnir en sumir lamdir: var þá hætt þessu tiltæki.* XIV, 14; *in eis urbibus, quae ad se defecerant satisque munitae loco aut moenibus erant, praesidia inponit.* Iug. 61, 1. *setr sína menn í þær borgir er hann hafði unnid af konunginum ok honum þóttu þær vel komnar ok vígi vóru aurugg.* XV, 1. durch das Umbrechen des Satzes nach *ok* wird das Ganze anakoluthisch: *igitur Vaccenses, quo Metellus initio Iugurtha pacificante praesidium inposuerat, fatigati regis subpliciis.* Iug. 66, 2. *sú borg er Vacca haitir ok fyrst gekk undir Rómveria ok Metellus hafði sett haufðingia yfir ok mikið líð, til þess staðar sótti Iugurtha.* XVII, 3 (*sú borg er Vacca heitir gekk fyrst undir Rómveria: til hennar ferr Iugurtha.* G VIII 141, 10); ebenso ist es in folgender Stelle: *nam postquam Gn. Pompeio M. Crasso consulibus tribunicia potestas restituta est, homines adulescentes summam potestatem nacti, quibus aetas animusque ferox erat, coepere senatum criminando plebem exagitare.* Cat. 38, 1. (Der Übersetzer hat den Anfang des Satzes mißverstanden, wie oben erwähnt wurde): *en er hófz haufðingsskapr þæira Pompei ok Crassi ok vóru þæir þá ungir menn ok auðluðuz hinn mesta mátt rikdóms. var þá hugr enn styrkr ok græypr. þæir laustuðu aulldunga-sæitina fyrir dramb sitt.* XLVII, 9.

Freie Behandlung des Anfanges des Nachsatzes: durch ein neues Anheben wird die regelrechte Verknüpfung mit dem Vordersatz aufgegeben; der Nachsatz setzt mit *nú* ein; das erste Beispiel gehört zugleich zur vorhergehenden Kategorie, schon bei *ok vissi Iugurtha* tritt die Wendung ein: *interea Iugurtha, ubi quae Metellus agebat ex nuntiis accepit, simul de innocentia eius certior Roma factus, diffidere suis rebus.* Iug. 46, 1. *en er Iugurtha spurði af níosnum sínum, hvað Metellus hafðiz að ok vissi Iugurtha, þá er hann var í Rómaborg, að Metellus var góðr maðr ok grandalauss, nú óttadiz hann um sinn lut.* VIII, 1 (in G VIII in ungeschickter Weise normalisiert: *en er Iugurtha spyrr, hvat Metelluz hefz at, þá ætlar hann, at hann muni æigi svá grandvarr sem hann var: nú óttaz Iugurtha.* 133, 10); *quamquam toto*

die intentos proelio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites. Iug. 94, 3. en þó að þær væri mæddir áðr miaug, því að þær haufðu bariz allan dag, hann eggjar nú fast riddarana. XXVIII, 15; im nächsten Beispiel schließen sich dem mit *en* er beginnenden Vordersatze so viele Satzglieder an, daß die Vorstellung des Vordersatzes verloren geht und der eigentliche Nachsatz mit *ok* fór hann nú wie ein koordinierter Satz die Reihe weiterführt: *eodem tempore Iugurtha amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant, cum neque bellum geri sine administris posset et novorum fidem in tanta perfidia ceterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabat.* Iug. 74, 1. en er Iugurtha hafði týnt enum kærstum vinum sínum ok síálfr drepa látið þú ok marga aðra sína menn, en marga hrædda gort, svá að sumir flyðu til Bocchum konungs, en hann mátti æigi orrosto hallda, ef æigi vóru menn til, en honum þótti háskasamligr trúnaðr hinna nýiu vina, er illa haufðu gefiz fornir vinir, ok fór hann nú miok ráðlauss. XIX, 8 (in G VIII zerlegt: nú er frá því at segia, at Iugurtha hefir týnt flestum hinum bestum sínum hófðingjum. suma hefir hann seálfr látit drepa, enn sumir u. s. w. 143, 20).

Lässige Anknüpfung mit *þá*: (ganz dem lat. nachgebildet) *nam postea quae fecerit, incertum habeo, pudeat an pigeat magis disserere.* Iug. 95, 4. en þá luti er hann hefir þó gort, þá vœit ek æigi. hvárt mæirr er, að skammsamlíkt er að segia eða vil er í að hœyra. XXIX, 5 (in G VIII ist der Satz seinem Bau nach erhalten, aber vor *veit ek* fehlt *þá*. 149, 20); kühner: *quodcumque. natum fuerat iussu regis in loca munita contulerant.* Iug. 90, 1. en það er var hvætissins, þá hafði konungr látið braut flytia u. s. w. XXVI, 14.

Ein mit *að* beginnender Satz wird durch einen Relativsatz und eine Parenthese unterbrochen und dann nicht weitergeführt; statt der Fortsetzung tritt ein neuer Hauptsatz ein: *forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus.* Iug. 93, 2. í því bili varð sú alburðr: að æinn heraðsriddari er kallaðr var Ligus ok af ætterni sínu svá (hann var æinn af flokkum þæim er þangað vóru sendir til liðs), hann hafði farið til árinnar. XXVIII, 5 (in G VIII: í því bili kom þar einn riddari er Lager hét. hann hafði komit til hans í Numidia. hann fór . . . til árinnar. 148, 10). Kühner im folgenden Beispiel: *quam animum advortit supra gratiam atque pecuniam suam invidiam facti esse.* Iug. 35, 8. er hann fann, að aull vinátta ok trúnaðr ok fégiafar er hann hafði ált við þá, sneriz allt það til aufundar við hann af alþýðunni. III, 9.

Der Übergang zum auffordernden Konjunktiv tritt ganz frei ein, wie auch sonst in der nordischen Prosa: *að níosna um vegin hans ok gaungur ok ætli (ætla G.) til stundir ok staði.* III, 6 (Iug. 35, 5); hann

vill hafa . . drepit Iugurtham eða handtekið, eða að þrjú kosti gefi hann sik upp. III, 12 (Iug. 36, 1); *testari deos per quos iuravisset, monere ne praemia Metelli in pestem convorteret.* Iug. 70, 5. ok bað hann þyrma særunum fyrir goðanna sakir ok æigi sneri hann hætum Metelli til skaða þeim. XVIII, 5.

Wiederaufnahme des Subjekts nach Zwischensätzen: *en þorparalýðrinn sá er í herinum var, þá spillti hann aukrum manna.* VII, 10 (Iug. 44, 5). *svá ok þeir er verið haufðu menn Sulla ok bariz til ríkis með honum, en verið síðan því rænter ok fénu með, þá vǫru þeir með sama hug.* XLVII, 8 (Cat. 37, 9); *Lentulus sá er fyrr var getið, að í þessu máli átti lut með Catilina (hann var pretor að tign ok var þá í borginni), hann tók nú að dragaz.* XLVIII, 1 (Cat. 39, 6); Aufnahme des Objects: *en þá hvíldina er þeir haufðu miog langað til, meðan ófriðrinn var, þá þágu þeir svá.* VI, 7.

In dem nächsten Beispiel ist der Anfang des Nachsatzes beachtenswert; das vorausgestellte Subjekt des Hauptsatzes wird im Anfange des Nachsatzes aufgegeben, die Konstruktion wechselt: *vos autem, hoc est populus Romanus, invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere?* Iug. 31, 20. *en þér Rómveriar er alldri hafið sigraðir verið af fiandmaunnum, helldr stýrt aullum þjóðum, er nú svá komið, að yðr þikkir gott, ef þér megid hallda lífinu?* I, 3; das Subjekt als Objekt aufgenommen: *nam quae ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt, omnia removistis.* Iug. 85, 45. *því að aller þeir lutir er mest hafa varið Iugurtham konung til þessa, hafi þér látið að baki yðr.* XXIV, 39.

Wiederholung einer den Satz einleitenden Konjunktion: *opt berr svá að, að sá er þér takið til haufðingia, að sá verðr annan að hafa fyrir sér.* XXIV, 9; *að fyrir sakar torfæris þess sem var um fiaullin, að Catilina mundi.* LVII, 2; *það var með fyrirmaunnum, að Titus Manlius, þá er hann barðiz í Gallia, að þá er hann brá orrosto . . . þá skyldi æingi hans maðr.* LII, 2; zusammenfassende Wiederholung: *síðan er sá kvitr kom fyrir Catilinam ok hans menn, að bert var orðið í Rómaborg um svarning þeira ok það með, að drepinn var Lentulus ok aller þeir er rikaztir vóru hans svætunga í borginni, en er þetta spurðiz að saunnu, þá liópuz margir frá Catilina.* LVI, 5. (G VIII: *nú kom þá kvitr í her hans at . . . leystiz þá þegar mart lið frá Catilina.* 176, 4); sehr harte Wiederaufnahme durch eine andre Konjunktion: *set milites Iugurthini, paulisper ab rege sustentati, postquam maiore vi hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt.* Iug. 56, 6. *en þó að Iugurtha bæði fast standa sína riddara ok þeir léti fyrst að því [sem þeir mundu vilja viðr að taka], en þá er Marius tók með mæira afli að að ganga, flýðu þeir.* XIII, 13.

Eine gewisse Lässigkeit in der Satzbildung zeigt sich auch sonst in mannigfacher Weise; z. B. bei *ok það, ok enn það* (‘und dazu kommt’) u. ö. *facile Numidae persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fueret, ipse per conditiones ad subplicium traderetur.* Iug. 61, 5. *Metellus fær auðvelliga snúið skaplyndi hans, því að hann var áhlyðinn ok ótrúr ok enn það, að hann hræddiz, ef svá væri, að konungr gæfiz upp eða friðr yrði giorr við Rómveria, að hann u. s. w.* XV, 5. *deinde ubi neque agros vastari et eos qui primi aderant Numidas equites vident, rursus Iugurtham arbitrati.* Iug. 69, 1. *þar sá þeir, að þessi herr spillti ekki aukrum né húsum ok það, að þeir kenndu þar marga nímverska riddara í aundverðri fylkingu ok fangnuðu þá ok ætluðu, að Iugurtha mundi vera.* XVII, 16; *af því að þetta var torsótt ok mundi þikkia frægðarverk, ef fram gengi, ok enn það, er Metellus hafði unnið Thalam með frægð mikilli, ok nær var þetta íafntorsóttlíkt að vinna.* XXVI, 11 (Iug. 89, 6); *en úkunníkt var það áðr Rómverium, hvárt þeir vóru góðer eða illir ok enn það, að þessi staðr mundi torunninn.* XXVI, 24 (Iug. 91, 7); *að konungr vil sættaz við hann ok Rómveria giarna ok síá fyrir landfólki sínu ok það, að Marius sendi þeim íj ena trúustu menn sína.* XXXIII, 2 (Iug. 102, 2); *opt það sem: stundum að fara móti óvinum en stundum í óbyggðir, opt það sem hann villdi beriaz.* XIX, 9 (Iug. 74, 1). Vgl. ok með því XXXIX, 6.

Wiederholung von *nú*: *látíð yðr nú, sagði hann, þetta þikkia nú auðvellt.* XVII, 14.

Wechsel des Subjekts; ein ganz gewöhnlicher Fall z. B.: *því að þar er lýðrinn lausgedr ok þikkir gott í nýnæminu ok í úfríðinum.* XVII, 4 (Iug. 66, 2); *þangað vill Metellus fara . . . ok þikkir þar gott.* VIII, 10; *nú tekur hann að niósna . . . ok þikkir naukkur vón.* VIII, 14. vgl. weiter: *þí að þeir* (die Schilde) *vóru léttari ok minnr hæyrði til* (und man es weniger hörte), *þót þeir komi við griót.* XXVIII, 12; *namque cum tute per mollitiam agas, exercitum subplicio cogere, id est dominum, non imperatorem esse.* Iug. 85, 35. *ef þú vilt þik blautliga síálfan frammi hafa en eggia herinn í mannhættuna, sá vill hætta dróttinn en vera æigi riétr hertogi.* XXIV, 30. Wechsel dem Sinne nach: *buðu þeir* (Numidae) *upp að gefaz. þeir* (Romani) *tóku þegar kastalann.* XXVI, 22 (Iug. 91, 5); *nu grunar Metellum, að hann sé . . . en svá . . . setr hann* (= Iugurtha). X, 2; *að hann* (Iugurtha) *skal koma til Tisidium ok skal hann* (Metellus) *við honum taka.* XV, 12; leichter Wechsel zwischen Sing. und Plural: *allt var skipað, að hverium haufðingia hverr skyldi ganga, ok svá hinir minni menn, að þar skyldi hverr vætta atsókn.* L, 5 (Cat. 43, 2); kühner: *non votis neque subpliciis muliebribus auxilia deorum parantur.* Cat. 52, 29. *en ef þú*

leggr þik til ókiðnsku ok nenningarlæysis, úsyniu biðid þér þá gudin fulltings. LII, 1.

Auslassung des pronominalen Subjektes im Nebensatz; normale Fälle: ok þar var æinn þíonostumaðr hans svá kiærr honum, að aull ráð vissi með honum. XVIII, 8 (Iug. 71, 3); sá er fyrr var getið, að í þessu máli átti lut með Catilina. XLVIII, 1 (Cat. 39, 6); hversu mart illt þeir hlióta af aller er á mót standa, þó að sitt vili veria með réttu. LXIII, 7 (Luc. 3, 151); hier ist die Ergänzung von selbst gegeben; der Übersetzer geht aber weiter: ok sú sauk er við mik sem við þik ok við allar þjóðir, að vilia ráða fyrir þæim (gemeint sind die Römer). XXII, 9 (Iug. 81, 1); im Hauptsatze nach ok: berr hann upp þetta mál fyrir þá ok slita það ór. XXXV, 1 (Iug. 104, 2).

Das n. des particip. praeteriti (seltener ein andres Genus, z. B. unten XIX, 26) wird in absolutem Gebrauch angewandt: *denique Romani, ubi intellegunt neque sibi perfugium esse neque ab hoste copiam pugnandi fieri (et iam die vesper erat)*. Iug. 52, 3. *en er Rómveriar sá, að þæir haufðu ekki herbergi nér ok þæir máttu æigi með faustum bardaga æiga við þá (en komið að aptni)*. X, 19; *vér hófum sigraðir verið í aullum orrostom, sagði hann, en landit æytt mióg, margir menn herteknir ok svá drepnir, minnkaðr auðr rikissins*. XV, 7. *Það er hæitir aries ok biðid með hvelum ok framan búinn múlinn með iárni*. XIX, 26 (Iug. 76, 6); *þá hafði konungr látið braut flytia . . . en upp skorid allt hvæitid*. XXVI, 14; *þæir vóru berfættir ok ekki á haufði til þess, að þæir mætti vel um siáz, sverð ok skiaulldu bundid milli herða sér*. XXVIII, 12 (Iug. 94, 1). Auch das n. des Adj. wird frei verwendet: *að hann hafði farið í þá staði er skógar vóru mikklir ok illt til tilsóknar ok yfirfarar*. XII, 3 (Iug. 54, 3); *því að frá ánni þæiri er næst fær vatnið vóru í mílna svá að hvergi gat vatn ok allt audt*. XIX, 13 (Iug. 75, 2); *sáz skiótt um ok laust haufuðid*. XLIII, 8 (laus-hófðaðr G VIII 161, 19)¹⁾.

1) Der Gebrauch des part. praes. ist ganz beschränkt; attributiv kommt nur *gangandi*, *fótgangandi* vor; Beispiele für praedicative Anwendung sind ganz selten: (gen. abs.) *óvitanda allra annarra*. XXVI, 17; *viliundum maunnum* XXXIII, 6 ist dem lat. *volentibus* nachgebildet. *set postquam Roma egressus est, fertur saepe eo tacitus respiciens postremo dixisse*. Iug. 35, 10. *ok þá er Iugurtha gekk út af Roma, segia menn, að hann liti opt apt til borgarinnar þegiandi ok mælti að lyktum*. III, 11 (at hann sneri apt hestinum til borgarinnar svá mælandi. G VIII 128, 20); *kemr Volux hlaupandi*. XXXVI, 1; *þá giordi hann orðsending til hans ok mælti*. LXXI, 5 (hann sendi þá ord Antonio svá segiandi. G VIII 210, 14). Gerundium ist häufiger: *þæir er góðum maunnum væri æskiandi*. XVI, 10; *hrárt mæira er virdanda*.

Auffallend nachlässig ist der Übersetzer in Wortwiederholungen; an manchen Stellen ist man sehr versucht, den Text durch einen leichten Eingriff zu verbessern (an einer Stelle mindestens ist es notwendig, s. LXX, 10); aber diese Wiederholungen kommen so außerordentlich oft vor, daß sie mindestens zum großen Teil dem Originaltext angehören müssen: die angeführten Stellen scheiden sich leicht von solchen, wo die Wiederholung wirkungsvoll angewandt wird; z. B. am Satzanfang: *hann vissi . . . hann vissi*. XLIII, 14 (Cat. 16, 4). *enum aprazta várum fiandmanni er upp gefinn trúlæikr auðlunga-svæitarinnar, upp gefið ríkið vart*. I, 8 (Iug. 31, 25); *ætlið æigi . . . ætlið æigi*. XLIV, 3. 4 (Cat. 31, 7).

að æingi vissi . . . ok æigi vissu þeir . . . vissu þeir æigi. VIII, 8; *fiall mikið . . . fiallið var mikið*. IX, 1; *með hinum beztum svæitum sinum, studdi sínar svæitir*. X, 16; *cum alii super vallum praecipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes obficerent*. Iug. 58, 6. *liópu sumir í dikin ok vóru þar drepnir, en sumir vaurðuz í þrón-gunum ok vóru þar drepnir*. XIV, 6 (die Wiederholung ist auch in G VIII erhalten. 138, 6); *videt quo cupido animi hortabatur, ab Metello petundi gratia missionem rogat*. Iug. 64, 1. *þá hvetr hann hugrinn til að fræista ok biðia; ok biðr Metellum fá sér til lof að fræista ok biðia*. XVI, 9. *hann fræistar . . . hann fræistar*. XVII, 2; *svá var fólkið rasanda*. LXXIX, 1 und 2 (vgl. G VIII 219, 24 und 27); *ríki með maunnum eða þíonostu skipti hann iafnan. vegunum af ferðinni skipti hann ok iafnan*. XIX, 9 (Iug. 74, 1); *þá er mínir frændr hafi unnið sigrana eða þeir hafi unnið hina mestu tign*. XXIV, 24 (Iug. 85, 29); *en Iugurtha ok Getuli væita opt áraser hans maunnum, taka opt ránfang af þeim. Marius væitir ok þeim áhlaup í faurum*. XXVI, 2 (Iug. 88, 3); *hann biðr setia þar herbúðir . . . ok biðr herinn mataz ok biðr þá vera búna að sólarfalli*. XXVI, 18 (Iug. 91, 2); *æigi fór hann nú með ógrimmara hug en áðr, helldr fór hann hvarvetna um herinn*. XXX, 7 (Iug. 98, 1); *að Sulla með riddaraherinn skal hæimta . . ., en Marius læitar að hæimta saman svæitirnar*. XXX, 10 (Iug. 98, 4); *nú væit hann, hvers þeir eggja er hann hyggir að fé hafi þegið af Iugurtha: hæimtir nú þá til ráðagorðar er hann væit sér trúazta ok ekki fé hafa þegið af Iugurtha*. XXXIV, 2 (Iug. 103, 2); *því ætla sendimenn það skrauk er sagt er, að Rómveriar sé fégiarnir sem sagt er*. XXXIV, 5 (Iug. 103, 5); *þeir fóru naukkud tortryggliga, fóru dræift*. XXXV, 9 (Iug. 105, 3); *ekki*

XXIV, 12; *æigi þóttu góðum maunnum gioranda*. LVIII, 12. Vgl. *bidendi uuas, exspectandus esset*. Isid. 35, 10 Hench. Ganz vereinzelt findet sich die Umschreibung einer Verbalform mit *giora*: *giordi æigi ganga*. LXXV, 1.

*fell hann fyrir vápnum Julii mágr síns. helldr léz hann fyrir vápnum ens illa konungs. LXXXII, 4 (Luc. 9, 128). in G VIII: þá er faðir ockarr fell fyrir vápnum ægi Julii, helldr var hann svikinn af hinum illa Egiptalandzkonungi 233, 22; en þá er hón koma á land, þá kom hón til. LXXXIV, 3 (Luc. 9, 174); leichtere Fälle solcher Wiederholungen sind häufig, vgl. z. B. das dreimalige *helldr* I, 10; *biugguz síðan . . . fóru síðan*. LI, 1; *hofum vér fyrir það er vér haufum*. LXX, 4. LXXXIV, 8. 9 (*helldu sinu frelsi . . . helldi sinu ríki*); Wörter in anderem casus wiederholt: *eda erum vér farnir ok Magnus farinn?* LXXXII, 2; *til allra vandræða . . . vandræði þín*. LXXVII, 3. 4; Verbalformen: *dró . . . dróguz*. VI, 8. Anklingen desselben Stammes: *með svá mikilli stillingu að hann stillti*. VII, 11; *ágirndiz . . . fullr allra girnda*. XLII, 4. *styrkðuz enir nýiu ok iaufnuðuz við ena fornu: tók þá allra afli iafn að gioraz*. XXV, 6; *hræðiz æingi yðvarr þæira úfarar er fyrr hafa farid*. XXIV, 41; lässiger, gleicher Satzanfang: *þá varð Marius haundum tekinn. þá lét Sulla kvelia hann til bana*. XL, 13; *því að áðr er getið beggia þæira, hvert eðli eða síðir vóru hvárs þæira: því að þeir vóru nær iafnir u. s. w.* LIII, 7. 8.*

23. Alliteration. Paare und Dreitheiten.

Die Alliteration wird zum Schmuck der Rede verhältnismäßig sparsam angewandt. Gewöhnlich werden zwei Nomina, seltner adverbiale Ausdrücke oder Verba mit einander verbunden; dabei gibt öfters der lat. Text Veranlassung zur Bildung einer alliterierenden Formel, so wird *domi militiaeque* mit *bæði hœima ok í hersýslonni* übersetzt. I, 8. LIII, 3. Ferner zeigt sich, daß das alliterierende Wortpaar gern zum ausdrucksvollen Schluß eines Satzes benutzt wird; LXXI, 21 folgt auf *hiálp ok hœilsa* noch *lýðsins*, LVIII, 18 auf *halldnir ok hauggnir* noch *sem fénadr*; gewöhnlich beginnt nach dem alliterierenden Wortpaar ein neuer Satz oder ein neues Satzglied mit *ok*, seltner folgt ein Nebensatz: *ef* nach *fé ok frið* LII, 8, *því að* nach *mannkostunum ok mæinlæysinu* XXIV, 4, *þót* nach *heraða ok heimkynna* LXVI, 17, *hvencer* nach *stundir ok staði* III, 6, *er* nach *sýslulæysi ok scellífi* XLVII, 2, *ok það að* nach *varliga ok vitrliga* VIII, 13, *ok enn það að* nach *áhlyðinn ok ótrúr* XV, 5. Wo das alliterierende Wortpaar im Satzinnern steht, ist fast

überall ein gehobener Ton beabsichtigt; ein allitterierendes Wortpaar getrennt, an den Anfang und das Ende eines Satzes gestellt: *hvert ædli hans var eða umbúð* XXIX, 2 (*de natura cultuque* Ing. 95, 2). Zwei bedeutsame Wörter im Satze durch die Alliteration hervorgehoben und auf einander bezogen: *ok enn á þessu þingi urðu þeir ríkari er rangara mæltu* II, 6; *segir skipt við þá hertogonum en æigi hugrekkinni* IX, 5; *at konur skyldu þrýðaz að kledum en karlar þola erfíði* XXIV, 35; *því að ávallt í orrosto er þeim næstr húskinn er hræddaztr er* LVIII, 15; *svá óðir sem hið óarga djr* LXVI, 11; *því að þeir munu sekir ganga er sigráðir verða.* LXXXI, 4.

Drei Stäbe: 1. 2: *eptir verkunum varliga ok vitrliða* VIII, 13 (Schluß eines Satzteils vor *ok það að*); *válad eða vitand verkanna* XLII, 13 (Satzmitte); *haufðu hvíld ok hægian herbúðastad* LXXV, 3 (es folgt *ok*); 2. 1: *því að æigi veria þann vígin né vininir er æigi veria vápnin* LVIII, 10 (Satzschluß; *veria* ist ebensowenig wie im vorhergehenden Beispiele *haufðu* in die Alliteration einzubeziehen); *liótazta lim líkamins* XXIV, 36 (Satzende).

Die reichere Verwendung der Alliteration in Gruppen und Reihen kommt in der Übersetzung nicht vor. Reim ist ganz selten: *ok virði ek æinskis læikarann ok æigi mæira stæikarann en þorpkarlinn.* XXIV, 34; *nú haufum vér tekna Rómaborg ok rekna auðlungana.* LXX, 5. Halb-reim: *óðan ok ræðan.* VIII, 5.

Beliebter sind nicht allitterierende Wortpaare oder Dreieiten, wie: *um vegu hans ok gaungur* (III, 6), *stórlangar læidir ok hardar* (LVI, 7), *blíðliga ok líttliga* (XVIII, 12), *hann æyddi ok glútraði* (XLII, 7), *sigrinn ok herfangið ok lofið* (XXIV, 42), *styrkst ok haurðuz af landher hans ok trúuz* (XIII, 9).

In reicher gehobener Sprache werden solche Paare oder Dreieiten mit einander verbunden oder in Gegensatz zu einander gestellt, bisweilen tritt in dem einen Glied Alliteration hinzu.

In solchen Fällen, wo zwei oder mehrere Paare zusammen verwendet werden, bestimmen sie von selbst die Betonungsgipfel des Satzes. Bei den einfachen Wortpaaren (und Dreiheiten) zeigt sich die bei der Alliteration beobachtete Neigung, das Wortpaar an das Ende des Satzes oder eines größeren Satztheiles zu stellen; bisweilen, aber doch im ganzen selten folgt noch ein zugehöriges Wort oder eine mit schwachem Nachdruck gesprochene Bestimmung.

Anmerkungen.

Über den Namen der Saga vgl. Nachrichten der K. Ges. d. W. zu Göttingen, phil.-hist. Kl. 1903, S. 659. 4,7. *en skaumm ok skadar orðnir á alþýðuréttinum*; die Konstruktion wäre ähnlich wie 43,23: *Rómveriar giordu það er haitir aries ok búid með hvelum ok framan búinn múlinn*; vielleicht ist sogar *orðnir* zu entbehren: *þeir voru berfættir ok ekki á haufði*. 61,4; vgl. auch 98,25. 4,10. *edr líka yðr — þrælkuninni*. Memmius verlegt den schmachvollen Zustand in die Vergangenheit, der Übersetzer, wie sich aus *er nú svá komið* (4,15) ergibt, in die Gegenwart. 4,18. In der Vorlage stand *virum flagitiosissimum*, der Übersetzer hat den Sinn des ganzen Satzes geändert. 4,20. *hrekkvísi*, hier ‚hinterlistige Nachgiebigkeit‘ (*vos hominibus sceleratissimis ignoscere*); vgl. 98,10. 4,22. *ok svá mikinn auruggleik*. in der Vorlage stand *oportunitatis*. 5,3. *yðr* ist Dativ. 5,11. *aerarium*. s. Einl. S. 184. 5,12. Der Übersetzer faßt *socii* im Sinn von Mitbürger, s. 44,5, Einl. S. 199. *legati laeti redierunt in patriam exoptato nuntio socios laetiores reddentes*. Widukind 1,8. 5,15. *ríkið vart*; s. Einl. S. 153. 5,17. *hersýslonni*, s. Einl. S. 236. 5,18. Der Satz *eigi hvet ek þis borgarmenn* ist sinnlos, vielleicht hatte die Vorlage *civibus vestris* oder *in cives*; zur Wiederholung von *helldr* s. Einl. S. 285. 5,20. *borgarmenn várir*. s. Einl. S. 153. 5,23. *að maðr muni lengr — er illa*. Der Übersetzer las *memorem* (Einl. S. 153). 5,24. *því að það er — enn illa*. Dieser Satz hat nun, nachdem im vorhergehenden die Meinung ins Gegenteil verkehrt ist, keinen Sinn mehr. *útekið er að muna, ubi negligas*. 5,29. *færi eptir Iugurthe*, um ihn zu fassen, zu holen; schärfer als *ad Iugurtham mitteretur*; vgl. 116,4. 5,31. *um Scaurum*. Über Aemilius Scaurus s. Iug. 15, 3. 28,4 ff. 6,3. *Calpurnii*. L. Calpurnius Bestia kommandierte die in Numidien stehenden Truppen. 6,6. *flóttamenn*. s. Einl. S. 153; vielleicht aber bezog der Übersetzer *perfugas* auf *elephantos*. Beim Rückblick auf das hier erzählte (VI, 1) ist *perfugas tradere*

wiederum, doch in anderer Weise mißverstanden; vgl. ferner zu 32, 11. an andern Stellen wird *perfuga* ganz richtig aufgefaßt (*varð þessa varr af flóttamaunnum*. 27, 15. *a perfugis edoctus*. Iug. 56, 2; vgl. 41, 28. Iug. 75, 1; *hinn herfligsti flóttamaðr*. 117, 17. *transfuga vilis*. Luc. 5, 346). 6, 8. *eptir þá taulu*. s. Einl. S. 153. *miog móti skapi þæim mótumaunnum* steht für *perculsa nobilitate*, dem Zusammenhange angemessen. Über die Verbreiterung am Ende eines Kapitels s. Einl. S. 253. 6, 17. Übergang aus indirekter in direkte Rede, s. Einl. S. 167. 6, 28. Die Hs. hat *Memmi* statt *Bebii*, G VIII 127, 5 *af puplio cipo*. Der Name war wohl in der gemeinsamen Vorlage ausgefallen. 6, 30. *þá stefnir þing*, s. Einl. S. 207. 7, 10. *við fóstrfaður sinn ok hans sonu*, genauer als bei Sallust (*in patrem fratresque*); gemeint sind Micipsa, Iugurthas Oheim und Pflegevater (*við fósturbróður sinn*. G VIII 127, 14) und dessen Söhne Adherbal und Hiempsal. 7, 12. *af þessum*, von den anwesenden *nobiles* (vgl. 90, 12), vielleicht verderbt; G VIII 127, 16: *til slíkra luta*. 7, 16. *haufðingia, populi Romani*, ungewöhnlich und grade in einer Rede des Memmius ungeschickt. 7, 21. *ok svá þótt*, und zwar wenn auch. 7, 22. *eða bendi andlitinu*, oder am Gesicht etwas merken liesse, *voltu*. 7, 25. *rikara — rangara*, s. Einl. S. 286. 7, 32. Die Einnahme von Cirta und der Tod Adherbals ist Iug. 26 (G VIII 123, 11) erzählt. 8, 7. Zu *ræna* s. Einl. S. 142. 8, 12. *því að suma grunadi*, denn manche ahnten, daß sie vorher schon für genug Dinge würden Rede stehen müssen (*conscientia*), manche fürchteten den schlechten Ruf, der der Tat folgen würde (*mala fama*), und einige wollten unter keinen Umständen die Tat wagen (*timor*). Die ganze Stelle ist sehr breit übersetzt. 8, 16. *ok hét honum til enn micklu fé*, der Übersetzer zieht *precio* zu *inperat*, nicht zu *insidiatores paret*. 8, 18. Zu *læniligaz* vgl. Einl. S. 142. 8, 23. *að niósna . . . ok ætli*, zur Konstruktion s. Einl. S. 280 u. 8, 24. *ok er til var gilldrad*, und als die Falle aufgestellt war; zu *ok í færi komið* vgl. 17, 25. 93, 3. 8, 29. *útlægr, fit reus*, s. Einl. S. 211. 9, 4. *í enni fyrri handgaungu, in priori actione*. Gemeint ist der erste Abschnitt des Prozesses, in dem Iugurtha für Bomilcar die Bürgen gestellt hatte. 9, 5. *ok sýndiz — en gíslunum, regno magis quam vadibus consulens*, s. Einl. S. 277 u. 9, 9. *adra, relicuos popularis*. s. 29, 7, wo *popularis* eigentümlich übersetzt ist. 9, 12. *ór gridum sínum*, praegnanter als im lat.: *iussus a senatu Italia decedere*. 9, 28. *ok svá læikr Iugurtha hann*, dem lat. nachgebildet: *consulem ludificari*. 9, 34. *til stiornar*, Postumius Albinus, legatus nach Iug. 38, 1. 10, 1. *en í Rómaborg*, s. Einl. S. 208 o. 10, 4. *kostuðu*, s. 29, 31. 10, 6. *á þæim misserum, totius anni*. 10, 9. *herðir hann sik að*, faßte sich Mut, raffte sich zu einem Entschluß auf; vgl. *herðu hugina* 68, 8. 10, 10.

ættar nú — *féhirðzlur hans, terrore exercitus* ist mißverstanden: um dem Könige durch den Schrecken, den er ihm mit dem Heere einzuflößen meinte, das Geld abzulocken. 10,16. *en kastalinn — unnu borgir*; typisches Beispiel für die Zerlegung einer lat. Periode; *af grundvellinum staðarins*, von der Grundfläche aus, über der sich der Burgfelsen erhob; frei nach *ex oportunitate loci*. 10,19. *útanvert*, nach außen hin, an den Rand, *situm in praerupti montis extremo*. 10,21. *flaka — unnu borgir*, s. Einl. S. 193. 11,5. *eda* im Sinne von ‚und‘; vgl. *ab borginni eda af heruðum* (*ab sociis et nomine Latino*) 12,22; *merki . . . eda skildir* (*signa et scuta*) 36,24; *dóma hinna fyrri manna eda riddarleg verk Girkia eda laug* (*acta maiorum et Graecorum militaria praecepta*) 50,27; *að lifa með munuð ok úkiænsku eda ætla sér þar fyrir góðra verka aumbun* (*ignaviae voluptatem et praemia virtutis*) 51,15; *vínflaka eda turna*. 59,29; *tribunus eda prefectus ok enn legatus eda pretor*. 103,31. 11,6. *að beriaz æigi — fyrstir*, die Übersetzung ist schwerfällig und umgeht den Sinn von *transfugerent*, obgleich 11,18 der Überlauf eines Teils der römischen Truppen erzählt wird; 25,1 ist *transfugas* richtig übersetzt. 11,8. *er þeir hæyrði liðra kveða við, signo dato*, s. Einl. S. 192. 11,16. *ok var fyrir því — skyldi taka, periculum anceps*; zu *hvern* ist entweder *kost* zu ergänzen (Lund, Ordføjn. § 185) oder *hvern* ist in *hvernig* zu ändern. 11,19. *hlióp til Iugurtham V hundruð riddarar*, über den Sing. des vorausgestellten Verbums vgl. zu 49,3, über die Zahlenangabe Einl. S. 188 ff. 11,21. *hundraðshaufðingi — fylkingar*, s. Einl. S. 188 ff. 187. 11,22. *sá er tekið hafði sér varnarstað*, nicht dem Sinn entsprechend: der Centurio übergibt den ihm anvertrauten Posten, so daß die Feinde in das Lager eindringen können. 12,1. *en æigi að síðr — grið hafa*, im lat. entspricht nur: *se memorem humanarum rerum*; statt des allgemeinen Gedankens Beschränkung auf die gegebene Lage; nur in *vill ek giora mannliga* zeigt sich die Einwirkung der Vorlage. 12,4. *að þér skolud*, s. Einl. S. 154. 12,18. *spurði — halldaz*, Übersetzung eines in den Text gedrunenen Glossems: *utrum foedus quod pepigerat cum Iugurtha firmum et sic factum perdurare debuisset nec ne*. 12,22. *hvé mart — fullting hersins*, *ab sociis et nomine Latino auxilia accersere*, s. Einl. S. 199. 12,24. *nú vilia — hvatligaz*, s. Einl. S. 260. 12,28. *farinn ór Numidia*, s. Einl. S. 236. 12,31. *en tekið upp* ist mit *er spillt* zu verbinden. G. hat hinter *Iugurtha* keine Interpunktion und hinter *riddaranna* (30) einen Doppelpunkt. Die Hs. hat hinter *riddaranna* einen Punkt, hinter *Iug.* fährt sie mit großem Anfangsbuchstaben fort (*En*). 12,32. *en þó — síns* ist an eine andre Stelle des Zusammenhanges gebracht. 13,3. *Mamilius Limetanus hét*, s. Einl. S. 270. 13,4. *sá er þetta talaði — móti*, s. Einl. S. 209; vgl. auch

6,8. 13,8. *í ríkiunum, in inperiis.* 13,9. *hverir elltaz — svá upp*, s. Einl. S. 266. 13,11. *þessi spurningu — vóru taldir*, s. Einl. S. 148. Iug. 40,3 fehlt. 13,12. *svæitir*, s. Einl. S. 266. *kenndu mark sitt á*, sie erkannten ihr Eigentumszeichen darauf. 13,15. *nú urðu — Mamili* entspricht den Worten, mit denen Iug. 40,4 beginnt, *igitur ceteris metu percussis.* 13,16. *þá vóru — af kæti sumra*, Mißverständnis bis zum Schluß des Kapitels; der Irrtum entsteht durch *cum ex Mamilia rogatione tres quaesitores rogarentur*, s. Einl. S. 209. 13,20. *en þá — vera saklauss*, s. Einl. S. 210. In G VIII fehlt Iug. 40,5 bis 41,10 incl. (131,10). 13,25. *ad venia — auðsins*. Dieser Satz, dem Anfang von Iug. 41 entsprechend, scheint in der hs. an den vorhergehenden angeknüpft zu sein; ein solches Überführen der Konstruktion von Kapitelschluß zu Kapitelanfang findet sich sonst nirgends in der Sallustübersetzung. G VIII mit seinen willkürlichen Kürzungen kann natürlich nichts beweisen. Anknüpfung des Kapitelanfangs mit *ok* kommt vor (XXII, 16. Iug. 83; XXVI, 16. Iug. 91; XXX, 13. Iug. 99), einmal Überleitung mit *því að* (LIII, 8. Cat. 54). *því að* (zwei Sätze nacheinander mit *því að* beginnend XXII, 17. LIII, 7.8) ist hier durch den Zusammenhang ausgeschlossen. Der Übersetzer überträgt einen verderbten Text; für *partium popularium* setzt er ein *svæitarhaufðingia*. Der Sinn ist zu Ungunsten der nobilitas geändert, s. Einl. S. 210. 13,27. *af hógliði ok af gnótt auðsins*, s. Einl. S. 235. 14,5. *þá aufunduduz*, s. Einl. S. 154. 14,6. *en síðan — það er mátti, namque coepere nobilitas — ducere trahere rapere*. Der Sinn ist durch *tók metorðin, tók frelsið* verschoben. 14,8. *dró . . . dróguz*, s. Einl. S. 285. 14,9. *réttrinn landfólksins ok annarrar alþýðunnar*, ungewöhnliche und umständliche Übersetzung von *res publica*. 14,10. *er iafn ætti að vera*, mit Veränderung des Sinnes: *quae media fuerat*. 14,11. *skerðr. lýðrinn*, s. Einl. S. 236. 14,15. *þeir er hafa áttu* ist wohl verderbt; es könnte heißen, wenn man zu *hafa* aus dem Vorhergehen *virðingar* ergänzt: „solche die den Anspruch hatten, Ämter zu bekleiden“; in solchen Fällen steht gewöhnlich aber nicht immer *at* beim Infinitiv; *eiga* im Sinne von Anspruch haben s. unten 69,7. Bei Sallust steht, daß, während die kleinen Leute im Feldzug waren, daheim ihre Eltern und Kinder von den Reichen aus den Gütern verdrängt wurden. 14,18. *sanna mannkosti, veram gloriam*. 14,20. Nach *rikinu* fehlt der Anfang des Kap. 42 bis *patefacere coepere*. Daß diese Lücke durch die Schuld eines Abschreibers entstanden ist, ergibt sich aus G VIII 131,11; hier schließt sich der Anfang von Kap. 42 an 40,4 an; s. Einl. S. 148. 14,22. *við frændr sína ok vini*, s. Einl. S. 200. 14,23. *Róma-borgar riddara ok þá*, durch das *ok* ist der Sinn völlig geändert; *spes societatis* wird umgangen. 14,26. *þeirra ættir — efni*, der Schluß

des Kap. ist merkwürdig umgebildet. Das Geschlecht der Gracchen übt Blutrache (Einl. S. 271), benutzt ist 42,2: *et sane Gracchis cupidine victoriae hanc satis moderatus animus fuit.* 14,29. Umbildung der Satzglieder; man beachte die christliche Färbung der Sentenz. 15,1. *maurgum stórborgum*, s. Einl. S. 266. 15,2. *fyrir oss*, s. Einl. S. 175. 15,7. *var — giorfir consules*, s. zu 49,3. 15,12. *þá var — Silano*, s. Einl. S. 266. 15,16. *velia riddara*, s. Einl. S. 154. 15,20. *bæði laugunautanna ok allz um Italia*, s. Einl. S. 200. 15,22. *ad ráði auðlunganna, ex sententia*, Änderung des Sinns. 15,23. *vétu*, s. Einl. S. 147. 15,31. *rænti faurunautana — fiandmanna*, s. Einl. S. 243. 16,1. *ústilltr ad klæðabúningi, habitus* wird vom Übersetzer ganz eng gefaßt. 16,6. *skiptingardaganna*, die comitia haben schon stattgefunden. 16,11. *ætladi*, im Sinne des Plusquamperfectums. *ad temia herinn* ungeschickter Zusatz. 16,13. *odos* fehlt. 16,14. *vor æigi lét hann* fehlt *set neque muniebantur ea*, s. Einl. S. 153. 16,15. *leikarar ok trúðar*, Spielleute und Gaukler, im lat. *lirae*. Vgl. 16,30. 16,17. *þorparalýðrinn*, s. Einl. S. 186. 16,18. *þá spillti hann*, s. Einl. S. 218. 16,19. *rænti menn búfé eða mansmaunnum*, raubte den Einwohnern Vieh und Sklaven. 16,21. *þeir selldu ok hvæiti*, ungenau übersetzt, (*frumentum publice datum vendere*). *tóko sætt braud*, der Übersetzer hat das lat. *panem in dies mercari* mißverstanden. 16,22. *ferlikt*, häßlich, abscheulich. 16,23. *stillingu . . . stilltis*, s. Einl. S. 285; *ad hann stillti — til hófs*. Der Sinn ist im Lateinischen ein ganz anderer, s. Einl. S. 266. 16,26. *hið fyrsta boðorð*, s. Einl. S. 154. 16,29. *þorparinn*, s. Einl. S. 186. 16,31. *en auðrum — villdi, ceteris arte modum statuuisse*; der Übersetzer faßt *ceteris* persönlich. 16,32. *hvern dag — álæiðis; transvorsis itineribus*, in Märschen kreuz- und quer, fehlt. vgl. zu 19,28. 17,3. *í sífelhu*, unablässig. 17,4. *ok fór — vaurðinn*, bei Sallust revidiert Marius die Posten *cum legatis*. 17,9. *því ad með merkium var optaz gengið, ut cum signis frequentes incederent*: vollzählig, in kriegsmäßiger Formation. 17,16. *nú óttadiz*, zum Satzbau vgl. Einl. S. 279 u. 17,20. *leggr hann á hans valld*, dagegen Sallust: *alia omnia dederent populo Romano*, vgl. 18,31. 17,25. *gaf færi á*, vgl. 8,24. 17,35. *ok aðrir menn*, Zusatz; *aðrir ríkismenn* G VIII 133, 23. 18,3. *hræsnimark*, Zeichen der Heuchelei: *illa deditionis signa ostentui credere*. Der Übersetzer las *et insidiis locum temptare* (nicht *temptari*) in seiner Vorlage (*ok fór um hvern stað með varúð*). 18,4. *í auðverðri fylking*, s. Einl. S. 149. 18,7. *en á hliðarnar — riddarasvæitunum*, undeutlich; *praefecti cohortium*, Führer der in Cohorten, nicht in Legionen formierten Bundesgenosseninfanterie. Der Übersetzer sieht nicht, daß die praef. coh. und die tribuni legionum selbst sich nicht auf den

Flanken, sondern in der Mitte der Marschkolonne befinden. *hertogi* für *tribunus* kommt sonst nicht vor. Zur Textänderung vgl.: *ok skipaði fyrstum ok efstum haufðingium með bünnum manipulis*. XXXI, 2. In G VIII (133,30) fehlt die Stelle. 18,10. *þeir voru miog fóthvatir*, s. Einl. S. 190. 18,12. *en með Iugurtha — fjarri*, s. Einl. S. 253 u. 18,14. *ræyndar*, in der Tat wirklich, vgl. 40,19. 18,23. *fræista — kastalann, templandi gratia si paterentur*; wegen der Sinnesänderung ist 25 *hann fær unnið stadinn* hinzugefügt; daß die Stadt ernsten Widerstand leisten würde, nahm Metellus nicht an. 19,2. *meðan hann — Iugurthe*, nord. Zusatz, zu bestimmt für die absichtliche Unklarheit der den Gesandten mitgegebenen Antwort. 19,3. *ok heriar ekki i ríkinu*, unsinnig im vorliegenden Zusammenhang. Da der Schluß von Iug. 47 (*et inter eas moras promissa legatorum exspectare*) fehlt, darf man in den Worten den Rest eines Satzes vermuten: Metellus wartet auf das Ergebnis der Verhandlungen und unternimmt unterdessen nichts kriegerisches in Numidien. 19,4. *Iugurtha finnr — eptir verkunum*, s. Einl. S. 266. 19,12. *þikkir sér*, s. zu 25,15. 19,18. *en sléttur þar i milli*, ein Mißverständnis; *tractu pari*, der Bergzug verlief in gleicher Richtung mit dem Fluß; auch *miaug hár* ist falsch (19,20). 19,28. *frá veginum*, durch *transverso itinere* veranlaßt, bezieht sich auf den Zusatz *því að þar lá fram læiðin Metelli*. 20,14. *á hina rómversku*, s. Einl. S. 197. 20,26. *setr hann herinn*, gemeint ist Iugurtha; zum Wechsel des Subjekts vgl. Einl. S. 282. 20,29. *þá skiptir Metellus liðinu (commutatis ordinibus) ok setr saman* (vielleicht ist *fylking* hinzuzufügen) *i ena hægri hlið (in dextro latere . . . aciem instruxit)*. Metellus behält die Marschrichtung auf den Fluß bei, ordnet aber sein Heer so, daß es eventuell durch eine Rechts-umwendung in rangierter Front dem Feinde gegenübertreten kann. Der Übersetzer umgeht den entscheidenden Ausdruck (*transvorsis principis*. I. 49,6, *með þessi skipan* 21,3). 21,8. *fótgangandi maunnum*, unbestimmt für *expeditis cohortibus*, s. Einl. S. 189. 21,15. *ok var fyrst — dvalðiz þar*, Mißverständnis: erst dadurch, daß sich Metellus zur Reiterei des linken Flügels begibt, kommt Metellus an die Spitze der Kolonne. 21,20. *æigi var það — hálsinum*, s. Einl. S. 154. 21,24. *á halaferðina*, die hinterste Abteilung, *postremos*. 21,30. *svá hafði Iugurtha — um þá*. Die Saga fügt die Schilderung des Angriffs hinzu. 22,2. Was Sallust von der Kampfweise der numidischen Reiter erzählt, wird dem Iugurtha als Rat in den Mund gelegt. Ausmalung. 22,12. *létu nú fyrir, pars cedere*, vgl.: *ad þeir verði fyrir honum, repugnantibus*. 59,9. 22,21. *sýktuz af*, Steigerung. 22,23. *ok iij þær svæitir er cohortes hæita, cohortes legionarias*, Linientruppen, nicht Bundesgenossen; *legionarias* wird übergangen. 22,25. *þessar sumar svæitar — hvíllt sik*, bezieht sich

bei Sallust auf die numidischen *pedites*. 22,28. *því að þeir* — *vápn sín*, bezieht sich bei Sallust auf die Römer. 22,31. *taka á*, beginnen; G.: *tók í*. 23,5. Dass Metellus die Übermacht der Zahl nach hat, ist Zusatz. 23,9. *en komið að aptni*, s. Einl. S. 283; *þá sækia* — *var boðit*; *advorso colle* ist nicht verstanden. 23,20. *hefz ækki að*, *animo vacuom*; vgl. 25,3. 23,23. *leggia á himininn*, s. Einl. S. 243 u. 23,24. *fyrir skógum*, im niedrigen Buschwald, *arbustis*. 24,2. *er þeir vóru*, die Elephanten. 24,6. Es fehlt durch Schreibernachlässigkeit das zweite Glied: *noctis quae iam aderat*. 24,8. *það vóru XXX*, s. Einl. S. 154. 24,9. *miauk mæddir* — *orrosto*, s. Einl. S. 154. 24,18. *ef æigi sætti þeir ráði*, ‚wenn sie nicht einen Ausweg gefunden hätten‘, vgl. 27,3. 24,21. *færir hverr á lopt*, s. Einl. S. 243 u. 24,26. *íj daga*, *quadriduo* alle Hs. 24,32. *þíkkir þeim* — *til ránfangs*, im lat. Worte des Metellus und schärfer. 25,7. *illt til tilsóknar*, s. Einl. S. 223. 25,8. *ok illan til orrosto*, *agri ac pecoris cultorem* wird an einer späteren Stelle des Satzes verwandt (*verkalýðr ok þorparar*). Die Übersetzung ist frei bis zum Schluß des Kapitels. 25,10. *en það æina*, erg.: *hafði flýið*. Es tritt im nord. nicht deutlich hervor, daß die allgemeine Zerstreuung des Heeres nach der Schlacht der numid. Sitte entsprach. 25,15. *sér* für *honum*, auf das logische Subject bezogen. vgl. 19,12; 64,4. 95,3. *þíkkir sér*, *þótti sér* kann ganz als einheitlicher Ausdruck (*videtur, videbatur*) empfunden werden: *hvar sem honum þótti sér styrkr að*. 25,26. vgl. 25,27. 54,31. 25,26. *hvar sem honum* — *að sitia*, im lat. unbestimmter: *ubicunque res postulabat*; s. zu 25,15. 25,28. *því að* — *áhlaupum*, breit aber sinngemäß. *ok sótti Metellus*, conj. praet. ‚es war seine Hoffnung gewesen, daß Metellus ihm immer nachziehen sollte‘. Jetzt ist das Verhältnis umgekehrt. s. Einl. S. 154. 26,1. *opt á nóttum* — *þjóðvegum*, (*Iugurtha*) *nocturnis et aviis itineribus ignoratus*. Sinnesänderung, *þeir* sind die Römer. Vielleicht las der Übersetzer *ignoratos*, darauf scheint *úvanastir* (26,3) hinzudeuten. 26,3. *en sendir vóru*, *palantes*. vgl. 26,27: *sendimaunnum*. 27,1: *að menn vóru sendir frá herinum*. 26,10. *giorir sik* — *haufðingia*, dem lat. nachgebildet, s. Einl. s. 276. 26,12. *hræsti*, zur Schreibung s. Einl. S. 142. 26,13. *þann enn mikilláta af hæimsku Auli*, s. Einl. S. 276. *að vera nú*, Aufnahme des *nú* (*nú næyddan*); vgl.: *að kíosa helldr ena kíænu sonu ok ena bestu helldr en þá*. 51,7. 26,18. *en Metellus* — *mikil aufund*, breite Übersetzung, die Sentenz wird zweimal gebracht. 26,25. *lét hann* — *af sínum maunnum*, ‚hatte er oft kleine Verluste zu erleiden‘. Zusatz; zu *láta* vgl. 46,8; 56,3; 59,1; 63,22. 26,27. *svæitir sínar fíaulmennt*, s. Einl. S. 195. 26,31. *en ef kvittir* — *hvarir*, ‚sie marschierten jeder für sich, wenn nichts wichtiges über Iugurtha gemeldet war‘. 26,33. *fór um holtt ok um*

hálša, per collis sequi. 27,3. *þá sætti hann því*, ,dann legte er sich für diesen Zweck auf die Lauer'. vgl. 24,18. 27,9. *stórupptektir*, ,entscheidenden Vorteil'; s. Einl. S. 275. 27,16. *gagnlæiðin*, ,Richtwege'. im lat.: *magnis itineribus*. 27,19. *flóttamaunnum*; weshalb Iugurtha auf die *perfugae* rechnen durfte, ist weggelassen; auch fehlt die Zusicherung schnellen Ersatzes. 27,25. *en er Rómveriar* — *þaðan*, die Römer wurden vielmehr angegriffen, als sie im Begriff waren aus der Stadt abzumarschieren. 28,3. *ok þær lėti fyrst að því, sem þær mundu vilja viðr að taka, paulisper a rege sustentati*; vgl.: *að flyja eðr viðr að taka*. 11,17; *sem þær flyja æigi ok taka við*. 22,3; *að flyja né viðr að taka*. 66,4; *tóku við*. 108,27; *námu þá við*. 64,28. Zu *en þá er Marius tók* s. Einl. S. 281 u. 28,15. *slaungva elldi*, s. Einl. S. 260. 28,17. *en borgarmenn* — *á þá staurum*, s. Einl. S. 149. *hnúðum* (Holzkeulen) entspricht ungefähr dem lateinischen *sudis, pila* bleibt hier fort und wird wohl zum Schluß benutzt: *ok skutu á þá staurum*. *torfviðr* ist unsinnig und vielleicht eine Entstellung von *tyrviðr*, wie Fritzner vermutet; *taeda*. 28,21. *iafn var háskinn* — *orðztírrinn*, *parique periculo set fama in pari boni atque ignavi erant*, s. Einl. S. 151 u. 28,28. *bráðum bornir, repentino metu perculsi*. 28,31. *rómversks nafns*, s. Einl. S. 243; *ok liópu* — *í svæit, grege facto*. 29,2. *helldr sendu* — *hins besta ráðs*, s. Einl. S. 266 u. 29,7. *snýr hestinum* — *riddaraherr*, es scheint, daß der Übersetzer *popularis* mißverstanden hat und zu den eigentlichen Soldaten in Gegensatz stellt, ,allerlei Volk, Troß'. 9,9 ist *popularis* nicht übersetzt. 29,10. *fyrir þeim*, in Wirklichkeit soll Marius mit den Kohorten der Bundesgenossen folgen, die vorausgeschickte Reiterei den Feind festhalten. 29,19. *ok vóru þar drepnir*, zur Wiederholung s. Einl. S. 284. 29,28. *að téia þeim*, die Schilderung des Kampfes um das Lager fehlt, auch in G VIII. 29,31. *kostaði*, vgl. 10,4. 29,35. *blandit var* — *til himins stóð*, s. Einl. S. 242 u. 30,5. *of langan veg*, Zusatz; vgl. 37,27. 30,22. *var þá hætt þessu tiltæki*, zum Satzbau s. Einl. S. 279 o. *sóttu þær þá með auðru móti að*, unpassender Zusatz. 30,31. *vel komnar; kominn* im Sinne von ,gelegen' s. 56,22, zum Satzbau Einl. S. 279. 30,34. *þá lætr hann þá*, der Sinn ist bei Sallust, daß Metellus auch sich selbst keine Ruhe gönnt. 31,14. *ógilldan lagðan*, vgl. 8,29. 31,17. *ok enn það*, s. Einl. S. 282. 31,28. *en landit æytt miðg* ist absolut zu nehmen. Einl. S. 283. 32,5. *eptir veniu enna fyrri haufðingia, more maiorum* bezieht sich im lat. darauf, daß Metellus den Kriegsrat befragt. 32,11. *nú býðr* — *mikil svæit*, Metellus verlangt nur die Auslieferung der *perfugae*. vgl. zu 6,6. 32,16. *ok skal hann við honum taka*, im lat. *ad inperandum*, um Befehle zu empfangen; zum Wechsel des Subjekts vgl. Einl. S. 282 u. 32,22. *hallda orrostom*, vgl. 41,9; *hallda*

upp orrosto. 75,22. 32,26. *taka Rómveriar Metellum til consule*, s. Einl. S. 266 u. 33,3. *nú ferr Marius — farsælliga*, der Übersetzer benutzt einen Teil der Worte des aruspex zur Erzählung. 33,7. *bidia sér að vera consul*. *bidia* mit persönl. Objektsakkusativ ohne *að*: *biðr Metellum fá sér til lof*. 33,31; 39,8; 48,15; 72,13; 90,25. 33,14. *snilld að tala á þingum*, s. Einl. S. 207. 33,17. *riddara nafn, tribunatum militarem*, s. Einl. S. 188. Das folgende (*þótt hann — Rómverium*) ist sinngemäß geändert. 33,23. *en eptir spá — í hug sér*; Anlaß zu diesem Satz gaben die Worte: *nam postea ambitione praeceps datus est*, die sich auf die Zeit des Bürgerkriegs beziehen. Der Übersetzer knüpft sie an den Ausspruch des aruspex. 33,28. *að laugum*, s. Einl. S. 210 u. Das bittere *et quasi pollutus* bleibt unberücksichtigt. 33,32. Zur Wiederholung von *að fræista ok bidia* vgl. Einl. S. 284. 34,1. *æskiandi*, s. Einl. S. 283,1. 34,6. *að þú hef ægi*, Imperativ im abhängigen Satze. 34,8. *lát þér þaurf*, 'beugne dich damit'; zu beachten ist der Inf. ohne *að*; zu vergleichen ist etwa: *eggiði hann fyrir láta*. 39,7: *kváðuz sækia* 126,16. 34,12. *fyrir fíaulskyldum*, 'vor vielerlei Geschäften', entspricht nicht ganz den *negotia publica*. 34,14. *þá mælti Metellus svá*, zunächst aber folgt indirekte Rede. 34,15. *svá óðliga láta*, stärker als *festinaret*. 34,19. *var í herinum*, s. Einl. S. 195. 34,20. *ok þótti — tignarinnar*, verändert aus: *cum pro honore, quem adfectabat*. 34,32. *svá var þá of Marium*, ein Zusatz der nicht paßt; die Ungeduld ist bei den Kaufleuten. 35,3. *vanstilltr*, in Aufregung. Damit wird *anxium* (I. 65,3) vorweggenommen. 35,4. *í háseti*, s. Einl. S. 272. 35,7. Die Begründung, warum Metellus das Begehren des Gauda abschlägt, fehlt: *quod eorum modo foret — adpellavisset*, ist aber vom Übersetzer z. T. benutzt. 35,13. Zur Lücke vgl. Einl. S. 149. 35,17. *er skiótara — lyktanna*, 'der schneller den Weg zum Abschluß des Krieges gangbar machte'. 35,18. *skyllt æyrendi*, 35,21. *er þá var alþýðunni — til tignar*, 35,30. *undan dragaz þrælkuninni*, s. Einl. S. 267. 35,30. *hann fræistar*, s. Einl. S. 284. 36,2. *til þess staðar*, s. Einl. S. 279. 36,3. *ok nú með því — gengu á haund honum*; der Übersetzer stellt um; *neque antea voluntate alienati* faßt er als: 'bis dahin nicht in ihrer Gesinnung ihm entfremdet', (statt: 'auch vorher nicht mit Willen in fremde Herrschaft übergegangen'), *fatigati regis supplicii* wird dann frei durch das übrige wiedergegeben. 36,4. *váru... vel til hans*, 'waren ihm wohlgesinnt'; *var vel við móður sína*. 44 Prover 93,4 (Veraldar saga). 36,7. *því að þar er lýðrinn — úfriðinum*; s. Einl. S. 282 u. 36,11. Über den Gebrauch von *rómverskr* hier und 16. 32 s. Einl. S. 197. 36,12. *riddórum*, *centuriones*, s. Einl. S. 187.. 36,23. *hliópu sumir — upp í vigin*, der lat. Text ist hier verderbt; jedenfalls hat der Übersetzer umgestellt (vgl. 38,3

mit dem lat. Texte), die *portae clausae* vorweg genommen. Mit *i vigin* übersetzt er *arcem*, die Worte *þá enn til — við borgarveggina* stehen an falscher Stelle und müßten auf *vigin* folgen. 36,24. *þar er merki — borgarveggina*, s. Einl. S. 194 u. 36,28. *enum óstyrkstum maunnum*, gemeint sind die Frauen und Kinder, *infirmisumo generi*. 36,35. *ad áðr hafði hann gort*, relativisch, vgl. 71,23; 89,23. 37,14. *er sól var skammt farin, circiter horam tertiam; fara* vom Aufgang der Sonne z. B. Eg. s. 45,3: *þá var dagr lióss ok sól farin. á naukkura litla hæð* entspricht nicht der von Sallust gegebenen Schilderung. 37,24. *lætr frammarst fara*, s. Einl. S. 154 u. 37,25. *gangandi menn*, selten statt *fótgangandi menn*; auch G VIII 142,7 hat *gangandi menn*. vgl. 41,21. 37,27. *um langan veg*, Zusatz wie 30,5 *of langan veg* bei ähnlicher Situation. 37,31. *ok það*, s. Einl. S. 282. 38,2. *setja upp merkin — áræidina*, s. Einl. S. 250 u. 38,5. *hlutskiptissins, praedae*; vgl. 100,7. 38,14. *Bomilcar — við-ræðum til hans*, s. Einl. S. 260; *nýja lúta*, S. 276. 38,21. *æinn tigninn*, sonst gewöhnlich *tigninn maðr*. vgl. *enir tignu* 50,9. 39,7. *eggiði hann fyrir láta*, vgl. zu 34,8. 39,9. *ok æigi sneri hann*, s. Einl. S. 281 o. 39,28. *ad menn hafa séð hann klaupa*, Zusatz. 39,31. *ok biðr sér miskunnar — Bomilcaris*, der Sinn ist geändert, Nabdalsa beschuldigt den Angeber, daß er ihm die Anzeige des Plans vorweggenommen habe und leugnet überhaupt die Teilnahme am Verrat: *ne super tali scelere suspectum sese haberet*, dagegen 40,2: *æigi hyggi — giora optarr*. 40,18. *þá tók lýðrinn vel hvárstveggja máli*, nicht dem Sinn entsprechend: *volenti animo de ambobus acceperant*, das Volk nahm alles günstige über Marius und alles ungünstige über Metellus gern auf. 40,19. *en ræyndar — góða luti né illa*, Einl. S. 267. 40,21. *ok væita* (Subjekt: *tiginna manna svæitin*) *hinum eptirmæli*, 'sie wenden dem ihre Gunst zu'. 40,23. *gengu menn ad svæitum*, 'sie schlossen sich in Parteien zusammen'. 40,25. *styrialldarmenn þeir ener ríku, seditiosi magistratus*, die Volkstribunen sind gemeint. 40,29. *smíðir, opifices; tæigyrkiar*, Feldarbeiter (*agrestesque omnes*). 40,32. *því ad — svæitin*, Einl. S. 277,1. 41,1. *var þar*, merkwürdig ungeschickt; vielleicht: *var þar í borginni*. 41,3. *Marius, Marius*, s. Einl. S. 168. 41,4. *en litlu áðr — ósyniu*, Einl. S. 154 u. 41,6. *en er Iugurtha — ráðlauss*, Einl. S. 280 o. 41,14. *skipti hann ok*, s. Einl. S. 284. 41,16. *opt það sem*, s. Einl. S. 282. 41,21. *gangandi menn*, s. zu 37,25. 41,22. *sú fylking er konunginum fylgir — ok svá aðrar svæitir*, s. Einl. S. 149. 41,24. *hér* zugesetzt wie in *haufðu hér marga bardaga*. 43,22; G. vermutete zweifelnd *hermerki*. Doch ist dieses Compositum nicht zu belegen. 41,24. *flyði ok konungr sem aðrir*, der Zusatz des Übersetzers ist ungeschickt, weil die Verbindung zwischen *hostium paucorum potiti* und *nam ferme Nu-*

midis in omnibus proeliis magis pedes quam arma tuta sunt zerstört wird. 41,31. *upp fæddir*, vielmehr wurden die Mittel für den standesgemäßen Unterhalt der Prinzen zum großen Teil aus Thala beschafft. 42,2. *ef hann fær komiz*, ‚wenn es ihm gelingt zu kommen‘. vgl. 43,6. 42,6. *ok allt auðt*, s. Einl. S. 283 u. 42,8. *búkreka*, s. Einl. S. 274. 42,11. *þau er samnað var*, s. zu 49,3. 42,28. *ávarðir goðunum*, s. Einl. S. 274. 42,32. *en þó að þá verði æigi þessa*, verderbt. Vielleicht *æigi til þessa*, ‚obwohl es nicht so kommt, wie sie vermutet hatten‘; mit schroffem Tempuswechsel. *verða til þess* in persönlicher Wendung 114,2. 131,6. 43,8. *vitiaði æigi staðanna ok manna*, Zusatz; der Übersetzer läßt Iugurtha in der Verkleidung eines Kaufmanns fliehen. Einl. S. 267. *vitia*, s. 66,24. 43,9. *því að hann — náttstað*, breite Ausmalung, die den Sinn nicht trifft. Iugurtha fürchtet Verrat bei längerem Aufenthalt. 43,13. *með aullum braugðum — vígi*; im lat. nur: *vallo fossaque moenia circumvenit*. 43,17. *í tvæim stauðum*, s. Einl. S. 155. 43,19. *þar af upp hlada*; alle Handschriften haben: *vineas agere superque eas aggerem iacere*. Dadurch wurde der Übersetzer irre geführt. 43,21. *ok láta ekki úfræistað til varnar*, bei Sallust auf Belagerte und Belagerer bezogen, *prorsus ab utrisque nihil relicum fieri*. 43,23. *Rómveriar giordu — brotnaði*, s. Einl. S. 283. 44,5. *þá erum vér í háska ok vart fólk*, der Übersetzer hat die feine Schlußwendung (*illorum socios*) verdorben; s. zu 5,12. 44,15. *svá sem fyrr var sagt*, in der verlorenen Übersetzung von I. 19 (vgl. G VIII, 119,16). 44,18. *diúp að landinu*, tiefes Wasser am Lande. *diúp* ist Subst. 44,24. *hæitir Syrtes*, ‚heißt es Syrtes‘, vgl. zu 49,3. *þeir blaunduðuz* steht frei angeknüpft, die Bewohner von Leptis. 44,25. *ok hafa þá tungu ok þau laug*. Hinter *laug* ist etwa zu ergänzen: *eptir hætti Sidoniorum manna*. 44,27. *stórbyggðarinnar í Numidie*, *frequentem Numidiam*. 44,30. *undarlikt*, s. Einl. S. 155. 45,2. Durch die vom Übersetzer gewählte parataktische Fügung wird die Zeitbestimmung *í þann tíð* unklar. 45,5. *hvað landamerki skylldu*, vgl.: *spurði hvat menn þat væri*. Partalop. 34,15. 45,9. *hinir*, die Gegenpartei; im lat. ist der Sinn ein anderer: sie befürchten den Angriff eines Dritten; eigentümlich ist der Konjunktiv im Relativsatz (*yrði*); Gíslason nimmt vor *yfir* eine Lücke an. 45,11. *að fara í sandhafid*, im Lateinischen nur: *domo proficiscerentur*, s. Einl. S. 160. 45,15. *það er girdzkt nafn*, s. Einl. S. 248 o. 45,17. *sagði hann*, s. Einl. S. 176. *ónenning, socordia*. 45,27. Bei Sallust ersinnen die Cyrenenser die neue Art der Grenzbestimmung. 46,6. *að sín*, im eignen Hause; *nunc ad rem redeo* fehlt. 46,13. *temr við fylking*, vgl. 16,11; nach *undir merki* ist vielleicht *að ganga* ausgefallen, vgl. 16,14. 46,17. *ok með þessum — á fund konungsins*, Mißverständnis: erst später trifft er

mit Bocchus zusammen. 46,22. *en þæiri — rétta*; der Ausdruck einer allgemeinen Reflexion wird vermieden, s. Einl. S. 235. 46,24. *það þótti — móti þæim*, 'das schien Iugurtha das ratsamste, bei ihnen Hülfe zu suchen', Zusatz; *móti* hier nicht im feindlichen Sinne. 47,3. *Iugurtha gleðr — orðum*, ungenau: *oratione ascendit*. 47,4. *segir Rómveria rangláta*, vgl. zu 69,30. 47,6. *að vilia ráða*, s. Einl. S. 283 o. 47,8. *konungr Persarum*, s. Einl. S. 267. 47,9. *ok það er skiótaz*, kurz gesagt. 47,15. *en þetta var — ræyndi*, s. Einl. S. 253 ff. 47,21. *hann ferr ok setr*, der Gedanke, daß Metellus dem Feinde nicht die Wahl des Schlachtfeldes überlassen will, geht verloren. 48,2. *um þenna lut — afláta*, s. Einl. S. 253 ff. 48,10. vor *sinu* Lücke für 4—5 Buchstaben: ich vermute *mæini* (*magis honore Mari quam iniuria sua*); *mein* im Sinne von Schaden z. B. 53,24. *en ef annarr — af láta*, wenn ein anderer Konsul geworden wäre, würde er nicht die Empfindung der Absetzung gehabt haben(?). 48,17. plur. *sættir* wie 17,29. 48,21. *því að, því að*, vgl. 97, 29. 31. 48,24. *blómi*, vgl.: *á þeira veldi var miog blómi langa ríð*. Verald. s. (44 Prover 94,6). 49,2. *til herlandz*, s. Einl. S. 203. 49,3. *honum var — enir tignir menn*; das Verbum im Singular vorausgestellt, das Subjekt im Plural: *var víðt auðir staðir*. 56,30; *það var allz í herinum V þúsundir*. 60,33; *hæitir Syrtes*. 44,24. Das Verbum folgend: *kerol'd þau er samnað var*. 42,11; vgl. auch 11,19; 15,7. 49,10. *mest riddaranna — allfrægir, plerosque militiae, paucos fama cognitos*; die Übersetzung ist mißglückt, ebenso im folgenden, wo *emeritis stipendiis* umgangen werden soll. 49,12. *ok einskis — hersýsluna*, s. Einl. S. 260 u. 49,20. *það eru Rómveriar*, s. Einl. S. 243. 49,23. *ala alldrinn*, vgl. 50,15. 49,24. *þveru frá því*, gewöhnlicher *þvers í mót* (51,20), grade entgegengesetzt. 49,31. *er þú villdir*, s. Einl. S. 242; *skyllða*, verpflichten. 50,2. *slikt er áhyggu verra*, s. Einl. S. 276; *þæir*, jene (auf der gegnerischen Seite), hohe Beamte aus der Nobilität, vgl. *þæir þurfu*. 52,18. 50,6. *því að — ónálægra, nam alia infirma sunt; ónálægr*, nicht sicher zu erfassen, nicht nahe liegend; zu *siálfum* ist dem Sinne nach *mér* zu ergänzen, vgl. 51,30. 31. 50,9. *læita á fangstaðarins, locum invadendi quaerere*; zu *læita á* vgl. 51,1, s. Einl. S. 237. 50,12. *við verði selia*, er will die erworbene Volksgunst um keinen Preis verscherzen. 50,18. *hæyrið nú, quæso reputate*, mit nachfolgender Frage, vgl. unten 52,8 *hugsið nú* für *reputate*. 50,20. *skipta nú*, tauschen, ihn an meine Stelle setzen. 50,21. *líkneskiur*, s. Einl. S. 212. 50,22. *en hann sé — dugandi*, frei für *nullius stipendii*. 50,24. *að sá, að sá*, s. Einl. S. 281 u. 50,28. *riddarleg verk Girkia eða laug*, s. Einl. S. 186. 50,33. *virðanda*, s. Einl. S. 283,1. 51,1. *ek læita á úkiðnsku þæira*, ich suche sie bei ihrer Unfähigkeit zu fassen; *hæimtaz í mót, obiciuntur*. 51,6.

átta, vielleicht verschrieben für *áttā* (*áttan*). 51,11. *sem mér*, s. Einl. S. 237. 51,12. *rækia þvi minna mína tign — verkum*, sie achten die von mir erworbene Würde um so geringer (vgl. *unna minna*. 121,20; *virða meira* 108,20), als sie meinen Taten nicht nahe kommen; der Sinn ist allerdings auch in dieser Fassung ein ganz anderer als im lat.; s. Einl. S. 155 o. 51,16. *eda ætla*, vgl. zu 11,5. 51,18. *sem er*, Zusatz. 51,22. *ættleri*, Schande des Geschlechts. *virða svá að*, über etwas dahin urteilen, daß, ohne Acc. und mit nachfolgendem *er* 54,27. 51,23. *afkvæmi hans*, der Nachkommenschaft dessen, der das *metnaðarverk* geleistet hat. 51,24. *lutir hans*, des Nachkommen; *illir*, s. Einl. S. 237. 51,30. *bera siálfum . . . spilla siálfum*, der Dativ ist durch *er betra . . . en er* hervorgerufen; *mér* ist zu ergänzen, vgl. 50,6. 52,5. *vel væri, að þeir — síðir*, der erste Teil des Satzes (,was von ihren Aussagen gegen mich auf Wahrheit beruht, müssen sie mir zum Lobe sagen') ist verloren. 52,16. *hannarmæli*, geschickte Rede, s. Einl. S. 274. 52,18. *þeir þurfa*, die Leute von der gegnerischen Seite, vgl. 50,2. 52,20. *girdzkar rúnar*, s. Einl. S. 272 o. 52,21. *manngi*, vgl. 129,16. 52,21. *þó að þær némi*, der Sinn ist verändert, *ad virtutem doctoribus* (den Griechen) *nihil profuerant*. 52,25. *vetrar naud ok sumars hlýð*, im Ausdruck gehoben gegenüber *hiemem et æstatem*. 52,27. *ok æigi mun — þeira verk mitt lof*; die scharfen Gegensätze gehen ganz verloren. 52,29. *ógnógligar*, in geringerem Maße. 52,31. *ef þú villt þik blautliga frammi hafa, cum tute per mollitiam agas. sik frammi hafa*, sich hervortun, sich zeigen: *hann hafði sik minnr frammi um drap Gyðinga*. Gyð. s. 76,6. 53,10. *ófáguligr*; vgl. *fága*, reinigen, putzen. 53,11. *sumblin*, s. Einl. S. 275. 53,18. *en æigi giora þeir*; dagegen will bei Sallust Marius sagen: ,mögen sie also ihrer wahren Herzensneigung folgen, uns aber mit der Arbeit auch den Lohn der Arbeit, die Staatsämter überlassen'; s. Einl. S. 155. 53,19. *sem þeir — í æskunni*; der Nachsatz (*ibi senectutem agant*) ist von einem Schreiber ausgelassen (*þann síð hafa þeir í ellinni*). 53,21. *gefnir*, s. Einl. S. 276 u. 53,23. *en opt*, s. Einl. S. 237. 53,26. *með varúð*, ,zum Schutz meines guten Rufes'. *af verðlæik glæpa þeira*, ,nach dem Verdienst ihrer Missetaten'. 53,30. *þvi að aller þeir lutir — hafi þér látið*, s. Einl. S. 281. 53,33. *en æigi mun hann*, ,das Heer wird nicht eher tüchtig, ehe es von mir lernt (tüchtig zu sein)'. 54,3. Hinter *kostið nú* sind einige Worte ausgefallen (*vos, quibus militaris aetas est*), etwa: *af þessum saukum kostið nú þér er eruð rauskvir til riddaraskapar*. 54,4. *ná hlut aldrúðunnar, capessite rempublicam*, der eigentliche Sinn der Wendung: ,nehmt das Schicksal des Staates in eure Hand', geht verloren. 54,6. *ræðismanna*, s. Einl. S. 201 u. 54,10. *en þó að vér megim — frá oss, quae si dubia*

aut procul essent; þau bezieht sich auf *sigrinn ok herfangid ok lofid*; zu ok enn það vgl. Einl. s. 282 o. 54,16. ok góð verk hans fariz æigi, gesteigert gegenüber dem lateinischen: *uti boni honestique vitam exigent*. 54,24. en hann lætr — drápsmenn vóru. s. Einl. S. 199. 274 (fyrirmenn). 54,27. virða svá, vgl. zu 51, 22. 54,31. þæim manni... þótti sér, s. zu 25,15. 55,1. þá, Wechsel des Numerus, solche Leute; fá ist dat. neutr. 55,2. ok allz kunni þaukk, 'und sie würden für alles Dank wissen'; kunni, unumgelauteater Konjunktiv, 73,12 kynni. fengu, Indikativ, obgleich auch noch zur Annahme gehörig. 55,15. besser: *nýir riddararnir*. 55,17. handtekna, s. Einl. S. 237. 55,20. Der wichtige Zug, daß die Könige sich trennen, fehlt. 55,22. *sundrlausara*, in mehr gelöster Ordnung. 55,26. *aullum maunnum*, s. Einl. S. 206 u. 55,30. ok hvað að mundu — blaudu, die Worte *quid boni utrisque aut contra esset* sind mißverstanden. 56,7. ætlar konunginn — koma, acc. c. inf.; vgl. zu 69,30. 56,18. ekki snarpt; der Sinn ist vielmehr, daß Marius zuerst nur leichte Unternehmungen ausführt (*mediocria gerebat*), dann erst, als er sieht, daß Iugurtha fern bleibt, schwierigere. 56,22. er kominn var torsóttliga, das eine schwer zugängliche Lage hatte. vgl. 30,31. 56,26. hlutlausir fyrir Iugurtha, ohne Anteil an den Lasten des Krieges. 56,30. var — staðir, s. zu 49,3. 57,2. ok en það, s. Einl. S. 282 o. 57,20. en uppskorid allt hræitid, absolut; s. Einl. S. 283. 57,25. að sækia — hirda, s. Einl. S. 267 u. 57,30. með hundradshaufðingium, s. Einl. S. 190 o. 57,32. búkreka, s. Einl. S. 274. 58,1. óvitanda, s. Einl. S. 282,1. 58,4. biðr, biðr, biðr, s. Einl. S. 284 u. 58,7. en hann siálfr, s. Einl. S. 261 o. 58,21. buðu þeir — kastulann, s. Einl. S. 282 u. 58,23. gransprettingar, vgl. der gransprunje man. MFr. 26,23. 58,24. en brenndr kastalinn, wirkungsvolle Umstellung. 58,25. þetta verk — viðrbúnadi, Verbreiterung am Schluß eines Kap., s. Einl. S. 254. 58,30. ok enn það, s. Einl. 282 o. 59,3. bæði ríkir — á lopt, Mißverständnis, s. Einl. S. 267 u. 59,5. mann, s. Einl. S. 276. 59,9. svá að þeir verði fyrir honum, 'so daß sie ihm Widerstand leisteten'. vgl. zu 22,12. 59,16. vegghamrar umhverfis, der Berg stürzt überall in steilen Felswänden ab (*mons saxeus*). 59,17. æitt saman, für sich allein schon war der Berg eine starke Festung, vgl. 101,3. 59,22. en siá lutr — ráðligt; ráðligr, ungewöhnlich für: 'was zu vermuten war'. Der Sinn der Vorlage ist verändert. 59,26. en stigrenn — vanir; alle hss. haben: *iter castellanorum angustum admodum utrimque praecisae* (zu verbessern in *praecisum*) *vineae cum ingenti periculo frustra agebantur*. Der Satz blieb dem Übersetzer unverständlich, in *tveggia vegna* ist *utrimque* zu erkennen. eða = und, s. zu 11,5. þar út í frá, vgl. 60,22: þar í frá, 'dorthin von ihrem Standpunkt aus'. 60,3. að æinn heradsriddari — til liðs, s. Einl. S. 189. 60,4. er kallaðr var Ligus; der

Übersetzer sieht *Ligus* als den Namen des Soldaten an; er weiß aber zugleich, daß *Ligus*, *Liguris* ein Volksname ist (vgl. IV, 11; XXXI, 2).
ok af ætterni sínu svá. 60,6. *hann hafði farið*, zum Satzbau s. Einl. S. 280 u. 60,8. *hann hyggir að — upp í bergið*, s. Einl. S. 267 u. 60,11. *þá litadiz — fúss að fara*, s. Einl. S. 235. 60,12. *þá sér hann — fyrndar*, zur Beschreibung der Steineiche s. Einl. S. 235. 60,15. *bræidduz víða — fyrndar*, weitere Ausmalung, mit Berücksichtigung einer späteren Stelle (61,9; Jug. 94,2). 60,22. *þar í frá*, vgl. 59,26. 60,27. *fór ofan*, s. Einl. S. 155. 60,33. *V þúsundir*, s. Einl. S. 155; der Übersetzer meint, daß aus den 5000 die gewantesten Leute ausgesucht werden; der Sallusttext ist verderbt, es fehlt die Hauptsache: wie viel Soldaten den 5 Trompetern und 4 Hauptleuten mitgegeben wurden. 61,4. *ok ekki á haufði — bundið*, vgl. zu 4,7 und Einl. S. 283. 61,5. *um síaz*, das wichtige *nisusque per saxa* fehlt. 61,7. *ok minnr hæyrði til*, Wechsel des Subjekts: daß man es weniger hörte; zu *hæyra til* vgl. 23,21. 61,8. *Ligus gengr — tóku í riddararnir*, s. Einl. S. 268 o. 61,15. *upp ok ofan*, es fehlt *dein statim digrediens*, er tritt zur Seite und läßt die Steigenden vorüber. 61,21. *hann eggjar nú*, s. Einl. S. 280 o. 61,26. *eda brennt*; der charakteristische Zug fehlt, daß die Belagerten die schützenden Mauern verlassen. 62,8. *snara atgaunguna*, formelhaft: den Angriff zum Sturm steigern. 62,12. *ok mátti á dauðum monnum ganga eptir allri borginni*. Gyð. s. 21,12. 62,25. *Patricia — mæiri manna*, s. Einl. S. 268. Sallust will sagen, daß durch Sullas nächste Vorfahren das Ansehen der Familie fast zu Grunde gerichtet war. 62,31. *sómasamliga — konu sinni, nisi quod de uxore potuit honestius consuli*. Der Sinn des lateinischen Satzes ist: „nur daß ihn in seinem Eheleben die Besonnenheit verließ“. Der Übersetzer hat das kollektivische *de uxore* völlig mißverstanden, ebenso entgeht ihm 68,5, daß der Ausdruck *occiso pedite nostro* kollektivisch zu fassen ist. 63,6. *ok var þegar — raunum verið*, s. Einl. S. 268; *seria* faßt der Übersetzer als das ernsthafte Kriegsgeschäft, wozu freilich *cum humillimis* gar nicht paßt. 63,23. *kastala sér nytsamliga*, vgl. 64,33. 64,3. *það var eptir æykð dags, vix decuma parte die relicua; þá er eykt, er útsuðrsætt er deilld í þridiunga ok hefir sólin gengna í hluti en einn ógenginn*. Grág. 1,26, 11 Finsen. 64,4. *þótti sér*, s. zu 25, 15. 64,7. *en Rómverium — torsóttlikt*, „doch für die Römer schien ihnen beides (Sieg und Unsieg im dunkeln) schwierig“. 64,9. *ok það að — beriaz*; der Übersetzer hat nicht verstanden, daß die Meldung über die Feinde und diese selbst gleichzeitig ankamen. 64,11. *ok æigi merki upp komin*, wirkungsvolle Änderung: *antequam signum aut imperium ullum accipere quivit*. 64,18. *þá sem verðr — er sótt* entspricht nicht dem Sinn der Vorlage, wo ein plötzlicher, ungeordneter,

räuberischer Überfall gemeint ist (*latrocinium*). 64,19. *konungligri orrosto*, s. Einl. S. 250. 64,20. *æigi kómuz . . . ekki fylkingar, ekki* neben *æigi* in gleichem Sinne; zu *fylkingar á* ist *kómuz* zu ergänzen. 64,26. *nýju*, der Zusatz *et ob ea scientes belli*, der von Dietsch gestrichen wird, fehlt in der nordischen Übersetzung; andere streichen *novique*. 64,28. *námu þá við*, leisteten Widerstand (wie *taka við*, vgl. 28,3); *stóðuz afl*, hielten den starken Angriff 'aus. 64,30. *fór hann . . . fór hann*, s. Einl. S. 284. 64,33 *af hinum sterkuztum — holluztum*; durch die Veränderung des Sinnes geht die in der Vorlage enthaltene Seitenbemerkung verloren, daß andere Feldherrn die Leute der *cohors praetoria* nicht nach der Tüchtigkeit aussuchen. Zu *sér holluztum* vgl. 63,23. 65,10. *á auðrum var litill kastali*, im lat.: 'der Hügel war zu klein für ein Lager'. 65,12. *ok minna vígið á*, unsinnig; s. Einl. S. 155. 65,16. *ok mæirr vóru skelfðar af ótta*, s. Einl. S. 155; *fulla gaungu, pleno gradu*, im Eilschritt; dem lat. nachgebildet. 65,28. *lata ekki blása í lúðra — á verði, ne signa quidem, uti per vigiliis solebant, canere*. vgl. Lucan. 2,689: *ne bucina dividat horas*. schol.: *tangit hoc, quod quatuor horae sunt noctis; et in prima hora omnes vigilant, in secunda primi vigiles et finita illa vigilia tubicinabant, ut alii surgerent; et sic secundi aliis. et alii aliis. quod ne tunc fieret, interdixit, ne Caesariani evigilarent*. 65,33. *varðmenn*, s. Einl. S. 152, Anm. 2. 66,1, *ad brióta hliðin*, s. Einl. S. 155. 66,11. *þæira er æren var atvinna*, er örtlich wie 67,19. 66,15. *í ennu efztu fylkingu*, s. Einl. S. 155; der Fehler der Vorlage macht die Darstellung verwirrt. 66,17. *valslaungumenn*, s. Einl. S. 190; *enn hann siálfr — Ligurum manna*, s. Einl. S. 268. 66,26. *bað fara stilliliga ok giætliga, neque secus atque iter facere*; der Übersetzer hat nicht erkannt, daß hier der inf. hist. im Nebensatze steht: 'nicht anders, als wenn er sich auf dem Kriegsmarsch befände, ließ er die Lager befestigen'. 67,3. *hann spardi — barnæsku*; der Schluß des Kapitels scheint im nord. durch Abschreiber gekürzt zu sein. 67,11. *ok svá í braut*, s. Einl. S. 155. 67,19. *er Sulla var fyrir*, vgl.: *er æren var atvinna herinum*. 66,11. 67,34. *tíl Bocchum (clam cum paucis ad pedites convortit)*; das unmittelbar folgende *ok kallar hátt ok mælti á latínu* macht es wahrscheinlich, daß ursprünglich statt *tíl Bocchum* etwa *framm á Rómveria* in der Übersetzung gestanden hat. In G VIII ist die Stelle geändert, der Wortlaut deutet aber auf die ursprüngliche Fassung: *ok sem þetta sér konungrinn Iugurtha, ríðr hann framm á Rómveria ok hóggr niðr á ij hendr menn ok hesta. hann kallar er hann sá sína menn flýja undan Rómverium ok Silla: ófyrirsyniu flýit þér; því at meðr þessu mínu sverði fellda ek Marium*. G VIII 151,26. 68,5. *æinn fótganganda mann rómverskan*, s. zu 62,31. 68,9. *ok váru*

Rómveriar að komnir flóttu, vgl.: *að fór landinu*. 128,9; *að* ohne zugehörigen Kasus dem Verbum vorausgestellt: *sannir að orðnir*. 96,30. 68,21. *þar mátti síá — flutu í blóði*, s. Einl. S. 252 o. 69,7. *æigi átti svá*, ‚er hatte nicht Anspruch darauf‘; vgl. zu 14,15. 69,12. *en enn takir þú*, als Aufforderung, s. Einl. S. 155; *snarpa skyldu*, s. Einl. S. 276. 69,13. *æigi villdir — Iugurtham*, ungeschickt und im Widerspruch zu: *ok æigi villdir þú iafna þik — Iugurthe*. 69,14. *Rómveria svæit*, s. Einl. S. 197. 69,19. *ok þó að þér misgiorið*, in quo obfensae minimum, eigentlich: ‚der weite Abstand gibt dir weniger Gelegenheit, mit uns in Zwist zu geraten‘. 69,21. *enn skolu*; *það er fyrst* verlangt ein ‚zweitens‘. *fræendr*, s. Einl. S. 268 u. 69,22. *vini* emphatisch vorausgestellt; *góð þóttu honum manndráp*. 81,1; *stórt munum vér verða til þess að vinna*. 114,2. 69,25. *með manninum*, kollektivisch, in ungewöhnlicher Anwendung. 69,28. *ok muntu — þíonostu*, dem Übers. entgeht der tückische Sinn dieses Satzes: die Römer erwarten von dem neuen Freunde die Auslieferung des Iugurtha; vgl. Iug. 104,4. XXXV, 6. 69,30. *að þú munt alldri hæyrt — minna mátt*, Nachbildung des lat. acc. c. inf. wie 73,21 u. o.; nach *segja*, *kveða*, *ætla* u. ä. fehlt oft *vera*, vgl. z. B. 47,4; 71,2; 73,24; 130,5. 70,3. *þar sem þér hafið — Iugurtham*, unde vi Iugurtham expulerit; das Subjekt des lat. Satzes ist Bocchus, der hier eine Lüge vorbringt. 70,18. *um turn naukkurn, turrim regiam*; *turn* im Sinne von *kastali* öfters in der Gyð. s., z. B. 50,12. 70,25. *fé hafa þegid*, 71,3. *sem sagt er*, zur Wortwiederholung s. Einl. S. 284. 71,4. *því að — aurlæk*, s. Einl. S. 261 o. 71,15. *ok hefir vel sýslað*, s. Einl. S. 155. 71,19. *ok slíta það ór*, s. Einl. S. 283 o. 71,23. *að það sýndiz*, vgl. 36,35. 71,30. *vist*, s. Einl. S. 191 u. 72,9. *þá skal — verðr*, der tückische Sinn der römischen Antwort kommt dem Übersetzer hier ebenso wenig zum Bewußtsein wie 69,28. 73,1. Die Überschrift des Kapitels ist töricht. 73,8. *svá opt elltum*, s. Einl. S. 276 u. 73,11. *svæitunga*, s. Einl. S. 266. 73,21. *ok ætla — uppgefið*, s. Einl. S. 276 u; zu 73,29 und 73,32 S. 277. 74,16. *bráðum bar*, vgl. *laungum* 75,11. 74,25. *af hugviti — góðum lutum*, s. Einl. S. 155 u. 75,13. *en hæitið — krapti*, Sinnesänderung; der Übersetzer hat, wie es scheint, zunächst *lubidinem* falsch aufgefaßt. 75,15. *Sulla svarði fám orðum*, s. Einl. S. 269 o. 75,26. *en er komið var — nætr*, s. Einl. S. 261 o. 75,30. *hæilagr maðr*, s. Einl. S. 244 o; Dabar wird im lat. als *internuntius*, nicht als *interpres* bezeichnet. 76,3. *minna manni, privato homini*. 76,5. *Ercules Sulla*; der Übersetzer zieht die Beteuerung *hercule* zum Namen. *ek hugða — krefia*. Der Sinn ist hier völlig verändert; das Mißverständnis geht von *multis orantibus* aus; unsinnig ist, daß der Übersetzer den König von Hülfeleistungen sprechen läßt, durch die er sich

die Römer verpflichtet habe. 76,8. *lotning*, Unterwerfung, Huldigung. 76,9. *verid* — *micklu verði*, s. Einl. S. 155 u. 76,17. Das zweite Fragment setzt unmittelbar nach dem Schluß des *bellum Iugurthinum* ein. Durch eine überleitende Erzählung (XXXIX, 1—XLI, 4) wird die Verbindung mit der *coniuratio Catilinae* hergestellt. *en þó er það sagt — stæypt í forað*. Sallust berichtet nichts über das Ende des Iugurtha. *ad Iugurtha — læiddr í Romaborg*, nämlich im Triumph des Marius: *ante currum tamen Marii in triumphum Iugurtha cum duobus filiis ductus est catenatus et mox iussu consulum in carcere strangulatus est*. hist. misc. 4,33. Ob der Sagaschreiber, die Marter des Regulus (Orosius 4, 10, 1) selbständig auf Iugurtha übertragen hat oder einer Aufzeichnung gefolgt ist, kann ich nicht feststellen. 76,23. *ad honum var stæypt í forað*, G VIII, 156,24: *var honum steypt í hit fúlazta fen*; vielleicht war ursprünglich die allitterierende Formel *fen ok forað* angewandt. Hier liegt ein frei ersonnener Zug vor. Plut. Mar. 12: *εἰς τὸ βάραθρον κατεβλήθη*. 76,25. *Marius var nu giorr consul í annað sinn*. Daß Marius zum Consul, und zwar in seiner Abwesenheit, wieder gewählt worden war, mit der Bestimmung, die Provinz Gallia zu übernehmen, steht Iug. 114, 3 und ist in G VIII (156,14) erhalten: *þá var Marius gerr consul áðr enn hann kiæmi heim, ok á kveðit þegar þar með, at hann skyldi heria upp á Franz.* 76,26. *ferr hann norðr — ok margrar aðrar*, Zusammenfassung der Feldzüge gegen die Cimbern bis zur Schlacht auf den campi Raudii. 76,29. *á þessi stundu var Lucius Sulla — dvaldiz þar lengi*. (77,24). Die hier erzählten Ereignisse fallen in die Jahre 88 und 87. Der Sagaschreiber verbindet sie mit den Kämpfen des Marius gegen die Cimbern und Teutonen. Sulla war Consul, nicht Dictator. Dieselbe willkürliche Pragmatik findet sich im Julius Exuperantius: *atque statim virtute cognita, Marius in Galliam missus, quae tunc Romanos fines hostili incursione vexabat. eodem tempore Mithridates cum magnis copiis universam Asiam, urbesque sociorum expugnando atque vastando cepit affligere, ad quem coercendum L. Sylla est cum exercitu destinatus, cuius in Africano bello probata erat corporis atque animi magnitudo. hoc ubi Mario compertum est, terminare quod gerebat proelium festinavit: et homo infinitae cupidus gloriae non patiebatur libertatem dignitatemque Romanam alterius virtute defendi. contusis igitur Gallis, vastataque natione penitus barbarorum, Romam iterum victor intravit. itaque instinctu eius Sulpicius tribunus plebis legem tulit, ut auferretur Syllae provincia ac Mario daretur*. Mit der Darstellung der Saga stimmt ein Schol. zu Lucan 2,70 (in Webers Ausgabe mit B bezeichnet, cod. Berolin. fol. 84, Bd. 3, XXVI¹) so genau

1) Die Ausgabe der Lucanscholien von Endt konnte ich nicht mehr benutzen.

überein, daß die Benutzung dieses oder eines ganz ähnlichen Kommentars als sicher gelten kann. Der Sagaschreiber hat im einzelnen die Erzählung lebendiger und ausführlicher zu gestalten gesucht. Derselbe Kommentator ist dann Quelle 78,1 ff.; 78,23 ff.; 79,16. 28; von 78,7 ab wird der Text des Lucan benutzt. *á þessi stundu — því er Pontus hætir.* Sulla war Consul als ihm der Oberbefehl gegen Mithridates übertragen wurde, und führte den Krieg als Proconsul. Der Titel Dictator wird den späteren Ereignissen entnommen. *tangit illud breviter, quod Sulla factus est dictator et missus contra Mithridatem regem Ponti.* schol. B zu Luc. 2, 70; mit *á þessi stundu* vgl. oben *eodem tempore* bei Iulius Exuperantius. 76,32. *en er hann var kominn — ok lausafé.* Sullas Heer stand in Campanien bei Nola. *et cum iam reduxisset exercitum usque in Apuliam, reversus est Marius de Gallia.* schol. B a. a. O. 77,4. *en er hann spurði — í baundum hafa.* P. Sulpicius, auf dessen Antrag Marius als Privatmann die Provinz Asia erhielt, wird vom Scholiasten B weder hier noch bei der ersten Einnahme Roms durch Sulla erwähnt. *en er hann spurði — það miaug,* belebender Zusatz des Sagaschreibers. *et dixit, si medietas exercitus daretur ei, cito Mithridatem daret ligatum.* schol. B a. a. O. Zu dieser Prahlerei vgl. das Seitenstück XVI, 15. Iug. 64, 5. 77,9. *en er lýðrinn hæyrði þetta — ok flýðði Marius* (77,17), *quod cum populus vellet facere et eundem ei dare honorem, reversus est Romam et pugnavit secum, et expulit eum de civitate.* schol. B. Der vom Sagaschreiber erfundene Zug, daß Boten an Sulla gesendet werden, die ihm den Oberbefehl abnehmen sollen, ist historisch: *δύο χιλιάρχους ἐξέπεμψε παραληψομένους τὸ τοῦ Σύλλα στράτευμα.* Plut. Mar. 35. Diese Übereinstimmung ist ein Zufall. Valerius Maximus 9, 7, Mil. Rom. 1 spricht von einem Abgesandten des Marius. Bei Eutrop (5,4). Florus (2,9), Orosius (5, 19,3), Vellejus Paterculus (2, 18), Livius epitome 77 steht nichts von dieser Botschaft an Sulla. 77,18. *en í flóttanum hlióp — ok dvalðiz þar lengi* (77,24), *et captus est in Minturnensi palude. qui cum esset in carcere, et praeceptum esset cuidam Cimbri, ex quibus multos duxerat Romam capta Gallia, ut interficeret eum, Fortuna haec faciente evasit et effugit in Africam.* schol. B a. a. O. statt *fen* hat G VIII, 157, 15 *hraun* als den ächt isländischen Zufluchtsort eines Geächteten. *Sulla setti hann í myrkastofu* (77,19) ist ein Zusatz des Sagaschreibers. Der Magistrat von Minturnae war es, der Marius in Haft hielt und ihm dann zur Flucht nach Afrika verhalf. *ok dvalðiz þar lengi* nach dem folgenden lat. Satze: *et post multum temporis reversus est Romam,* der 78,1 übersetzt wird, schon hier hinzugefügt. 77,29. *í þenna tíma — þá er Sulla var æigi við.* Der Sagaschreiber nimmt an, daß Pompejus unter Sulla im Feldzug gegen Mithridates Dienst tat, und folgt auch hierin dem schol. zu

Lucan 2,70; vgl. zu 78,23 ff. In der Lucanübersetzung ist daher Pompejus zum Pflegesohn (*fóstri*) des Sulla gemacht. 122,30, 127,24. Veranlassung dazu gaben Stellen wie Luc. 1,326: *et docilis Sullam scelerum vicisse magistrum*. Dazu schol. B: *Sulla cognita Pompeii adolescentis industria annos XXI natum in tantum exercitibus eum praefecerat, ut secundus a Sulla haberetur*; schol. B folgt hier dem Eutropius (5,8). 78,1. *en er Marius hafði lengi verið í Africa — í Rómaborg það sinni* (78,18); nach den eingeschobenen Sätzen über Sulla und Pompejus tritt wieder Übereinstimmung mit schol. B zu Lucan. 2,70 hervor: *et post multum temporis* (in Wirklichkeit kehrte Marius schon im nächsten Jahr zurück) *reversus est Romam et interfecit omnes Sullanos*. Zusatz des Sagaschreibers: *ok með honum mart útlægra manna — af Italia með honum*. vgl.: *arcesso C. Mario ex Africa cum aliis exulibus*. Liv. perioch. 79; *post Cinna consul cum legionibus et Marius cum fugitivis urbem ingressi*. hist. misc. 5,14. *þá tæði honum sá maðr — Mario í borgina, nam favente Cinna consule intravit Marius Romam, cum reversus est de Africa*. schol. B zu Lucan 2,546; *ruptis ergastulis exercitum fecit*. S. Aurelius Victor, de viris illustr. unter C. Marius pater. 78,7. *æin hverr riddari*. Von hier ab bis *hið mesta illvirki* (78,23) benutzt der Sagaschreiber mit freier Auswahl die Schilderung bei Lucan 2,98 ff. *æinn hverr riddari — er hét Vesta*; der so getötete ist der Redner Antonius, in den vorangehenden Versen ist von Baebius die Rede; *aut te, praesage malorum Antoni, cui laceris pendentia canis ora ferens miles festae rorantia mensae imposuit*. Lucan 2,121. *Vestae* statt *festae* zieht auch schol. B zu Lucan 2,123 vor: *et imposuit mensae Vestae q. d. supra altare illius deae, in qua tanta erat religio, ponebant capita*. Zur Sache vgl.: (*Marius*) *caput M. Antoni abscisum laetis manibus inter epulas per summam animi ac verborum insolentiam aliquamdiu tenuit clarissimique et civis et oratoris sanguine contaminari mensae sacra passus est*. Valerius Maximus 9, 2, 2. 78,11. *Fimbria hét enn — víða um stræti*, frei nach *truncos laceravit Fimbria Crassos*. Lucan 2,124. 78,13. *Scevola hét — drap hann Scevolam, te quoque neglectum violatae, Scaevola, dextrae ante ipsum penetrale deae semperque calentis mactavere focos; parvum sed fessa senectus sanguinis effudit iugulo*. Lucan 2,126—129; vgl. 113: *spes una salutis, oscula pollutae fixisse trementia dextrae*. schol. B (zu 114): *Marius hoc signum dederat Romanis, ut ille servaretur, qui manus osculatus fuisset*. Der Übersetzer hat nicht verstanden, daß *neglectum violatae dextrae* auf die Sage von dem Ahnherrn sich bezieht, der die Hand ins Feuer legte. schol. B zu 126: *quia noluisti osculari dextram hostis, ideo te interfecerunt*. Daneben führt der Schol. aber auch die richtige Erklärung an. 78,16. *Lucanus segir svá — hið mesta illvirki*. Der Übersetzer

greift auf die Verse zurück mit denen Lucan die Schilderung der marianischen Gräuel einleitet. 2, 98 ff. 78,17. *ad sá dagr — það sinni, quis ille, quis fuit ille dies, Marius quo moenia victor corripuit.* Lucan 2, 98—100. 78,19. *æingi var svá gamall — aungum var þyrmt.* Den folgenden Versen entnimmt er einzelnes, wobei er die Reihenfolge ändert; *æingi var svá gamall — gæfi frið, nulli sua profuit aetas: non senis extremum piguit vergentibus annis praecepisse diem, nec primo in limine vitae infantis miseri nascentia rumpere fata.* 2, 104—107; *íamt vóru enir tignu — lýðmenninir, nobilitas cum plebe perit.* 2, 101. 78,23. *en er Sulla spyrr kvalar — stefnir nu læið til Rómaborgar,* hier kehrt der Übersetzer zu der Quelle zurück, die er von 76,29—77,25 und von 78,1—7 benutzt hat; vgl. schol. B zu Lucan 2, 70: *Sulla hoc audiens reversus est Romam et dimisit Pompeio, qui tum sub eo militavit, partem exercitus.* Zur Annahme, daß Pompejus unter Sulla an dem Feldzuge gegen Mithridates teilnimmt, vgl. 77, 29.

Auch bei der folgenden Schilderung versucht der Sagaschreiber im Anschluß an Lucan und unter Benutzung von Commentatoren zu erzählen; abgesehen von Unrichtigkeiten aller Art in den Einzelheiten verwirrt er die Darstellung dadurch, daß er die drei Personen des Namens Marius, die darin vorkommen, nicht unterscheidet: Marius den Besieger der Cimbern, Gaius Marius seinen Sohn, den Consul des Jahres 82, der bei Sacriportus von Sulla besiegt, dann in Praeneste eingeschlossen wird und sich bei der Übergabe der Stadt tötet, und des alten Marius Adoptivneffen M. Marius Gratidianus, der bei der sullanischen Proscription unter grauenvollen Martern hingerichtet wird. Der Sagaschreiber erwähnt nichts vom Tode des alten Marius (13. Jan. 86), auf den Lucan 2, 130 ff. anspielt: *septimus haec sequitur repetitis fascibus annus. ille fuit vitae Mario modus.* Der Sagaschreiber läßt also den alten Marius sich mit dem zurückkehrenden Sulla noch einmal im Entscheidungskampfe messen und den Martertod erleiden. Auch bei Julius Exuperantius wird der alte Marius von Sulla überwunden, aber über sein Ende ist nichts erzählt. Vgl. auch den Bericht in der Reimchronik des Calendre: hier wird Marius von dem zurückkehrenden Sulla hingerichtet (Roman. Studien 3, 107).

78,26. *en þær Sulla menn er braut kómuð ór Rómaborg flýðu út til Púls.* Dieser Satz steht im Geschichtsbericht an falscher Stelle, da vorher schon von Sullas Marsche auf Rom die Rede ist. Zu Lucan 2, 134 (*iam quot apud Sacri cecidere cadavera portum*) notiert Scholiast B: *post captam civitatem transtulerunt se in Apuliam et ibi gravissimum bellum fecerunt cum Mario.* 78,29. *en er Marius kom aptr — gefa sér consulatum;* diese Angabe hat der Sagaschreiber sich aus 2, 130 zurecht gemacht: *septimus haec sequitur repetitis fas-*

cibus annus; dazu schol. B: *per hoc notat quod vi factus est consul post tantam interfectionem*. 78,32. ok er Marius hæyrði sagt — ef hann sigradiz. Lucan spricht 2, 135 ff. von der Schlacht am collinischen Thor, in der Sulla das samnitische Heer schlug, und von der furchtbaren Gefahr, von der damals Rom bedroht wurde: *tunc cum paene caput mundi rerumque potestas mutavit translata locum, Romanaque Samnis ultra Caudinas speravit volnera Furcas*. Marius, der Sohn, kämpfte in dieser Schlacht nicht mit; schol. B (zu 2, 137): *et cum Marius non posset devincere Sullanos, mandavit Samnico regi, ut, si iuvarit eum, ipse transferret illuc Romanum imperium*. 79,3. þá lét Sulla — til dauðans. Über Marius vgl. zu 78,23. Der Sagaschreiber macht Sulla selbst zum Leiter der bestialischen Marterung, die Lucan mit seiner Schlächterphantasie ausmalt. 2, 177—185; *Lucii Sulle hins ríka þers er drap Marium*. G VIII 191, 13 (Luc. 2, 465; *filius illius Sullae, qui interfecit Marium*. schol. B). 79,8. ok enn segir hann — hefði rekið, *nec magis informes veniunt ad littora trunci, qui medio periere freto*. Lucan 2, 189—190. *trunci*, womit Leichen gemeint sind, hat der Übersetzer mißverstanden. Die Vorstellung der Saga ist vom Treibholz hergenommen. 79,16. ok þá sendi hann mannboð — ok svá giörðu þæir (79,21). *tum flos Hesperiae, Latii iam sola iuventus, concidit et miserae maculavit ovilia Romae*. Lucan. 2, 196—197; unter Benutzung von schol. B: *post haec mala fecit advocari omnes de Italia et iverunt sperantes invenire amnestiam. quos cum in foro fecisset venire, praecepit omnes interfici, ubi olim fuerunt ovilia Romuli*. 79,22. Marius hét son Marii — í æylífa ítlegð; woher der Sagaschreiber diese Nachricht hat, ist mir unbekannt; vgl. 80,1 ff. Der historische Kern ist, daß durch ein sullanisches Gesetz die Nachkommen der Proscribierten betroffen wurden: *proscriptorum liberis ius petendorum honorum eripuit et bona eorum vendidit*. Livius perioch. 89. 79,24. af þessum manndrápum — með sínum maunnum, *pontificum augurumque collegium ampliavit ut essent XV, senatum ex equestri ordine supplevit*. Livius perioch. 89. 79,26. ok er allt var þetta fullgort — endi svá líf sitt; *re publica ordinata dictaturam deposuit*. S. Aurelius Victor de viris ill. (C. Cornelius Sulla). 79,28. eptir dauða Sulle — á borgarmaunnum. Nach Luc. 1, 580 ff. und dem dazu gehörenden schol. B.: *e medio visi consurgere Campo tristia Sullani cecinere oracula manes, tollentemque caput gelidas Anienis ad undas agricolae Marium fracto fugere sepulchro*; schol. B (zu 581): *Sulla fuit sepultus in Martio campo; nam propter sua multa mala, quae intulit Romanis, noluerunt ei dare communem sepulturam. cuius anima nunc apparebat et anima Marii, qui uterque maxima (zu ergänzen: mala) intulerant Romano populo; et ideo erant eis signum civilis secundi belli*. Der Sagaschreiber

hat trotz Lucan 2, 222 (*his meruit tumulum medio sibi tollere Campo?*) die Auffassung des Scholiasten übernommen, s. Einl. S. 272. Das Begräbnis auf dem campus Martius als höchste Ehrung: *Sylla decessit honosque ei a senatu habitus est ut in campo Martio sepeliretur*. Livius perioch. 90. Ebenso geehrt wird Iulia, Gemahlin des Pompejus (106), A. Hirtius und C. Pansa. 80,1. *ok eptir dauða Sulle — synir Marii*. Ebenso wie die Nachricht von ihrer Vertreibung (79,23) aus unbekannter Quelle. 80,4. *settuz þeir margir — upp synir þeira*; zu Grunde liegt die Tatsache, daß Sulla seine Soldaten mit Land belohnte: *XLVII legiones in agros captos deduxit et eos his divisit*. Livius perioch. 89. Der Sagaschreiber bringt den Vorgang an falscher Stelle unter. 80,6. *en sá úfriðr — undir æinvalld mundi Rómaborg koma* (80,16). Allgemeine, abschließende Betrachtung, die zugleich auf den Krieg zwischen Pompejus und Caesar und den Übergang zur Monarchie hinweist (Einl. S. 158). Der Sinn von *þá tóku* (80,9) — *sem Sulla hafði gort* ist, daß die Führer, von denen in der folgenden Darstellung die Rede ist, entschlossen sind, die erungene Macht festzuhalten und nicht ins Privatleben zurücktreten wollen, wie das Sulla getan hat; auch die Rede des *senex* bei Lucan, der der Sagaschreiber in seiner Darstellung des Kampfes zwischen Sulla und Marius gefolgt ist, schließt mit der Besorgnis, daß die Führer in dem jetzt bevorstehenden Bürgerkriege im Gegensatz zu Sulla und Marius weniger genügsam sein werden: *neuter civilia bella moveret contentus, quod Sulla fuit*. Lucan 2, 231. 80,13. *en þeir er minni — úvitari*. Die Überlieferung scheint hier entstellt zu sein; vielleicht dem Sinne nach richtig ist die Stelle in G VIII erhalten: *þótti þeim æigi órvænt, at þeir fengi þetta valld er minni tignar váro en óngum mun vitari*. 160,2. 80,17. *Pompeius magnus — hann var mestr spekingr í Rómaborg*. (80,26). Die Zusammenstellung von Pompejus, Caesar und Crassus als der mächtigsten Männer von Rom wiederholt der Sagaschreiber ausführlicher in der Überleitung von der coniuratio Catilinae zum bellum civile des Lucan (G VIII, 179, 3—181,9); dort paßt sie besser in den Zusammenhang als hier; mit dem Satze *var Pompeius* (80,20) — *tíðindi í Romaborg* hebt der Sagaschreiber hervor, daß Pompejus während der catilinarischen Verschwörung nicht in Rom war. Über Pompejus und Crassus und Pompejus Zug gegen Mithridates vgl. XLVII, 9 ff. (Cat. 38); über die Erwähnung des Cato s. Einl. S. 158. 80,27. Hier kehrt der Übersetzer zum Text des Sallust zurück und beginnt mit der Übertragung der coniuratio Catilinae bei der Charakterisierung des Catilina. Die Einleitung (Kap. 1—4) fehlt, ebenso Kap. 5,9—13,5, in denen Sallust die Entwicklung der Zustände in Rom bis zum Auftreten des Catilina schildert. 81,1. *góð þóttu honum*, zur Wortstellung vgl. 69,21. 81,12. *ok það með*, s. Einl.

S. 282 o. 81,29. Es ist zu beachten, daß der Übersetzer unter den Ausschweifungen der Catilinarier die geschlechtlichen übergeht oder doch ganz zurücktreten läßt. Statt der Ausdrücke *inpudicus adulter pene* steht im Nordischen nur das blasse *sumir áttu vandræði af kvennaferði*. Vielleicht hat aus diesem Grunde der Übersetzer 82,6 absichtlich das *scorta praebere* und deshalb auch die folgenden Worte und 82,9 den ganzen Paragraphen 7 weggelassen. 82,3. *vitand verkanna, conscius animus*. Gewöhnlicher ist *samvizka* (82, 28). 82,5. Zur Lücke s. Einl. S. 149 u. 82,6. *fekk hann þeim*, vgl. zu 81,29. 82,28. *kvalði*, s. Einl. S. 156. 83,2. *skraukvætti* (*testis signatoresque falsos*) verzeichnet Fritzner 3, 388 b als n.; der Plural *vættir* ist neben dem gewöhnlichen *váttar* bezeugt. Noreen altisl. gr.³ § 385. 83,4. *grandveri, pudor*, s. 96, 11; *æinurð*, Zuverlässigkeit, vgl. 98, 4. 83,5. *þeir drápu — saklausar*; der Übersetzer hat *sontis, insontis* nicht verstanden. Es sind Leute gemeint, die Catilina irgendwie Anlaß zum 'Angriff' gegeben haben (*sontis*), und solche, die ihm garnichts getan haben (*insontis*). 83,8. *afvendiz* gehört zu *afvenia*; *sakar*, vgl. 100, 16, gewöhnlich *sakir*. 83,11. *hann vissi ok — hann vissi það ok*, s. Einl. S. 284. 83,20. Catilina wird im Senat von Cicero heftig angegriffen und verläßt die Stadt. *Plautia laug, et ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulo*. 83,24. *eptir vanda*, Zusatz; es folgte wohl ein Genitiv (*Rómveria* oder ähnl.). 84,5. *ad ek muni slíko bella*, daß ich so etwas wagen sollte. 84,8. *soðgræfi Rómveria, inquilinus civis urbis Romae*. *soðgræfi*, verächtliche Bezeichnung des Kochs, ist auch in der Fóstbr. s. bezeugt und zwar in ganz verblaßter Bedeutung. Flat. b. 2, 336, 32. Dieses seltsame Mißverständnis erklärt sich vielleicht dadurch, daß der Übersetzer das nur hier vorkommende *inquilinus* (etwa verderbt zu *inculinus*) mit *culinarius* in Verbindung brachte. *inquilinus civis* ist der zugewanderte Bürger. 84,15. *þá skal ek með margra — reiði mína*, s. Einl. S. 156; zu *seðia reiði mína* vgl. 129, 7. 84,24. *á æinni nótt of miðnaetti, nocte intempesta*, derselbe Ausdruck wird 11,10 mit *á æinni nótt* übersetzt. 85,10. *Regem* faßt der Übersetzer als Appellativ, wie aus 86,1 hervorgeht. *hæyr þú ræðismadr*, s. Einl. S. 202 o. 85,13. *ok æigi til háska né æinum manni . . .*, s. Einl. S. 150. 156. 85,19. *aulldunganna oc consulis, feneratorum atque praetoris*; *consulis* ist wohl eine absichtliche Änderung des Übersetzers, der die richterliche Funktion des Praetors nicht kennt und dem Satz eine Spitze gegen Cicero geben will. 85,21. *at þeir miskunnudu — fulltingðu þeim*, der Übersetzer hat *decretis suis* mit *miseriti* verbunden. 85,23. [*væitid borjarmaunnum fát*] *ækium fullting laugmálsins* gehört zu einem Satz, dem im lat. entspricht: *te atque senatum obtestamur, consulatis miseris civibus, legis praesidium, quod iniquitas*

praetoris eripuit, restituitis. 85,24. *ella — vart lif*; die Ergänzung soll nur ungefähr den Sinn nach dem lat. herstellen. Die Lücke zwischen *laetim* und *lif* umfaßt etwa 30 Buchstaben. 86,1. *konungrinn*, vgl. zu 85, 10. 86,7. *vinum sinum*, s. Einl. S. 203. 86,8. *segir að hann var — fiandmanna sína*, G VIII, 167, 22: *ok segir at hann var yfirstiginn af lygi ok falsi sinna fiandmanna*. Es bleibt eine Lücke von etwa 15—18 Buchstaben. 86,10. *sagði að hann mundi — í Massiliam, fortunae cedere, Massiliam in exilium proficisci*. G VIII, 167, 23: *ok verð ek nú undan at hallda í útlegð*; vor *fara helldr* fehlen etwa 15 bis 17 Buchstaben; nach der Vorlage ist etwa *að hann mundi nú ríkiaz undan ok fara* zu vermuten. 86,11. *ok ægi fyrir því — þá glæpi, non quo sibi tanti sceleris conscius esset*. G VIII, 167, 24: *þó at ek viti mik úsakadan*. Zwischen *glæpi* und *helldr* ist Platz für etwa 15 Buchstaben. Vielleicht: *glæpi er hann væri sakadr um*. 86,12. *helldr fyrir þí — orrostor í borginni*; zwischen *alþýðunnar* und *styriaulld* ist Raum für etwa 15 Buchstaben; dem Sinne würde ungefähr entsprechen: *en ægi fyrir hans sauk yrði; réttir alþýðunnar*, s. Einl. S. 196 u. 86,14. *en maurg bréf af þessum — með nafni Catiline, ab his longe divorsas literas Q. Catulus in senatu recitavit*; der Übersetzer hat *ab his* mißverstanden und auf die Catilinarier außerhalb Roms bezogen. 86,16. Zwischen *þetta* und *sendir* ist Raum für etwa 15—18 Buchstaben. G VIII, 167, 27 füllt die Lücke dem Sinne nach aus: *var svá látanda: Lucius Catilina*. 86,17. Zu *kveðiu* vgl. 93, 34: *fyrst kveðiusending. ágiætliga þekk — háskum, egregia tua fides re cognita, grata mihi in magnis meis periculis*; G VIII, 167, 28: *ágięta val þeckiz mér þín trú því at þú hefir mér val reynz í öllum háskum*. Der Raum zwischen *af* und *háskum* würde mit *aullum mínum mikklum* ausgefüllt sein. 86,18. *ok vættir traust — vardvæizlu*, s. Einl. S. 261. 86,20. *því mun ek ægi — með oss*; der Übersetzer hat den Sinn des Satzes völlig geändert, nur *in novo consilio* beibehalten. 86,21. *fastráðit — hafa við oss, satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi, [quam, me dius Fidius, veram licet cognoscas]*. Der eingeklammerte Teil des Satzes ist zum folgenden gezogen. 86,22. *en þó að þú guð sonr þórs vitir að það er satt*; zwischen *satt* und *[mæ]ingiordir* ist eine Lücke von etwa 16—18 Buchstaben. G VIII, 168, 2 hat: *þó at ek geta þers ægi dult guð son þórs, at þat sé sannindi sem þeir tala til mín, þá geta þeir þó enn ægi þat með lögmáli opinberliga prófat*. Daraus geht mit Sicherheit hervor, daß der Übersetzer das *quam in quam, me dius Fidius, veram licet cognoscas* auf *culpa* bezogen hat. 86,23. *að mik hvetr — grun* (87, 5); ein Versuch, hier den Text herzustellen, ist aussichtslos, da die Vorlage vom Übersetzer z. T. ganz frei behandelt wird und in G VIII die Stelle fehlt;

im lat. entspricht: *iniuriis contumeliisque concitatus — alienatum esse sentiebam*. Zwischen *auðlaz* und *alla* (25), *fém[unir]* und *la in Ore-stilla* (87, 2), *sakir* und *að mér* (87, 3), *[e]k* und *nnum* (*ósaunnum?*) *grun* (Verdacht, vgl. 93, 7) (87, 4) ist Raum für etwa 20 Buchstaben, etwas weniger zwischen *enn* und *þar fæz* (86, 24). 87,5. *en fyrir því að ek tók — er læifðr*; zwischen *nú ok* und *væizlu* ist Raum für etwa 9 Buchstaben; vielleicht: *þá fylgi ek nú ok þeim kosti líðvæizlu er mér er læifðr*. 87,11. *ver hæill, haveto*. G VIII, 168, 6: *valetē. verit heilir, konungr*. Ol. s. hins helga (1849) 40, 34; *valetē*. Gyð. s. 35, 29. 87,12. *þá væitti hann gíafar — i áhyggjum*; der Übersetzer faßt *sollicitatus* im Sinne von 'bekümmert' statt von 'aufgereizt'. 87,15. *með þryði og vegsemð*, s. Einl. S. 212 o. 87,17. *en aðra flokkamenn — haufðu g...., ceterae multitudini — praeter rerum capitalium condemnatis*. G VIII hat nichts entsprechendes; zwischen *fríð* und *nióta* fehlt etwa: *ef þeir villdi*, am Schluß dem Sinne nach: *glæpi gort*. 87,21. *það var þá ok dæmt, að hertogar — milli sín*; *praeterea decernit, uti consules dilectum habeant*, 'daß die Consuln Truppen ausheben sollten'. Der Übersetzer hat *dilectus* mißverstanden. 88,4. *þrærækligan*, das seltene Wort wird hier gut verwendet (*obstinatis animis*). 88,5. *en fyrir sakir — frá Catilina, namque duobus senati decretis — discesserat*. Durch die Anknüpfung mit *en* wird der Sinn (Begründung des unmittelbar vorher gesagten) verdunkelt. Das zweite der beiden Senatsdecrete ist das eben erwähnte, das erste wird G VIII, 166, 20 (Cat. 30, 6) angeführt; mit *fyrir sakir féboda* und *fyrir vináttubod* ist der Inhalt angedeutet. *þá villdi æingi maðr fara frá Catilina* gibt nur den einen Teil des Satzes wieder; es fehlt, daß keiner der Verschwörer zum Angeber geworden ist. 88,9. *æigi fengu þeir — með Catilina, aliena mens* ('vom Rechten abirrende Auffassung') ist mißverstanden. 88,13. *en með því — lutir skiptiz*, durch die Einführung des Praet. auf die Catilinarier bezogen. 88,16. Nach *skada* fehlen Cat. 37, 4—6. 88,19. *þessa ok alla aðra — að illu*, Änderung des Sinns: *eos atque alios omnes malum publicum alebat*. 88,23. *svá ok þeir er — ófríðar ok orrosto, praeterea quorum victoria Sullae — expectabant*; Umbildung des Sinns mit Benutzung des Wortlauts, s. Einl. S. 261. 88,25. *þá váru þeir*, s. Einl. S. 281 o. 88,26. Vor *en er hófz* fehlen 37, 10—11. G VIII beginnt hier wieder (168, 11), in G VIII fehlt 36, 3—37, 11. Auch hier folgt der Übersetzer dem Wortlaut bei starker inhaltlicher Veränderung, s. Einl. S. 211; vielleicht hat der Übersetzer *Pompeio . . Crasso consulibus* als Dative aufgefaßt. 89,2. *styrkr ok græypr*, vgl.: *af græyplæk ok styrk*. 85, 15. 89,5. *móti þeim kastaði* (scil. *ordum*), ihnen widersprach. 89,11. *gott ok riétt yferbragð síns máls*. Vgl. 130, 23. 89,17. Von den nach *auðrum lutum*

fehlenden Sätzen ist der letzte (*sed ubi primum — adrexit*) für den Zusammenhang unentbehrlich. 89,19. *hinn mesti skaði*, s. Einl. S. 156. 89,20. *mundi æigi þikkia það æinhlitt*, „würde das nicht ausreichend scheinen“; von hier ab ist der Sinn des Satzes verändert; der Gedanke, daß den erschöpften Siegern der Sieg sofort wieder entrissen werden würde, kommt nicht zum Ausdruck. 89,23. *að*, relativisch, vgl. 36, 35. 90,1. *sá er fyrr — að tign*, Zusatz mit Beziehung auf 85, 4; Lentulus war im Jahre der Verschwörung zum zweiten Male Praetor, weil er *δι' ἀσέλγειαν* aus dem Senat gestoßen war. Consul war er im Jahre 71 gewesen. 90,3. *hann tók nú*, s. Einl. S. 281 o. 90,5. nach *villdu* ist vielleicht *ok aðra* zu ergänzen; in G VIII nur: *hann dró lið saman*. 168, 22. 90,12. *þessir*, diese Leute, diese Art von Menschen; vgl. 7, 12. 90,13. *Nordmenn*, *gens Gallica*, s. Einl. S. 272. 90,15. *Umbrenus hitti — fara mundi*, Zerlegung und Umbildung einer lat. Periode; zu *á torgi naukkuru* vgl. Einl. S. 212. 90,18. *hann harmaði*, zur Anakoluthie vgl. 61, 21. 90,20. *að auðlungar — fégjarnir*; der Übersetzer vereinfacht den Sinn, indem er *magistratus* mit *senatus* identifiziert. 90,22. *Umbrenus sagði að — álaugum*; der kräftige Satz *si modo viri esse voltis* fehlt (vgl. dagegen 94, 3); die vom Übersetzer eingeführte indirekte Rede ist in G VIII wieder in direkte verwandelt: *man ek kenna yðr ráð, sagði hann, at þér freálsiz af þeira álógum*. 169, 6. 91,2. Sempronia ist charakterisiert Cat. 25 (die Stelle fehlt G VIII 165, 3). 91,7. *nefndi menn þá — til að ráðaz*, der Übersetzer scheint *innocuos* mißverstanden zu haben. 53, 25 ist das Wort umgangen, 89, 17 eine Lücke. 91,11. *ok taulðu tormerki á, að*, vgl. *torvellði: Amyclas talði torvellði á ferdinni*. 119, 10. 91,12. *féon af annarra æign*, s. Einl. S. 264 u. 92,5. *í Gallia enu nærra*, alle Hss. haben fälschlich *citeriore*. 92,10. *þá giordu — ráð það er sett var, constituerant*; ungeschickte Änderung. 92,13. *hafa þing*, s. Einl. S. 277 o. 92,18. *en þessi — hatti, set ea divisa hoc modo dicebantur*, mißverstanden. *hellðz*, die wichtigsten Punkte der Verabredung sollen hervorgehoben werden. 92,19. *Statilius Gabinius*, s. Einl. S. 156; vgl. 96, 15. 92,28. *ok svá hinir minni menn, set filii familiarum; parentis* (Eltern) ist im Sinne von Verwandter genommen, vgl. 69, 21, wo *parentis* die Untertanen bezeichnet. 92,31. *fara* ist Infinitiv. 93,1. *þæira*, der verschworenen Führer; G VIII 170, 9: *hans félagar*. 93,3. *þau færi, oportunitates*, vgl. 8, 24, zum Schluß des lat. Kap. Einl. S. 253 ff. 93,24. *þeir*, die Allobroger daheim. 93,27. *en Cassius hét — aptr koma*, die wirkliche Absicht des Cassius tritt im Nord. nicht hervor. 93,30. *ij menn sina, T. Volturcium quemdam Crotoniensem mittit*. Es scheint, daß der Übersetzer in *Crotoniensem* den Namen eines zweiten Mannes

gesehen hat. 93,34. *fyrst kveðiusending*, Zusatz, vgl. 86, 17. 94,4. *læið* — *þín skynsemi*. *læiða athuga*, 'bedenken'. *skynsemi* gibt *rationes* nicht im Sinne des Zusammenhanges wieder („die Interessen“). 94,5. *ok enn mælti hann* — *sagði hann, að, að hoc mandata verbis dat*. Das folgende stand nicht in dem Briefe, sondern sollte mündlich ausgerichtet werden. 94,8. *ok því þarftu* — *þrælkan, quo consilio servitia repudiet*; Mißverständnis (vgl. Einl. S. 264 u). 95,3. *þótti sér*, s. zu 25, 15. 95,5. *hegna*, eigentlich 'schützen, hüten', dann 'strafen'. *eliunlæysi*, Schwachheit. 95,14. *í haund Lentulo*, der latein. Dativ abhängig von *taka*. 95,15. *þótti það aungum manni undarlikt*, Zusatz des Übersetzers, ihm erschien es wunderlich. 95,20. *þá kom þar svæit Rómveria* — *Allobrogibus*, der Übersetzer hat *magna frequentia* als Nom. genommen. 95,29. Zu ergänzen ist vor *aller*: *þá munu (prosperare omnia cedunt)*. 95,30. Zum Wechsel des *numerus* s. Einl. S. 282 u. 96,2. *í Gallia*, mißverständlich für *bello Gallico*, auch das ist falsch. Zur Übersetzung von *maiores* s. Einl. S. 274. *brá orrosto*, 'die Schlacht abbrach'. 96,3. *þá skyldi*, s. Einl. S. 281 u. 96,9. *aðrir síðir þæira, cetera vita eorum*. 96,11. *grandverinni*, vgl. 83,4; beachte das *ἀσύνδετον*. 96,16. *nokkuð hins rétta*, s. 98,9. 96,18. *hæyri* — *feðr*, s. Einl. S. 206 u. 96,30. *sannir að orðnir, convicti*. Vgl. zu 68,9. 97,3. *fram komna, manifestis*, im Gegensatz zu eingestandenen Verbrechen. G VIII hat den Gegensatz verändert: *fyrir ráðna sauk sem framm komna*. 174,19. 97,16. *ok mest færðu þeir hamingiuna við ofrkapp*, 'und meistens hatten sie das Glück auf ihrer Seite gegen Übermacht'. Der Übersetzer hat die Worte *ad hoc saepe fortunae violentiam* ganz umgebildet. 97,18. Besonders durch *ok bar þó opt* wird der Sinn des lateinischen Satzes abgeschwächt. 97,21. *en síðan* — *mæistaradómanna*, s. Einl. S. 211. 97,24. *því at varla* — *mannkostum*, der Übersetzer denkt dabei wohl an Catilina. 97,29. Der ungeschickt eingeschobene Satz *því að áðr* — *beggia þæira* weist zurück auf XLI, 3—4; über die Wiederholung des *því að* vgl. Einl. S. 285. 98,7. Cat. 54,4 *postremo Caesar* — *enitescere posset* fehlt durch die Schuld eines Abschreibers. 98,9. *hins rétta*, vgl. 96,16. 98,18. *iii maunnum*, s. Einl. S. 207. 98,19. *þá gaf hann lof* — *þeir villdi*, s. Einl. S. 269 u. 98,23. *er Tullianum hét*; die Schilderung ist sorgfältig übertragen, *af hræum manna* zur Verstärkung hinzugefügt; 76,20 ff. weiß der Übersetzer nicht, daß auch Iugurtha ins Tullianum geworfen wird. 98,24. *ganga upp*, s. Einl. S. 156. 98,29. *að boði Tullii* — *haufðu bundiz*, wunderlich für: *vindices rerum capitalium quibus praeceptum erat*. 98,33. *hertogatign*, vgl. zu 90,1. 99,9. *ok eru þar* — *í hveria þá svæit*; über *í* mit dem acc. in dieser Anwendung s. Fritzner, Ordbog² 2,194^b, zu den Zahlen Einl. S. 188. 99,30. *ok tók þá að hataz við*

þrælafólkið, vgl. zu 94,8. 100,4. *en er þetta spurðiz*, s. Einl. S. 281 u. 100,5. *er það hafði til gengið*, für welche das die Ursache gewesen war. 100,6. *i hlutskipti*, vgl. 38,5. 100,25. *ok ætlaði — lið Catiline*; die Schwierigkeit der verderbten Stelle ist geschickt umgangen. 101,3. *orð æin saman*, Worte allein; vgl. 59,17; *maunnum hugrekki*, s. Einl. S. 156. 101,14. *þæira fulltings borgarmanna, dum ex urbe praesidia obperior*; kühne Wortstellung im Nord., *þæira* demonstr., *borgarmanna* Apposition; leichtere Fälle sind häufig, z. B.: *nú verða þeir sæinni í athlaupinu Numide menn*. 23,31. 101,15. *að ek sé nú æigi yfir*, daß ich nun keine Möglichkeit sehe. 101,25. *frelsið ok fóstriaurdina*, die gleiche Formel Herv. s. S. 288. 102,1. Vor *gaungum* fehlt Cat. 58, 11; *þá* (102,2) ist adv., vgl. 104,28; 111,2; *gaungum — gioranda*, s. Einl. S. 261 u. 102,7. *gioranda* s. Einl. S. 283, Anm. 102,12. *er þú skalt*, s. Einl. S. 242. 102,15. *þér riddarar*, s. Einl. S. 169. 102,25. *sorgarsamligan . . . dræyrafullan*, wirkungsvolle Umstellung: *cruentam atque luctuosam victoriam*. 102,34. *fiatlmenninu, copiis*; zu erwarten wäre dem Sinne nach etwa *mannfæddinni* (97,21). 103,6. *hundraðshofðingia*; den technischen Sinn von *evocatos* kennt der Übersetzer nicht. 103,11. *aquila*, s. Einl. S. 192. 103,15. *þorpara, colonis*, von den Herausgebern in *calonibus* geändert. 103,20. *en Antonius var siálfr á hesti*, vom Übersetzer vorweggenommen (103,24); aber nicht Antonius stellt das Heer auf und reitet herum, sondern Petreius; ebenso ist 103,24. 29; 104,3 Petreius gemeint. 104,25. *þá lætr hann fram ganga — græifatignir*, s. Einl. S. 189 u.; in der *cohors praetoria* befanden sich übrigens wirklich vornehme Freiwillige. 104,28. *en Catilina — ok gekk þar að*, was hier auf Catilina bezogen ist, wird bei Sallust von der *cohors praetoria* erzählt; G VIII hat diese Änderung auch, 178,1: *hlióp Catilina þá þangat ok gekk framm svá hart at Rómveriar hrucku fyrir*; vorher aber nähert sich G VIII durch Zufall dem lat.: *þeir gengu í midia fylking Catiline ok bognaði þegar fyrir fylkingin*. 105,9. *mundir þú*, s. Einl. S. 242. 105,24. Der Tribun Metellus leistet Widerstand, als die Caesarianer in das *aerarium* eindringen wollen; vor *nú æyddri* ist etwa zu ergänzen: *sitium í borginni, deserta stamus in urbe*. Luc. III, 129. 105,27. *til þessa friðráns, pacis ad exhaustae spolium* (III, 132); *bardaga* stammt aus *bellum*, *Caesar, habes* (III, 133); die Antithese ist zerstört. Wie in der Lucanübersetzung (Einl. S. 182) steht *Iulius* in der Gyð. s. (aber *Iulius Cesar* 70,17); *Iylius* Alfræði ísl. 53; *Iulius* und *Iulius Cesar* Verald. s. (44 Prover 88. 89); *dives Iulius* liegt zu Grunde. 105,30. *aungan veg, vegr* im Sinne von Ehre. *nullus honor*. III, 137. 105,31. *æigi muntu — í gegn mér*, freie Übersetzung: *te vindice tuta relictæ est libertas?* III, 137. 105,32. *siá dagr, longus dies* III, 139, *dies* hier im Sinne von

Zeit. 106,3. *þá er Iulius ræddi — sverðum*, s. Einl. S. 238 o.
 106,4. *riðdari einn rúmverskr*, Cotta war wie Metellus tribunus plebis; *rúmverskr*, nur hier. 106,6. *sér þú æigi — til hlutaz*, s. Einl. S. 262.
 106,11 *máttu ok síá — veria með réttu*, s. Einl. S. 262. 106,18. *í Epiro*, nach schol. B zu III, 159; *Pyrrhus fuit rex Epirotarum*; zu *ok Metellus* — Krit vgl. schol. B zu III, 163: *Creta, quam terram... devicit Metellus idem, qui Iugurthinum fecit bellum*. 106,19. schol. B zu III, 164: *Cato . . . devicit Cyprum insulam*. 106,23. *nú sendir Pompeius*, s. Einl. S. 220. 107,3. *Massilia* wird als Land aufgefaßt, *Phocais* (*Phocais iuventus*. III, 301) als Stadt, *Foge* G VIII 198,15; daß *Massilia* Landname ist, zeigt sich 107,27: *þá skolum vér þó gefa tóm til að brióta þessa borg ok æyða þetta land*. V, 53 *Massiliaeque suae donatur libera Phocis* ist nur in G VIII erhalten: *þá gafz ok frelsi borginni Focas at sitia um kyrrt*. 207,15. IV, 257 fehlt in beiden Hss. *Marsilia* ist auch oben 86,11 geschrieben.
 107,8. Nach *ókunnar hálfur* ist eine Lücke anzusetzen, die schon in der gemeinsamen Vorlage von G VIII und G IX vorhanden war (vgl. G VIII 198,20); es mußte folgen: ‚sind wir bereit euch beizustehen‘ (*accipe devotas externa in proelia dextras*. III, 311); zu III, 312: *at si funestas acies, si dira paratis proelia discordes, . að beriaz við yðra borgarmenn* (der Anfang des Vordersatzes fehlt) ist III, 321 ff. als Nachsatz genommen. Doch ist vielleicht auch hier die Überlieferung gestört. 107,16. Der Text ist hier verderbt; *um borg þessa* ist unsinnig; daß ursprünglich *í borg* in der Übersetzung gestanden hat, beweist G VIII 198,26: *setiaz í hana*, wo der Sinn freilich auch schon entstellt ist. *með því — að giata*, ‚für den Fall, daß ihr auf euer eignes Wohl bedacht seid‘. Mit dem vorhergehenden Satze zusammen für *nostrisque velis te credere muris* III, 331. 107,19. *ok megin vér svá sýna vára trú*, vielleicht den Worten, nicht dem Sinne nach, dem *inlustrat quas sola fides* in v. 342 entsprechend. 107,21. *með úfríði — að visu veriaz*, verbessert nach G VIII 198,30; *þá skolum vér þó gefa tóm til* ist an dieser Stelle höchst seltsam, dagegen 107,27 am Platze.
 107,22. *fýrr munu vér tapaz — beriumz naudgir*. Der Schluß der Rede ist stark zusammengezogen; doch liegt hier z. T. eine nachträgliche Kürzung vor, s. Einl. S. 150 u. *en vér gangim í her með þér* ist nach G VIII 199,2 hinzugefügt. 107,24. Auch die Antwort Caesars ist in der Übersetzung stark gekürzt. 107,26. *í vesthálfu heimsins*, *Hesperium ad axem*. III, 359. *vesthálfu*, ungewöhnlich (*vestrhálfa*). 107,27. *að brióta — þetta land*, vgl. zu 107,3. 108,1. *svá ok muni — en úti, iam non excludere tantum, inclusisse volunt*. III, 368. G VIII 199,7: *svá mundu þeir mik inni byrgia at ek munda alldri út komaz* ist klarer, aber gewiß nicht ursprünglich. 108,5. *en kórónu þykkva*, abhängig von *sér*; s. Einl. S. 184 Anm. *kóróna* auch im

eigentlichen Sinne, *gull-*, *þyrnikóróna*. 108,8. *nú setr hann — langt verk fyrir*. Die Schilderung der Belagerungsarbeiten ist unklar. Das Lager Caesars liegt in gleicher Höhe mit der *Arx*, Caesar beschließt einen verbindenden Damm hinüber zu führen, außerdem die ganze Stadt auf der Landseite durch Wall und Graben abzusperren. Von der zweiten Arbeit ist in der Übersetzung gar nicht die Rede, die erste ist durch *síðan giordi hann vegg — langt verk fyrir* undeutlich bezeichnet (schol. B zu III, 382: *coniungere collem illum, in quo erat, vasto aggere, implendo vallem illam de terra usque ad civitatem*). Bei *á milli ok annars hóls* ist vor *ok* ‚des Hügels, auf dem Caesars Lager stand‘, zu denken; daß auf dem andern Hügel die Burg steht, durfte nicht fehlen. 108,14. *en þar var blótskógr*, die schöne Schilderung des heiligen Hains (399—425) fehlt. 108,20. *ok virðu — godanna, expensa superiorum et Caesaris ira*. III, 439; schol. B: *in trutina posuerunt utriusque iram et praeponderavit ira Caesaris*. 108,23. *eda hvi — einum*, s. Einl. S. 262 u; *stýra* läßt sich mit dem Sinn des Satzes wohl vereinigen, vgl. 123, 33, ist aber vielleicht verschrieben für *stæypa*. 108,29. *ok þá er Iuliusmenn — um aðsóknina*. Den letzten Worten entspricht: *frustra que labore exhausto fessus repetit tentoria miles* (III, 495). 108,32. *nú sá Iulius — er unnin væri borgin*. Daß Brutus zum Leiter der Belagerung ernannt wird, hat der Übersetzer aus der folgenden Schilderung der Seeschlacht entnommen (III, 514). *Trebonium obpugnationi praeposuit, classem Decimo Bruto mandavit, in Hispaniam ipse contendit*. Scholia in Lucani bellum civile ed. Usener 113. 109,2. *ok það svá fremi við skilið er unnin væri borgin*, „und befahl ihm, den Platz erst dann zu verlassen, wenn die Stadt eingenommen sein würde“. 109,7. *i lidi Bruti — Tyrrhenus hét*, schol. B zu III, 723: *iste Tyrrhenus fuit Romanus*. 109,9. *hann var hauggvinn*, bei Lucan wird Tyrrhenus von einem Schleuderblei getroffen. Die Rede des Erblindeten fehlt. 109,12. *framan í brióst, qua iam non medius descendit in ilia venter*. III, 724. 109,13. *en faðir hans stóð hía honum siálfum*, bei Lucan eilt der alte Vater *saepe cadens* zü dem Verwundeten hin. 109,25. *ok var síá hinn fyrsti unninn af Iuliusmaunnum* entspricht nicht dem Sinn von: *at Brutus in aequore victor primus Caesareis pelagi decus addidit armis*. III, 761—762. 109,30. Die Schilderung der Lage Ilerdas, der Umgebung der Stadt, der Stellung Caesars ist ganz kurz zusammengefaßt; dabei hat der Übersetzer die Worte: *at proxima rupes signa tenet Magni* (IV, 16) mißverstanden, er läßt Afranius und Petreius in Ilerda sitzen (vgl. 110,15 *þá fara þeir Afranius út af þorginni*, auch bei Lucan: *celsam Petreius Ilerdam deserit* IV, 144), die *Linga* läßt er (*þruga* hs, *tigna* G VIII 200, 26) zwischen der Stadt und dem Lager der Caesarianer

fließen, vom Sicoris ist nicht die Rede. 110,1. *annars dags eptir* — *veria honum bergið*. Wie sich der Übersetzer die Situation denkt, zeigen die Zusätze *upp með ánni* und *yfir ána*. Dagegen richtig beim schol. B (zu 32): Caesar muß den Fluß überschreiten, der Hügel, den beide Parteien besetzen wollen, liegt zwischen Ilerda und dem Lager der Pompejaner: *lucescere altera die, praecepit ut transirent aquam et praeoccuparent monticulum illum, qui erat inter Ilerdam et castra illorum*. 110,3. *á hamargnípu* — *yfir borgina*, „auf eine Felshöhe, die die Stadt beherrschte“. 110,6. *síðan tók með þeim langr bardagi* ist vielleicht ein Schreiberzusatz; zu einem Kampfe ist es nicht gekommen. G VIII hat: *ok villdu veria honum bergit ok endiz með því at þeir flyðu enn Julius náði berginu*. 201,2. 110,7. *síðan heimti Julius lið saman upp á bergið* (*victor* — die Pompejaner — *subducto Marte pependit*. IV, 47). Der Übersetzer macht die Situation ganz unklar, indem er Caesar die Höhe besetzen läßt. 110,8. *en dæmi væri til*, vgl. 119,23. 110,10. *ok var áin* — *um hrið*, der Übersetzer hält die Annahme fest, daß Caesar auf der eben genommenen Felshöhe sein Lager hatte. 110,12. Die Schilderung der Überschwemmung ist übergangen. Das Heer Caesars überschreitet auf improvisierten Schiffen das Wasser, bei Lucan (IV, 149 ff.) durchschwimmen und durchwaten die Soldaten den gesunkenen Fluß, ohne die von ihnen gebaute Brücke zu benutzen, nachdem vorher die Pompejaner abgezogen sind. Von der Brücke (IV, 137 ff.) erwähnt der Übersetzer nichts. Der Zug, daß Caesar Obstgärten am Fuße seines Berges abhauen läßt, gehört dem Übersetzer, der dabei IV, 138 (*succisum nemus*) benutzt. 110,17. *var það vígi auruggt, ef til fengi komiz*, vgl. schol. B zu IV, 163: *quia viderunt talem locum, ad quem si venirent, tuti essent*. 110,18. *en Julius sá ferð þeira* — *skyldu beriaz*, sinngemäß nach IV, 160—167, die direkte Rede Caesars ist ausgelassen, der Inhalt angedeutet. *með riddaraliðinu* stammt aus IV, 155: *iamque agmina summa carpit eques*. 110,20. *á holtti einu*, IV, 168: *illic exiguo paulum distantia vallo castra locant*. *holtt*, unfruchtbarer Steingrund. 110,23. *næsta um skeið*, „eine Zeit lang beinahe“. 110,27. *ok ráða þeir* — *lið hans*, daß die Caesarianer im Lager des Afranius überfallen werden, *inter mensasque torosque*, wird hier nicht gesagt. IV, 245. 111,1. Bei Lucan wollen die Pompejaner angreifen (IV, 270). 111,2. *gangið æigi að þeim*, die Rede ist frei, aber sinngemäß wiedergegeben. Dem Satz *því að sá bitr sárt* — *forða* entspricht nichts bei Lucan. Bei *mun oss síá sigr ekki vingæfr* ist *vincitur haud gratis* (IV, 275) benutzt. *en þeir eru svá óðir* — *hræðaz ekki bana sinn* frei nach: *non sentiet ictus, incumbet gladiis, gaudebit sanguine fuso* (IV, 277. 278). 111,6. *nú skolum vér giæta* — *gríðanna*. Der Übersetzer erweitert hier die Rede Caesars, indem er dazu die bei Lucan folgende Schilderung der

im Lager der Pompejaner wachsenden Not benutzt; vgl. zu 111,26; *kulda* ist Zusatz. 111,19. *mikil sauk*, s. Einl. S. 157. 111,26. *en vér vilium — heimkynna*; der Übersetzer benutzt hier, indem er die Vorlage verläßt, die folgende Schilderung des Abzugs der Pompejaner. vgl. zu 111,6; verwendet ist dabei *inermes* (357), das mit *campis prostrata iacere* (358) in einen ganz andern Zusammenhang gestellt wird. 112,2. *nú má síá — orrostunni*. Die Schilderung, wie die verdursteten Soldaten zum Wasser stürzen, der Ausfall gegen die *luxuries* ist weggeblieben (IV, 365—381). Dagegen wird das Lob des Friedens aufgenommen, wenn auch sehr verkürzt und schlicht (IV, 382—401). 112,7. *Antonius hét hofðingi*, s. Einl. S. 271. Der Gegner Octavius wird gleich eingeführt, dessen Namen Lucan erst viel später nennt (IV, 433). 112,11. *með mikla víkingasvæit — yfir sett, Illyricae custos Octavius undae*. IV, 433. Schol. B zu IV, 409: *nam Pompeius praefecerat Octavium piratis*. 112,12. *þá komz Antonius upp á berg eitt*, Erfindung des Übersetzers. 112,15. schol. B zu IV, 416: *Basilus fuit Caesarianus, qui, etiam cum non posset liberare Antonium, tamen venit usque ad ripam, ut, si forte illuc posset venire, liberaretur*. 112,22. *þá er manna þungi kæmi á mikill, firma gerendis molibus . . . robora*. IV, 418. Ausgelassen ist der Zug, daß die Ruder in einer Öffnung in der Mitte des Flosses liegen (IV, 423 bis 426), ferner, wie die drei Fahrzeuge durch eine vom Lande abführende Strömung flott gemacht werden; dafür (112,25); *ætladi svá flytiaz, þegar er veðr giæfi*. 112,23. *hann lét ok giora kastala tvá á flotanum til þess — Basilum*. *tvá* ist sinnlos, G VIII (203, 4) hat: *gera kastala uppi á til varnar fiandmaunnum*. 112,26. *en er Octavius sá viðrbúnað þeira*, überleitend. Ausgelassen ist, daß er zuerst die Fahrt des Antonius nicht stört. IV, 433—447. 112,27. *strengi ræyrða* (umwickelt) *með iárni af hamrinum framm, religatque catenas rupis ab Illyricae scopulis*. IV, 451. 113,1. *ok varð svá — varð fastr*, der Übersetzer motiviert, warum das dritte Floß allein in die Gewalt der Feinde gerät; die prachtvolle Schilderung der Küste (IV, 455 ff.) fehlt. 113,8. *þó að þeir ætti aungva ván að sigraz*, schol. B (IV, 465): *etsi non habent spem victoriae*. 113,15. *kann vera — ekki laung*, unter Benutzung von IV, 476: *libera non ultra parva quam nocte iuventus* und 478: *vita brevis nulli superest*. IV, 476 ist sehr geschickt zerlegt, vgl. vorher: *nú er oss gefið frelsi í nótt*. 113,26. *skipti* wie sonst *viðskipti*, feindliches Zusammentreffen. 113,29. *að þér mun*, s. Einl. S. 241 u. 113,35. *taukum allðri — skaða veita*, die rhetorische Zuspitzung geht völlig verloren: *utinam . . . ne nos, cum calido fodiemus viscera ferro* (*meðan vér megum os skaða veita*), *desperasse putent*. IV, 509—512. 114,1. *oss skaða veita*, vgl. 127, 26. 114,2. *stórt — að vinna*; *stórt*, emphatisch vorausgestellt, gehört zu *vinna*.

,wir werden vor die Aufgabe gestellt werden, etwas Großes zu leisten“ *magna virtute merendum est*. IV, 512; vgl. zu 69, 22. 114,8. *þeim einum er lofað — að lifa*, IV, 517—520; die Worte *victurosque — celant* sind nachgestellt und nicht genau übertragen: *victuros*, denen längeres Leben vom Schicksal bestimmt ist; der Satz *til þess að þá lifi þeir að æylifu* (an *ut vivere durent* anklingend) fällt ganz aus dem Zusammenhange. 114,17. *en þá er Vulteius sá — við koma*, der Sinn ist verändert: *utque satis bello visum est fluxisse cruoris*. IV, 539. 114,23. Den Worten *undruduz miok* entspricht *ducibus mirantibus* (IV, 572), das aber in ganz anderm Zusammenhange steht; die Führer wundern sich über die Treue ihrer Feinde; ein Zusatz ist, daß die Toten ihrer Waffen und Habseligkeiten beraubt werden; Zusätze über gemachte Beute sind besonders in G VIII häufig. 114,28. *hann villdi fara til Sikilæyiar — handa Julio* bezieht sich auf G VIII 196, 12 (III, 59); schol. B zu IV, 581: *Curio fuit missus in Siciliam frumentatum*. 114,29. *þessi Curio kom á móti — sækia Rómariki* weist zurück auf G VIII 182, 19 (I, 269). Caesar hatte den Rubicon schon überschritten, als Curio, aus Rom vertrieben, zu ihm kam. 114,31. *nú fekk hann andvidri — Africa*; bei Lucan segelt Curio von Sizilien aus (*Lilybaeo littore* IV, 583), mit einem Winde, der ihn nach Süden treibt (*nec forti velis aquilone recepto*. IV, 584). Der Übersetzer folgt dem schol. B (zu IV, 581): *et cum vellet redire, vento non habito prospero, fuit impulsus in Africam*. 114,33. *setti herbúðir — rikuz borg er í Africa*. Die Geschichte des Antaeus läßt der Übersetzer fort (IV, 590—660), er verbindet IV, 585 ff.: *inter semirutas magnae Carthaginis arces* u. s. w. und 589: *inde petit tumulos exesasque undique rupes*, spricht also nur von einem Lagerplatz des Curio. 115,3. *hann spurði — sinni lidsemd*, freie Erzählung. Die prunkvolle geographische Beschreibung IV, 670—686 bleibt fort. *Serkland* zur Erklärung hinzugefügt (115, 5) für das schon so oft erwähnte Africa; vgl. die Wiederholung der Zahlenangaben bei *legio*, *cohors*. 115,8. *hann munði það giorla*, zu ergänzen ist, „daß Curio ihn hatte vom Throne stoßen wollen“ (*solio depellere avorum*. IV, 690); in G VIII 205, 2 ist der Satz entstellt. 115,12. *adrir haufðingiar*. G VIII 207, 23 hat vor diesen Worten: *þagat hafði ok sótt fyrri pri* (*Priamus?*) *konungr til fréttar*; bei Lucan steht nichts entsprechendes. 115,18. *það var mæyiar raudd en ekki Apollo*, vgl. V, 161: *desinis ipsa loqui*. 115,22. *hlióp í undirhús — fyrir munn hennar*, s. Einl. S. 215 o. 115,25. *Appius, kvað hon*, s. Einl. S. 170 o. 115,28. Der Übersetzer stellt um, Lucan erzählt erst von der Seherin, dann von Appius; ausgelassen ist die Apostrophe des Dichters V, 198 bis 208. *nú gekk Appius — ok dó þar*, Einschränkung auf das Tatsächliche. Vgl. V, 224—236. 115,30. Die Schilderung der nachlassenden

Verzückung ist weggeblieben (V, 208 ff.). Zu *var* — *vitlaus* vgl.: *mediae venere tenebrae* (V, 220), *vixque refecta cadit* (V, 224). *ádr en vatni* — *ausið*, vgl. schol. B zu 224: *refecta per aspersionem aquae*. In G VIII gar: *vígðu vatni*. 208, 10. 116,1. *fortala*, überredende Ansprache, vgl. 18, 33. 116,2. *lýser hann nú yfir því*, breitet darüber Licht, gibt zu erkennen. 116,4. *það var mikill hlutr — ok vini*, hiermit wird kurz die Schilderung V, 240—260 zusammengefaßt. Zu *er leidduz orrostor miok* vgl.: *per tot bella manus satiatæ sanguine*. V, 243. 116,10. *i Saxlandi*, s. Einl. S. 257. 116,10. *sumt i Róma-borgarlandi*, s. Einl. S. 152 o. 116,18. *að þú kannt — er vér vinnum*, 'daß du dir alles selbst zu verdanken meinst, welchen Sieg wir auch gewinnen'. Vgl.: *adde, quod ingrato meritorum iudice virtus nostra perit: quidquid gerimus, fortuna vocatur*. V, 291—292. 116,24. Die pathetischen ersten Worte der Rede fehlen, nur *furebas* (V, 319) ist in *óðir orðnir* wiederzufinden. 116,34. Die zweimalige Erwähnung des Triumphs, *lauriferos currus* V, 332, und *nostros triumphos* V, 334 ist in *sóma ok virðing* zusammengefaßt; *hinna* weist zurück auf: *en aungir muni til verða að fylgia mér*: die Schärfe, die besonders in *plebs Romana* (V, 334) liegt, geht im Nord. verloren. 117,10. *veit ek — mínun sigri*, V, 343—345; der Übersetzer hat den Satz, wie das *fullfúsir* zeigt, nicht verstanden, obgleich er das Beispiel des Labienus im Sinne des lateinischen Zusammenhangs anführt. 117,14. Labienus ist bisher von Lucan nicht erwähnt worden. *hinn mesti hófðingi með sinum vápnum* ist ungewöhnlich und unter dem Einflusse des lat. gebildet: *fortis in armis Caesareis Labienus erat*. V, 345. G VIII 209, 12: *hinn mesti hófðingi undir sinum vápnum; hann var ógurligr undir herklæðum*. Gyð. s. 11, 30. 118,3. *eptir það ferr hann út — er Paleste heitir*. V, 426—460. Der Übersetzer übergeht hier vieles: die Führer in Brundisium zögern mit der Abfahrt, weil die Jahreszeit der Fahrt nicht günstig ist (V, 407—411). Caesar feuert sie an, die Fahrt zu wagen (V, 412—423). Schilderung der Abfahrt, der Windstille auf dem Meer (V, 424—455). 118,10. *svá að hvárigir máttu til annarra komaz* (benutzt ist *diremptos* V, 470). 118,14. *skirra svá — til sættar*, *miserique fuit spes inrita mundi, posse duces parva campi statione diremptos admotum damnare nefas*. V, 469; *vardveita*, 'in acht haben, vor Schaden bewahren'; *skirra*, 'abschrecken, abhalten'. G VIII 210, 9: *þó at meiri yrði vesöld heimsins enn þersi dvöl kiæmi til sættar*. Der Text ist in beiden hss. verderbt. Vielleicht ist hinter *kiæmi* ein *æigi* einzusetzen und *svá að* (nach G VIII) zu streichen: „wenn auch der Welt noch größeres Leid bevorstand, und diese Verzögerung nicht zur Versöhnung führte“. 118,17. *ok minnaz á það — í faugrum tengðum*, s. Einl. S. 151 o. 118,21. *gior svá vel*, vgl. 129, 5. 118,24. *Cesar*, s. zu 105, 27. 118,27. *ok hafði eins riddara klæðnað*, vor-

weggenommen; bei Lucan erst V, 538: *quamquam plebeio tectus amictu*. 118,29. sett í bergskor eina ok fest með reipi, *rupibus exesis haerentem fune carinam*. V, 514; bei Lucan liegt das Schiff im Wasser (*primis in undis*); vgl. 119, 12. 118,30. *hús lítið grasi vaxið*, s. Einl. S. 272 u. 119,3. ok skildi ægi — *siálfr dyrrin*, unter geschickter Benutzung von V, 527—531 (Preis der Armut). 119,10. *Amyclas talði torvellði á ferðinni*, Andeutung der Rede des Fischers (V, 540—559), vgl. *hræddiz fiskimaðrinn* 119,14 für V, 568—576. 119,15. *hræz ægi þú — vindinum*, s. Einl. S. 151; vgl. *forviðris* 119,26. 119,20. *við til þessa — lífi hallda; nú stefnum til Calabria, því at þar at eins er sú hófn, at mið munum lífinu hallda*. G VIII 211,14. 119,23. *en vedrið óx — forviðris*; aus der mit glänzender Rhetorik ausgeführten Schilderung des Seesturms (V, 597—653) ist nur wenig übernommen, z. T. geändert: *ok þeir sá ægi siglutréið ofanvert, vix eminet aequore malus* (V, 641); zu *en dæmi væri til* vgl. 110, 8; 120, 6. 119,29. *er þau æsa allt hafgiálfr að mér*, s. Einl. S. 245 u. 120,5. *tók ek nú — hafi fengið*, dem Satz ist die Schärfe genommen, *iussa plebe tuli fasces per bella negatos*. V, 663. 120,7. *en nú bið ek þess — í dauðann*, s. Einl. S. 157 o; die geistreiche Fassung ist zerstört: Caesar beklagt, daß er, obwohl Consul und Dictator, doch als *privatus* zu Grunde gehe. V, 665. 120,11. *sáluellða*, s. Einl. S. 218. 120,14. *ok komz — úvart*, s. Einl. S. 262 u. 120,25. *ok yfrið — í orrostum, sufficit ad fatum belli favor iste laborque fortunae*. V, 696; der Sinn der Vorlage (eine solche Gunst und Bemühung des Glücks genügt zur Entscheidung) geht verloren; zur Erläuterung fügt der Übersetzer hinzu: *þót þú hlaupir — í úfærum vedrum*, vielleicht nach *felix naufragus* in 699. 121,8. *þar er komið — en að dæyia*, s. Einl. S. 263 o. 121,10. *með smá ok stóru, nimiumque parumque* (V, 741), mit Zerstörung der Pointe. 121,19. Das Fragment G beginnt mit den letzten an die Feinde gerichteten Worten des schwer verwundeten Scaeva: *an similem vestri segnemque ad fata putatis? Pompei vobis minor est causaeque senatus, quam mihi mortis amor*. VI, 244—246. 121,21. *nu kemr Julius þangað*, Lucan sagt nichts davon, daß Caesar selbst zu Scaeva kommt; die ganze Szene ist vom Übersetzer frei umgebildet. 121,22. *sem Sceva var nálíga fallinn, subducto qui Marte ruis*. VI, 250. 121,26. *ok taka af honum vápnin*. Bei Lucan ziehen die Gefährten die feindlichen Geschosse aus Scaevas Wunden. Der Übersetzer nimmt an, daß Scaeva stirbt (121, 30); nach *bell. civ. 3, 53* kommt Scaeva mit dem Leben davon; auch die Darstellung des Lucan läßt diese Wendung zu. 121,27. *mikill harmr er það — viliðr*, s. Einl. S. 258 o. 121,29. *með þínum lánardrottni — viliðr*, herzlich statt der bitteren Worte: *quanta dominum virtute parasti*. VI, 262. 121,30. *ok þá lét hann lífi — vaskleik*; vgl. zu 121, 26. 122,2. *sem virkið hafði verið*,

undeutlich: *hinc vicina petens placido castella profundo incursu gemini Martis rapit*. VI, 268. 122,3. *ok bióz þar um — þót kostur væri*, Zusatz, vielleicht mit Bezug auf VI, 283: *Pompeiana quies et victo Caesare somnus*; *giordi æigi ganga*, Umschreibung, die besonders der geistlichen Prosa angehört. 122,8. *að hann eggjaði menn sína yfer virkið*, feuerte sie an, über die schützenden Wälle vorzurücken; *ok frýði aullum hugar*, warf allen Feigheit vor; der Angriff auf Torquatus und das Lager des Pompeius ist nicht erwähnt, die Situation durch typische Wendungen vereinfacht; *að hann eggjaði — yfer virkið* ist an VI, 290 (*transierat primi Caesar munimina valli*) angelehnt, wo aber der Wall des pompejanischen Lagers gemeint ist. 122,24. *síðan fór — auðru nafni*, man beachte die Umstellung; *Emathia*, s. Einleitung S. 220 u; *litlu síðarr verðr mikil orrosta í Emathia með þeim Julio ok Pompeio*. Gyð. s. 68, 11. 122,30. *fóstri Pompeii*, vgl. zu 77, 29; *hinn ríki*, vgl. 80, 18; 127, 24. 123,9. *musterum*, s. Einl. S. 214. 123,10. *í fjarlægð ríki*, s. Einl. S. 239; der Ausdruck paßt freilich bei der Wendung, die dem Gedanken gegeben ist, schlecht auf Epirus. 123,11. *því að eins skal — þýðiz þik*, s. Einl. S. 241 u.; *þýðiz þik*, sich deine Zuneigung erwirbt; *því að eins* wie 93, 18. 123,15. *landveg*, die Veranlassung zu diesem Zusatz geben die Worte: *terraeque secutus devia, qua vastos aperit Candavia saltus*. VI, 330. Die geographische Bestimmung läßt der Übersetzer fort, ebenso die folgende ausführliche und prunkvolle Beschreibung Thessaliens. VI, 333—412. 123,18. *Sextus Pompeius*; die scharfe Beurteilung des Mannes (VI, 420), der Hinweis auf seine künftigen Schicksale werden vom Übersetzer übergangen. 123,20. *hversu reida mundi*, welchen Weg, welche Wendung es nehmen würde. *í Thessalia var fíaulði mikill gallDRAMANNA*. Die Aufzählung der Orakel, die Bezeichnung der erlaubten Geheimnisse und der verwerflichen, die breite Schilderung des thessalischen Hexenwesens ist weggelassen (VI, 425—506). Auffallend ist, daß hier nur die Hexenmeister erwähnt werden. 123,24. *Erichtho hét kona*, über die ganze folgende Scene s. Einl. S. 216. 123,27. *hón var maugr, tenet ora profanae foeda situ macies*. VI, 515. *daunn illr*, frei nach: *et non letiferas spirando perdidit auras*. VI, 522. 123,28. *hón var vaun — er hón villði*, mit Beziehung auf die folgende Scene; die Beschreibung der grausigen Künste der Erichtho wird hier ausgelassen (VI, 518—569). 123,30. *hennar leitadi — í helli nókkurum*. Der Übersetzer geht trocken und kurz über die Schilderung VI, 570—588 hinweg. Die Römer auf der nächtlichen Suche; die Hexe sitzt *praerupta in caute*, bannende Zauberslieder singend, damit nicht etwa die blutige Entscheidungsschlacht an einem andern Ort statfinde. Erst die Beschwörung des Toten wird in einer Höhle vorgenommen. 123,31. *enn ungi Pom-*

peius, hier wie 123, 18 fehlt der verurteilende Zusatz. 123,32. *frægd allra trollkvenna*, s. Einl. S. 243 o. 123,33. *ad þú mátt — kænleik, populis quae pandere fata quaeque suo ventura potes devertere cursu.* VI, 590—591. Der Übersetzer spricht sonderbarer Weise nicht vom Enthüllen der Zukunft. 124,8. *mikklu má — alþýðunnar*, die Antwort der Hexe ist ganz kurz wiedergegeben (VI, 605—623), nicht grade geschickt, die Worte entsprechen nicht der von Sextus Pompejus an die Hexe gerichteten Aufforderung. Da hätten die Verse VI, 615 ff.: *sed si praenoscere casus contentus, facilesque aditus multique patebunt ad verum* übersetzt werden müssen. 124,10. *þar kemr loks — myrkt nálíga*. Auch hier hat der Übersetzer eine starke Verkürzung vorgenommen (VI, 624—641). Es fehlt die Schilderung, wie Erichtho sich aufmacht den Toten zu suchen; sie allein schleppt ihn zur Höhle, wo sie die Beschwörung vornehmen will, im nordischen Text wird sie von den Römern in dieser Höhle gefunden (vgl. zu 123, 30), *ok var myrkt nálíga* steht statt einer ausführlichen Beschreibung (VI, 642—653). 124,14. *hón matti kvæykia — sem hún villdi, si tollere totas temptasset campis acies et reddere bello, cessissent leges Erebi, monstroque potenti extractus Stygio populus pugnasset Averno.* VI, 633—636. Aus dem hypothetischen Satze hat der Übersetzer eine gewohnte Übung der Hexe gemacht, die jeden nordischen Leser an die Hildesage erinnern mußte. 124,16. *Erichtho klæðir sik nú undarligum þúningi, discolor et vario furialis cultus amictu induitur, voltusque aperitur crine remoto, et coma vipereis substringitur horrida sertis.* VI, 654—656. Besonders die Schlangen im Haar mußten dem Übersetzer wunderlich erscheinen. 124,17. *ok magnar svá sína galdra*, echt nordischer Zusatz; *magna* bezeichnet das Hervorrufen, Entwickeln der geheimnisvollen Kraft. 124,19. *hvárt hræðiz þér — of stundar sakir. of stundar sakir*, weil der gegebne Augenblick dafür da ist, für den Augenblick; in der Übersetzung tritt der Zusammenhang mit dem Folgenden nicht so klar hervor wie im Lateinischen (V, 659—661): fürchtet euch nicht, dieser Tote wird euch gleich ganz wie ein Lebender erscheinen; ihr hättet Grund euch zu fürchten, wollte ich euch das Reich des Todes in seiner eigentlichen, wahren Gestalt zeigen. 124,20. *vera matti — ógurligu er þar eru*, s. Einl. S. 217 o; zu *fellu* vgl. *vatnfall*, 'Wasserlauf' 125, 29. 124,22. Die *haufðingiar hinir ógurligu* sind die Höllenfürsten, sie vertreten die Eumeniden, Giganten und 'den Cerberus. 124,23. *síðan tók*, s. Einl. S. 152 o. 124,24. *Erichtho hauggorm — hins dauða manz; verberat inmotum vivo serpente cadaver.* VI, 727; aus der ganzen Beschwörung (VI, 667—749) hat der Übersetzer nur einen Zug angenommen, der ihm besonders seltsam erscheinen mochte. Es fehlt die vorbereitende Behandlung des Leichnams, die Aufzählung der dabei verwendeten grausigen Ingredienzen (VI, 667—684), die

Schilderung des Zaubergesangs, der dann in furchtbare Worte übergeht, die an die Gewalten der Unterwelt gerichtet werden (VI, 685—718). Die Hexe erblickt den Schatten der Getöteten bei der Leiche stehen, die Seele scheut sich, in die alte Behausung zurückzukehren. Da reißt Erichtho eine Schlange aus ihren Haaren; indem sie damit den Leichnam peitscht, stimmt sie eine neue, drohendere Beschwörung an (VI, 719—749). Nun belebt sich der Leichnam und richtet sich auf: *unz hann kviknaði, et nova desuetis subrepens vita medullis miscetur morti*. VI, 753. 124,29. *að aullu*. Das Fragment beginnt mit den Vorbereitungen zur pharsalischen Schlacht. Nach G VIII ist vor *að aullu* ungefähr zu ergänzen: *eptir það læyfir hann* (= Pompeius) *maunnum að brýna vörn sín ok brynja hesta sína ok búa sik*. 219, 19. *í þenna tíma — ofan ór loptinu*, s. Einl. S. 263 u. 125,5. *svá var fólkið rasanda*, zur Wiederholung s. Einl. S. 284. *dira subit rabies*. VII, 51. 125,6. *þeir leitudu sér — við himnagöðin*, der Übersetzer hat die andern Vorzeichen weggelassen: Bienenschwärme auf den Feldzeichen, die signa lassen sich kaum aus der Erde reißen, kaum tragen, weinen, das Opfertier reißt sich vom Altar los (VII, 161—167). Dafür ein Satz allgemeineren Inhalts zur Überleitung. 125,7. *Lucanus — bardaga saklausu*, s. Einl. S. 151. 125,9. *svá er sagt, að visendamadr*, s. Einl. S. 269 u. 125,15. *ok himinninn siálfr — óskaplig er*, s. Einl. S. 168. 125,17. *nú fara menn — skiolldum ok vörnum; þóttu honum nálíga allir datir ok fioll loga, er sólin skein á gyllta hialma ok skiolldu*. Gyð. s. 27, 25. 125,23. *Domitius er fyrstr — í Lumbardi* bezieht sich auf II, 478 ff. (G VIII 191, 19 ff.); Corfinium, das Domitius besetzt hatte, liegt im pelignischen Gebiet. 125,24. *ok fylgði — Libico hét*; entweder liegt hier ein ganz wunderliches Mißverständnis vor, oder es ist etwas ausgefallen, etwa: *dýrdligr hofðingi sá er Scipio hét ok síðarr var hertogi í þri landi er Libico hét*. In G VIII 220, 8 fehlt der Satz. Der Übersetzer kennt den Scipio: G VIII 191, 17 (II, 473). 125,25. *ok með honum — ákafa þykk fylking, at medii robur belli fortissima densant agmina, quae Cilicum terris deducta tenebat Scipio*. VII, 221; *ok með honum — af Rómaborg*, Zusatz des Übersetzers, der den Pompejus in die Mitte des Heeres treten läßt; *af útlendum her*, wie in den folgenden Zeilen wird auch hier der fremdartige Name vermieden. 125,29. *vatnfaull*, s. zu 124,20. 125,30. *en þridia fylking — ór Grikklandzhafi*, frei nach VII, 226 ff., mit *vikingar* wird *tyranni* übersetzt, s. Einl. S. 272 u. Die Einführung des *konungr af Syria* läßt sich vielleicht so erklären, daß der Übersetzer in seiner Vorlage *sicci* (VII, 226) als *siri* verlas: *Siri sed plurima campi tetrarchae regesque tenent*. 126,4. *hæyrið nú riddarar, með minni hamingiu, rerum fortuna mearum, miles*. VII, 250. *fortuna* wird vom Übersetzer nicht als

Anrede genommen. 126,10. *ek man giorla þann dag — i Rómaborg, haec est illa dies — remeare triumphos.* VII, 254—256. Für die freie Behandlung der Vorlage unter Benutzung der Satzelemente ist Anfang und Schluß des Satzes charakteristisch. 126,13. *látum þenna dag — i Rómaborg,* s. Einl. S. 151 u. 126,18. *leysa af hendi,* etwas gemäß einer Verpflichtung hergeben, ausrichten; der Ausdruck ist nach *exsolvite* (VII, 262) gewählt. 126,20. *æigi liggr minn lutr;* der Ton liegt auf *minn*: *non mihi res agitur.* VII, 264. 126,23. *einn hvern yðarn,* possess. für den gen. pl. *yðar.* 126,25. *æigi mun yðr — vápni borið,* s. Einl. S. 269 u.; vielleicht hat der Übersetzer gar nicht an das Judenland sondern an die *harenæ Palaestinae* (V, 460. 118,4) gedacht. 126,27. *ok þá er liðrar — sín kvauð, non illa (turba) tubas, non agmine moto clamorem latura suum.* VII, 273; *kvauð*, von G. ergänzt, gibt keinen Sinn; es ist Raum für 1—2 Buchstaben, das Wort war vielleicht schon verschrieben; man erwartet eine Übersetzung von *clamorem*; *kaull*?, der Plural wäre auffallend; in G VIII Lücke. 126,29. *þrígít fleiri hendr* (um so weniger Hände) — *beriaz oss i móti, civilia paucae bella manus facient.* VII, 274. Im Bürgerkampf streiten nur wenige gegen uns, die meisten sind Fremde, Feinde Roms; im Nordischen verbunden mit dem vorhergehenden Satze: unsere Gegner sind meistens Fremdlinge und Feiglinge, deshalb werden nur wenige uns kräftigen Widerstand leisten. 127,5. *nú er undir — maurgum orrostum, sed me fortuna meorum commisit manibus.* VII, 285; Caesar stellt sein Verhältnis zu seinen treuen und erprobten Soldaten rühmend und vertrauend in Gegensatz zur Abhängigkeit des Pompejus von feindselig oder gleichgültig gesinnten Truppen. Dieser Gegensatz geht im Nordischen verloren. 127,8. *sé ek nú — váguð sigrinn, quod si signa ducem numquam fallentia vestrum conspicio faciesque truces oculosque minaces: vicistis.* VII, 290. In der Vorlage stand *ducum*; auf *hertoga* ist auch *yfirbragð* zu beziehen. Das kühne *vicistis* ist ganz mißverstanden. 127,26. *veita mér skaða,* vgl. 114,1. 127,27. *godin þau — missætti Rómveria,* Sinnesänderung; *di, quorum curas abduxit ab aethere tellus Romanusque labor.* VII, 311. 128,7. *i miklum stormi — en Cato;* G VIII hat hier (233,18) stark gekürzt; *i miklum stormi* weist auf IX, 113—116, vorher ist etwa zu ergänzen: *en þeir Sextus Pompeius ok Cornelia með honum sigldu af Egiptalande ok velktuz lengi úti.* Der Rest des Satzes entspricht IX, 118—119: *inde tenens pelagus, sed iam moderatior, curus in Libycas egit sedes et castra Catonis.* Daß Cato den Palinurus hafen besetzt hatte, ist IX, 41 berichtet worden: *et hinc placidis alto delabitur auris in littus, Palinure, tuum* (ok kom þar framm sem heita Palinurusvellir. G VIII, 233,16). 128,9. *að fór landinu,* s. zu 68,9. 128,12. *bródir,* s. Einl. S. 170 o. 128,13.

hvar stendr — farinn?, *stat summa caputque orbis an occidimus*, *Romanaque Magnus ad umbras abstulit?* IX, 123; genauer würde sich der Satz dem lat. anschließen, dürfte man lesen: *hvert? stendr hid hæsta haufud heimsins eda* u. s. w. Doch wird das *hvar* durch *ubi sit parens* geschützt. 128,18. *fyrir vǫpnum*, s. Einl. S. 285 o. 129,5. *giorid svá vel*, vgl. 118,21. 129,5. *alldri mun verid hafa*, s. Einl. S. 157 o. 129,7. *seddið mína ræidi*, vgl. 84,15. 129,9. *þá skal — þeira beinum*. Der Übersetzer behält von allen Namen nur den des großen Königs, statt des Nils wird das Meer gesetzt, wie auch Pompejus Leichnam ins Meer geworfen worden war. 129,11. *ek skal taka — goð þeira Apis*, der Übersetzer denkt sich Osiris, Isis und auch Apis als Götterbilder, die zum Leichenbrand benutzt werden sollen. 129,15. *svá villða ek — goðunum ok maunnum*; *grand*, ist sinnlos, *grandi* bezeichnet angeschwemmtes Land, Land, das nach dem Zurücktreten des Wassers auftaucht; *nec, Nilus cui crescat, erit*; *mannigi*, vgl. 52,21. 129,31. *þau er hann hafði — er hann vann, velamina summo ter conspecta Iovi*. IX, 177; *í þórshofi í Rómaborg því er þeir kolluðu Capitolium*. G VIII 247,26; schol. zu IX, 178: *Iovi Capitolino dicit; ad capitolium enim ire consueverant cum triumpho*. 129,33. *sáluellða*, s. Einl. S. 218. 130,1. *eptir það risu — herrinn byggði*; daß die Feuer den bei Pharsalus gefallenen Kameraden gewidmet sind, ist aus dem nord. Text nicht zu erkennen. 130,5. *kváðu Pompeium þeim ædra*, sie sagten, daß Pompeius höher stehe als die Götter, *Pompeiumque deis obicit*. IX, 188. 130,8. *sá maðr er nú frá fallinn*, vgl. 131,17. 130,9. *en þó nytsamligr — hins rétta, sed in hoc tamen utilis aevo, cui non ulli fuit iusti reverentia*. IX, 191; den Relativsatz, der die genau abgemessene Anerkennung abschließt, benutzt der Übersetzer in positiver Wendung zum Lobe des Pompeius. 130,11. *var hann svá ríkr — að þeir helldi sínu ríki*, breite Ausführung der prägnanten Worte: *salva libertate potens et solus plebe parata privatus sibi rectorque senatus sed regnantis erat*. IX, 192. 130,14. *mat hann ekki kaups við þá orrostornar*, er verlangte von ihnen keinen Lohn für seine Siege. 130,17. *þót hann væri vǫpnaðr* ziehe ich zum folgenden; es ist eine freie Übersetzung von: *praelulit arma togae. elskaði — undir vǫpnunum, sed pacem armatus amavit*. IX, 199. 130,18. *ok tók með virðingu hveria tign*, mit Veränderung des Sinnes und Zerstörung der Antithese: *iuvit sumpta ducem, iuvit dimissa potestas*. IX, 200. 130,21. *þá er þeir Sulla — frelsissins*, die Nachbildung der Antithese würde gewinnen, wenn man das störende *ríki ok* (22) striche; *yfirbragð* ähnlich wie 89,11. 130,24. *er nú farid afl auðlunganna*, farblos gegenüber der Vorlage: *nec color imperii nec frons erit ulla senatus*. IX, 207. 130,28. *það er hinn ætti — að dæyia*. Abschwächung: *scire mori sors*

prima viris, sed proxima cogi, IX, 211; der vorhergehende Vers war vielleicht ursprünglich nicht ausgelassen: *forsitan in soceri potuisses vivere regno, ok fylgit helldr honum dauðum enn Iulio lífs*. G. VIII, 234, 21. 130,29. *ef ek kem — það æigi helldr Iulio*, die Schlußpointe geht verloren: *non deprecor hosti servari, dum me servet cer-vice recisa*. IX, 213. 131,13. *Cato*, s. Einl. S. 170 o. *al þú oss vðrkunn, ða veniam*. 131,15. *en æigi fyrir því — fðstbræðr* breit für: *non belli civilis amor*. IX, 228. 131,17. *nú er sá frá fallinn*, vgl. 130,8.

Errata.

- S. 5, 28 l. l. 32, 1.
- S. 8, 7 hat die Hs. ræna.
- S. 8, 18 l. læyniligaz.
- S. 8, 23 l. hvenær.
- S. 14, 6 l. siálfir.
- S. 26, 12 l. hræysti (hræsti Hs.).
- S. 53, 10 l. ófáguligr.
- S. 58, 4 l. herbúðir.
- S. 60, 28 l. fyrer.
- S. 89, 22 l. C. 39, 5.
- S. 139, Z. 8 streiche virð.
- S. 157, Z. 1. v; u. l. Abschn. 11, S. 182.
- S. 200, Z. 5 l. frændr.
- S. 235, Z. 4 l. Satzes. statt Satzes:
- Im Text der Saga l. durchweg herað für hérað.

ALDERMAN LIBRARY

The return of this book is due on the date
indicated below

DUE

~~JAN 24 1964~~

DUE

~~JAN 23 1968~~

Usually books are lent out for two weeks, but there are exceptions and the borrower should note carefully the date stamped above. Fines are charged for over-due books at the rate of five cents a day; for reserved books there are special rates and regulations. Books must be presented at the desk if renewal is desired.

L-1

